

गोशु देवस्थान ॥

समग्र इतिहास

विनायक नादायण शैणवीं धुमें

१२५९
म. ग्रं. सं. ठाणे
य भू. प्रवास
क. ५३७

EFBK-0018378

मुखपृष्ठ व आंतील रंगीत छायाचित्र :
श्री० विलास भेंडे यांच्या सौजन्याने

५

मूल्य : रु. ८.००

७८६१६
संयम
वृत्तान्त
भू-प्रवास

१८३७८

मराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थलमं०
पुस्तक... ७८६१६. वि: भू-प्रवास
क्रमांक १९३७ नों: दि: ३१-२-१९३७

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना :—खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक/मासिक परत करावे,
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार प्रतिदिनी ५ पैसे
जादा वर्गणी भरावी लागेल.

२४३१७८

lose

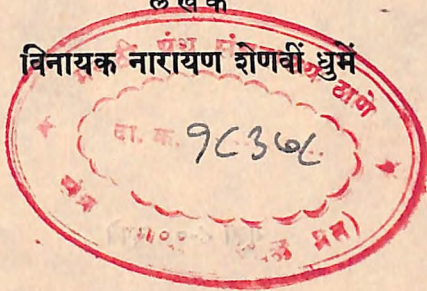
श्रीमंगेश देवस्थान
समग्र इतिहास

श्रीमंगेश देवस्थान समग्र इतिहास

विनायक नारायण शोणवी
१९७१ मध्ये ११ दिवस
१९७१, एप्रिल ११, ठाणे

लेखक

विनायक नारायण शोणवी धुमे

REFBK-0018378

श्री प्रथम सग्रहालय, ठाण. स्व. ००००००
संख्या: ७८६१६ वि: श्री. य. वा. स.
पानांक ५३५ तारीख ३१-३-७२

श्रीमांगिरीश चरणीं
सादर समर्पण

श्रीमांगीश आराधना

मांगीश नामकं देवं यस्तूच्चरति मानवः ।
गन्धैर्धुपैश्च नैवेद्यैर्वस्त्रैश्च विविधैस्तथा ॥
कोमलैर्विल्वपत्रैश्च पुण्यैर्नीना विधैरपि ।
शुद्धाक्षतैश्चाभिषिक्तैर्विविधैः स्वनैरपि ॥
साष्टांगैश्च नमस्कारैस्तथा प्रार्थनया मुने ।
एवं संपूजितो भक्त्या भगवान् शंकरस्तदा ॥
तुष्टो महेश्वरस्तस्य पुत्रपौत्रान् प्रदास्यति ।
अंते तस्य पदं स्मृत्वा सगच्छेच्छाश्रतं पदं ॥

(श्रीमांगीरीश महात्म्य, अध्याय ५, ओंव्या ३३-३४-३५-३६)

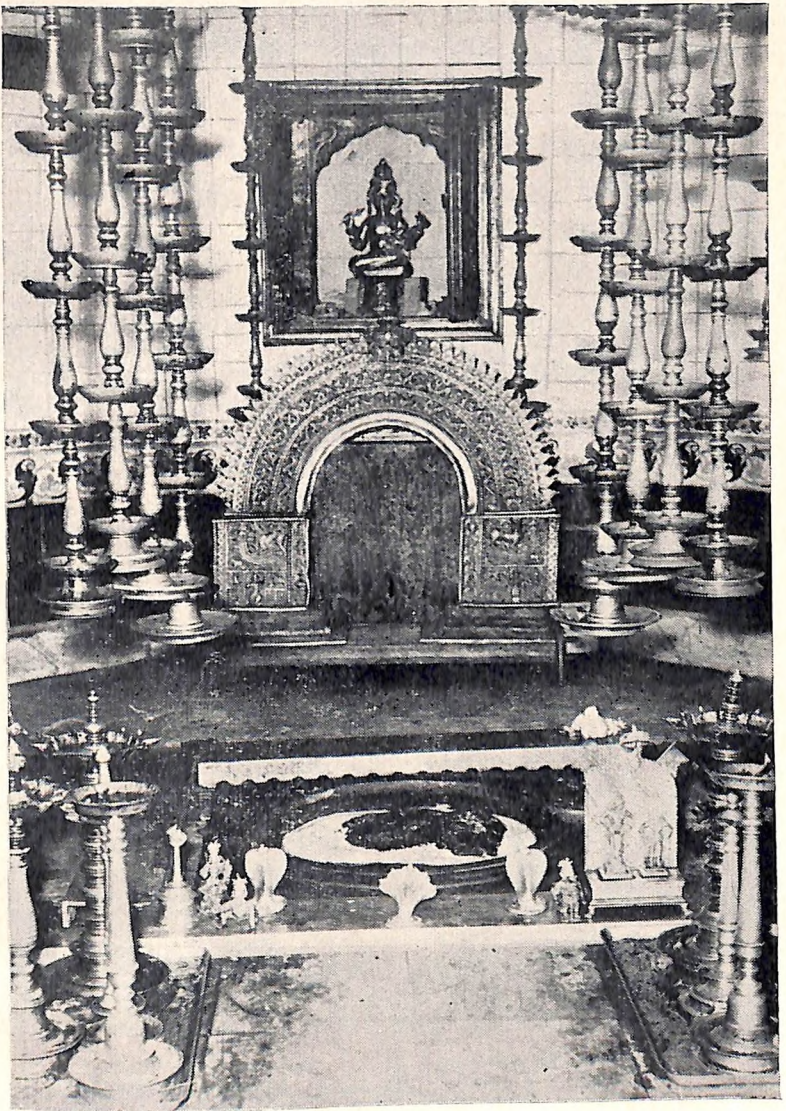
कोमल नारळ तोयें करून । नित्य अभिषेकी हर भगवान ॥
स्याचे त्रिविध ताप दहन । कृपेनें करील शंकर ॥

(श्रीसुवानंत कविकृत श्रीमांगीश माहात्म्य, अध्याय ५, ओंवी ६७)

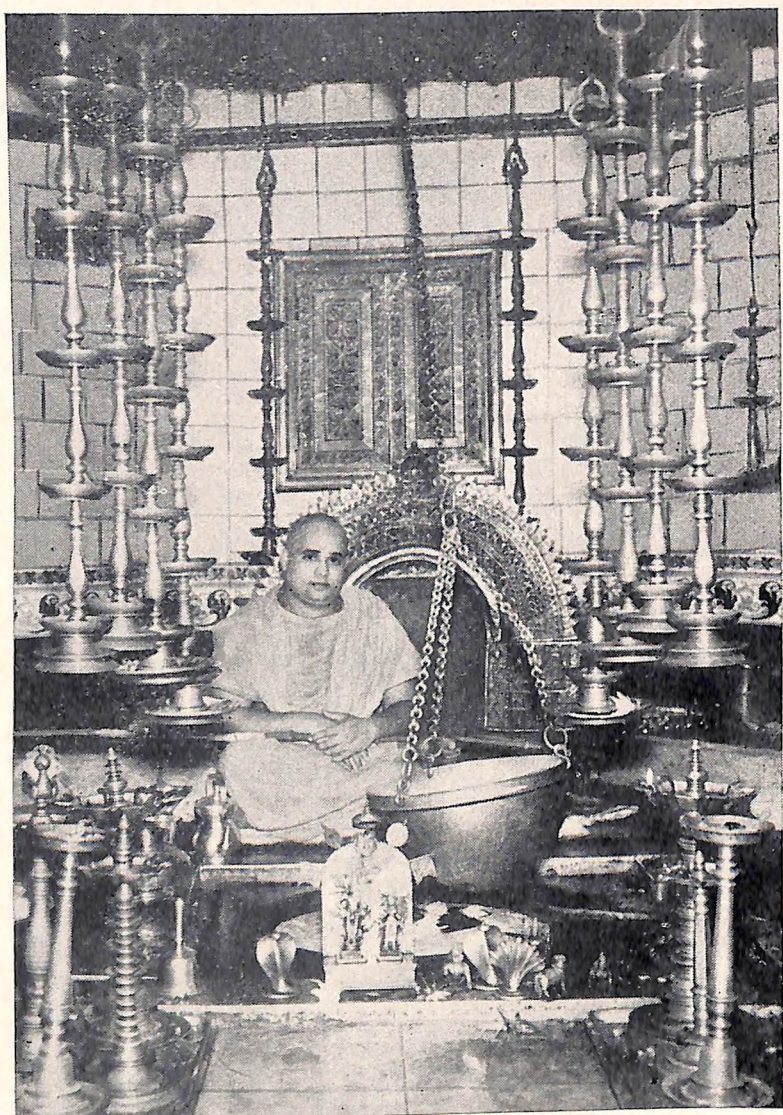
श्रीशिवाराधनेचें फल :

श्रीशिवावर अभिषेक केला असतां पापसंहार होतो. पूजेनें साम्राज्य प्राप्त होतें. गंधाक्ष मालांनीं सौभाग्य वाढतें. धूप जाळिल्यानें अंग सुवासिक होतें. दीप लाविल्यानें वंशवृद्धि होते. आयुष्य व कांति हीं त्यामुळें वाढतात. नैवेद्यानें भाग्य आणि संपत्ती मिळते. तांबुल्यानें चारी पुरुषार्थ साधतात. नमस्कारानें आरोग्य येतें. प्रदक्षिणेनें भ्रम नाश पावतो. ध्यानानें महाज्ञान प्राप्त होतें. जपानें महासिद्धी होते. होमहवनानें द्रव्याची वृद्धि होते. श्रवणानें आधिव्याधि नाश पावतात. नृत्यानें जन्ममरण मुक्तता येते.

(श्रीशिवलीलामृत, अध्याय ६, सिमंतिनीआख्यान, ओंव्या ४८ ते ५३)

श्रीमंगेश लिंग

श्रीकैवल्य मठाधीश श्रीमत् सच्चिदानंद सरस्वती स्वामीमहाराज
(श्री मंगेशास अभिषेक करण्यासाठी बसलेले असतांना)

श्रीकैवल्य मठाधीशांचा आशीर्वाद

॥ श्री ॥

अङ्क १६२

शके १८९३

दिनांक १-६-१९७१

श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य पदवाक्यप्रमाणपारावार-
पारीण यमनियमासन प्राणायाम प्रत्याहार ध्यानधारणा-
समाध्यष्टांग योगानुष्ठानगरिष्ठनिष्ठानादिगुरुपरम्पराप्राप्त
निगमागमसार श्रुतिमार्गप्रकाशक सर्वतन्त्र स्वतन्त्र
श्रीमज्जमदग्नितनुज तपस्स्वाध्यायाद्यर्थ विनिर्मित शूपारिक
महाक्षेत्र गोमन्ताचल गोमतीतीरसन्निहित कुशस्थलीनगर
महामठादिप्रतिष्ठापनाचार्य सकलसुरमुकुटमणिनीराजित
दिव्यश्रीभवानीशङ्करपादारविन्दाराधक श्रीमदात्मानन्द-
सरस्वतीकरकमलसंजात श्रीमत्पूर्णानन्दसरस्वत्यनृगृहीत
श्रीमत्सच्चिदानन्दसरस्वती श्रीपादै :

अस्मदत्यन्तप्रेमास्पदीभूत श्रीमदुमारमणचरणारविन्द
भक्तिपरायण शिष्यवर्य श्रियाविराजित राजमान्य राजच्छ्री
विनायक नारायण शेणवी धुमे कुंभारजुवे निवासिषु कृत-
नारायणस्मरणपूर्विकाशिषः समुल्लसन्त्वद्य शके १८९३
विरोधकृत नाम संवत्सरे ज्येष्ठ शु ॥ ८ मी, भौमवासरावाधि
कवळे ग्रामे कुशालिनः स्मः भवदीयानामनामयत्वमनुदिन-
मेधमानमाशास्महे ॥ विशेषस्तु :—

प्रस्तुत आज्ञापत्रास कारण आपलें दि. ३१-५-७१ चें विनंती पत्र मिळालें. आपण निःस्वार्थी बुद्धीनें परिश्रमपूर्वक श्रीमंगेश देव-स्थानचा इतिहास लिहिला आहे, हें समजून समाधान वाटलें. इतिहास या शब्दांत ' इति, ह, आस ' असे तीन शब्द आहेत. याचा अर्थ ' याप्रमाणें निश्चित होतें ' असा होतो. आपल्या पुस्तकांत दिलेल्या संदर्भावरून आपण त्याबद्दल फार श्रम घेतल्याचें दिसत आहे. आपला तो व्यवसाय नसतांना सुद्धां चिकाटीनें व सत्य उजेडांत आणण्याच्या हेतूनें जें कांहीं लिहिलें आहे, तें पाहून कौतुक वाटलें. श्रीमंगेशभक्तांस याचा खात्रीनें उपयोग होईल. आपल्या हातून झालेल्या या श्रीमंगेश सेवेनें आपणांस व आपले कुटुंबियांस दीर्घायुरारोग्य लाभून सर्वांचें निरंतर कल्याण व्हावें, यद्विषयीं श्रीसंस्थानाराध्यदेवत श्रीभवानीशंकर चरणीं प्रार्थना करून गंधप्रसाद दिला आहे. तसेंच श्रीसंस्थान देवतेचेही शुभाशीर्वाद आहेत.

सुज्ञेषु किंबहुना लेखनेन.

इति नारायण स्मरणम्

निवेदन

श्रीमंगेश देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटींत कमाविसदारच्या (सेक्रेटरी) पदावर मी तीन वर्षे (६ एप्रिल १९६८ ते ३ एप्रिल १९७१ पर्यंत) होतो. या काळांत देवस्थानांत येणारी महाजनमंडळी, भाविकजन तसेंच इतर असंख्य पर्यटकांकडून श्रीमंगेश देवस्थानच्या एखाद्या इतिहासाच्या पुस्तकाच्या उपलब्धते-विषयी वारंवार विचारणा होत असे; आणि असें इतिहासाचें पुस्तक उपलब्ध नसल्याचें सांगतांना फार खेद वाटे. असें एखादें पुस्तक कसें तयार करवून घेतां येईल या विचनेंत असतांनाच श्री. एफ. बाबुराव आगशीकर यांच्या 'अर्चना'च्या दिवाळी अंकांत श्री. दिनायक शेणवी धुमें यांचा श्रीमंगेश देवस्थानसंबंधी लिहिलेला एक अभ्यासपूर्ण लेख वाचावयास मिळाला. विशेष चौकशीअंती, श्री. धुमें यांनी श्रीमंगेश देवस्थानाविषयीं साद्यंत माहिती गोळा केलेली असून ती पुस्तकरूपानें प्रकाशित करण्याचा त्यांचा मनोदय असल्याचें समजलें. लगेच श्री. धुमें यांच्याशीं संपर्क साधून असें पुस्तक शक्यतों लवकर प्रसिद्ध व्हावें व त्यांची तयारी असल्यास त्यांनीं गोळा केलेली माहिती पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध करण्याची मी माझी इच्छाहि दर्शविली. अर्थात श्री. धुमेंहि श्रीमंगेश देवावरील त्यांचें उत्कट प्रेम नि अपार श्रद्धा यामुळें या गोष्टीस लगेच तयार झाले नि हस्तलिखिताचें संपूर्ण वाडच त्यांनीं माझ्या स्वाधीन केलें.

जरा उशिरां कां होईना, ही माहिती पुस्तक रूपानें प्रकाशित करतांना मला अतिशय आनंद होत आहे. अर्थात हें काम सरळसुलभ नव्हतें. अडचणी पुष्कळ होत्या. आर्थिक अडचण तर होतीच. पण या बाबतींत आमच्या कमिटीतील माझे सहकारी, कमिटीचे अखत्यार (प्रोकुरादोर) व माझे परमस्नेही श्री. विष्णु शेणवी प्रियोळकार यांनीं ही अडचण निवारण्यास मदत केली. त्यांचे आभार मानण्यास माझ्यापाशीं पुरेसे शब्द नाहीत.

प्रस्तुत आज्ञापत्रास कारण आपलें दि. ३१-५-७१ चें विनंती पत्र मिळालें. आपण निःस्वार्थी बुद्धीनें परिश्रमपूर्वक श्रीमंगेश देव-स्थानचा इतिहास लिहिला आहे, हें समजून समाधान वाटलें. इतिहास या शब्दांत 'इति, ह, आस' असे तीन शब्द आहेत. याचा अर्थ 'याप्रमाणें निश्चित होतें' असा होतो. आपल्या पुस्तकांत दिलेल्या संदर्भावरून आपण त्याबद्दल फार श्रम घेतल्याचें दिसत आहे. आपला तो व्यवसाय नसतांना सुद्धां चिकाटीनें व सत्य उजेडांत आणण्याच्या हेतूनें जें कांहीं लिहिलें आहे, तें पाहून कौतुक वाटलें. श्रीमंगेशभक्तांस याचा खात्रीनें उपयोग होईल. आपल्या हातून झालेल्या या श्रीमंगेश सेवेनें आपणांस व आपले कुटुंबियांस दीर्घायुरारोग्य लाभून सर्वांचें निरंतर कल्याण व्हावें, यद्विषयीं श्रीसंस्थानाराय्यदैवत श्रीभवानीशंकर चरणीं प्रार्थना करून गंधप्रसाद दिला आहे. तसेंच श्रीसंस्थान देवतेचेही शुभाशीर्वाद आहेत.

सुज्ञेषु किंबहुना लेखनेन.

इति नारायण स्मरणम्

पुस्तक छपाईच्या बाबतीत मला माझ्या अनेक मित्रांचे सहाय्य झाले. जयंत आर्ट प्रिंटर (मुंबई) चे श्री. सदाशिव निळकंठ तेलंग यांनी स्वखुषीने पुस्तकांतील चित्रे छापून दिली व पुस्तक बांधणी करून दिली. त्यांचा मी फार ऋणी आहे.

मुंबईचे श्री. विलास भेंडे यांनी मुखपृष्ठासाठी रंगीत छायाचित्र दिले, तर श्री. एम्. जे. संजगिरी यांनी आपल्या संग्रहीची कांहीं छायाचित्रे दिली. 'अर्चना' कार श्री. एफ्. बाबुराव आगशीकर यांनी आपल्या जवळील कांहीं ठसे दिले; शिवाय छपाईच्या कार्मीही त्यांचे बहुमोल मार्गदर्शन झाले.

मोहन मुद्रणालय (मुंबई) चे श्री. कृष्णा करवार यांनी छपाईच्या कार्मी पुष्कळ सहाय्य केले. त्याचप्रमाणे माधव प्रिंटिंग प्रेसचे मालक श्री. चिंतामणराव जोशी यांनी सुवक छपाई करून दिली. त्यांचे, त्यांच्या कामगार वर्गाचे नि ज्यांनी ज्यांनी आगहाला सहाय्य करण्याची तत्परता दर्शविली त्या सर्वांचे मी मनःपूर्वक आभार मानतो.

या पुस्तकांत कांहीं त्रुटी राहून गेल्या असल्यास त्या केवळ अपरिहार्यतेमुळे. संधि मिळाल्यास पुढील आवृत्तीत त्यांत जरूर सुधारणा होईल असे आश्वासन देतो.

शेवटीं एक सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट सांगावीशी वाटते ती ही की, हें पुस्तक प्रकाशित करण्यामागे कसलाच व्यावहारिक दृष्टीकोण नसून, देवस्थानविषयी यथायोग्य माहिती इच्छुक भाविकांस मिळावी नि त्याचबरोबर पुस्तक प्रकाशनाचा खर्च वजा जातां जी कांहीं रकम जमा होईल ती देवस्थानच्या भांडारी जमा व्हावी अशी इच्छा आहे. याच भावनेने वाचकवर्ग माझ्या या अल्पसेवेकडे पहातील अशी आशा बाळगतो.

फातोर्डा

मडगांव-गोवा

दि. २९ सप्टेंबर, १९७१

तिमाजी शेणवी काकोडकार

लेखकाचें हद्गत

गोमंतकांतील श्रीमंगेश देवस्थान फार सुप्रसिद्ध आहे. या देवस्थानची सुकीर्ति भारतांतच नव्हे, तर भारताबाहेर युरोप, आफ्रिका, अमेरिका याही खंडांत असल्याचें प्रत्ययास आलें आहे. साऱ्या जगांतील नामांकित पुरुष मग ते राजकीय पेशांतील असोत किंवा ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक इत्यादि विषयांचे अभ्यासू किंवा संशोधक असोत, ज्या ज्या वेळीं गोव्यांत येतात, त्या त्या वेळीं प्रामुख्याने त्यांच्या कार्यक्रमांत श्रीमंगेश देवाच्या भेट हें ठरलेलेंच. ही सत्य परिस्थिति जगजाहीर आहे. हें एकच कारण या देवस्थानचें ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक व निसर्गरम्य सृष्टीसौंदर्याच्या बाबतींत महत्त्व पटविण्यास पुरेसें आहे.

श्रीमंगेश दैवत गौड सारस्वत वःस व कौंडिण्य गोत्रीय ब्राह्मणांचें कुलदैवत असून या सारस्वत ब्राह्मणांची वस्ती पुरातन कालापासून गोमंतकांत होती व आहे. तसेंच या सारस्वत ब्राह्मणांचीं अनेक कुटुंबे आज गोमंतकाबाहेर महाराष्ट्र व म्हैसूर राज्यांतच नव्हे, तर सबंध भारतांत ठिकठिकाणीं त्यांच्या कांहीं वसाहतीच आहेत. तथापि त्या सर्वांना ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक प्रेमपाशांनीं एकत्र आणणाऱ्या त्यांच्या श्रीमंगेश कुलदैवताचा आणि गोमंतक ही आपली मातृ-पित्रभूमी आहे या गोष्टींचा त्यांना कधींच विसर पडलेला नाही.

प्रतिवर्षीं गोमंतकांत श्रीमंगेश कुलदेवाचें दर्शन घेण्यासाठीं मुद्दाम येऊन परत आपल्या मुक्कामीं जाणारे जसे लोक आहेत त्याचप्रमाणें देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीकडे पत्रव्यवहार करून दरसाल अभिषेक, नैवेद्य, लघुरुद्र, महारुद्र, रंगपूजा, देवकार्य, ब्राह्मण-सुवासिनी, तसेंच श्रीमुलकेश्वर देवाप्रित्यर्थ एक गाबडा वाढणें वगैरे देवकृत्यें करवून श्रीमंगेश देवाचा प्रसाद-कौल गागवि-

णारे देवस्थानचे महाजन कुळावी कांहीं थोडे थोडेके नसून असंख्य आहेत. या कुळावी महाजनांची नितांत श्रद्धा व दृढ विश्वास आपल्या कुलदेव श्रीमंगेशावर अटळपणे असला, तरीही या आपल्या देवस्थानची अत्यावश्यक माहिती असणारे इसम सव्यांच्या पिढींत तरी थोडेच सांपडतील. म्हणून श्रीमंगेश देवस्थानच्या महाजन कुळावी इसमांस मुख्यत्वेकरून आपल्या देवस्थानबद्दल ऐतिहासिक माहिती तसेंच सोळाव्या शतकांत पोर्तुगीज फिरंगी धर्मवेड्या लोकांनी जो हिंदू धर्मीयांवर जुद्धम चालविला व तो जुद्धम असहा, अनावर झाल्यामुळे सासष्टी प्रांतांतील कित्येक देवाळांच्या महाजनांनी आपआपल्या देवाचा प्रसाद-कौल घेऊन त्या त्या देवाळांतील मूर्तींचे शेजारच्या आदिलखानाच्या प्रदेशांत जें स्थलांतर केले, त्यांत श्रीमंगेश शिवलिंगाचें स्थलांतर सासष्टी प्रांतांतील कुशस्थली (कुड्याळ किंवा कुडयाळ) या गांवांतून शेजारच्या मुलुखांत म्हणजे आदिलखानाच्या राज्यांत, आजच्या फोंडा तालुक्यांतील प्रियोळ गांवांत, मंगेशी वाड्यावर निश्चितपणे कोणत्या परिस्थितींत, कोणत्या सालीं झालें असावे, याबद्दल त्या काळच्या ऐतिहासिक व सरकारी दप्त्यांतील पुराव्यांचे आधारें विशेषें करून ज्या जेजुइट पाद्री लोकांच्या मंडळीनें हा धर्मछळ चालविला होता, त्यांच्याच दैनंदिन कृत्यांची नोंद ज्या त्यांच्या तद्विषयक इतिहासांत पत्रें, रिपोर्ट इत्यादि जमा केलेली पोर्तुगालांत इ. स. १७१० मध्ये सरकारी छापखान्यांत छापली गेली; त्या सर्वांच्या आधारें ही माहिती अस्सल कागदपत्रावरून मिळवून शक्य तेवढी जास्त माहिती उजेडांत यावी, तसेंच इतिहासकालांत स्थलांतरापूर्वी श्रीमंगेश देवालय कुशस्थली गांवांत कोणत्या जागीं होतें, त्या जागीं आज काय आहे, त्या काळीं देवाळाच्या मालकी हक्काच्या कुठें कोणत्या शेती, बागायती, कुळागरे होती, त्यांचीं नांवे, गांवे कोणतीं, तीं आज कोणाच्या भोगवट्यांत आहेत व तीं तशीं कां आहेत, तसेंच स्थलांतरानंतर या देवस्थानास आजतागायत कोणकोणत्या शेती, बागायती, कुळागरे मालकी हक्कांनें मिळालीं, कोणी अर्पण केलीं किंवा देवस्थाननें विकत घेतलीं, त्यांचे नामनिर्देश; देवस्थानचे स्थलांतरापूर्वीचे कुळावी महाजन कोण, त्यांचीं उपनांवे कोणतीं, त्यांची बाटाबाटीनंतर नांवे-उपनांवे कशीं बदललीं, आजच्या कालांत देवस्थानचे दैनंदिन कार्यक्रम, देवस्थानच्या कारभार व इतर व्यवस्था विषयक नियमावली, वगैरे अनेक महत्वपूर्ण विषयांची माहिती आमच्या एकंदर महाजनांस जास्तीत जास्त मिळावी हाच एकमेव उद्देश हें पुस्तक लिहिण्यामागील आहे.

आजपर्यंत श्रीमंगेश देवस्थानचा इतिहास अनेक विद्वान व अभ्यासू लेखकांनी लिहून प्रसिद्ध केलेला आहे हें जरी खरें असलें, तरी या पुस्तकांत साधार पुराव्यांसह जी माहिती दिलेली आहे, ती माहिती आतांपर्यंत प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तकांत बहुतांशीं तरी वाचवयास मिळणारी नाहीं. शिवाय, देवस्थानच्या अनेक महत्त्वांच्या विषयांवर जी नवीन माहिती या पुस्तकांत दिली आहे, त्या विषयांवर ही माहिती यापूर्वी कुठेंच वाचवयास मिळण्याची शक्यताही नव्हती; याची प्रचीति या पुस्तकांतील सर्व प्रकरणें वाचल्यानंतर वाचकांच्या ध्यानांत येण्यास उशीर लागणार नाहीं.

श्रीमंगेश देवस्थानचा संक्षिप्त इतिहास प्रथमतःच लिहिण्याचें श्रेय श्रीमंगेश देवस्थानचे एक महाजन कुळावी कैलासवासी श्रीपाद व्यंकटेश वागळे, मुक्काम म्हापसें—गोवा, यांस आहे. त्यांनीं तें पुस्तक शके १८२९ सालीं प्रसिद्ध केलें. श्री. वागळे यांनीं गोमंतकांतील श्रीनागेशमहारुद्र, श्रीमहालक्ष्मी, श्रीरामनाथ, श्रीम्हालसा व श्रीलक्ष्मीनृसिंह या देवस्थानांचा संक्षिप्त (सचित्र) इतिहासही सन १९१३ मध्ये प्रसिद्ध केलेला आहे. श्री. वागळे यांचें वास्तव्य ठिकाण गोमंतकांतील म्हापसें शहर होतें. पण त्यांनीं फोंडा महालांतील अनेक देवस्थानांबद्दल परिश्रमपूर्वक माहिती मिळवून तसा संक्षिप्त इतिहास अर्ध्या शतकापूर्वी प्रसिद्ध केला.

त्यानंतर गोमंतकांतील कैवल्यपूर येथील श्रीशांतादुर्गा संस्थानचा संक्षिप्त इतिहास (श्रीमंगेश देवस्थान व पालवी दैवतांच्या उपयुक्त माहितीसह) (आवृत्ती दुसरी) शके १८५६ सालीं श्रीशांतादुर्गा कऱळें देवस्थानचे महाजन कुळावी कै. विष्णु रंगाजी शेळडेंकर आणि कै. मुकुंद सदाशिव शेळडेंकर यांनीं प्रसिद्ध केला. त्यानंतर ' गोमंतकांतील श्रीशिव-पार्वती श्रीमंगेश—शांतादुर्गा ' या नांवाचें पौराणिक, ऐतिहासिक माहितीसह पुस्तक श्री. अनंत वासुदेव मराठे, वास्तव्य वेंगुर्ला, यांच्या संपादकत्वाखालीं सन १९६४ सालीं प्रसिद्ध झालें. या तीन पुस्तकांनंतर डिसेंबर १९६६ मध्ये ' श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दिमहोत्सव ग्रंथ, शके १४८८ ते शके १८८८ ' श्रीशांतादुर्गा सेवा समितीकडून कै. डॉ. पांडुरंग सखाराम शेणवी पिसुलेंकर यांच्या संपादकत्वाखालीं प्रसिद्ध झाला. त्या पुस्तकांतही श्रीमंगेश देवस्थानच्या प्राचीन व अर्वाचीन माहितीसह कांहीं लेख प्रसिद्ध झाले असून त्यांत महत्वपूर्ण विषयांवर माहिती दिलेली आहे. वरील चारही पुस्तकें वाचून, शिवाय ' Roteiro dos Arquivos da India Portuguesa ' (Publicação do

Arquivo Histórico do Estado da India) Introdução e Notas por Panduronga S. S. Pissurlencar, Director do Arquivo Histórico do Estado da India,—1955, हें पुस्तक; शिवाय पोर्तुगालच्या राजधानी लिस्बन शहरांत, सरकारी छापखान्यांत इ. स. १९१० सालीं प्रसिद्ध झालेलें Oriente Conquistado A Jesú Christo pelos Padres de Companhia de Jesú de Provincia de Goa, Lisboa 1710, त्याचप्रमाणें इटालींतील रोम शहरांत प्रसिद्ध झालेलें Monumenta Histórica Societatis Jesú—Documenta Indica. Edit Ioseph Wicki S. I. 1962 हें जेजु-इट सोसायटीच्या लोकांच्या इतिहासाचे ग्रंथ वाचल्यानंतर, तसेंच गोवा सरकारच्या पोर्तुगीज राजवटींतील ऐतिहासिक पुराव्यांचे दाखले व तत्संबंधीं पुस्तकें व त्याचबरोबर श्रीमंगेश देवस्थानच्या प्राचीन व अर्वाचीन दफ्तरांत जे दाखले, लिखाण उपलब्ध झालें, त्या सर्वांचे वाचन व अभ्यास करून जी माहिती मिळाली, त्या सर्व माहितीचा उपयोग करून हें पुस्तक लिहिलें आहे.

हें पुस्तक लिहिण्यास ज्यावेळीं आरंभ केला, त्यावेळीं वाटलें होतें कीं हें पुस्तक लिहिण्यास बरेच परिश्रम करावे लागणार हें खरें, पण ते परिश्रम शक्य तों लवकर करून हें काम लगेच तडीस नेतां येईल. पण जसजसें लिखाण करावयास प्रारंभ केला, तसतशी आरंभी वाटली तेवढी ही गोष्ट सोपी व सुलभ तर नव्हेच, पण बऱ्याच दीर्घ प्रयत्नांनीं तडीस जातें कीं काय, याबद्दल मन अधिर होऊं लागलें. याचें मुख्य कारण, असे विषय लिहिण्यासाठीं मिळालेलीं जीं सर्व साधनें शक्यतों सुलभपणें, एकीकडे व वेळेवर आपणास पाहिजेत त्यावेळीं तत्परतेनें मिळणें आवश्यक असतें. शिवाय अशा तऱ्हेचा विषय तितक्या सुबोध व सुलभ रितीनें वाचकांसमोर ठेवण्याचें सामर्थ्य व पात्रता जी असावी लागते, ती खासच या पुस्तक-लेखकास नाहीं हें प्रांजलपणें कवूल करणें भाग आहे.

असें असतां लहान तोंडीं मोठा घांस कां घेतला, हा प्रश्न साहजिकपणें निवृत्तोच. पण विषय फार अगल्याचा, लेखकाच्या हातून होणारी वेडीवांकडी सेवा कशीही जरी झाली, तरी ती सेवा करणाराचा सद्देहु ओळखून आमची महाजन कुळावी मंडळी व वाचकवर्ग दयाळू अंतःकरणानें व उदार मनानें ही सेवा गोड मानून घेईल, या एकाच आशेनें हें धाडस करण्याचें मनांत आणून हें पुस्तक लिहिलें आहे. पण त्याचबरोबर स्पष्टपणें नमूद करणें जरुरीचें वाटतें कीं,

या पुस्तकांत जी सर्व माहिती दिली आहे, ती एकंदर ऐतिहासिक दाखले, पुरावे, सरकार दफ्तरांतील माहिती यांवरच आधारलेली व शक्य तों जशाची तशी म्हणजे दाखल्यावर किंवा दफ्तरांत तसेंच आतांपर्यंत विश्वसनीय म्हणून मानलेल्या प्राचीन ऐतिहासिक पुस्तकांत जशी आढळते तशाची तशी त्याच भाषेत त्याच लिपींत नकल करून देण्याचा कसोशीनें प्रयत्न केला असून ती कोठून घेतली आहे त्याचा स्पष्ट उल्लेखही त्या त्या जागीं शक्यतो केला आहे. लेखकाच्या पात्रतेच्या दुर्बलतेगणामुळे असो, किंवा अत्यावश्यक साधनांच्या अभावी असो, हें पुस्तक वाचकांच्या सर्व मनीषा पूर्ण होण्यासारखें वठणार नाही याची जाणीव लेखकास आहे. पण असेंही असतांना शक्य तेवढे सर्व खटाटोप करून दीर्घ परिश्रम करून जास्तीत जास्त माहिती मिळवून या पुस्तकांत संग्रहीत केली आहे.

श्रीमंगेश देवस्थानच्या महाजनांकडून इ. स. १९३७ सालीं झालेल्या निवडणुकींत देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटींत मुखत्यार (प्रोकरादोर) म्हणून मला निवडून दिलें व पुन्हा इ. स. १९४० सालीं झालेल्या दुसऱ्या निवडणुकींत त्याच जागेवर मला निवडून दिलें. या (१९३८ ते १९४३) सहा वर्षांच्या काळांत श्रीमंगेश देवस्थानचें सर्व दफ्तर व कागदपत्र व्यवस्थितपणें तपासून मांडणी करण्याची संधि मिळाली व त्यानें आवश्यक त्या सर्व माहितीचा संग्रह केला व तीच माहिती या पुस्तकांत महाजनांसमोर ठेवण्याचा योगायोग आला. शिवाय नंतरच्या काळांत जुन्या पोर्तुगीज राजवटींतील ऐतिहासिक ग्रंथ, तसेंच त्याच सरकारी दफ्तरांतील दाखले पहाण्याची संधी मिळाली आणि त्यानंतर श्रीमंगेश देवस्थानच्या सध्यांच्या व्यवस्थापक कमिटीनें देवस्थानच्या जुन्या व आधुनिक दफ्तरांतील सर्व प्रकारची माहिती देण्यांत जी तत्परता दाखविली, त्याबद्दल त्या व्यवस्थापक कमिटीचे आभार मानल्याशिवाय रहावत नाही.

खुद्द गोमंतकांतील आणि विशेषतः गोव्याबाहेर वास्तव्य करणाऱ्या महाजन मित्रांकडून, अनेक वेळां आग्रहाच्या सूचना आल्यामुळे त्या सर्वांच्या प्रेमादर-साठीं शक्य ते सर्व परिश्रम व झीज सोसून हें काम हातावेगळे केले आहे. सन्माननीय महाजन कुळावी व उदार वाचक हंसक्षीर दृष्टीनें तें गोड मानून घेतील अशी आशा आहे.

या पुस्तकांत दिलेली माहिती वाचल्यानंतर त्यांत काहीं दोष, उणिवा, चुका कोणाही अभ्यासू वाचकास आढळणें शक्य आहे. किंवा त्याबद्दल त्यांनीं

आणखीही उपयुक्त माहिती, सूचना कराव्याशा वाटल्यास त्या निःशंकपणे लेखकास कळविण्याची कृपा केल्यास फार आभार होतील व चुकीची दुरुस्ती यथावकाश या पुस्तक लेखकाकडून करवून घेण्याचें महान् श्रेय अनायासें लाभेल.

श्रीमंगेश प्रेरणेनेंच हा श्रीमंगेश देवस्थानचा प्राचीन आणि अर्वाचीन इतिहास लिहिलेला आहे. त्यांत कांहीं नकळत अनवधानपणे चुका झाल्या असतील तर त्याबद्दल श्रीमंगेशचरणीं शिरसाष्टांग नमस्कार करून, क्षमेची याचना करून एवढीच प्रार्थना कीं, त्या दयाघन देवाधिदेव सर्वेश्वरानें सर्व महाजन कुळावी कुटुंबांचे सर्वतोपरि कल्याण करावें, श्रीमंगेशचरणीं उत्तरोत्तर दृढभक्ती वृद्धिंगत होऊं द्यावी, व श्रीमंगेश देवस्थानचा सर्वांगीण उत्कर्ष होण्याच्या कार्यांत झटण्याची प्रेरणा द्यावी.

सरते शेवटीं लिहिण्यास आनंद वाटतो कीं, श्रीकवळें मठाधिपती पूज्य गौडपादाचार्य श्रीमत् सच्चिदानंद सरस्वती स्वामीमहाराज यांचे शुभाशीर्वाद या पुस्तकास लाभले आहेत ही विशेष महत्वाची घटना आहे.

पुस्तक लिखाणाच्या कामांत सोसलेले दीर्घ परिश्रम व झीज यांची सार्थकता झाल्याचें समाधान श्रीगुरुस्वामी महाराजांनीं शुभाशीर्वादाचा दिलेला रायस वाचून मला झालें. ह्याबद्दल श्रींचे आभार मानावे तितके थोडेच आहेत. श्रींच्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करण्यास कोणतेही शब्द अपुरेच ठरतील.

कुंभारजुवें-गोवा

श्रावण शुक्ल॥ ४, शके १८९३

ता. २६ जुलै, १९७१

विनायक नारायण शेगवीं धुमें

अनुक्रमणिका

श्रीमंगेश आराधना	५
श्रीकैवल्य मठाधीशांचा आशीर्वाद	७
निवेदन	११
लेखकाचें हृद्गत	१३
१. पुण्य नगरीकडे....	२५
२. पौराणिक व ऐतिहासिक माहिती	२६
३. कुशस्थलीहून स्थलांतर	३९
४. स्थलांतरपूर्व देवालयाची मालमत्ता	५६
५. प्रियोळला आगमन	७७
६. देवस्थानचे आद्यकालीन संस्थापक	८५
७. देवस्थानची स्थावर मालमत्ता	८९
८. कुशस्थलीकरांची पालवी देवस्थाने	११५
१०. श्रीमंगेश देवालयांतील प्रसाद-कौल	१२०
११. वार्षिक अनुष्ठाने : त्यांचा पूर्वतिहास	१२६
१२. देवस्थानचे दैनंदिन कार्यक्रम	१२९
१३. देवस्थानचें कारभारविषयक जुनें दत्त	१३२
१४. स्थलांतर काल व पूर्वप्रकाशित माहिती	१३४
परिशिष्ट १. देवस्थानांत होणारे महत्त्वाचे उत्सव	१५१
परिशिष्ट २. देवस्थान व्यवस्थेसंबंधी नियमावली	१५८
परिशिष्ट ३. भाविकांसाठीं उपयुक्त माहिती	१८४
देवस्थान जमिनीविषयक तक्ता	१९३

गर्वा प्रथम संग्रहालय, ठाणे. सं. ७७७७
क्रमांक ५८६९६ वि. क्र. ५०१५
क्रमांक ५३७ दौ. क्र. ३९-३-७२

छायाचित्रें

१. श्रीमंगेश-महापुजेनंतर
२. श्रीमंगेशलिंग
३. श्रीमत् सच्चिदानंदसरस्वती स्वामीमहाराज
४. देवालयांतील चौक
५. श्रीदेवशर्मा
६. श्रीगणपती
७. श्रीदेवी भगवती
८. श्रीदेवी सांतेरी
९. श्रीमुळकेश्वर
१०. श्रीलक्ष्मीनारायण
११. श्रीवीरभद्र
१२. श्रीकौंडिण्यपुरुष
१३. श्रीकालभैरव
१४. श्रीमंगेश देवालय (जुने)
१५. श्रीमंगेश देवालय (सांप्रतचे)
१६. चौघुडा-बुरूज
१७. देवालयाचा विहंगम देखावा
१८. विजयथोत्सव
१९. हत्ती-अंबारी

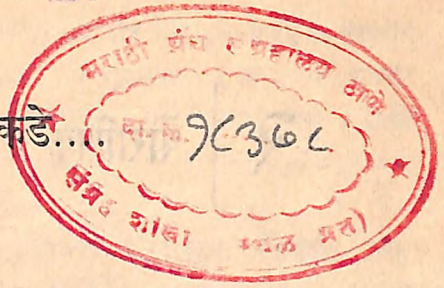
२०. सांगड
२१. खांचावरील रथ
२२. पालखी
२३. लालखी
२४. तीन दारी पूजा
२५. पंचमूर्ती
२६. थोरला रथ
२७. दीपस्तंभ रोषणाई
२८. श्रीग्रामपुरुषाची प्रसादमूर्ति
२९. श्रीग्रामपुरुषाची प्रसादमूर्ति

श्रीमंगेश देवस्थान
समग्र इतिहास

७८६९६ वि: १२-५०१५
४३७ ३१-३-७२

१

पुण्य नगरीकडे...

गोमंतकांत अति प्राचीन जीं अनेक हिंदु देवालये व फार प्रेक्षणीय स्थळें आहेत, त्यांत श्रीमंगेश देवस्थान हें प्रमुख मानलें जातें. गोमंतकाची राजधानी पणजी शहर जिथें मुंबईहून येणारी आगवोट थांबते, त्या पणजी शहरापासून मडगांव या रेल्वे स्टेशनाकडे जाण्याचा जो डांबरी रस्ता आहे, त्या रस्त्यावरून नियमित प्रवासी वाहतूक करणाऱ्या वसेस धावतात. त्या प्रवासी वसेसमधून, पणजी ते श्रीमंगेश देवस्थानकडे सुमारे २१ मैल प्रवास केल्यास थेट श्रीमंगेश देवस्थानच्या मुख्य महाद्वाराजवळ उतरतां येतें. पणजी शहरांतून वसेस चालू झाल्याबरोबर वाटेंत क्रमशः रायवंदर, जुनें गोवें, भाणस्तारीचा पूल, भोम, कुंडई व नंतर लगेच श्रीमंगेश देवस्थान या अनुक्रमानें गांवें असून यापुढें तोच हजरस्ता म्हाडदोळ, फर्मागुडी, फोंडा, बोरीचा पूल, लोटली, राय, फातोर्डा व पुढें मडगांव शहर जिथें रेल्वे स्टेशन आहे तिथपर्यंत जातो. पणजी शहरापासून येतांना कुंडईकडे पोंचल्यानंतर पुढें थोडासा डोंगराळ प्रदेश ओलांडल्यावर श्रीमंगेश देवालयाचीं गगन चुंबित शिखरें, समोरचा उंच स्तंभ, समोवतालच्या प्रदेशांतील वनश्री, झुळझुळणारे संथ व गोड पाण्याचे स्वच्छ झरे, वन-पुष्पांचा मधुर सुवास, वनदेवीनें चोहोंवाजूंनीं पसरलेला तो आनंददायक व आल्हादकारक हिरवा गालिचा, रम्य झाडी, या सर्वांचें फार मनोरम सृष्टीसौंदर्य ज्यानें पाहिलें, त्याचे अंतःकरण उचंबळून येऊन जीवनाची पूर्तता झाल्याची एक आगळीच अनुभूति प्रत्ययास येते.

□ □ □

हिंदुस्थानांतील बंगालच्या उत्तरेस भागीरथी नदीच्या तीरीं 'मानगिरी' अथवा 'मोंगिर' या नांवाचें मोठें क्षेत्र आहे व तेथील श्रीशिव दैवताचा तो 'श्रीमांगिरीश' या शब्दाचा अपभ्रंश 'मांगीश' आणि 'मंगेश' असा झाला आहे. असा उल्लेख सद्याद्रि खंडात (स. खं. उ., अ. ३) पाहावयास मिळतो :

‘...मांगिरीश पर्वतोनाम पूर्व देशेत्रिहोत्रके ॥१॥

ब्राह्मणास्थापितं लिंगं पूर्व तंत्र द्विजोत्तम ।

मांगीश नाम चैतस्य विख्यातं भुवनत्रये ॥२॥’

वेदकाळीं उत्तर हिंदुस्थानांतून मध्य कोंकणांत व तेथें पुष्कळ काळ लोटल्या-नंतर सारस्वत ब्राह्मणांची बरीच मोठी मंडळी दक्षिणेंत गोमंतकांत आली. सारस्वतांचे संघ गोमंतकात प्राचीनकाळीं अंतरा अंतरानें तीन चार वेळां आले असावें असें वाटतें. त्यांतील एका महत्वाच्या संघाची ही मंडळी दक्षिणेंत आल्यास साधारणपणें आज अकराशें वर्षांपेक्षा जास्त काळ लोटला असावा, असा विद्वानांचा तर्क आहे. असे शके १८०७ सालीं प्रसिद्ध झालेल्या श्री. गुंजीकरकृत 'भ्रमनिरास' पुस्तकांत पृष्ठ ८२ वर उल्लेख आहे, त्यावरून दिसते. म्हणजे आज शके १८९३ असल्यामुळें त्या कालास आज ११८६ वर्षे लोटलीं असावी. ही सारस्वत मंडळी कनोज (कान्यकुब्ज) देशाहून निघून स्वकीय आप्तेष्टांसह दक्षिणेस श्रीरामेश्वराच्या दर्शनास यात्रेस गेली. या सारस्वत मंडळींत देवशर्मा हा औत्तरीय ब्राह्मण होता व त्याच्याबरोबर कौशिक गोत्री लोमशर्मा व कौंडिण्य गोत्री शिवशर्मा असे दोन नातेवाईक होते. लोमशर्मा हा मेहुणा आणि शिवशर्मा हा भाचा. देवशर्माप्रमाणेच तेही वेदशास्त्रसंपन्न व सच्चरित्र होते. यात्रा करून परत आपल्या कान्यकुब्ज देशास जात असतां, वाटेंत गोमंतकांत ही मंडळी आली. व इथें ह्या मंडळीस कांहीं साक्षात्कार झाल्यामुळें आपल्या देशास जाण्याचा बेत स्थगित करून ती मंडळी येथें गोमंतकांतच राहिली. आणि

गोमंतकांत 'यापूर्वी असलेल्या मूळ सारस्वत जमातींत मिसळून गेली. या मंडळींत जो देवशर्मा हा वत्स गोत्री ब्राह्मण होता, तो कुशस्थळी (आज या गांबास कुडथाळी किंवा कुड्याळ या नांवानें ओळखतात.) येथें राहिला असें सह्याद्रि खंडांतील श्रीमंगीश महात्म्य, अध्याय ६, ओव्या १०-११-१२-१३ व ३० मध्ये वाचावयास मिळते.

श्रीपरशुरामानें त्रिहोत्रपुराहून जे दशगोत्री (भारद्वाज, कौशिक, वत्स, कौंडिण्य, काश्यप, वासिष्ठ, जामदग्न, विश्वामित्र, गौत्तम व अत्रि) ब्राह्मण आणले होते, त्यांची गोमंतक क्षेत्रांतच कायमची स्थापना करण्याचा मूळ संकेत असल्यामुळें त्या ब्राह्मणांनीं आपआपलीं कुलदैवतें बरोबर आणलीं. त्या ब्राह्मणांचीं सहासष्ट कुळें होतीं. त्यांत ज्यांना जो गांव अग्राहार मिळाला, तिथे त्या ब्राह्मणांनीं आपआपल्या कुलदैवतांची स्थापना केली. वत्स व कौंडिण्य या दोन गोत्रांच्या ज्या ब्राह्मणांस कुशस्थळी (कुडथाळी किंवा कुड्याळ) हा गांव अग्राहार मिळाला त्यांचा कुलदेव श्रीमांगिरीश (श्रीमंगेश) या देवाची त्या ब्राह्मणांनीं स्थापना केली. व कौशिक गोत्री लोमशर्मा ब्राह्मणास कर्दलीपूर (केळोशी) हा गांव अग्राहार मिळाला. तेथें त्याची कुलदेवी श्रीशांतादुर्गा या दैवताची स्थापना केली. कुशस्थळी येथें हें दैवत श्रीमांगिरीश या नांवानें कसें उदयास आलें याबद्दल जो कथा भाग आहे त्याचा सारांश असा :—

भगवान् श्रीशंकरांनीं लीलेनें, श्रीजगदंबा पार्वतीदेवीस ती श्रीशंकराच्या दर्शनास उत्सुक होऊन शोधार्थ फिरत असतांना, या कुशस्थळी क्षेत्रांत श्रीजगदंबेस मुद्दाम भिवविण्याच्या उद्देशानें एका वाघाचें स्वरूप धारण करून श्रीशंकर श्रीजगदंबेच्या सन्मुख अवतरले. (श्रीमांगीश महात्म्य, अध्याय ५, ओवी १५) त्या भयानक वाघाच्या दर्शनानें भयभीत होऊन श्रीजगदंबामातेनें त्यावेळीं “मांगिरीश त्राहि” अशी किंकाळी फोडली. अशा भयभीत गांगरलेल्या अवस्थेंत ते सगळे शब्द तोंडावाटे स्पष्टपणें न निघतां “मांगिश” एवढाच बोवडा शब्दोच्चार झाला. पुढें भगवान् श्रीशंकरांनीं आपल्या त्या भयानक व्याघ्ररूपाचा कायापालट करून श्रीजगदंबेस, तिनें तशी इच्छा प्रदर्शित केल्यामुळें आश्वासन दिलें कीं, तू भयभीत अवस्थेंत उच्चारलेल्या “मांगीश” नांवानेच मी इथें अवतरेन. व त्या वरदानाच्या पूर्तीसाठींच भगवान् श्रीशंकरांनीं कुशस्थळींत अवतरून एका लहानशा डोंगराळ खिंडींत हें शिवलिंग प्रगट केलें.

त्यासंबंधीं असा चमत्कार झाला कीं, पूर्वीक्त ब्राह्मणांपैकीं शिवशर्मा यांच्या

हिंदुस्थानांतील बंगालच्या उत्तरेस भागीरथी नदीच्या तीरीं 'मानगिरी' अथवा 'मोंगिर' या नांवाचें मोठें क्षेत्र आहे व तेथील श्रीशिव दैवताचा तो 'श्रीमांगिरीश' या शब्दाचा अपभ्रंश 'मांगीश' आणि 'मंगेश' असा झाला आहे. असा उल्लेख सह्याद्रि खंडात (स. खं. उ., अ. ३) पाहावयास मिळतो :

‘...मांगिरीश पर्वतोनाम पूर्व देशेत्रिहोत्रके ॥१॥

ब्राह्मणास्थापितं लिंगं पूर्वं तंत्र द्विजोत्तम ।

मांगीश नाम चैतस्य विख्यातं भुवनत्रये ॥२॥’

वेदकाळीं उत्तर हिंदुस्थानांतून मध्य कोंकणांत व तेथें पुष्कळ काळ लोटल्यानंतर सारस्वत ब्राह्मणांची बरीच मोठी मंडळी दक्षिणेंत गोमंतकांत आली. सारस्वतांचे संघ गोमंतकात प्राचीनकाळीं अंतरा अंतरानें तीन चार वेळां आले असावें असें वाटतें. त्यांतील एका महत्वाच्या संघाची ही मंडळी दक्षिणेंत आल्यास साधारणपणें आज अकराशें वर्षांपेक्षा जास्त काळ लोटला असावा, असा विद्वानांचा तर्क आहे. असे शके १८०७ सालीं प्रसिद्ध झालेल्या श्री. गुंजीकरकृत 'भ्रमनिरास' पुस्तकांत पृष्ठ ८२ वर उल्लेख आहे, त्यावरून दिसते. म्हणजे आज शके १८९३ असल्यामुळें त्या काळास आज ११८६ वर्षे लोटलीं असावी. ही सारस्वत मंडळी कनोज (कान्यकुब्ज) देशाहून निघून स्वकीय आप्तेष्टांसह दक्षिणेस श्रीरामेश्वराच्या दर्शनास यात्रेस गेली. या सारस्वत मंडळींत देवशर्मा हा भौत्तरीय ब्राह्मण होता व त्याच्याबरोबर कौशिक गोत्री लोमशर्मा व कौंडिण्य गोत्री शिवशर्मा असे दोन नातेवाईक होते. लोमशर्मा हा मेहुणा आणि शिवशर्मा हा भाचा. देवशर्माप्रमाणेच तेही वेदशास्त्रसंपन्न व सच्चरित्र होते. यात्रा करून परत आपल्या कान्यकुब्ज देशास जात असतां, वाटेंत गोमंतकांत ही मंडळी आली. व इथें ह्या मंडळीस कांहीं साक्षात्कार झाल्यामुळें आपल्या देशास जाण्याचा बेत स्थगित करून ती मंडळी येथें गोमंतकांतच राहिली. आणि

गोमंतकांत यापूर्वी असलेल्या मूळ सारस्वत जमातींत मिसळून गेली. या मंडळींत जो देवशर्मा हा वत्स गोत्री ब्राह्मण होता, तो कुशस्थली (आज या गांवास कुडथाळी किंवा कुड्याळ या नांवाने ओळखतात.) येथे राहिला असें सहाय्यि खंडांतील श्रीमंगीश महात्म्य, अध्याय ६, ओव्या १०-११-१२-१३ व ३० मध्ये वाचावयास मिळते.

श्रीपरशुरामाने त्रिहोत्रपुराहून जे दशगोत्री (भारद्वाज, कौशिक, वत्स, कौंडिण्य, काश्यप, वासिष्ठ, जामदग्न, विश्वामित्र, गौत्तम व अत्रि) ब्राह्मण आणले होते, त्यांची गोमंतक क्षेत्रांतच कायमची स्थापना करण्याचा मूळ संकेत असल्यामुळे त्या ब्राह्मणांनी आपआपलीं कुलदैवते बरोबर आणलीं. त्या ब्राह्मणांचीं सहासष्ट कुळे होतीं. त्यांत ज्यांना जो गांव अग्राहार मिळाला, तिथे त्या ब्राह्मणांनी आपआपल्या कुलदैवतांची स्थापना केली. वत्स व कौंडिण्य या दोन गोत्रांच्या ज्या ब्राह्मणांस कुशस्थली (कुडथाळी किंवा कुड्याळ) हा गांव अग्राहार मिळाला त्यांचा कुलदेव श्रीमांगिरीश (श्रीमंगेश) या देवाची त्या ब्राह्मणांनी स्थापना केली. व कौशिक गोत्री लोमशर्मा ब्राह्मणास कर्दलीपूर (केळोशी) हा गांव अग्राहार मिळाला. तेथे त्याची कुलदेवी श्रीशांतादुर्गा या दैवताची स्थापना केली. कुशस्थली येथे हें दैवत श्रीमांगिरीश या नांवाने कसे उदयास आले याबद्दल जो कथा भाग आहे त्याचा सारांश असा :—

भगवान् श्रीशंकरांनी लीलेने, श्रीजगदंबा पार्वतीदेवीस ती श्रीशंकराच्या दर्शनास उत्सुक होऊन शोधार्थ फिरत असतांना, या कुशस्थली क्षेत्रांत श्रीजगदंबेस मुद्दाम भिवविण्याच्या उद्देशाने एका वाघाचे स्वरूप धारण करून श्रीशंकर श्रीजगदंबेच्या सन्मुख अवतरले. (श्रीमंगीश महात्म्य, अध्याय ५, ओवी १५) त्या भयानक वाघाच्या दर्शनाने भयभीत होऊन श्रीजगदंबामातेने त्यावेळीं “मांगिरीश त्राहि” अशी किंकाळी फोडली. अशा भयभीत गांगरलेल्या अवस्थेत ते सगळे शब्द तोंडावाटे स्पष्टपणे न निघतां “मांगिश” एवढाच बोबडा शब्दोच्चार झाला. पुढे भगवान् श्रीशंकरांनी आपल्या त्या भयानक व्याघ्ररूपाचा कायापालट करून श्रीजगदंबेस, तिने तशी इच्छा प्रदर्शित केल्यामुळे आश्वासन दिले कीं, तू भयभीत अवस्थेत उच्चारलेल्या “मांगीश” नांवानेच मी इथे अवतरेन. व त्या वरदानाच्या पूर्तीसाठीच भगवान् श्रीशंकरांनी कुशस्थलींत अवतरून एका लहानशा डोंगराळ खिंडींत हें शिवलिंग प्रगट केले.

त्यासंबंधी असा चमत्कार झाला कीं, पूर्वोक्त ब्राह्मणांपैकी शिवशर्मा यांच्या

घरची दुभती गाय दररोज आपोआप स्वयंस्फूर्तीने त्या शिवलिंगाच्या ठिकाणी जाऊन आपल्या आचळांतील दुधानें स्वखुषीने त्या शिवलिंगावर धार सोडीत असे ! वासरून जवळ नसतांना एकाएकी गाईच्या पान्हा फुटून तिने एका ठराविक नेमक्याच दगडावर कांहींवेळ एकसारखी दुधाची धार सोडणें, हा प्रकार त्या गाईस राखणाऱ्या ब्राह्मणाच्या घरच्या गुराख्यास मोठा विलक्षण व आश्चर्यकारक वाटला. व त्या गुराख्याने हा असा प्रकार सतत कांहीं दिवस पाहिल्यावर ही सत्य घटना आपल्या धन्याच्या म्हणजे शिवशर्मा ब्राह्मणाच्या अवलोकनास आणली. त्याच दिवसांत त्या ब्राह्मणाच्या स्वप्नांत दृष्टान्त देऊन, “तुझे भक्तीला वश होऊन मी माझे सान्निध्य या ठिकाणी कल्पिलें आहे” असें भगवान् श्रीमांगिरीशरूप शंकरानीं सांगितलें व तो ब्राह्मण त्या दिवसापासून परम आनंदानें त्या शिवलिंगाच्या आराधनेस लागला. तेव्हांपासून हें दैवत ‘श्रीमांगीश’ या नांवानें प्रसिद्ध होऊन उदयास आलें. (श्रीसुवानंत कविकृत श्रीमांगिश महात्म्य, अध्याय ६, ओवी ५१ ते ६१)

गौडदेशांतून गोमंतकांत व कुशस्थलीस त्या ब्राह्मण कुळांबरोबर त्यावेळचे तद्देशीय शेतकीचे कामास पिढीजात अत्यंत वाकवगार असे ‘गावडे’ नांवाचे लोक आले असणें शक्य आहे. कारण, गावडे या नांवावरून ते मुळचे गौड देशाहून आले असावेत. महाराष्ट्रांतील लोक जसे मराठे या नांवानें ओळखण्याचा प्रघात, कोंकणांतील जसे कोंकणे म्हणून ओळखण्याचा प्रघात, तसे गौडांतील गौड व याचेच रूपांतर गोवडे-गावडे असें होणें असंभवनीय वाटत नाही. शिवाय, या गावडे जमातीचा वेष व आचरण, खाणें पिणें याकडे लक्ष दिलें असतां, त्यांच्या प्राचीन गौडत्वाबद्दल शंकाच दिसत नाही. हे लोक सुरापान, मांस यांस स्पर्शही करीत नाहीत. श्रीमंगेश देवाच्या परिवार देवतांपैकी, श्रीमुळकेश्वर या नांवाचा देव आहे, तो पूर्वोक्त शिवशर्मा यांच्या घरचा गुराखी, ज्याच्यामुळें श्रीशिवलिंग श्रीमंगिशाची अभिव्यक्ति झालेली शिवशर्मा या ब्राह्मणास दिसली तो होय. तो गुराखी एतद्देशीय शुद्र नव्हता. तो सदर ब्राह्मणांबरोबर गौड देशाहून गोमंतकांत कुशस्थलींत आला असला पाहिजे. कारण, श्रीमंगेश देवस्थानांत आजच्या काळांतही गावडे जातीला बहुमान देण्याचा संप्रदाय चाळू आहे. ही जमात ब्राह्मणेतारांच्या घरीं अन्न घेत नसते. यांस श्रीमंगेशाचे कुळावी लोक आपल्या घरीं कुलधर्म देवकार्य होईल त्या प्रत्येक वेळीं श्रीमंगेश देवाप्रित्यर्थ जशी ब्राह्मण पूजा करून ब्राह्मणास जेऊं घालतात म्हणजे

अन्नसंतर्पण करतात, तसेंच त्याबरोबरच श्री मुळकेश्वर देवाच्या प्रियर्थ व त्या उद्देशाने गावडा जातीच्या इसमास गंधफूल देऊन पूजा करून जेऊं घालतात व जेवण झाल्यानंतर त्यास डोक्यास खोबरेल तेल घाळून नंतर एक तंबाखूची विडी अर्पण करतात. या सर्व अव्याहतपणे चालत आलेल्या रूढीचा विचार करतां ही गावडे जमात गौडदेशीय असून आपल्या पालक ब्राह्मण कुळांबरोबरच पूर्वकालीं गोमंतकांत आली असली पाहिजे असें अनुमान निघते.

हे श्रीमंगीश दैवत गोमंतक वसविण्याच्या प्रसंगी कुशस्थली (कुडथाळ किंवा कुड्याळ) येथे स्थापन करण्यात आले होते तेव्हांपासून अघनाशिनीच्या तीरावर—जिला आज आगशीची नदी किंवा जुंवारी नदी म्हणून संबोधण्यांत येते—वसलेल्या या पुण्यक्षेत्राचे महात्म्य वाढत चालले.

गोमंतकांतील वसाहतीच्या आरंभापासून तो हा प्रांत फिरंगी पोर्तुगीज अंमलाखालीं येईपर्यंत जो फार मोठा कालावधि लोटला, त्या काळांत हे देवस्थान फार मोठ्या वैभवांत नांदत आले होते. परंतु गोमंतकांत फिरंगी पोर्तुगीज लोकांनीं पाय ठेवल्यानंतर (ता. २७ फेब्रुवारी इ. स. १५१० रोजीं तिमोजी नामक चांच्याच्या मदतीनें आफोंस दे आल्वुकेर्क या पोर्तुगीज सेनापतीनें समुद्रमार्गे अकस्मात् छपा घाळून गोवा शहर हस्तगत करून घेतले व त्या दिवसापासून गोमंतकांतील आदिलशाही सत्तेस उतरती कळा लागली हे इतिहास सांगतो.) त्यांनीं जें ख्रिस्ती धर्मप्रसाराचें मोठें सत्र बळजबरीनें पेटविलें, व त्यांत गोवा बेटानंतर, सासष्टी प्रांतावरही अत्याचार, जुद्धम, छळ व सर्वांची आहुति पडण्याच्या प्रसंगाचा प्रारंभ अनुभवास आला, व इतरांप्रमाणेच सासष्टींत सर्वां-आधीं कुशस्थलीकरांवर हा दुर्धर प्रसंग जलद येणें केवळ संभवनीय नव्हे तर खचितच तांतडीनेच ओढवणार हे जाणून कुशस्थलीकरांनीं प्राणाहून प्रिय असलेल्या आपल्या या कुळदैवताच्या श्रीमंगीश शिवलिंगास अचानकपणे, रातारात, फिरंगी हद्दीबाहेर म्हणजे त्यावेळच्या आदिलशाही राज्यांत सौंदेकरांच्या मुळखात, अंत्रुज प्रांतांतील प्रियोळ गांवांत एका वाड्यावर म्हणजे आज आपण ज्या वाड्यास 'मंगेशीचा मोकसा' म्हणून ओळखतो त्या वाड्यावर आणून ठेविलें. व पुढें या कुशस्थलीकरांची स्थिरस्थावर झाल्यावर त्यांनीं याच प्रियोळ गांवांत प्रस्तुतच्याच प्रशस्त व आल्हादकारक ठिकाणीं ह्या दैवताची स्थापना केली. श्रीमंगेश देवस्थानच्या पुरातन दारांत खालीलप्रमाणें उल्लेख आढळतो :-

“श्रीमंगीश देवाचें आगमस्थान पूर्वी प्रांत साहासष्ट येथील कुडथाळी उर्फ कुशस्थळ हा गांव असून शालिवाहन शकाचे १४८२ रौद्रनाम संवत्सरीं अगर क्रिस्ती सनाचे १५६० सालांत साहासष्ट प्रांतामध्ये पोर्तुगेज अगर फिर्गी सरकारचा अंमल चाळू झाल्यानंतर हिंदु लोकांस क्रिस्ती धर्मांत वळविण्याचें काम सुरू झालें त्या काळीं तेथून या प्रियोळ गावीं श्रीयाळयाचें स्थानांतर झालें. तों पासून आज तागाईत श्रीचें वसतिस्थान मंगीश नामें वाड्यांत झालें. येथे माहाजन यांचे आराधनेस पात्रीभूत आहे.”

स्थापनेनंतर हळू हळू त्या देवस्थानास श्रीमंगीशकृपेनेंच पूर्वीपेक्षांही विशेष वैभव आलें आणि तें एक अत्यंत महत्वाचें प्रमुख व जागृत स्थान बनलें व आजवर ते उत्तरोत्तर सुस्थितींत नांदत आहे.

इतिहासकालांत कुशस्थलीस श्रीमंगीश दैवत असतांना तेथें परिवार देवता कोणत्या होत्या, त्या देवस्थानच्या मालकीहक्काच्या शेती, बागायती, जमिनी कोणत्या, कुठें होत्या, त्यांचीं नांवें, गांवें, त्या जमिनी आज कोणाच्या मालकींत आहेत व त्याचें कारण काय, तसेंच त्या कालांत देवस्थानचें कुळावी व दैवतांचें स्थलांतर केव्हां, कसें व कशा परिस्थितींत झालें, याबद्दल थोडक्यांत, पण अत्यंत महत्त्वाची माहिती, खालीलप्रमाणें, पोर्तुगीज सरकारच्या त्या कालच्या दफ्तरावरून व ऐतिहासिक कागदपत्रावरून आणि इतर पुराव्यांवरून कळून येते.

कुशस्थलीस श्रीमंगीश देवस्थान असतांना तेथें कोणकोणत्या देवता होत्या, हे पोर्तुगीज सरकारच्या दफ्तरखात्यांत आज “आरक्विडु इस्तोरिकु दे इस्तादु दे इंदिय” मध्ये “फोराल दे सालसेत” (१५६८) या नांवाची वही म्हणजे हस्तलिखित सरकारी पंचनामे व त्या काळीं देवाळयांच्या जमिनी व इतर भांडारांतील वस्तु वगैरे संबंधीचे जे पंचनाम्यांसारखे लिखाण जज्ज साहेबांच्या उपस्थितींत कुशस्थली येथें कुशस्थलीचे गांवकार (ग्रामस्थ) व त्या गांवचा चिटणीस वगैरेंच्या सान्निध्यांत केलें आहे, अशा तऱ्हेचें लिखाण त्या “फोराल दे सालसेत” वहींत आहे व याशिवाय आणखी त्यांत पुष्कळ महत्त्वाच्या विषयांसंबंधीं लिखाण आढळतें. या “फोराल दे सालसेत” वहींत आंब्रोझियु दे सौज या न्यायाधीशाच्या हजेरींत कुड्याळ येथें ता. ५ मार्च १५६८ रोजीं, कुड्याळ गांवच्या देवस्थानांच्या मालकीच्या जमिनी, दागदागिने, सोनें, चांदी, तांबें, पितळ वगैरे धातूंच्या वस्तू इत्यादि सर्व वस्तूंचा आढावा घेतला असून तसा पंचनामा लिहिलेला आहे. त्याप्रसंगीं तेथें कुड्याळचे गांवकार खालीलप्रमाणें

हजर होते. नरस शेणै, मातम्या शेणै, लखू शेणै, मांगू शेणै, विठू शेणै, दुसरा मांगोरस शेणै, मंगण नाईक, लखू शेणै, सांतप्या नाईक, रामा नाईक, मंगू देवळी (दळवी ?) आणि केंसू शेणै इस्त्रीव्हांव (चिटणीस) किंवा कुलकर्णी. शिवाय साक्षीदार म्हणून बस्त्यांव पाईस, जुवांव कुतीज, गास्पार फर्नादिस त्या गांवचे विश्वन इसम शिवाय आल्हास गोंसाल्व्हिस आणि मानुएल आंतांव हा गांवकार, पेरू कोर्नेजु या इस्त्रीव्हांव किंवा कुलकर्णी (चिटणीस) यानें हा पंचनामा (आवतु) लिहिला असून त्यावर जॉर्ज मिनेझिस यांची सही आहे. (फोराल दे सालसेत १५६८, पृष्ठ ४५६ ते ४६४.) या पंचनाम्यावरून त्या काळीं कुशस्थलीस खालीलप्रमाणें देवता होत्या अशी माहिती मिळते.

Mamginato	मंजीनातु
Samtery	सांतैरी
Quensoo Boo	केशंभू
Vyro	वीर
Capelasor	कपेलासोर
Narayna (Chandyrnato)	नारायण (चंदिरनातु)
Bagomte	बागोंति
Gopynato	गोपिनातु

उल्लेखित पंचनाम्यांत जी पोर्तुगीज लिपींत देवतांचीं नांवां लिहिलेलीं आढळतात तीं जशाची तशीं त्याच लिपींत नक्कल करून घेतलेली असून त्या प्रत्येक पोर्तुगीज लिपीतील नांवापुढें त्याचा मराठींत उच्चार काय होतो तें लिहिलें आहे. सध्यां श्रीमंगेश देवस्थानांत, मंगेशी-प्रियोळ येथें ज्या देवता प्रतिष्ठापना केलेल्या आहेत, त्यांची व जुन्या काळीं कुशस्थली येथें ज्या, वर उल्लेखित देवता अधिष्ठित होत्या, त्या एकमेकांकडे जुळवणी करून पाहिल्यास असें दिसतें कीं,

जुन्या काळची मंजीनातु ही देवता आतां श्रीमंगेश या नांवानें,
जुन्या काळची सान्तेरी ही देवता आतां श्रीसान्तेरी या नांवानें,
जुन्या काळची केशंभू या नावाचा बरोबर उल्लेख किंवा उलगडा होत
नाहीं. पण, तो निरंकार किंवा क्षेत्रपाल असावा कीं काय, असा
संशय येतो.

जुन्या काळची वीर ही देवता आतां श्रीवीरभद्र या नांवान,

जुन्या काळची कपेलासोर या नांवाचा किंवा कपिलेश्वर नांवाची देवता आज श्रीमंगेश देवस्थानांत नाही. पण, मंगेशीहून कवळेस जातांना वाटेंत फोंडेहून पुढें कपिलेश्वरी म्हणून गांव आहे व तेथें श्रीकपिलेश्वराचें देवालय आहे.

जुन्या काळची नारायण किंवा चंदिनातु आतां श्रीलक्ष्मी नारायण या नांवाने, जुन्या काळची बागोंति आतां श्रीभगवती या नांवानें, आणि

जुन्या काळची गोपिनातु आतां श्रीमुलकेश्वर या नांवानें ओळखण्यांत येतात. व तशाच नांवांनीं प्रतिष्ठापना केलेल्या आहेत.

कपिलेश्वरी गांवांत श्रीकपिलेश्वर नांवाचें शिवलिंग व त्याचें सुंदर देवालय आहे. हें श्रीकपिलेश्वर दैवत जुन्याकाळीं कुशस्थलींत असलेलेंच व स्थलांतर करून कपिलेश्वरी गांवांत सध्याच्या जागीं आणलें असावें कीं काय, हें खात्रीपूर्वक सांगता येत नाही. याचें कारण, तसा स्पष्ट लेखी पुरावा सरकारी दप्तरावरून अद्याप उपलब्ध झालेला नाही. मात्र त्या नांवाचें दैवत जुन्याकाळीं कुशस्थलींत होतें. पण श्रीमंगेश देवस्थानांत आतां अधिष्ठित देवतांमध्ये श्रीकपिलेश्वर या नांवाचें दैवत नाही. परंतु इतिहासकालांत कुशस्थलीस जीं दैवतें होती म्हणून सरकारी दप्तारांत माहिती मिळते, त्या व्यतिरिक्त आणखी परिवार देवता श्रीमंगेश देवस्थानांत आज प्रतिष्ठापित आहेत.

जुन्या काळीं कुशस्थली गांवांत ज्या जागेवर श्रीमंगेश देवाचें देवालय होतें, त्या जागेवर किंवा समोवतीं आसपास प्राचीन देवालयाचे कांहींच अवशेष आज दृष्टोत्पत्तीस येत नाहीत व याचीं कारणें उघड आहेत. पैकीं एक कारण असें कीं, ज्या जागेवर पूर्वी श्रीमंगेशाच्या देवालयाची इमारत होती, त्या देवालयांतून शिवलिंगरूपी श्रीमंगेश, तत्कालीन श्रीमंगेश देवाच्या कुळावी महाजन भक्तगणांनीं खिस्ती धर्मप्रसारक जेजुइत पाद्री मंडळाच्या हल्ल्याची चाहूल लागतांच, रातोरात, कुशस्थली गांवाबाहेर, सासष्टी प्रांताच्या हद्दीपार अंत्रुज महालांत पोर्तुगीज राजसत्तेच्या हद्दीबाहेर नेल्यानंतर थोड्याच अवधींत, त्या देवालयाची कुशस्थलींतील इमारत, जरूरी पुरतीच रचना बदलून खिस्ती धर्मीयांच्या चर्चसाठीं वापरण्यांत आली. व तीच इमारत नंतर मोडून त्याच जागेवर चर्चची नवी इमारत इ. सनाच्या १५६६ सालांतील तारीख १ मे पूर्वी संपूर्ण तयार केली गेली. व त्या चर्चमध्ये सां फिलीप सां तियागु (S.Filipe S.Tiago) या दोन संतांची स्थापना केली. हें नवीन चर्च इमारत बांधणीचें कार्य स्वतः पुढारीपण

व नेतृत्व पत्करून त्याकाळीं अधिकारावर असलेले ख्रिस्तीधर्माचे गोव्याचे आर्चबिशप दों गास्पर दे लेयांव पैरर यांचा भाचा पाद्री फ्रांसिस्क आरांज, यानें कुठ्ठाळ व शेजारचा गांव या दोन गांवच्या लोकांकडून वर्गणी जमा करून तडीस नेलें असल्याचें कुठ्ठाळ गांवांत जी आज चर्च आहे त्या चर्चच्या इतिहासांत व गोव्याच्या आर्चबिशपच्या ऐतिहासिक संबंधित कागदपत्रांत स्पष्टपणें उल्लेखिल्लें आहे. अर्थांतच पूर्वीच्या जागेवर देवाळयाच्या इमारतीचे अवशेष राहिले नाहींत व देवाळयापुढें तळाव वगैरे होता तोही या चारशें वर्षांच्या काळांत त्या जागेवर जीं अनेक स्थित्यंतरे झालीं, नवीन रस्ते केले गेले, त्यामुळें पूर्वीच्या जागीं किंवा आसपाससुद्धां, पूर्वीच्या देवाळयासंबंधीचे थोडेसुद्धां अवशेष आज पाहावयास मिळत नाहींत.

ख्रिस्ती झेझुइत पाद्री लोकांनीं सासष्टी प्रांतांत प्रथमतःच जो पाय ठेवला, तो इसवी सन १५६० सालीं. याबद्दल सर्व इतिहासकारांचें एकमत आहे. कारण ती घटनाच उघड, राजरोसपणें व पोर्तुगीज सरकारच्या आरमारी मदतीसह उघडली. इसवी सन १५६० सालीं, गास्पर नांवाचा पाद्री मुख्य ख्रिस्ती धर्मोपदेशक झाला. त्या पाद्रीनें गोवा बेटांतील गोवा शहरांत, सासष्टी प्रांतांतील बरेच हिंदु लोक केवळ व्यापाराच्या उद्देशानें आल्याचे पाहिलें व अचानकपणें, एकाच दिवसांत त्यांतील चारशें नऊ लोकांस पकडून त्यांस बळजबरीनें ख्रिस्ती धर्माची दिक्षा दिली. ही दिक्षा सां पावलु कॉलेजच्या इमारतींत इतिओपियाचा बिशप आणि मालाकचा बिशप यांच्या उपस्थितींत, उल्लेखित दों गास्पर गोव्याचा पहिला आर्चबिशप यानें दिली. याबद्दलचा उल्लेख 'ओरियेंती कोंकिस्तादु' या ग्रंथांत (भाग पहिला, कोंकिस्त १, दिव्हीजांव २, पृष्ठ १०१, आवृत्ति १८८१ सालीं मुंबई येथें एक्झामिनर छापखान्यांत छापलेला) वाचावयास मिळतो. व याच घटनेमुळें ख्रिस्ती धर्मप्रसाराचा ओनामा किंवा प्रवेश सासष्टी प्रांताच्या जनतेत झाला असें म्हणावयास हरकत नाहीं. पुढें या पाद्री लोकांनीं संबंध सासष्टी प्रांत बाटविण्याची आपली इच्छा धरून तसें करण्याबद्दल सरकारची मंजुरी मागितली. सरकारनें त्या कृत्यास पूर्ण मंजुरी तर दिलीच पण, शिवाय मदतीस आरमारही दिलें. अशा तयारीनें प्रत्यक्ष सासष्टी प्रांतावर आक्रमण करावयाचें तर ते आरमाराच्या मदतीसह म्हणजे सासष्टी प्रांताच्या ज्या सीमेस नदी आहे त्या बाजूनें च व्हायचें हें उघड आहे. ही सीमा म्हणजे त्यावेळच्या गोवा बेटाच्या दक्षिण बाजूस जी अघनाशिनी नदी किंवा आज आगशीची नदी किंवा

जुआरी नदी म्हणून ओळखली जाते ती. ही नदी मुरगांवकडे जाऊन समुद्रास मिळते. तेव्हां मुरगांवपासून सासष्टी प्रांताची उत्तर सीमा जलमय व मुरगांवपासून कुशस्थलीपर्यंत सासष्टी प्रांताच्या उत्तर सीमेचा किनारा, पैलतीरावर गोवा बेटाचा किनारा, म्हणजे गोवा बेट व सासष्टी प्रांताची उत्तर सीमा यामध्ये आगशीची नदी किंवा जुवारी नदी (अघनाशिनी नदी) असल्यामुळे जलमार्गानेच आरमारासह हल्ला किंवा आक्रमण सासष्टीवर येणार. असे निश्चित ठरल्यानंतर या संग्राम मोर्चाचा रोख सुरुवातीस कुशस्थलीवर येणार हें सर्वानाच निःसंशयपणे समजून चुकलें याचें मुख्य कारण गोवा बेटाच्या समोर पैलतीरावर जें गांव आहे तें कुशस्थली, गोवा बेट आणि कुशस्थली यामध्ये अघनाशिनी नदी. शिवाय या झेझुइत पाद्री व पोर्तुगीज लोकांकडून सासष्टी प्रांतावर पूर्व व दक्षिण बाजूंच्या सीमावरून प्रवेश होणें अशक्यच होतें. याचें कारण त्या दोन्ही बाजूंनीं परकीय राज्य असल्यामुळे या पाद्री व पोर्तुगीज लोकांस तेथें शिरकाव होणें कठीण होतें. तत्कालीन ख्रिस्ती पाद्री लोक, पोर्तुगीज सरकारी कुमक घेऊन ख्रिस्ती धर्म-प्रसाराचे व्रत स्वीकारलेले पाद्रीमंडळ गोवा बेटांतील हिंदुधर्मीय लोकांस बळजबरीनें वाटवीत चालले होते. हिंदुधर्मीय लोकांवर हा महान् दुर्धर प्रसंग ओढवला, तेव्हां त्या लोकांनीं आपली मालमत्ता, वतनवाडी, घरेंदारे सर्व सोडून जीव मुठीत धरून आपल्या हिंदु धर्मरक्षणासाठीं आपआपला प्रांत सोडून पोर्तुगीज हद्दी-बाहेर जाणें भाग झालें होतें व त्या बेतांत ते होते. इतिहासांत हा फार कठीण प्रसंग अत्यंत हृदयद्रावक रितीनें वर्णिलेला आढळतो. कित्येकांनीं अगतिक होऊन मरण पत्करलें. ख्रिस्तीधर्माचा प्रसार करतांना हे पाद्रीमंडळ हिंदुधर्मीय जनतेचे अनन्वित छळ व हालहाल करीत.

देवालयें जाळून टाकणें, मोडून टाकणें, मूर्ती फोडणें, संपत्तीची लुटालुट किंवा नाश करणें वगैरे अनन्वित कृत्ये करणारी ती मंडळी, तशी कृत्ये करीत करीत, गोवा बेटांत जसजशी एका पुढें एक गांवीं जाऊं लागली होती, व आतां शेवटीं सासष्टी प्रांतांत पाय ठेवण्याच्या तयारींत आहे, तेव्हां आतां ही मंडळी लगेच कुशस्थली गांवांत पोहोंचणार, या परिस्थितीची कल्पना व धोका कुशस्थलीच्या ग्रामस्थांवर येणार, आपल्या देवाळयावर धाड येणार, हें ओळखून श्रीमंगीशाचे तत्कालीन कुळावी, महाजन, भक्तजन मोठ्या संकटांत व चिंतेत पडले. त्यांनीं एकत्र जमून श्रीमंगीश देवापुढें शरण जाऊन करुणा भाकली व प्रार्थना केली कीं, 'देवा सत्वर या महान् संकटाचे वेळीं उडी घे, व यांतून मार्ग दाखव'. त्याच

रात्रौ त्यांना दृष्टांत झाला की, 'माझे वास्तव्य सर्वत्रच आहे. तुम्हीं साशंक होण्याचें किंवा मिण्याचें कारण नाही. परंतु त्यांतून तुम्हांला येथील श्रीशिवलिंग प्रतिकाचें संरक्षण करावयाचें मनांत असेल, तर तांतडीनें तें उचलून घेऊन या क्षेत्राबाहेर जिथें तुम्हांस पसंत पडेल, त्या बाजूनें न्या व जिथपर्यंत नेता येईल, तिथपर्यंत नेऊन पुढें जिथें जडपणा येऊन नेणें अशक्य होईल, तिथेंच खालीं ठेवून त्याची पुनः स्थापना करा'.

याप्रमाणें रात्रौ दृष्टांत होतांच कुशस्थलींतील प्रमुख महाजन लगेच एकत्र जमले. त्यांनीं रात्रौ श्रीमंगीशाचे शिवलिंग एका पालखीवजा झोळींत ठेवले. सोबत एक नाग, एक नदी, एक लहान समई, एक घंटा इतके पांच नग त्यांत ठेवून शिवाय तेथील परिवार देवतांचीं प्रतिकें त्या संकटकालीं समयानुरूप जीं शक्य झालीं, तीं प्रतिकें बरोबर घेतलीं. कारण, त्या परिवार दैवतांच्या पाषाण मूर्ती रात्रौ काळोखांत वाहवून नेणें सोपें नव्हतें, व कुशस्थली गांवाच्या तीरावर असलेली अधनाशिनी नदी म्हणजे आगशीची नदी किंवा जुवारी नदी होडीनें ओलांडून पैलतीरावर त्यावेळच्या अंत्रुज प्रांताच्या सीमेंत आजच्या मडकई बाजूच्या तीरावर प्रवेश करून ती पालखीसारखी झोळी रातोरात खांद्यावर वाहून नेत नेत प्रियोळ गांवांत एकदांची आतांच्या मंगेशी वाड्यावर आणून ठेवली व तेथें श्रीमंगेश शिवलिंगाची व परिवार दैवतांची पूजा-अर्चा सुरू झाली. दैविक दृष्टांतानें निघालेली ही मंडळी फार वेळ एकसारखी निजे-भूकेला न जुमानतां अविश्रांत कंपायमानस्थितींत धांवत पळत सुटली होती. अशा भयंकर संकटकालीं ज्या महाजन कुळावी इसमांनीं श्रीमंगेश शिवलिंग रात्रीचे आपल्या खांद्यावरून वाहवून कुशस्थली गांवापासून थेट प्रियोळपर्यंत प्रवास करून सर्व धोका पत्करला ते सर्व वत्स गोत्री कुळावी महाजन होते अशी आख्यायिका असून या त्यांच्या त्या संकटकालच्या प्रसंगांत केलेल्या कार्याचें महत्त्व ओळखून सर्व कुळावी महाजनांनीं, खग्वुपीनें, वत्स गोत्री कुळावी यांस, बहुमान म्हणून दर वर्षी कार्तिक शुक्ल द्वादशीस काल्याचा उत्सव झाल्यानंतर दुसरे दिवशीं सकाळींच दहींकाला झाल्यानंतर श्रीमंगेशाची उत्सव मूर्ती पालखींत बसवून व त्याच पालखींत श्रीविठ्ठल रखुमाई या देवतांच्या मूर्ती ठेवून काल्याच्या मंडपांतून श्रीमंगेशच्या देवालयासमोर असलेल्या तळावाकडे नेण्यांत येऊन ती पालखी तळावाच्या कांठावर ठेवण्यांत येते. पालखीबरोबर वाजंत्री, नृत्यांगना, इलामत, सर्व वैदिक ब्राह्मण देवस्थानचे सेवेकरी, न्यवस्थापक समिति व देवाचे कुळावी महाजन त्यावेळीं उत्सवास उपस्थित असलेले गावडे इत्यादि भक्तवृंद असतो.

नंतर त्या पालखीतील फक्त श्रीविठ्ठल रखुमाईची मूर्ती देवस्थानचा ब्राह्मण पैरीकर पुजारी आपल्या पोटास घट्ट बांधून त्या मूर्तीसह तळावांत कमरेइतक्या पाण्यांत कांठाकांठानें वाजत गाजत सात फेऱ्या किंवा प्रदक्षिणा काढीत असतो. त्या ब्राह्मण पैरीकर पुजाऱ्याच्या आसपास पाण्यांत गावडे जमातीचीं तरुण मुलें पोहत पोहत प्रदक्षिणा काढतात. तळावाच्या कांठावर उभे असलेले भक्तजन पिकलेलीं केळीं वारंवार पाण्यांत फेंकतात व हीं फेकलेलीं केळीं तीं पोहणारीं तरुण मुलें पकड-प्याची शर्यत चालवीत असतात. एकंदरीत हा उत्सव कार्यक्रम फार आनंदायक बाटतो. फेऱ्या किंवा प्रदक्षिणा पूर्ण झाल्यावर तो ब्राह्मण भटजी, मूर्तीसह तळावाच्या कांठावर येत असतो. श्रीविठ्ठल रखुमाईची मूर्ती शुभ्रवस्त्रानें पुसून नंतर ती श्रृंगारून परत श्रीमंगेशाच्या पालखींत, श्रीमंगेश मूर्तीजवळच स्थानापन्न करण्यात येते. व त्या नंतर ती पालखी खांद्यावर धरून त्या तळावाच्या वरच्या चौथऱ्यावरून प्रदक्षिणा घेऊन देवालयाच्या सभोवतालच्या प्राकारांत प्रवेश करून देवालयासभोवार पेणी (मुक्काम) करीत करीत मोठ्या उत्साहपूर्ण वातावरणांत देवालयांत नेण्यांत येते.

या सर्व उत्सवांत श्रीमंगेशदेव श्रीविठ्ठल रखुमाईसह, ती पालखी कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीच्या दिवशीं तळावावरून देवालयांत येईपर्यंत खांद्यावरून वाहविण्याचा बहुमान फक्त वत्स गोत्री कुळावी महाजन जे त्या समर्थी देवस्थानांत उपस्थित असतील त्यांसच मिळतो. हा प्रकार अब्याहत्तयें पुरातन कालापासून आजपर्यंत अखंडपणें चालत आला आहे व तोही वर्षांतून फक्त त्या एकाच दिवशीं, म्हणजे कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीस हे विशेषेंकरून लक्षांत घेणें महत्त्वाचें आहे. या घटनेमुळे असे वाटतें कीं, श्रीमंगेश देव ज्या दिवशीं कुशस्थलीहून स्थलांतर करून प्रियोळ गांवीं आले, तो दिवस कार्तिक शुक्ल द्वादशीची रात्र व कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीचा दिवस असावा.

कुशस्थलीहून श्रीमंगेश देवाचें शिवलिंग आकस्मिकपणें उचलून घेऊन रातो-रात अघनाशिनी नदी पार करून प्रियोळ गांवीं नेण्यांत आल्यानंतर पाठोपाठ-त्याच दिवशीं कुशस्थली येथें असलेल्या श्रीमंगेशाच्या देवालयाच्या इमारतीवर गर्भगाराच्या जागीं, अगदी नजीक असलेल्या डोंगराळ टेकडीचा उंचवटा अचानकपणें कोसळला व ज्या जागीं श्रीमंगेश शिवलिंग होतें तोच भाग किंवा तीच जागा टेकडीची कोसळलेली माती पडून पूर्णपणें झांकून गेली अशी आख्यायिका आज चारशें वर्षांपेक्षां जास्त वर्षेपर्यंत परंपरागत वडिलांकडून आतांच्या पिढीपर्यंत ऐकण्यांत येते.

श्रीची स्वारी तिथून निघून जातांच नजीकच्या टेकडीचा एक भाग त्या देवाळयाच्या गर्भागारावरच अचानक व आकस्मिकपणे कोसळून पडणे हा दैवी चमत्कार त्या परमेश्वरी साक्षात्काराचा प्रत्यक्ष पुरावा नव्हे तर काय ? पण, ती एक आख्यायिका. त्याला पुरावा नाही ही वस्तुस्थिति आहे. नंतर ख्रिस्ती धर्मवेडे पाद्री मंडळ, बरोबर सरकारी कुमकीसह जेव्हां कुशास्थळीस पोचले व तेथील देवाळयावर धाड घालण्यास गेले, तेव्हां त्यांस त्या जागी व त्या देवाळयांतील देव केव्हांच यापूर्वी गुप्तपणे परकीय राज्यांत नेले असल्याचें आढळून आलें. व या सत्य परिस्थितीचा अहवाल व स्पष्ट उल्लेख त्याच धर्मवेड्या पाद्री मंडळानें जो लेखी अहवाल त्याचवर्षी पोर्तुगालास पाठविला होता व नंतरच्या कालांत ती कागदपत्रें पोर्तुगालास त्याच जेझुइट पाद्री मंडळाच्या वरिष्ठ अधिकारी इसमांनीं सरकारी छापखानदाराकडून पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध केलीं त्यांत वाचावयास मिळतो.

त्या पाद्री मंडळानें श्रीमंगीश देवाळयाची इमारत अतिशय चांगल्या प्रशस्त ठिकाणीं असल्याचें पाहिल्यावर ती इमारत आपणांस चर्चसाठीं उपयोगांत आणण्यासाठीं मिळावी, म्हणून सरकारकडे मागणी केली. व त्यावेळीं सरकारनें ही मागणी मान्य करून ती देवाळयाची इमारत त्या पाद्री मंडळाला चर्चसाठीं उपयोगांत आणण्यास तर दिलीच; पण, त्याचबरोबर त्या देवाळयास असलेले सर्व उत्पन्नही त्या नवीन चर्चच्या वापरासाठीं मंजूर करून दिलें. या मंजुरीनंतर देवाळयाची इमारत चर्चसाठीं योग्य होईल त्या पद्धतीनें त्यांत फेरफार करून ती स्वच्छ केली गेली. अशी योग्य व्यवस्था केल्यानंतर लगेच एक दिवस तेथें स्वतः पाद्री मंडळाचा एक मुख्याधिकारी “ पाद्री प्रोव्हिंसीयाल ” व त्याचे बरोबर पाद्री फ्रांसिस्क रुद्रिगिस हे दोघे त्या जागीं जाऊन ती इमारत व व्यवस्था पाहून त्यांनीं फार समाधान व आनंद व्यक्त करून परत आले. अगदी नजिकच्याच कांहीं दिवसांत त्या चर्चमध्ये पहिलेंच मिस्स म्हणजे सामुदाईक ईशप्रार्थना घडून येईल अशी आपली मनीषा प्रकट केली. हा सर्व मजकूर रोम शहरांत प्रसिद्ध झालेल्या जेझुइट पाद्री मंडळाचा त्या कालीं गोव्याहून पोर्तुगालास पाठविलेला सर्व पत्रसंग्रह प्रसिद्ध झाला आहे त्या पत्रांतील ता. २९ नवंबर १५६६ रोजीं जें पत्र पाद्री गोमिस व्हाज यानें गोव्याहून पोर्तुगालास पाठविलें होतें त्या पत्रांत असून हें पत्र म्हणजे एक सविस्तर बारीकसारीक सर्व कृत्यांचा अहवालच म्हणावा लागेल. हें पत्र छापिल बारीक टाइपाची जवळ जवळ ३१ पाने आहेत. “ Documenta Indica ” Edidit: Ioseph Wicki S. I.

Vol. VII (1566-1569). Impresso em Roma em 1962 por "Apud Monumenta Histórica Soc. Iesu" VIA DEI PENITENZIERI, 20.)

वर उल्लेखित प्रियोळ गांवीं, श्रीमंगीश शिवलिंग ज्या जागीं ठेविलें त्या जागीं श्रींचें अर्चन-पूजा चालू झाली. थोड्याच दिवसांत इतर महाजन कुळावी तिथें जमा झाले. त्यांनीं तीच जागा श्रींच्या पुनःस्थापनेस योग्य व सुरक्षित आहे असें पाहून तिथें लहानसें देवालय उभारलें. आणि शके १४८२ रौद्रनाम संवत्सरी इ. स. १५६० सालीं श्रींची परिवार देवतांसह विधीपूर्वक स्थापना केली. ह्या दिवसापासून आतापर्यंत चारशें दहा वर्षे लोटली असून या चार शतकाच्या दीर्घकालांत त्या देवालयाची मुख्य इमारत किती वेळां जिणोंद्वार करून बांधली गेली असेल, याचें संशोधन केलें नसल्यामुळे त्या विषयी खात्रीपूर्वक सांगता येत नसलें, तरी सध्यां जें श्रीमंगेशाचें शोभिवंत, आकर्षक व सर्वांचे लक्ष वेधून घेणारें देवालय आहे, तें देवालय शके १८१२ म्हणजेच इसवी सन १८९१ सालीं बांधून पूर्ण झालें असल्याचें त्या देवालयाच्या महाद्वाराच्या पाषाणी कमानीवर कीर्तीमुखाचे शेजारी असलेल्या पाषाणी कोरीव शिलेवरून लक्षांत येतें. शके १८१२ पूर्वी तें देवालय कशा पद्धतीचें होतें तें त्या वेळच्या देवालयाच्या इमारतीचा दुर्मिळ फोटो आज देवस्थानच्या दफ्तरीं आहे त्यावरून समजतें. शिवाय श्रीमंगेशाच्या मुख्य देवालयाची इमारत जी सध्यां दिसत आहे त्या इमारत बांधणीचे कंत्राट यावेळच्या सरकारी मंजुरीसह जाहीर लिलांव करून तारीख ८ जुलै १८८९ रोजीं श्री. विश्वनाथ शेणवी केंकरे मुक्काम कुंकळी, सासष्टी तालुका, या गृहस्थानें घेतलें होतें असें श्रीमंगेश देवस्थानच्या दफ्तरांत आढळते. हें कंत्राट, करार तेर्म पृष्ठ ३९, लित्र क्र. २५, यावर असून, बांधकामाचा सुरवातीचा अंदाज, २०,५७० रुपये होता.

सासष्टींतून अंत्रूज महालांत आजच्या फोंडें तालुक्यांत, हिंदु दैवतांचें स्थलांतर नक्की कोणत्या सालीं झालें असावें, याबद्दल नानाविध मते व तर्कवितर्क अनेक ठिकाणीं वाचनांत येतात. पण, एक गोष्ट निश्चितपणें ग्राह्य मानिली पाहिजे व ती ही कीं, कुशस्थलीच्या बाबतींत तरी असें क्रमप्राप्त ठरतें कीं, कुशस्थलींत ख्रिस्ती धर्मीयांचीं जीं इग्रेज म्हणजे चर्च बांधली गेलीं, ती प्रत्यक्षपणें पूर्वी ज्या जागेवर श्रीमंगेशाचें देवालय होतें, त्या जागेवरच बांधली गेली आहे. याबद्दल सरकारी म्हणजे त्यावेळच्या झेझुइत पाद्रीमंडळ ज्यानें ही बाटाबाट व ख्रिस्ती धर्मप्रसाराचे सत्र चालू केलें, हळू आरंभिला व हें कार्य सरकारच्या कुमकीसह तडीस नेलें, त्या मंडळाच्या, त्या काळच्या पत्रसंग्रहावरून व इतरही पुराव्यांवरून स्पष्ट व निःसंशयपणें सिद्ध होतें. त्यासाठीं, त्या अस्सल कागदपत्रांतील मजकुराचा आवश्यक भाग, त्याचप्रमाणें कुशस्थलींत जी इग्रेज किंवा चर्च आहे त्या चर्चच्या इतिहासांतील आवश्यक भाग, तसेंच हे ख्रिस्ती धर्मवेडे जेजुइत पाद्रीमंडळ नक्की कोणत्या सालीं, कोणत्या दिवशीं, सासष्टीतील कुशस्थली गांवांत, कोणत्या मार्गाने आले व त्यांनीं पहिल्याच खेपेस कुशस्थली गांवांत कोणत्या दिवशीं पाय ठेविला, याचें साद्यंत सविस्तर पृथक्पृथक् वर्णन त्याकाळीं त्याच झेझुइत पाद्री मंडळानें गोव्याहून पोर्तुगालास जीं पत्रे पाठविली होतीं, तीं सर्व पत्रसंग्रह लिस्वन शहरांत एकत्र करून त्यांत त्या वेळच्या गोव्याच्या सरकारी दफ्तरांतील अनेक घटना समाविष्ट करून कोंपाजीय दे झेझुसचा समग्र इतिहास त्या कोंपाजीय दे झेझुसच्या पाद्री लोकांनीं पोर्तुगालची राजधानी लिस्वन शहर येथें 'ओरियेंतु कोंकिस्तादु' या नांवाचा मोठा ग्रंथ इ. सन १७१० सालीं (M.D.C.C.X.) त्या वेळच्या पोर्तुगीज राजघराण्याचा जो छापखानदार 'व्हालेंती दा कोस्त दिस्त्रांदिस' या कडून प्रसिद्ध केलेला आहे, त्या ग्रंथात विशेषतः ज्या पाद्री इसमांनीं सासष्टी

प्रांतांतीळ कुडाळ (कुशस्थली) गांवांत प्रथमतःच प्रवेश केला होता. त्याच पाद्री इसमांची तपशीलवार कृत्यें त्यांत सविस्तर प्रकारें त्या वेळच्या माहितीपूर्ण पत्रां-वरून पूर्णपणें लक्षांत येतात. 'ओरियेंतु कोंकिस्तादु' या इतिहास ग्रंथाच्या पहिल्या भागांत इ. स. १४९८ ते १५६३ व दुसऱ्या भागांत इ. स. १५६४ ते १५८५ पर्यंतच्या काळांत ज्या ज्या घटना त्यावेळीं कोंपाजीय दे झेझुसच्या पाद्री मंडळानें घडवून आणल्या, त्यांचा समग्र वृत्तांत त्यांत आहे. त्या ग्रंथाच्या पहिल्या भागाच्या पृष्ठ १६९ वर जो मजकूर आहे, तो जशाचा तसा, त्याच भाषेंत व त्याच लिपींत खालीं दिल्या आहे:—

'Da ilha de Goa navegamos mais ao Sul paffemos a terra firme de Salfete, na qual ao primeyro de Mayo défte anno em que andamos de mil quinhentos & fefflenta, entrarão com feliciffimo aufpicio os primeyros Miffionários de COMPANHIA o Padre Pedro Mafcarenhas & o Irmão Manual Gomes mandados pelo Padre Provincial Antonio de Quadros a inftância do Vifo-Rey D. Conftantino de Bragança. Difta a ponta mais setentrional de Salfete, onde eftà a fortaleza de Mormugão. da ponta de Noffa Senhora do Cabo, a mais Occidental de Goa, o efpço de hum braço de mar, que com boa mare fe atraveffa em meya hora..'

यानंतर त्याच ग्रंथाच्या पहिल्या भागाच्याच पृष्ठ १७६ वर खालीलप्रमाणें मजकूर आढळतो:—

PRIMYRO MISSIONARIO & PRIMYRO CRISTÃO DE SALCETE):

'61-Entrando pois em Salfete o Padre Pero Mafcarenhas com feu companheyro dia dos Apóftolos São Philipe, & Santiago pela manhã, mandou levantar huã pequena ramoda na Aldeia Cortali porque efta foy a primeyra, em que pôz os pés, & nella diffe Miffa, facrificando-de todo a Deos pela falvação de tantas almas,e pedindolhe valor, & conftancia para dar hum bom Santiago nas Idolatrías deftas terras. Daqui caminhou para o forte de Rachol, dentro do qual huma Capella onde ouvião Miffa os foldados Portugueses, & alguns poucos chriftãos naturais de Goa que tinham feus officios no forte.

Affitia nêlle hum Clerigo por Capellão do prefídio & não por Vigário dos Chriftãos da terra, porque em todo Salfete não havia naquelle tempo hum fó paysano bautizado. Mas ou tiveffe êfte, ou aquelle título, elle fe retirou, & o Padre Pero Mafcarennhas tomou posse da Capella, & faindo do forte bem armado de zêlo Apoftólico, & confiança em Deos a pregar a Fé pelas Aldeas do contôrno converteo alguns gentíos até o fim do anno de mil quinhentos seffenta e hum em que partin para a missão das Malucas e dar a vida por Christo como diremos na segunda Parte desta história Conquista III anno 1582.'

याच 'ओरियेंतु कोंकिस्तादु' ग्रंथाच्या दुसऱ्या भागाच्या पृष्ठ २० वर खालीलप्रमाणें मजकूर आहे. तोही जशाचा तसा व त्याच लिपींत पुढें दिवा आहे.
Ano 1566.—Notícias de Curtalim.—13¶

'Havia já Igreja & Vigário de Companhia em Curtalim no anno de mil quinhentos seffenta & feis, & no primeiro de mayo fe cantou nella a primeira Missa. Curtalim Aldeia de Salfete defronta com a Ilha de Goa, & hé huma das doze de Camara Geral & como já advertí na Primeira Parte, foy a primeira, em que puzerão os pés os nossos Missionários no anno de mil quinhentos e seffenta, dia dos Apóstolos S. Filipe & Santiago, que fão o Orago da fua Igreja. Forão os Curtalós antigamente muy devotos dos seus idolos; porque não fendo Curtalim muito grande, tem muitas terras pertencentes aos pagodes, & a caufa difto era, porque ferfião aos leeys de terra firme em officios de penna & como efta casta de gente sempre acha que deppenar. voltavão ricos a fua Aldeia, & compravão cháos, que davão aos pagodes para confervar a memória de feu nome. Todos tem título de xenens; ifto hé, Mestres porque nas terras do Concão elles mefmos fão os que ensinão aos mais Brámanes a ler, eferever & contar.'

वरीलप्रमाणें मजकूर तीन वेगवेगळ्या परिच्छेदांत, उल्लेखित 'ओरियेंतु कोंकिस्तादु' या ग्रंथांतून उद्धृत केले आहेत. हा मजकूर, जुन्याकाळीं पोर्तुगीज लिपी ज्या पद्धतीने लिहिली जाई, त्या लिपींत आहे. आजच्या काळांत ती

लिपी जरा बदललेली आहे. वरील पोर्तुगीज भाषेत जो मजकूर तीन वेगवेगळ्या परिच्छेदांत आहे, त्यांतील मजकुराचें वेगवेगळें असें मराठी भाषांतर वाचकांच्या सोईसाठीं क्रमशः संक्षिप्तपणें खाली दिलेलें आहे. पृष्ठ १६९ वरील मजकूरः—

‘आम्ही गोवा वेढ्याच्या दक्षिण बाजूस जलप्रवासानें सासष्टीकडे चाललों. जेथें ता. १ मे १५६० रोजीं पहिलेच मिशनरी कंपनीचे पाद्री पेद्रु मास्कारेंजस आणि त्याचा सोबती मानुयेल गोमिस या दोघांनीं समाधानपूर्वक पाय ठेविल्या. हे दोघे पाद्री, पेद्रु मास्कारेंजस आणि मानुयेल गोमिस, यांस पाद्री प्रोव्हिसियाल (पाद्री वरिष्ठ अधिकारी) आंतोनियो दे क्वादुस यानें व्हिस्तु रै दों कोंस्तांतिनु दे ब्रागांस यांच्या आग्रहावरून पाठविलें होतें. सासष्टीचें दक्षिण दिशेचें शेवटचें टोंक, जिथें मुरगांवचा किछा आहे, तें नोस सिजोर हें काबु टोकापासून म्हणजे गोवा वेढ्याच्या पश्चिम टोंकापासून मध्यंतरी समुद्राचा फांटा व तो पाण्याचा प्रवाह अनुकूल असल्यास अवघ्या अर्ध्या तासांत ओलांडतां येईल....’

पृष्ठ १७६ वरील मजकूरः—

‘(सासष्टींतील पहिला मिशनरी आणि पहिला खिश्चन)

पाद्री पेद्रु मास्कारेंजस व त्याचा सोबती यांनी सां फिलीप आणि सां तियागु या संतांच्या दिवशीं सासष्टींतील कुडथाळ गांवांत सकाळच्या प्रहरीं एक लहान-सा मंडप झाडाच्या फांद्यांनी उभारला. कारण, हाच पहिला गांव ज्या गांवांत पहिल्यानेच त्यांनी पाय ठेविले व तेथें मिस्स म्हणजे ईश प्रार्थना करून आपण चालविलेल्या धर्मकार्यांत परमेश्वराची, यश संपादन होण्याबद्दल मागणी चालविली. या गांवाहून पुढें ते राशोल (रायतूर) किल्ल्याकडे गेले. ज्या किल्ल्यांत एक लहान कपेल (छोटेंसें चर्च) होतें व तेथें पोर्तुगीज मिलिटरी सोल्जर व कांहीं स्थानिक खिश्चन, ज्यांचा व्यवसाय त्या किल्ल्यांतच असे ते सर्व लोक मिस्स (ईश प्रार्थना) ऐकत असत. तिथें एक क्लेरिगु म्हणजे ईश प्रार्थना करण्यास परवानगी दिलेला इसम त्या ईश प्रार्थनेसाठीं हजार राहात असे. कारण त्यावेळेपर्यंत संबंध साष्टीमध्ये बाप्तिस्मा घेतलेला एकही बिनलष्करी इसम नव्हता. व कदाचित तसा मनुष्य किंवा धर्मोपदेशकचा किताब मिळालेला एखादा इसम तिथे होता असें जरी गृहीत धरलें तरी तोही तेथून परत गेलेला असावा. आणि म्हणून पाद्री पेद्रु मास्कारेंजस यानें त्या कपेलाचा ताबा घेतला. नंतर त्या किल्ल्यांतून निघून ईश्वरी विश्वासाच्या जोरावर सभोवतालच्या गांवांत

ख्रिस्ती धर्मप्रचार करून बरेच हिंदु वाटविले. इ. स. १५६१ च्या शेवटास तो 'मालुकस' येथे आपल्या मिशनचे कार्य व आपले जिवीत ख्रिस्त सेवेस अर्पण करण्यासाठी गेला. त्याचा इतिहास पुढे कोंकिस्त III दुसऱ्या भागांत- इ. स. १५८२- मध्ये कथन करीन.'

पृष्ठ २० वरील मजकूर:—

'इ. स. १५६६-कुड्याळ गांवच्या बातम्या:—१३ § इ. स. १५६६ साली कुड्याळ गांवांत चर्च आणि मिशनरी कंपनीचा धर्मोपदेशक (व्हिगारियु) होता व ता. १ मे रोजी त्या चर्च मध्ये पाहिलेच मिस्सु (ईश प्रार्थना) त्यांनी केले. कुड्याळ हा सासष्टीतील गांव गोवावेटाच्या समोर आहे व तो कात्र जेरालच्या बारा गांवांपैकी एक होय. याच गांवांत आमच्या मिशनऱ्यांनी पहिल्यानेच आपले पाय इ. स. १५६० साली सां फिलीप व सां तियागु या संतांच्या दिवशी (१ मे रोजी) रोविले व तीच देवता त्या चर्च (इगर्ज) मध्ये स्थापिली. कुड्याळकर इसम जुन्या काळी फार देवभक्त असून आपल्या देवाची फार निष्ठेने भक्ती करीत. कुड्याळ हा गांव म्हणण्यासारखा एरवी मोठा विस्तीर्ण नव्हे. पण, असें असूनही तेथीठ पुष्कळ जमिनी देवालयांच्या मालकीच्या आहेत. आणि याचें कारण, कुड्याळकर कायद्याचें ज्ञान व लेखणीबहादर असल्यामुळे ते आपल्या कर्तव्यगारीवर पैसा कमावून परत आपल्या गांवां श्रीमंत होऊन कुड्याळ येथे परतत. आणि आल्यानंतर जमिनी विकत घेऊन देवालयास अर्पण करीत व अशा प्रकारें आपलें नांव चिरस्मरणीय करीत. या सगळ्या कुड्याळकर लोकांस शेणै [शेणची] हा किताब आहे. याचा अर्थ विद्वान शिक्षक. कोंकणांतील गांवांमध्ये हेच लोक इतर ब्राह्मण लोकांस लिहिणें, वाचणें व गणित शिकवीत असत.'

वर उल्लेखिलेल्या 'कोंपाजीय दे झेझुसच्या' त्या काळी लिहिलेल्या व गोव्याहून पोर्तुगालास पाठविलेल्या अत्यंत महत्त्वाच्या कागदपत्रांतील मजकुरावरून स्पष्ट व निःसंदिग्धपणे खालील गोष्टी समजून येतात:—

१. ख्रिस्ती धर्म प्रसारार्थ 'कोंपाजीय दे झेझुस'चे पाद्री मंडळ गोवा वेटांतून सासष्टी प्रांताकडे जे गेले ते प्रथमतःच इ. स. १५६० साली. त्या पाद्रीमंडळाचा प्रवास गोवा वेटापासून सासष्टी प्रांताकडे जलमार्गानें झाला. त्या पाद्रींनी सासष्टी प्रांताच्या मुरगांव टोंकाकडे किल्ला आहे, तेथून ते काबोच्या समुद्र फांट्यातून प्रवास करीत सां फिलीप व सां तियागु या संतांच्या दिनीं

म्हणजे ता. १ मे रोजी सकाळच्या प्रहरीं प्रथमच कुद्याळ गांवांत पाय ठेविला. ही (तारीख १ मे) दिवस त्यादोन संतांचा दिवस असल्यामुळे त्या कुद्याळ गांवांत जी चर्च (इंग्रेज) उभारली गेली, त्या चर्चमध्ये आराध्यदेवता म्हणून त्याच दोन संतांची स्थापना केली.

२. इ. स. १५६६ सालांत कुद्याळ गावांत चर्चची इमारत पूर्णावस्थेत होती व तेथे कोंपाजीय दे झेझुसचा व्हिगारियु (पाद्री धर्मोपदेशक) होता. त्या व्हिगारियु धर्मोपदेशकाने ता. १ मे १५६६ या दिवशी त्या इगर्जमध्ये म्हणजे चर्चमध्ये मिस्स (ईश प्रार्थना) सांगितली. कारण ती १ मे तारीख म्हणजे त्या तारखेस सासष्टी प्रांतांत व तेथी कुद्याळ गांवांतच प्रथमच मिशनरी पाद्री मंडळाने आपला पाय ठेविलेला स्मारक दिन.

आतां यापुढे, आणखी याच्याही पेक्षां महत्वाच्या घटनांवर पूर्णपणे प्रकाश पाडणारे दाखले-कागदपत्र-पुरावे पाहिल्यानंतर कुद्याळी गांवांतून श्रीमंगीश देवाचे शिवलिंग लपवून सासष्टी प्रांताच्या हद्दीबाहेर आदिलशाही-मुसलमानांच्या हद्दींत नेले. श्रीदेवाचे तेथून स्थलांतर झाल्यावर त्या देवाळयाची रिकामी इमारत त्या वेळीं झेझुईत पाद्रींनीं चर्च स्थापन करण्यास सरकारकडून मंजूरी मिळविली व चर्चच्या उपयोगांत आणली व नंतरच्या काळांत त्याच जागीं मूळची इमारत मोडून नवी चर्चसाठी इमारत केव्हां, कोणी, कोणाच्या खर्चाने बांधिली वगैरे बद्दल स्पष्टपणे समजून येते.

Monumenta Histórica Societatis Iesu — DOCUMENTA INDICA: Edit—Joseph Wicki S. I. (Vol. VII) (1566-1569) Romae—Apud 'Monumenta Histórica Soc. Iesu' Via Dei Panitenzieri 20.—1962. हा अत्यंत महत्वाचा ग्रंथ रोम शहरांत छापलेला असून त्या ग्रंथाचे कांहीं भाग आहेत. हा ग्रंथ म्हणजे मिशनरी सोसियेदाद दे झेझुसच्या समग्र इतिहासाचा भक्कम पुरावाच मानला जातो. त्या ग्रंथांत सोसियेदाद दे झेझुसच्या मिशनरी पाद्री मंडळाने सुरवातीपासून शेवटपर्यंत ज्या ज्या भूमींत पाय ठेविले, जीं जीं कृत्ये केली, ज्या ज्या घटना घडविल्या त्यांची तारीख, महिना, सन, जागा वगैरे साद्यंत रिपोर्ट लिहून त्या पाद्री मंडळाच्या रेक्टरने किंवा रेक्टरच्या हुकूमानुसार व परवानगीने कार्यकर्त्या दुसऱ्या पाद्रीने गोव्याहून पोर्तुगालास जीं पत्रे पाठविलीं ती सर्व अस्सल पत्रसंग्रह या ग्रंथांत छापलेला आहे. या ग्रंथाच्या भाग ७ वा, पृष्ठ ६३ वर मार्जीन नंबर ७४५ वर जो मजकूर आहे तो असा आहे :-

‘Tem já levados alguns escondidamente (283 r) pera outras terras deixando as casas deseparadas.’

‘Os nossos Padres pediram huma casa, de hum dèstes pagodes que se lavarão, pera nella fazerem huma Igreja, por estar em muyto bem lugar, pera isso, e Sua Senhoria a concedeo (e) juntamente a renda que o pagode tinha pera a fábrica de Igreja.

A casa está já feita a modo de igreja e limpa. Forão daquy hum dia o Padre Provincial e o Padre Francisco Radrigues a vê-lla e vierão muito contentes. Espera-se que daqui a poucos dias com o favor divino se dará nella a primeira miss, Está esta igreja de outra banda desta ilha nas terras de Salcete, em lugar fresco. 94 (94-Loquitur de Curtalim Cf. Souza II 1,1,13-15; Vide etiam infra doc. 90, 65). (Êste trecho é de página 63 do documento numero 16. datado de 29 Novembro de 1566, isto é da carta escrita pelo Gomes Vaz por comissão do P. Reytor Antonio de Costa, do Collégio de S. Paulo de Goa, publicada desde página 38 até página 71 do Documenta Indica editit Ioseph Wicki S. I. Vol. VII (1566-1569) Impresso em Roma em 1962 por Apud ‘Monumenta Histórica Soc. Iesu’ Via Dei Penitenzieri, 20.’

याच ग्रंथाच्या उल्लेखित ७ व्या भागाच्या पृष्ठ ३९८ वर व त्या पृष्ठावरील मार्जीन नंबर ७६५ पुढें खालील प्रमाणें मजकूर आहे:—

‘65— O anno passado escrevi como naquellas terras se fez por indústria dos Padres novamente huma Igreja em hum pagode cujo ídolo tinhão os gentios levado para terra de mouros, 110 (110-Cf. supra doc. 16-59 Idolum dei Manguesh (Manganath) e pago Cortalim oblatum, hodie invenitur in loco Priol (Pondá) qui est in Novas Conquistas (Cf. Bragança Pereira in A India Portuguesa, I-45-Pissurlencar Tombo 172).

Êste Mayo passado disse nella a primeira missa cantada com diácono e sub-diácono e officiada com canto de orgão chara-mellas e outros instrumentos músicos o Padre Provincial e pregou a ella o Padre Francisco Rodrigues.’

ल्याच पृष्ठ ३९८ वर मार्जीन नंबर ७८५ पुढे असा मजकूर आहे :-

E o que sobretudo ornou a festa e acrescento a alegria dos presentes foi hum bautismo solenne que o mesmo dia a tarde se fez, de que adeante farei menção. Foi isto dia dos bem aventurados apóstolos S. Tiago e S. Philipe III de cuja vocação hé a Igreja. (III Die I Maii).

वरील पोर्तुगीज भाषेतील मजकुराचें जरुरीपुरतें मराठी भाषांतर सारांश रूपांत खालीलप्रमाणे आहे :-

पृष्ठ ६३ मार्जीन नंबर ७४५ वरील मजकूर :-

‘यापूर्वीच कांहीं (देव) लपवून दुसऱ्या राज्यांत (हद्दींत) नेले असून त्यांचीं देवालयें निराधार स्थितींत ठेवलीं आहेत. आमच्या पाद्रींनीं त्यांतील एका देवाल्याचे इमारतीची मागणी केली. कारण, त्या इमारतींत चर्च स्थापन करण्याचें योजलें. ती इमारत चर्चसाठीं वापरण्यास मंजूरी तर दिलीच, पण त्याबरोबर देवाल्यास जें उत्पन्न होतें, तेंही चर्चच्या भोगवट्यासाठीं बहाल केलें. मूळ देवाल्याची इमारत आतां चर्चसाठीं योग्य अशा प्रकारें केली व स्वच्छही केली. एक दिवस त्या जागेवर पाद्री प्रोव्हींसियाळ (वरिष्ठ अधिकारी पाद्री) व पाद्री फ्रांसिस्क रुद्रीगीस हे दोघे स्वतः जाऊन ती इमारत व स्वच्छता वगैरे पाहून आनंद व समाधान व्यक्त करून परतले. परमेश्वरी कृपेन नजीकच्या दिवसांत त्या चर्चमध्ये पहिलें मिस्र गायन केलें जाणार आहे. ही चर्च या [गोवा] बेटाच्या पैलतीरावर सासष्टींतील जमिनींत, एका थंड ठिकाणीं आहे. (हा मजकूर पाद्री गोमिस व्हाज यानें सां पावलु कॉलेज, गोवाचे रेक्टर पाद्री आंतोनियु दे कोस्त यांच्या तर्फें सही करून गोव्याहून तारीख २९ नोव्हेंबर १५६६ रोजीं जें पत्र लिहिलें— (म्हणजे दाखला नं. १६) त्या पत्रांतील असून तें समग्र पत्र पृष्ठ ३८ ते ७१ पर्यंत, भाग ७ वा, “दोकुमेंत इंदिका” या ग्रंथांत छापलेलें आहे.)

या पुढच्या मार्जीन नंबर ७६५ पुढें असलेला मजकूर :-

‘६५) गेल्या सालीं म्हणजे इ.स. १५६६ सालीं, आपण कळविलेंच आहे कीं, ज्या देवाल्यांतील देव हिंदुनीं यापूर्वीच दुसऱ्या मुसलमानी राज्यांच्या हद्दींत नेले होते, त्या देवाल्याच्या मूळ जागेवरच पाद्रीच्या प्रयत्नांनीं नवीन इग्नेज (चर्च) बांधिली आहे. [हा देव म्हणजे मंगेश (मंगनाथ) मूळ कुडयाळीचा, आतां जो प्रियोळ-फोंडा नवीन कात्रिजादीत आहे—ब्रागांस पेरै यांनीं लिहिलेले अ इंदिय पोर्तुगेझ १-४५ पिसुलेंकर, तोंब १७२]

गेल्या मे महिन्यांत तिथें पहिलें मिस्सु गायन, दियाकोनु, सुब-दियाकोनु या अधिकारी पाद्रीसह, ऑर्गन, चर्मला व इतर म्युझिक वाद्यांसह झालें. व तें पाद्री फ्रांसिस्क रुद्रीगीस यांनीं कथन केलें.

त्यापुढील मार्जीन नंबर ७८५ पुढे असलेला मजकूर :-

‘एकंदरींत हा उत्सव उपस्थित मंडळीच्या आनंदांत भर घालणारा झाला. व त्याच दिवशीं संध्याकाळीं एक बाप्तिस्मा समारंभही झाला. त्याबद्दल उल्लेख पुढें करीन. ही घटना त्या नशिबवान सां तियागु आणि सां फिलीप या दोन संतांच्या दिवशीं झाली, ज्या संतांच्या स्मरणार्थ व गौरवार्थ ती इग्नेज (चर्च) उघडी आहे. (तो संतांचा दिवस : १ मे)’

कुठ्ठाळ येथें पूर्वीच्या देवालयाच्या जागेवरच इग्नेज (चर्च) उभारलें व सध्या तेथें असलेली इग्नेज (चर्च)ची इमारत केव्हां, कोणी खर्च करून बांधली, याबद्दल आणखी कांहीं जास्त पुरावा आहे. गोमंतकांत जुन्या काळापासून ज्या ग्रामसंस्था, म्हणजे आज ज्यांना आपण कोमुनिदादी म्हणून ओळखतो, त्या प्रत्येक ग्रामसंस्थेच्या गांवांत त्या गावकऱ्यांचे देवालय होतें व त्या देवालयाचा खर्च, उत्सव वगैरे त्या त्या ग्रामसंस्थेच्या उत्पन्नांतून होई. ब्राटाबाटीनंतर हिंदु देवतांचे स्थलांतर झालें. देवालयाच्या मूळ जागेवर ख्रिश्चनांनी चर्च स्थापिली. देवालयाचें उत्पन्न चर्चसाठीं बद्दल झालें. पण या ग्रामसंस्था किंवा कोमुनिदादी-संबंधी जास्तीत जास्त माहिती एकत्र जमवून, फार वर्षांपूर्वी फिलीप नेरी शाब्दियेर या इसमानें ‘ बोस्केजु इस्तोरिकु दस कोमुनिदादीस ’ नांवाचा, सर्व कोमुनिदादींचा एक इतिहास लिहिलेला आहे. या पुस्तकांत कुठ्ठाळ गांवच्या कोमुनिदादीच्या संदर्भांत जी माहिती प्रसिद्ध झालेली आढळते ती पुढें दिली आहे. त्या पुस्तकाच्या पृष्ठ ३२१ वर खालीलप्रमाणें मजकूर आहे :-

Bosquejo Histórico dos Comunidades, por Filipe Nery Xavier. A página 321:— ‘Cortalim.’ ‘A igreja ocupa o terreno do antigo pagode de Manguexa (V. Not. espe.) e foi construida à custa das aldeias reunidas sob a direção do pe. Francisco de Aranha (sobrinho do primeiro Arcebispo de Goa, D. Gaspar, o qual entrou depois na Companhia de Jesus e foi um dos mártires de Cuncolim sendo nela cantada a primeira missa em 1566.’

A pagina 322:—

A distância duns 125 passos da igreja havia uma cruz com lápide no peanha, com a seguinte legenda:—‘NÊSTE LUGAR SE DISSE A PRIMEIRA MISSA E SE PÔZ A PRIMEIRA CRUZ EM SALCETE. AS ALMAS DO PURGATÓRIO PEDEM A SEUS DEVOTOS SE LEMBREM DELLAS COM PADRE NOSSO E AVE MARIA.’

Consta que esta missa foi celebrada em 1 de Maio de 1553.— A lápide foi transferida para sacristia da igreja depois que a cruz se arruinou.

A pagina 323:—

‘Pedro Francisco Mascarenhas, primeiro natural de Salcete convertido ao christianismo, em 1 de Maio de 1553 pelo Jesuita do mesmo nome, era gancar do segundo vangor desta Comunidade e escrivão proprietário de Camara Geral, cujos descendentes vivem no bairro Ozoró de Aldeia Raia’...

Das certidões jantas ao processo pelo qual o Padre Mariano Rodrigues e Salvador do Rozário Rodrigues pretendiam habilitar-se gancares do quinto vangor denominado de ‘Vaglós’ habilitação julgada improcedente por Acc. de Relação de 23 de julho de 1802.—

वरील पोर्तुगीज भाषंतील मजकुराचें भाषांतर :

‘वोस्केजु इस्तोरिकु दस कोमुनिदादीस—कर्ता—फिलीप नेरी शाब्दियेर. पृष्ठ ३२१ ‘कुझळ’ चर्चची इमारत जुन्या श्रीमंगेश देवालयाच्या भूमीनें व्यापिलेली आहे. तिची बांधणी गांवांच्या जमावानें स्वखर्चानें केली गेली. व तिचें नेतृत्व पाद्री फ्रांसिस्क आरांज, म्हणजे गोव्याचा पहिला आर्चबिशप दों गास्पार, त्याचा भाचा, जो नंतरच्या कालांत कोंपाजीय दे झेझुस या संघटनेत शिरला व कुंकळ्ळी येथें हुतात्मा ठरला. त्या इसमानें केलेलें त्या चर्चमध्ये पहिलें मिसस गायन इ. स. १५६७ सालीं झालें.

पृष्ठ ३२२—चर्चच्या इमारतीपासून अवघ्या सव्वाशें पास्तांच्या अंतरावर (पास्त म्हणजे मनुष्य चालत असतांना एका पावलापासून दुसरें पाऊल जिथें टाकतो, त्यामधील अंतर) एक क्रॉस होता व त्याच्या पायाजवळच्या चौथऱ्या-कडे एका शिलेवर खालीलप्रमाणें मजकूर कोरलेला होता.

‘या जागेवर पहिलेच मिस्स गायन (ईशप्रार्थना) सांगितलें व इथेंच सासर्षींत पहिला क्रॉस ठेविला. शुद्धपावन आत्मे देवभक्तांकडे याचना करतात कीं, त्यांनीं आपली सदैव आठवण ठेवावी.’

सदर मिस्स ता. १ मे १५५३ रोजीं झालें असें कळतें. व वर लिहिलेल्या मजकूर, ज्या शिलेवर होता, ती शिला तो क्रॉस मोडून गेल्यामुळें (जमीनदोस्त झाल्यामुळें) चर्चच्या इमारतींत जिथें धार्मिक वस्तु ठेवण्यांत येतात त्या जागेंत ठेवण्यांत आली.’

सध्याच्या कालांत (इ. स. १९७० मे महिन्यांत) मुद्दाम कुशस्थली (कुडाळ) या गांवांत स्वतः जाऊन तेथें सद्यस्थिति पाहतां असें आढळून आलें कीं, हा क्रॉस मूळच्याच जागीं परत नवीन बांधणी करून उभा केला आहे. त्या क्रॉसवर जुनी पाषाणी शिला (म्हणजे उल्लेखित शिलालेख) परत बसविलेली आहे. पण, ती त्या क्रॉसच्या पायाजवळ नसून क्रॉसचा जो चबुतरा आहे, त्या चबुतर्याच्या मध्यभागीं बसविलेली आहे. या चबुतर्याच्या शिरोभागीं क्रॉसच्या खालीच १८५६ असें कोरलेलें आहे. यावरून हा क्रॉस प्रारंभी इ. स. १८५६ सालीं बांधला होता असें दिसतें. चबुतर्याच्या खालच्या भागावर १-५-१५६०—१-५-१९६० असे चुन्याच्या गिलाव्यावर कोरलेलें आहे. त्यावरून या क्रॉसची पुनर्बांधणी ता. १ मे १९६० रोजीं केली असावी. हा क्रॉस कुडाळ फेरीबोट बंदरावरून कुडाळच्या चर्चकडे जातांना चर्चच्या अलीकडे प्रमुख रस्त्याच्या उजव्या बाजूस एक लहान कपेल (अगदी लहानशें चर्च) आहे, त्या कपेला शेजारीं असून त्या क्रॉसपासून कुडाळ गांवची इग्नेज (चर्च) म्हणजे जुन्या काळीं ज्या जागेवर श्रीमंगेश देवाचे देवालय होते, ती जागा एकशें पंचवीस पासांवर आहे.

‘पृष्ठ ३२३— ‘पेट्रु फ्रांसिस्क मास्कारेंजस, सासर्षींत जन्मलेला, याला ता. १ मे १५५३ या दिवशीं, पहिलाच हिंदु यास ख्रिस्त धर्माची दीक्षा देण्याचें काम, त्याच नांवाचा झेझुइत पाद्री याने केलें. हा पेट्रु फ्रांसिस्क मास्कारेंजस कुडाळ ग्रामसंस्थेच्या दुसऱ्या वांगडाचा गांवकरी होता व शिवाय तो ‘कामर-जेराल’चा कायम लेखनिक (चिटणीस) होता, त्याचे वंशज आज राय गांवांत ‘वजोरो’ या वाड्यावर रहातात....’

पाद्री मारियानु रुद्रीगीस आणि साल्हादोर दु रोझारियु रुद्रीगीस हे दोघे इसम, आपआपले दाखले (सर्टिफिकेटें) सादर करून आपण कुडाळ

ग्रामसंस्थेच्या पांचव्या वांगडाचें म्हणजे 'वांगळे' नामक वांगडाचे वारस व हक्कदारपणाची मागणी केल्याचें व ही मागणी नामंजूर केल्याचें ता. २३ जुलै १८०२ सालीं हायकोर्टानें दिलेल्या निकालावरून कळतें.

आणखी थोडीशी माहिती अशी:— कुडाळ गांवांत जी इंग्रज किंवा आतां सध्या चर्च आहे त्या चर्चच्या संबंधीची, तेथील खिश्न ग्रामस्थांनीं इ. स. १९५९ सालीं, त्या वेळचे गोव्याचे मुख्य खिस्ती धर्माधिकारी गोव्याचे पात्रीयार्क दों जुजे विहयैर आल्हेर्नाज यांनी कुडाळच्या चर्चला भेट दिली, त्या भेटीचे वेळीं मोठा जाहीर समारंभ व उत्सव केला; त्या भेटींत ता. ४ डिसेंबर १९५९ रोजीं एक छापील पुस्तिका चर्चच्या उत्सवास हजर असलेल्या खिस्ती इसमास वाटली होती. ही पुस्तिका अवघ्या चार पानांची असून ती कुडाळ गांवाचा एक ग्रामस्थ जुजे मारीय जास्सु क्रूज या इसमानें लिहिलीं व छापून वाटली. व त्या पुस्तिकेचें नांव 'क्रोनिक दा आल्देय दे कोर्तालि' असें आहे. या पुस्तिकेंतील कांहीं अवघ्याच ओळी खालीं देण्यांत येत आहेत. याचें कारण, त्या पुस्तिकेस ऐतिहासिक दृष्ट्या महत्त्व नाही. पण ही पुरितका ज्या समारंभांत, गोव्याचे त्या वेळचे युरोपियन पात्रीयार्क कुडाळ गांवच्या चर्चला भेट दिलेल्या प्रसंगीं, त्यांच्या उपस्थितींत वाटली आहे, तो समारंभ व वेळ, काल, परिस्थिति लक्षांत घेतां त्या पुस्तिकेंतील मजकुरावर त्या चर्चमधील पुरातन कांहीं कागदपत्रांची छाया पडणें असंभवनीय नाही असें वाटल्यावरून व विशेष करून आतापर्यंत वर उल्लेखित पोर्तुगालच्या लिस्बन शहरांत इ. स. १७१० सालीं सरकारी इसमाच्या छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध झालेला 'ओरियेंतु कोंकिस्तादु' हा ग्रंथ व इटालींतील रोम शहरांत १९६२ सालीं प्रसिद्ध झालेला 'दोकुमेंता इंदिका' हा प्रचंड ग्रंथ या दोन्हीं ग्रंथांत जीं त्या वेळच्या जेजुइत पाद्रींची अस्सल पत्रें प्रसिद्ध झालीं आहेत, ज्यांतील अत्यावश्यक व जरूरीपुरता मजकूर मागें दिलेला आहे, त्या सर्व मजकुराशीं पूर्णपणें जुळत असल्यानें त्या पुस्तिकेंतील आवश्यकतेपुरता मजकूर खालीं देण्यांत येत आहे.

'CRÓNICA DA ALDEIA DE CORTALIM' por José Maria Jasso Cruz.—Oferecida por autor por ocasião da visita pastoral de S. Exa Rev. ma o Patriarca das Índias Orientais, D. José Viciro Alvernaz a paróquia da Cortali. Cortalim, 4-XII-1959.

'A paróquia de Cortalim tem por seus patrónos—S. Filipe e

90366

७८६९६

वि: १२-५०१२

५३७

नों वि: ३१-३-७२

५१

कुशस्थलीहून स्थलांतर

S. Tiago, por no dia destes Santos apóstolos terem os padres de Companhia de Jesus posto os pés na primeira terra de Salcete no ano de 1560, tendo sido a respectiva igreja construída no ano de 1566, no mesmo lugar, onde se adorava o ídolo Manguexa à custa de duas aldeias reunidos sob a direcção do padre Francisco Aranha, sobrinho do primeiro Arcebispo de Goa, D. Gaspar de Leão Pereira, o qual entrou na Companhia em 1 de Janeiro de 1571 e recebeu em 1583 a corôa de mártirio em Cuncolim sendo beatificado pelo Papa Leao XIII e se contou nela a primeira missa em 1 de Maio de 1566.

Foi desta freguesia um primeiro hindú brámane convertido ao catolicismo depois de conquista de Salcete, e para comemorar este facto histórico foi erigida a Capela de S. Coração de Jesus (Previsão de 22-2-1892) do Patriarca das Índias Orientais D. Antonio Sebastião Velente, de saudosa memória, junto da qual existe uma cruz constando dum padrão a seguinte inscriçãõ hoje um tanto apagada: "Nêste lugar se disse a primeira missa e se pôs a primeira cruz em Cortalim. As almas do purgatório pedem aos seus devotos Padre Nosso e Ave Maria."

वरील पोर्तुगीज भाषेंतील मजकुराचें मराठी भाषांतर सारांशरूपानें खालील-प्रमाणें आहे-

क्रैनिक दा आल्देय दे कोर्ताली [कुडाळ गांवचा जुन्याकाळचा इतिहास] लेखक जुजे मारीय जास्सु क्रूज-

पात्रीयार्क दस इंदियस ओरियेंताइस दों जुजे व्हियैर आल्हेर्नाज यांची भेट कुडाळच्या चर्चला झाली, त्या प्रसंगीं लेखकाकडून अर्पण. कुडाळ, ४ डिसेंबर १९५९-

कुडाळ या गांवाचे व चर्चचे दैवत सां फिलीप आणि सां तियागु, कारण, या संतांच्या दिनीं कोंपाजीय दे झेझुसचे पाद्री मंडळ, सासष्टींतील याच पहिल्या गांवांत आपले पाय इ. स. १५६० सालीं ठेवितें झालें. येथील इप्रेज (चर्च) बांधणी इ. स. १५६६ सालीं झाली, ज्या जागेवर जुन्या काळीं मंगेश देवाची

आराधना करीत असत, त्याच जागेवर करण्यांत आली. त्या चर्च बांधणीचा खर्च दोन गांव एकत्र जमून त्यांनी केला. त्याचें नेतृत्व व पुढाकार पाद्री फ्रांसिस्क आरांज, गोव्याचे त्यावेळचे पहिले आर्चबिशप दों ग्रास्पार दे लेयांव पेरैरे यांचा भाचा, जो त्या कोंपाजीयमध्ये तारीख १ जानेवारी १५७१ रोजी प्रवेश करता झाला, व पुढें कुंकळ्ळी गांवांत हुतात्मा ठरला, व ज्याचा पोप लेयांव १३ वा, यानें गौरव केला अशा इसमानें स्विकारलें होतें. त्या चर्चमध्ये पहिलें मिसस [ईश प्रार्थना] ता. १ मे १५६६ रोजी करण्यांत आलें. सासष्टी प्रांत काबीज केल्यानंतर याच गांवांत पहिला हिंदु ब्राह्मण धर्मांतर करून विस्ती धर्मांत आणला गेला व ही ऐतिहासिक घटना चिरकाल स्मरणात रहावी, एतदर्थ या गांवांत 'सां कुरासांव दे जेझुस' या देवाच्या नांवें एक कपेल म्हणजे अगदी लहान चर्च किंवा प्रार्थना मंदिर, त्या वेळचे गोव्याचे आर्चबिशप दों आंतोनियो सेव्रास्तियांव व्हालेंती, यांच्या ता. २२ फेब्रुआरी १८९२ रोजी निघालेल्या हुकुमान्वये बांधलें गेलें व त्या कपेला शेजारीच एक क्रॉस बांधण्यांत आला. व क्रॉसवर एक शिला स्मरणिका वसविली असू तीवर खालीलप्रमाणें मजकूर कोरलेला आहे. पण तो मजकूर आज जरासा पुस्त स्थितींत सांपडतो. 'या जागेवर पहिलें मिसस (ईश प्रार्थना) सांगितलें आणि पहिला क्रॉस कुडाळ गांवांत रोवला गेला. शुद्ध पावन आत्मे देवभक्तांकडे याचना करतात कीं, त्यांनीं आपली सदैव आठवण ठेवावी.'

वरीलप्रमाणें माहिती लक्षांत घेतां खालील घटना सत्य ठरतात :-

१. कुशस्थली (कुडाळ) येथें कोंपाजीय दे जेझुसचें पाद्री मंडळ पहिल्यानेच शिरलें, तें ता. १ मे इ. स. १५६० रोजी सकाळीं व तेथें पोचल्यानंतर एक झाडाच्या फांचांचा तात्पुरता मंडप उभारून पहिलें मिसस कथन केलें व संव्याकाळीं एका हिंदु मनुष्यास बाटवून त्यास बाप्तिस्मा दिला.

२. त्या रोजी कुशस्थली येथील श्रीमंगेश देवाळयाच्या इमारतींत देव नव्हता व तो त्या पृथी कोणास चाहूल न लागूं देतां लपवून सासष्टी प्रांताच्या हद्दीच्या बाहेर मुसलमानांच्या राज्यांत केव्हांच पळवून नेण्यांत आला होता.

३. जुन्या देवाळयाची इमारत तात्पुरत्या चर्चस्थापनेसाठीं, सरकारी मंजुरी मिळवून वापरण्यांत आली. सरकारनें चर्चच्या स्थापनेसाठीं ती इमारत वापरण्यास मंजुरी तर दिलीच. शिवाय देवाळयाचें सर्व उत्पन्न चर्चला बहाल केलें.

४. नंतरच्या कालांत, जुन्या देवाळयाची इमारत मोडून त्याच जागीं इग्नेज

(चर्च) नवीन इमारत बांधणी, गोव्याचे जुन्या काळचे पहिले आर्चबिशाप यांच्या भाच्याने म्हणजे पाद्री फ्रांसिक्स आरांज याने कुडाळ व शेजारचा गांव या दोन गांवांतील लोकांकडून पैसे जमवून, आपण पुढाकार घेऊन व नेतृत्व करून ती इमारत बांधणी पूर्ण इ. स. १५६६ साली केली व त्याच साली १ मे रोजी नवीन चर्च बांधणीनंतर पहिले मिस्र गायन मोठ्या उत्सवाने केले गेले.

या सत्य घटनानंतर व उल्लेखित अत्यंत खात्रीच्या विश्वसनीय तत्कालीन पुराव्यांनंतर एक गोष्ट निसंशयपणे सिद्ध होते की, कुशस्थलीहून श्रीमंगेशशिवलिंगाचे स्थलांतर ता. १ मे इ. स. १५६० दिवसापूर्वी खचित फोंडे तालुक्याच्या प्रियोळ गांवांत अंत्रुज महालांत, आजच्या मंगेशी वाड्यावर झाले आहे, यांत मुळीच संशय नाही. व ही घटना निर्विवाद होय. आतां हे स्थलांतर बरोबर इ. स. १५६० या वर्षीच ता. १ मे पूर्वी म्हणजे जानेवारी ते एप्रिल पर्यंतच्या काळांत झाले, की त्या पूर्वी झाले आहे, याबद्दल अद्याप खात्री ठेवण्यासारखा सरकारी किंवा इतर कोणत्याही प्रकारचा लेखी पुरावा उपलब्ध झालेला नाही. पण मंगेश देवस्थानच्या जुन्या कागदपत्रांत व विशेषे करून त्या देवालयाची संस्थापना, महाजन समुदाय व कारभाराचा कर्तव्यनिर्वहण या संबंधी मसुदा, त्या वेळच्या सरकारकडे मंजुरीकरता पाठविण्याचे कागदपत्र, यांची तपासणी करता, त्यांत स्पष्टपणे, त्या वेळच्या महाजन मंडळीने आपल्या सभेत एकमताने ठराव केलेला आढळत असून त्यांत श्रीमंगेश देवाचे कुशस्थली उर्फ कुडाळ येथून प्रियोळ येथे, सध्याचे जागी इ. स. १५६० साली स्थानांतर झाले असा उल्लेख आहे. व हा महाजन लोकांनी केलेला ठराव तारीख ३० ऑक्टोबर सन १८८५ या दिवशी केलेला असून त्या ठरावांत ज्या महाजन इसमांनी आपआपल्या स्वाक्षण्या केलेल्या दिसतात. ते किंवा त्यांतील काहीं इसम आज तागायत जर ह्यात असते तर, त्यांचे यावेळी वय निदान एकशे पंचाहत्तर (१७५) वर्षांपेक्षा जास्त ठरली असती, हे त्यांच्या कुटुंबियांकडून समजूत येते.

कुशस्थलीहून प्रियोळ गांवी श्रीदेव मंगेशाचे स्थलांतर कोणत्या महिन्यांत व कोणत्या तिथीस किंवा तारखेस निश्चितपणे झाले याबद्दल जसा कांहींच विश्वसनीय पुरावा नाही, त्याचप्रमाणे सध्याच्या प्रियोळ गांवांत मंगेशी वाड्यावर श्रीदेव मंगेश शिवलिंगाची प्रतिष्ठापना कोणत्या महिन्यांत कोणत्या दिवशी झाली याबद्दलही कांहीं लेखी पुरावा अद्याप तरी उपलब्ध झालेला नाही. परंतु या दोन्ही घटना केव्हां झाल्या असाव्यात, याबद्दल संभाव्य दिवस ठरविता येतील

असें वाटतें. कोणत्याही देवाची प्रतिष्ठापना करावयाची झाल्यास, हिंदुधर्मशास्त्र, ज्योतिष वगैरेंचे नियम लक्षांत घेतां ही प्रतिष्ठापना दक्षिणायनांत कधीच होणें शक्य नाही. कारण ते अशुभ मानले जातें. व देव प्रतिष्ठा उत्तरायणातच करणें शुभ आहे, असा धर्मशास्त्र, ज्योतिष, मुहूर्त, या सर्वांचा संकेत आहे. यावरून ती प्रतिष्ठा उत्तरायणांतच झाली असली पाहिजे. उत्तरायणाचा काळ सर्वसाधारणपणें मार्गशीर्ष महिन्यापासून ज्येष्ठ-आषाढ महिन्यापर्यंत, म्हणजे डिसेंबर किंवा जानेवारीपासून जूनपर्यंत बहुधा असतो. ही परिस्थिति लक्षांत घेतां, व तारीख १ मे १५६० दिवसापूर्वी कुशस्थलीहून श्रीमंगेश शिवलिंग प्रियोळ गांवीं स्थलांतर झाल्याचा पुरावा मिळतोहें लक्षांत घेतां, तसेंच श्रीमंगेश देवालयांत दर वर्षी फक्तच कार्तिक शुक्ल त्रयोदशी दिवशीं होणाऱ्या उत्सवासच प्रतिवर्षी श्रीमंगेश देवाची पालखी खांद्यावरून वाहविण्याचा बहुमान त्या देवाचे वत्सगोत्री कुळावी महाजनास देण्यात येतो, या गोष्टीचाही बारकाईने विचार करतां, असें दिसतें कीं, कुशस्थलीहून रातारात, गुप्तपणें, श्रीमंगेश शिवलिंग जे प्रियोळ गावात आणले गेलें, तो दिवस कार्तिक शुक्ल द्वादशी रात्रीपासून कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीचा दिवस असणें शक्य आहे व कार्तिक महिना दक्षिणायनात येत असल्यामुळे, ते श्रीदेवाचे शिवलिंग मंगेशीस आणल्यानंतर कांहीं दिवस नित्य नैमित्तिक पूजा अर्चन विधी चालू झाल्या. पण, सर्व महाजन एकत्र जमून पुढील विचारविनिमय, इमारत बांधणीची व्यवस्था, प्रतिष्ठापना करण्यासाठीं उत्तरायणाची मार्गप्रतिक्षा व सुमुहूर्त इत्यादि कार्यक्रम पार पाडणेस अत्यावश्यकपणें व साहजिकच निदान कमीत कमी तीन महिने तरी गेले असले पाहिजेत. व अशा आखणीनें विचार करतां, ती सुप्रतिष्ठापना माघ शुक्ल पौर्णिमा याच रोजीं झाली असावी असें वाटतें. कारण, श्रीस्थळ मंगेशीं माघ शुक्ल पौर्णिमा हाच दिवस महोत्सव महापर्वणीचा. सार्वजनिक गाऱ्याणे श्रीकडे घालणें, वार्षिक कौळाचा प्रसाद देणें, वगैरे सर्व महत्त्वपूर्ण कार्यक्रम, त्या एकाच दिवशीं वर्षातून एकदांच होतात. त्याच दिवशीं सर्वांत मोठा रथोत्सव होतो व श्रीमंगेश देवस्थानचा सर्वांत मोठा वार्षिक महोत्सव हाच मानला जातो. या देवाचे कुळावी महाजन याच महोत्सवास शक्यतो गैरहजर न राहतां श्रीमंगेश देवाच्या भेटीस येऊन रथावर नारळ फोडतात. या महोत्सव महापर्वणीचा सर्व खर्च महाजनांतर्फे देवस्थानच्या भांडारांतूनच खर्च होत असतो. शास्त्रकारांनी देव प्रतिष्ठेस मुहूर्त सांगतांना माघ मासांत श्रीविष्णु मूर्तीवाचून अन्य देवतेची प्रतिष्ठा करावी असेही सांगितलेले आहे. या

सर्व गोष्टींचा अभ्यास करतां श्रीमंगेश शिवलिंगाची सुप्रतिष्ठापना प्रियोळ गांवीं, प्रस्तुतच्या जागीं उत्तरायण कालांत, माघ शुक्ल पौर्णिमा या शुभदिनीं झाली असावी असा बहुतांशी समज होतो.

आतां श्रीमंगेश शिवलिंग कुशस्थलीहून अंत्रुज महालांत प्रियोळ गांवांत जें रातोरात खांद्यावरून वाहवून आणलें गेलें, तो दिवस कार्तिक शुक्ल द्वादशीची रात्र व त्रयोदशीचा दिवस असावा, हें मागें नमूद केलें असून त्याचीं कारणेंही सांगितलीं.

कार्तिक शुक्ल द्वादशी-त्रयोदशीचा दिवस सर्वसाधारणपणें आक्टोबर महिन्याच्या शेवटीं किंवा नवंबर महिन्याच्या सुरुवातीस येत असतो व अशा स्थितींत हें स्थलांतर इ. स. १५६० सुरू होण्याच्या आसपास साधारणपणें दोन महिने पूर्वी झालें असणें असंभवनीय वाटत नाहीं. कारण, कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीस श्रीमंगेश शिवलिंग प्रस्तुतच्या जागीं पोंचल्यानंतर त्या नंतरच्या माघ शुक्ल पौर्णिमेच्या शुभदिनीं सुप्रतिष्ठापना झाली असें गृहीत धरलें तर मध्यंतरीचा अवधी फक्त तीनच महिन्यांचा उरतो व हा अन्यल्प काल सर्व महाजन जमून देव प्रतिष्ठापनेची व्यवस्था व लहानशी तरी अत्यावश्यक देवालयाची इमारत पूर्ण होण्यास अत्यंत गरजेचा ठरतो.

कुट्टाळ येथें श्रीमंगीशाचें देवालय असतांना, त्या देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या बागायती, शेतजमिनी, कुळागरें खुद्द कुट्टाळ गांवांत, तसेंच कुवेली, कांसावली, पाळी वगैरे गांवांत ज्या होत्या, त्याबद्दल जी माहिती पणजी येथील सरकारी 'आरक्विट्टु इस्तोरिकु' मध्ये असलेल्या 'फोराल दे सालसेत' या सन १५६८ सालच्या वहीवर पृष्ठ ४५६ ते ४६४ पर्यंत मिळते ती पुढें दिली आहे.

मंजीनाथ देवालयाच्या जमिनी

१. एक जमीन ज्यांत कांहीं नारळीचीं झाडे, आंबे, फणस व इतर फळांचीं झाडे आहेत व जी जमीन मंगूभट, नारायणभट, दुगोभट, मांगोरस (मांगिरीश) भट, दुलोभट रामुभट इत्यादि भट जमिनींत राहात व जी जमीन उपभोगित असत. नंतर ती जमीन बिहस्सरेय दो आंतांव दे नोरोज यानें कुट्टाळ येथील सां तियागु व सां फिलीपच्या चर्चला दिली.

२. एक जमीन 'दुआल्लिचें भाट' नामक, जी जमीन मल्ल धुमाळी उपभोगित असे व नंतर ती जमीन उल्लेखित चर्चला दिली.

३. एक जमीन 'मालाराचें भाट' नामक जी जमीन केशव नांवाचा इसम, देवस्थानचा सेवेकरी नोकर असे, त्याच्या भोगवटीचें व नंतर ती जमीन चर्चला दिली.

४. एक जमीन 'अभिषेक्यांची नमशी' नामक, जी जमीन बाळोभट अभिषेकी उपभोगित असे व नंतर ती चर्चला दिली.

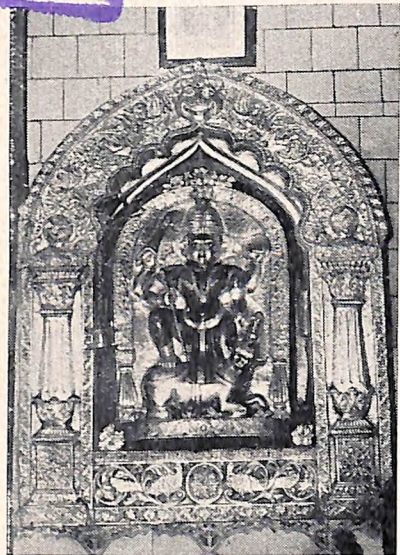
५. एक बागायत नारळीची 'देवसा वारे' नामक, जी जमीन आबुलोभट व मंगूभट उपभोगित असत व नंतर ती बागायत चर्चला दिली.

६. एक बागायत नारळीची 'सिंधु पदीं तळें' जी जमीन बाळभट व झुळभट उपभोगित असत व नंतर ती चर्चला दिली. याच बागायतीस 'शिरवड पांडीतळें' असेही म्हणत असत.

श्रीगणेशाय नमः, अथ. स्वस्व
श्रीगणेशाय नमः
श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणपती

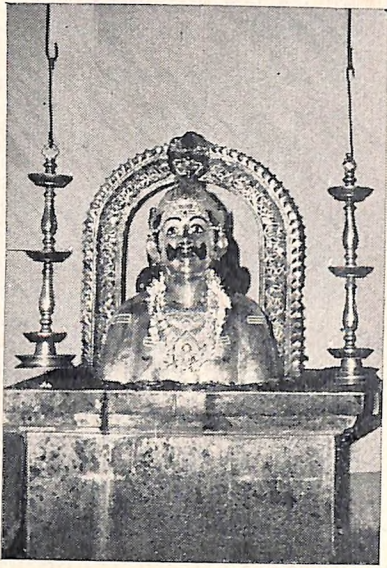
श्रीभगवती

श्रीसांतरी

श्रीमूळकेश्वर

श्रीवीरभद्र

श्रीलक्ष्मीनारायण

श्रीकोण्डिण्यपुरुष

श्रीकाळभैरव

७. एक जमीन 'मंगा शैणैयलें कुळागर' जी जमीन देवस्थानचा सेवेकरी दुलुभट उपभोगित असे, व नंतर ती चर्चला दिली.

८. एक जमीन ज्या जमिनींत मंगनाथाचें देवालय होतें, ती जमीन व ज्या जमिनीच्या सभोंवतीं 'हरिजागराचें' व 'जोतींचें' नामक दोन वेगवेगळे जमिनीचे तुकडे आहेत. व नंतर ही जमीन चर्चला दिली.

९. एक जमीन 'मेर्गुन्याची नमशी' जी मांगो मेर्गुरी उपभोगित असे.

शेत जमिनी

१०. 'बोरीयाचो जांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.
११. 'मायन्याकी अभिषेक्याचो जांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१२. 'केसवाचें पंच' व 'मोलवाचें आडेचें' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१३. 'बौयन्याकि जांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१४. 'कुळतारीयाक देवरस ओडाराचो जांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१५. 'तळजांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१६. 'तावै जांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१७. 'हर शेत' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१८. 'बामणा सांकेरी' नामक शेत, दोन पिकांचे.
१९. 'बना घसासालें पंच' नामक शेत, दोन पिकांचे.
२०. 'हरभटालें विकंडीची पंच' नामक शेत, दोन पिकांचे.
२१. 'पाणी जांवों' नामक शेत, दोन पिकांचे.

कुवेली गांवांत असलेल्या शेत जमिनी

२२. 'व्हडली सांकेरी' नामक शेत, दोन पिकांचे.
२३. 'धाकटी सांकेरी' नामक शेत, दोन पिकांचे.

कांसावली गांवांत असलेली शेत जमीन

२४. 'पांचे पातोळी' नामक शेत.

पाली गांवांत असलेली शेत जमीन

२५. 'तळें शेत' नामक शेत.

चिखली गांवांत असलेली शेत जमीन

२६. 'कमर पटी' नामक शेत.

सांतेरी व केंसूभू (केशव ?) देवाळयांच्या जमिनी

२७. एक जमीन ज्यांत सांतेरी व केंसूभू या दोन देवतांचीं वेगवेगळीं देवालयें होतीं व जी जमीन त्या देवाळयांचे सेवेकरी दुद्धभट, बाळोभट उपभोगित असत.

२८. एक जमीन 'सांतेरीची व केशवाची भाटां दोन्ही' ती जमीन लख्याभट, दुलोभट व बाळभट उपभोगित असत.

शेत जमिनी

२९. 'बोरिदी सांतेरीची पंच' नामक शेत, दोन पिकांचे.

३०. 'कुळतांती सांतेरीची पंच' नामक शेत, दोन पिकांचे.

३१. 'पोमडु जांबों' नामक शेत, दोन पिकांचे.

वीराच्या देवाळयाच्या जमिनी

३२. एक जमीन 'वीराचो देव' ज्यांत वीराचे देवाळयाची इमारत होती, ती जमीन.

शेत जमीन

३३. 'आंबो केरी वीराचो पंच' नामक शेत, दोन पिकांचे.

कपिलेश्वर देवाळयाच्या जमिनी

३४. एक जमिनीचा लहान तुकडा, ज्यांत फक्त कपिलेश्वर देवाळयाची इमारत होती तेवढी जमीन.

३५. 'धाकोलो वेणो' नामक शेत, दोन पिकांचे.

नारायण व भगवती देवाळयाच्या जमिनी

३६. एक जमीन 'सत्राचें भाट' व 'वेणे वैले मारे' नामक, जी शंकर भट नांवाचा देवाळयाचा सेवेकरी उपभोगित असे. ती जमीन नंतर मानुएल आंतांव नांवाच्या स्थानिक खिश्चन इसमास, व्हिसरेय दों आंतांव दे नोरोंज यानें दिली.

३७. एक जमीन 'शंकरभटाची नमशी' नामक, जी शंकर भट नांवाचा देवाळयाचा सेवेकरी उपभोगित असे.

शेत जमिनी

३८. 'वयलो वेणो' नामक शेत, दोन पिकांचे.

३९. 'पट चोर' नामक शेत, दोन पिकांचे.

गोपीनाथ देवालयाच्या जमिनी

४०. एक जमीन जिथें गोपीनाथाच्या देवालयाची इमारत होती, व जी हरीभट उपभोगित असे.

४१. 'येपोर शेत' नामक शेत, दोन पिकांचे.

सांतेरी आणि चंद्रनाथ ज्याला नारायण म्हणतात त्या देवालयाच्या जमिनी

४२. एक जमीन ज्यांत वरील देवालयांच्या इमारती होत्या व जी जमीन गोरख गुरव उपभोगित असे.

४३. 'तळै' नामक जमीन.

शेत जमीन

४४. 'आंसुराल्यांत तळै' नामक शेत.

कुळागर

४५. एक कुळागर 'आझीपल' नामक, जें फ्रांसिस्क कुतीज नांवाचा विश्वन इसम भोगित आहे.

४६. 'गुरु शेतांतील कुरुंगी' नामक शेत. या जमिनीचा भोगवटदार त्यांतील एका कुणगीची रोवणी करी व त्या कुणगींत पिकलेले भात देवालयांत व लोक, 'नवें भात' म्हणून नेत असत.

४७. 'कमराचे पाच' नामक शेत दोन पिकांचे.

१. गांवकार लोक (ग्रामस्थ) यांनीं प्रतिवर्षी सुपारीचीं सात झाडें (माड्या) प्रत्येक देवालयास एक माडी म्हणजे सुपारीचें झाड, याप्रमाणें दिलींच पाहिजे होती. (बहुतेक हें सुपारीचें झाड, देवालयासमोरील होलिकोत्सवासाठीं असावें असें वाटतें.)

२. गांवकरी किंवा ग्रामस्थ यांनीं प्रतिवर्षी ४८ तांगें पांढरीं-पैकीं ३३ तांगें पांढरीं नृत्यांगनांस आणि १५ तांगें पांढरीं वाजंत्री लोकांस-द्यावीं लागत.

३. शिवाय १२ गिडे तेल दर महिन्यास, मंगनाथाच्या देवालयास गांवकऱ्यांकडून दिलें जाई. या देवालयाशेजारीं एक भुसारी दुकान होतें, त्याचें उत्पन्न गांवकऱ्यांस मिळे. परंतु नंतर तें दुकान चर्चच्या शेजारीं झाल्यानें कोणीच भाड्यास करीनासे झाले व उत्पन्न येईनासें झालें. पुढें तें मोडूनही गेलें.

४. त्याचप्रमाणे गांवकरी लोक (ग्रामस्थ) यांनी प्रतिवर्षी देवालयांत गायन करणाऱ्यांस १५ तांगें पांढरी, तसेंच रथासाठी ९॥ तांगें पांढरी, पेर्णी म्हणजे जागर करणारांस २४ बाझारक्या, बरगणी, २५ सुपाऱ्या आणि १०० विड्याचीं पानें दिलींच पाहिजे होतीं.*

पोर्तुगीज राजवटींत व्हायसरॉयच्या हुकुमावरून देवालयाच्या मालकी हक्काच्या सर्व जमिनी होत्या; त्या सर्व जमिनींचा पंचनामा जज्जाच्या उपस्थितींत कुडाळ येथें ता. ५ मार्च १५६८ रोजीं केला होता. त्या पंचनाम्याचा सरकारी दस्तारांतून घेतलेला दाखला श्री मंगेश देवस्थानच्या दस्तारांत आहे. त्याची नकळ खाली दिलेली आहे :-

GAJANANA GANTCAR, conservador-intérprete do Arquivo Histórico o Estado da India.....

Certifico, a requerimento da Mazania da Devalaia de Xri Manguexa de Priol do Concelho de Pondá, representada pelo seu procurador da mesa administrativa Gajanana Sinai Mulgãocar, rever o "Foral de Salcete" (1568) e dele a fls. 456 a 464 constar o auto e a descrição de prédios que segeum:.....

".....Alldeya de Qurtally....."

"Auto que se fez do juramento que se deu aos guamcares e escrivães da alldeya Quortaly....."

* वरील सर्व जमिनीचीं नांवें व माहिती "फोराल द सालसेत" पृष्ठ ४५६ ते ४६४ वर जो पंचनामा तारीख ५ मार्च सन १५६८ रोजीं कुडाळ गांवांत केला गेला होता त्यांतील असून या दाखल्याचें कायदेशीर सर्टिफिकीट श्रीमंगेश देवस्थानच्या दस्तारांत आहे. हा पंचनामा त्या सालीं गोव्यांतील पोर्तुगीज व्हायसरॉय यांच्या हुकुमानें केला गेला असून तो पंचनामा जज्जाच्या उपस्थितींत केला गेला व त्यांत ज्या जमिनी देवालयांच्या आणि त्यांच्या सेवेकऱ्यांच्या मालकीच्या आणि भोगवट्याच्या होत्या, त्या सर्व जमिनींची आणि मालमत्तेची तपशीलवार यादी केली गेली होती. या यादींत देवालये व त्यांच्या सेवेकऱ्यांच्या जमिनी, गुरव, पेर्णी, जोशी, महार, सुतार, लोहार, रंगारी, मेर्गुरी, भट, घाडी, हिलामतदार, पालखी वाहविणारे, नऊ रात्री देवालयांत निजणारे, कुंभार, भांडारी (खजिनदार), अविवाहित नृत्यांगना, तसेंच देवालयां उपर्ण केलेल्या जमिनी (कुडाळ व कुडाळ गांवाबाहेर असलेल्या), तसेंच सोन्याचे दागिने, चांदीच्या वस्तू, रेशमी वस्त्रें, तांबें, पितळ व इतर धातूंच्या वस्तू, घंटा व त्या टांगण्यास वापरलेल्या चांदीच्या सांखळ्या वगैरे वगैरे सर्व वस्तूंची यादी त्या पंचनाम्यांचेवेलीं करण्याचा हुकूम त्या जजाकडून फर्माविला गेला होता.

Aos symquo dias do mes de Marso de myll e quynhentos e sesemta e oito anos em Salsete na aldeya de Quartally estando Ambrozio de Souza Juyz dos Orfãos da Jente da Terra fazendo tomo das fazendas que pertesyão aos paguodes e seus servydores por mādado do Senhor Viso Rey com allsada etc. por seu mādado forão juntos todos os gamcares e escrivão da dita alldeya os quays são os segymtes a saber Narasa Synay-Matemea Synay-Loqu Synay-Māgu Synay-Vytu Synay-outro Mammgorasa Synay-Vy Māgana Nayque-e Lomu Synay-e Samtapa Nayque e Rama Nayque-Māgu Deully (sic)-todos gamcares e Quensu Synay escrivão aos quays o dito Juyz mādou dar juramento na roda segumdo seus custumes pera que bem e verdadeiramente dem nesfe Livro do Tombo e de crarem todas as fazendas que pertemsyam aos paguodes e a seus servydores a saber-as fazendas dos grouos dos pernys, dos zousys dos jogues dos farazes dos carpymteiros dos ferreyros dos pymtores dos merguryrs dos batas que são choquareyros que. . . namasis dos pagodes dos garis dos que fazem covas as aryqeyras dos que lavã a bādeira do paguode dos que levã o paguode fora dos que dorme nove noytes nas cazas dos pagodes dos que erramão as cazas dos paguodes e dos gamcares dos oleyros que tem namasis do pagode dos bamdarys que são os tezoureyros das fazendas asi palmares como varzeas que as outras alldeyas derã aos paguodes da sua alldeya, dos molheres sollteiras servydoras dos pagu [odes] das bailadeiras das fazendas que [eles derão] aos paguodes doutras alldeyas de totalas joyas de ouro e prata panos de seda e outro todo fato todo o serviso de cobre metall latão campaynhas rabos encastoados de praça de todas outras mais fazendas asy do mevell como de raiz aquy escritas como por escrever que pertensão aos paguodese seus servydores todos desem neste lyvro de tomo sob pena que negando allguma couza de serem castigados cõforme nas penas comteudas na provizão a qual lhe toda foy lida e de crarada por my escrivão e limgoa Jorge de Menezes e asi que nõ darã nenhuas

fazendas que nõ pertemserem aos paguodes e seus servydores doutras pesoas allgumas por odios e maqueremsa que tenhã hus contra os outros sob pena de serem castigados nas penas comteudas na dita provizão do Senhor Vizo Rey e eles gamcares escrivão asy o prometerã e derã as couzas segymtes de que o dito Juyz mãdou fazer este auto de juramento domde se asynarã cõ o Juiz e Lymgoa e testemunhas presentes Bastião Paiz e Joã Coutinho e Gaspar Fernandes crystãos da terra e Allvaro Gonsalves e outros eu Pero Cornejo escrivão que ho escrevi-e deq todo o gado vacas bufaras escravos escravas Pero Cornejo escrivão que ho fiz . . . assinou Manoel Ãtã que e guamcar-Pero Cornejo que o escrvy.....

—Assinaturas em caracteres canareses arcaicos, traduzidos em portuguêz no original:.....

—Vytu Synay-Mãgarsa Synay-Mãgu Synay-Matymo Synay-Loqu Synay-Mãgarsa Synay-Magana Nanygin(?)-Lomu Synay-/Sã/tupa Naique-Mangana Nayque-Ramu Nayque-Mãgu Dellvy-Quesu Synay-João Coutinho.....

Assinaturas em portuguêz: /Bastião/Paiz-Ambrozio de Souza-Souza-Jorge de Menezes.....

.....Do pagode de Mamginato.....

—Hum chãõ que tem allgumas palmeyras mãngeyras jaqueyras e outras arvores de fruyto que pesuyã huns botos por nome Mãgu Boto Narayna Boto Dugo Boto Mãgorsa Boto Dulo Bot e Ramu Bot e outros botos em que todos moraã que parte co com o camynho do tamque e com o chãõ aode e com o chãõ de Molu e com a serra este chãõ nõ se avalio nem lhe foy posto foro por ser feita merse dele a ygreja de São Tiago e São Felipe pelo Senhor Vizo Rey Dom Ãtãõ de Noronha.....

—Outro chãõ por nome Duãlyche Bat que tem allgumas pallmeyras e mãgeyras e jaqueyras e outras arvores de fruyto que pesuya Molu Domaly que parte de huma bamda com o chãõ de Devary e com o chãõ Aodem e com o chãõ de Quensua e com a serra este chãõ tâbeeche(?) feita merse dele a dita ygreja

e por yso se nom avalyou ne foy posto foro.....
 —Outro chão por nome Malarache Bat que pesuya hum Quensua servydor do paguode que tem algumas pallmeyras mägeyras tamarangeyros e outras arvores de fruyto qre parte com a serra e com o chão dos devalys e com o chão odem e com o pallmar de Mãgu Synay este chão tambem he da dita ygreja por lhe ser feita merse e portanto nõ foy ava [liado] nem lhe foy posto foro.....

—Hum pallmar por nome Abesequache namasy que pesuya Balo Boto Absequa que parte cõ a serra e com o pallmar de Mãgu Synay e com o chão Aodem e com o pallmar de Mãgu Synay este Tambem e feito merse para a dita ygreja pallmar nõ foy avalyado nem posto foro.....

—Outro pallmar por nome Deusa Varem que pesuya Abulo Boto e Mãgu Boto que parte com a serra e com o pallmar de Madu Gasaso e com o chão Aodecazan e com o pallmar de Loqu Synay e paga de foro a gamcarya tres barganis cada ano este pallmar tambem e feito merse dele a dita ygreja nõ lhe foy posto foro ne avaliado o quall pallmar se chama Mãdoy-caralem e o padre Diogo Mascahenhas que rezyde na ygreja de Quortaly dise ser feita merse dele e dos outros atras e diamtes a dita ygreja.....

—Outro pallmar que tem oyto nove pallmeyras e mägeyras e outras arvores que parte com a serra e cõ o pallmar de Ari Boto e com o chão Aodycazan e com o pallmar de Madu Gasasu e paga de foro a gamcaria cada ano quatro barganys que pesuya Ball Boto e Jull Boto e chama se o pallmar Sindo Padyntalem este pallmar tambem e feyta merse a dita ygreja e nõ foy avalyado nem posto foro este pallmar se chama Sirvada Pãditalem que pesuya Dulu Boto e Ball Boto.....

—Outro chão por nome Mãgasynyalem Culagor que pesuya Dulu Boto servydor dos pagodes em que tem allgumas pallmeyras e arvores de fruyto que parte com a serra e com o pallmar de Mãgu Synay e cõ o chão Aodecazan e com o pallmar de

Ary Boto paga de foro gamcaria dous barganys cada ano este chão também e dado a dita ygreja nõ foy avaliado nem posto foro. —He obriguado o dito tezoureiro a pagar por os tres chãos aforados a Francisco dAguyar de treze de Dezembro de 1569- porque te o dito tempo esteve devoluto/senho pesuir senão os padres de alguma cousa/.....

—Outro chão em que estava o paguode Mãguanato em que ora esta nosa ygreja e o redor deste chão estão dous pedasos de chãos com allgumas pallmeyras hum por nome Arzagarachem e outro por nome Jotichem que parte cõ a serra e cõ oiteyro e com hum tãque e cõ o oiteyro outra vez-tudo e da ygreja pola mesma maneira atras e asyma.....

—Hum chão em que estam allgumas pallmeyras mãgeyras e jaqueyras e outras arvores por nome Merguriache Namasi que pesuya um Mãguo Mercury que parte com a serra e com o camynho e com ho chão Aodi e com a orta de Vitu Synay/este chão pagua de foro em cada ano de foro para o cobrymento do paguode symquo tangas bramcas foi avaliado em doze pataquõys e de foro as symquo tangas que ja tem.....

..... Varzeas

—Huma varzea por nome Boryacho Jãoo que he de duas novydades que parte com a varzea Samterichem pancha e com a varzea Caliacho Jaoho e com o esteyro sallgado e com o caminho.....

—Outra varzea por nome Mayryaquy Abasequacho Jãoho que parte cõ o ribeiro dose e cõ a varzea Udo e com a varzea Bãdyr e com varzea Ambejãoho e de duas novydades.....

—Outra varzea por nome Quensuachem Pmcha e Molvache Adeche que parte com os arecays da gamcarya e com a varzea Amba Jãoho e com a varzea Bamdiache e com a varzea Não Set pagua de foro a gancaria duas tangas brãcas e hum bargany cada ano de duas novydades.....

—Outra varzea por nome Boyniacquy Jãoho que parte com o ribeiro dose e com a varzea Ambo Jãoo e com ho ribeiro Arny e com a varzea Chouto Jãoho de duas novydades.....

- Outra varzea por nome Culltariacu Devorsa Odaracho Jãoho de duas novydades que parte cõ o valado Ado e com a varzea da gamcarya e com o ribeiro Arny e com a varzea Tall Jãoho.
- Outra varzea por nome Tall Jãovo de duas novydades que parte com o valado Ado e com a varzea Deusa Jãoho e com o ribeiro Arny e com a varzea Corpo Jãoho.....
- Outra varzea por nome Tavei Jãoho de duas novydades que parte com Aodychy Symae com a varzea Pathe e com a varzea Patoly e com a varzea Camarache Pamcha.....
- Outra varzea por nome Hara set que he de duas novydades que parte com a varzea Camorly e com a varzea Pondo Jãoho e com a varzea Patoly Bamdo e com o ribeiro.....
- Outra varzea por nome Bamnasãquery que parte cõ o chão do paguode Gopynato e com a varzea Moguo e com a varzea Pomdu Jãoho e com a varzea gamvyqua de duas novydades.
- Outra varzea por nome Banagasasalem Pamcha de duas novydades que parte duma bamda com Pathacho Bamdo e cõ a varzea Pan Jãoho e com o ribeiro Arny e com a varzea Gasasalem.
- Outra varzea por nome Arbatalem Vycandychy Pamcha de duas novydades que parte com Patacho Bamdo e cõ a varzea Gasasalem set e com o ribeiro Arny e com a varzea cayty.....
- Outra varzea por nome Pany Jãoho de duas novydades que parte cõ Pathacho Bamdo e com ho valado carãdi e com o ribeiro Arny e com a varzea Pamcha pagua de foro a gamcarya tres tangas bramcas quada. ano.....
- Outra varzea por nome orlysãqueri que esta na alldeya de Quoely de duas novydades que parte com o chão baty e cõ o arecall de Butu Nayquo e com a varzea Antopathe e cõ ribeyro esta varzea cõprou hum omem ãtyguo desta alldeya de Curta-ly e deu a ao paguode de Maginato.....
- Outra varzea por nome Daquoti Sãqery que esta tambem na dita alldeya Quely de duas novydades que parte com o ribeiro e com o lymyte dalldeya de Nagoa e com a varzea Anto Pathe e com o chão Baty/esta varzea se deu tambem ao paguode pola

mesma maneira

—Outra varzea por nome Pamche Patoly que esta na alldeya de Camsauly que lhe nō sabe as comfromtacōis que cōprou hum omem desta alldeya e a deu ao dito paguode e o pesuydor desta varzea que he servydor do paguode pagava aos gācares de Camsauly de foro duas tangas bramcas cada ano.....

—Outra varzea por nome Talem Set que esta na alldeya de Pale que hum omem antigo desta alldeya de Curtaly comprou e a deu ao paguode desta alldeya e o pesuydor da dita varzea paguava de foro a gamcarya dadyta alldeya de Pale seis barganys cada ano e lhe nō sabe as comfromtacōis.....

—Outra varzea que esta na alldeya de Chyquyly per nome Camarpati que lhe nō sabe as comfromtacōis comprou o dito omem e a deu ao dito paguode como se dis tras e arriba.....

.....Do pagode Samtery e Quensoo Boo.....

—O chão em que estavã os ditos pagodes que tem allgumas pallmeyras e allgumas arvores de fruyto que pesuya Dulu Boto e Ballo Boto servydores dos pagodes que parte com a serra com o arecall de Mamgu Nayque e com hum tamque e com o ribeiro foy avalyado com dous pataquoyes e foy lhe posto hum barguany de foro.....

—Outro chão por nome Samteriche Quensuache Batã Dony que tem allgumas pallmeyras e arvores de fruyto que pesuya Loquo Boto e Dullo Boto e Ball Boto que parte com a serra e com o arecall de Mallpo Nayque e com ha varzea e camynho e cõ o arequall de Sapata Nayque foy avaliado em oyto pataquõys e foy lhe posto de foro tres barganys.....

..... Varzeas

—Huma varzea por nome Borydi Samterychi Pamcha e com a varzea Devazana com o camynho e com ha varzea Gambyto e com oiteyro de duas novydades.....

—Outra varzea por nome Burydãti Samterichy Pamcha que parte com ho valado e com a varzea da gamcarya e com a varzea Bandachy Ary Chão e com ho ribeiro Arny de duas

- novydades
- Outra varzea por nome Pomdu Jaõho que parte com o chão Aody e com a varzea dos maynatos e com a varzea Patoly e com a varzea Telasary(?) de duas [nov]ydades pagua de foro a gãcarya /du/as tamgas bramcas cadano.....
.....Do paguode Vyro.....
- Hum chão por nome Virache Deo em que estava o dito paguode que nõ tem nada que parte com o camynho e cõ a serra e outras comfromtasõys foy avalyado em tres tamguas e de foro quatro leays.....
..... Varzeas
- Huma varzea por nome Amboquery Virãcho Pamcho de duas novydades que parte com ho chão Aody e com a varzea Zale—Jaõho e com a varzea Patoly e com a varzea dos maynatos.—
.....Do paguode Capelasor.....
- Ho pedaso de chão em que esta o dito pagode que nõ he mais que o propyo chão em que esta o dyto pagoude nõ se avalyou nem lhe foy posto foro por nõ valer nada.....
- Huma varzea por nome Daquolo Veno que parte com o ribeiro e com o pallmar Venu Oyle e com o tamque e cõ a varzea Patho Set de duas novydades pagua de foro a guamcarya huma tamgua brãca cada ano.....
.....Dos pagodes Narayna e Bagomte.....
- Hum Chão em que tem allgumas pallmeyras por nome Satra-che Bat e Veneoylem Mare que pesuya hum Samcar Boto servydor do paguode que parte com a serra e com o chão Mayna-quaralem e com a varzea Veno e com o camynho publico nã foy avalyado por ser feito merse dele a Manuel Amtão crystão da terra polo Senhor Vyso Rey Dom Amtão de Noronha foy lhe posto de foro duas tamgas brãcas e qynze leis por ter corenta e tres pallmeyras.....
- Outro chão por nome Samcar Batache Namasy que pesuya Samcar Boto servydor do pagode que parte com o chão de Malu Delvy e com o ribeiro e com o chão de Mãgy Synay e

com a serra foy avalyado em dous pataquõys foy lhe posto de foro symquo leais.....

..... Varzeas

—Huma varzea por nome Oilo Venó que parte com varzea Patoly e com ho tamque e com o camynho e com ho ribeiro de duas novydades pagua de foro a gamcaria huma tamgua brãqua.....

—Outra varzea por nome Pathechare que parte com a varzea patoly e com a varzea Venó e com o chãõ Aody e cõ /a v/arzea Taoy Jaõho de duas novy/dade/s pagua a gamcaria de foro /huma/ tamgua bramca cada ano.....

.....Do pagode Gopynato.....

—O chãõ omde estava o paguode que tem allgua jaqyra e mãgyra e huma pallmeyra que pesuya Ary Boto que parte com a serra e com ho camynho e cõ o chãõ Aode e cõ o arecall de Mãgu Synay foy avalyado em symquo pataquõys foy lhe posto de foro dous barganys.....

..... Varzeas

—Huma varzea por nome Eporset que parte cõ o chãõ Aodi e cõ o ribeiro Arny e com a varzea Pomdu Jãoho e com o valado e com o arecall de Mãgu Synay de duas novydades pagua de foro a guamcaria cada ano tres tãgas brãcas.....

.....Do paguode Samtery e Chandyrnato.....

.....que se chama Narayna.....

—Hum chãõ omde morava o grou e estava as casas dos paguodes que pesuya o grou Goroquo tê allguas pallmeyras e mãgeyras e outras arvores de fruyto que parte com a serra e com o ribeiro e cõ o propyo ribeiro e com o arecall de Malu Synay foy avalyado em seis pataqumoys foy lhe posto de foro tres barganys

—Outro chãõ manyinho por nome Talei que nõ pesuye nymgem que he hum pedaso pequeno que parte com o arecall de Mãgu Nayque por duas bamdas e com o ribeiro e cõ o caminho nõ foy avalyado nem foy posto foro por ser chãõ ruy nem no querer

nugem o se allgum tempo pesuyr allgem paguara o foro que lhe for posto foy avalyado em hum pardao de foro meio bargany.....

..... Varzeas

—Huma varzea por nome Amgurãleão Taloy que parte cõ o pallmar Tallsay e com o camynho e com o ribeiro e cõ a varzea Terão Jaõho pagua de foro a gamcarya cada ano huma tamgua

—Huma jaqueyra que esta no valado dalaguoa Amgoralem a quall jaqueyra comprou hum Vytu Synay Vagolo da dita aldeya e a deu ao pagode Ravallnato da alldeya de Naguoa cõ cõdição que ho pesuydor que pesuya avya de dar huma jaqua cada ano da mesma jaqueyra ao omem que a comprou ou a seus erdeiros não se pos foro por que ora da fruyto e ora não.....

—Hum arecall por nome Azypall que pesuya hum Francisco Coutynho que parte cõ a serra e cõ o ribeiro e cõ o arecall do dito Francisco Coutynho e com o chão conoso o pesuydor deste arequall era obrygado a dar de comer em cada hum ano a vymte e quatro gamcares e dous escryvays nõ foy avalyado porque pesuy o cristão arriba e dizerem /que/ âtiguamente o tinha foy lhe posto foro /de quatro/ tamgas brancas.....

—Huma varzea por nome Gurusetamtoli Qurungi que parte com o ribeiro e com o lymte daldeya de Naguoa e cõ a varzea Ambely e com a varzea Aamcho Zaõho o pesuydor desta varzea semeava hum curunge de bate domde polo bate novo levavã bate ao paguode e ao povo.....

—Herã obrigados os ditos gamcares a darem sete ariqueyras pera a festa dos sete pagodes e niso gastavã dous barganys cadano

—Mais os gamcares herã obrigados a darem em cada hum ano corenta e oyto tamgas brãcas a saber trymta e tres tamgas brãcas pera as bayladeyras e cantores dos pagodes e quinze tamgas pera os tabaqueyros pera os autos dos pagodes.....

—Mais davã doze gides dazeyte cada mes ao paguode Mãguanato o qual davã do remdimento duma butiqua que esta junto

do paguode e do mais rendimento da butiqua ficava pera os gamcares esta butiqua o presente esta derrubada e nõ rende nada por estar junto da nosa igreja e não na quizer arrendar nimgyem

—Maia herã obrigados a darem aos Camtores dos paguodes que cantavã no paguode qynze tangas bramcas ê cada hum ano.....

—Pera os autos dos paguodes herã obrigados os gamcares a darem cada ano nov/e/ tamgas e meia bramcas para os pernys de vy/nte/ e quatro bazaruquos o bargany e a/si vimte/ e sinquo arecas e sem/folhas de betre/.....

—Decrararã os gamcares e escrivãys que polo juramento que receberã que nõ tinhão mais fazendas asy de movell como de raiz que pertemsyam aos pagodes e seus servydores somente as que tem dadas neste lyvro de tombo por asy o dizerem e ser-tyfiquarã mandarã ao dito Juiz que mandase fazer este termo de sertidão em que sertifiquavã que tudo quanto derã neste dito livro tudo hera namasys dos pagodes de que o dito Juiz mãdou fazer este termo de sertidão domde se asinarã com o dito Juiz e Lymgoa testemunhas presentes os asynados no auto atras eu Pero Cornejo escrivão que ho escrevi.....

—E antes de se asynarem lhes lembrou huma varzea por nome Camarache Pacha que parte com o chão Aody e com a varzea Taoy Jaõho e cõ a varzea Toly e com a varzea Zalea Jaõho de duas novidades e dada asy a dita varzea asinarã aqy por dizerem nã ter mays nada Pero Cornejo Escrivão que ho escrevi

—Seguem as assinaturas em caracteres canareses arcaicos transliterados no original em português da seguinte maneira:

—Mãgua Deuly (sic).....Matymo Synay.....Mãgu Synay.....
/Mãga/na Nyquo.....Nyq.....Mãgu Synay.....Loqu Synay
.....Vytu Synay.....Lomu Synay.....Mãgana Nayque.....Mã-
garsa Synay.....Ramu Nayque.....Joã Coutinho.....Quensua
Synay-Esvão(?).....Balltazar Dias.....

—Assinaturas em português:

—Jorge de Menezes.....Me! Antam.....Ambrozio de Souza...”

—Do que para constar se passou esta, em cumprimento do despacho do Excelentíssimo Director o dito Arquivo Histórico, exarado no requerimento do referido procurador.....

—E eu dito Gantcar a extraí e dactilografei.....

—Desta de emolumentos onze rupias e oito tangas, pagas pelo recibo M/2, no. 19, desta data, passado por este Arquivo Histórico.....

—Cidade de Goa, 27 de Novembro de 1958.

.....(a) Gajanana Gantcar

कुशस्थळी (कुड्डाल) येथें श्री मंगेशाचें देवालय असतांना, त्या देवालयाच्या मालकीच्या जमिनी, शेती, बागायती, कुळागरें होती; तीं बहुतेक सर्व देवालयाच्या इमारतींसह नंतरच्या चर्चला, त्यावेळच्या सरकारनें, त्याकालीं बहाल केल्या, याची माहिती मागें दिली आहे. कुड्डाल गांवांत आज जें चर्च आहे, त्याची इमारत, जुन्या कालीं ज्या जागेवर श्रीमंगीशाचे देवालय होतें, त्याच जागेवर बांधलें गेलें आहे याची पुराव्यानिशीं माहिती मागें दिली आहे. कुड्डालचे चर्च, त्या सर्व जमिनी इ. स. १५६० पासून आजतागायत उपभोगित असलें पाहिजे व त्या जमिनीचे उत्पन्न घेत असलें पाहिजे यांत शंका असण्यास जागा नाही. म्हणून मुद्दाम सध्याच्या काळांत कुड्डाल गांवची चर्च जें उत्पन्न घेते, व ज्या जमिनी उपभोगित असते, त्या सर्व जमिनींची नांवनिशी मिळवावी व जुन्या काळचीं त्या जमिनींचीं नांवें व सध्याचीं नांवें यांतील फेरफार काय आहे तो बघावा, ओळख पटवावी, म्हणूनच प्रयत्न करून सध्या कुड्डालचें चर्च भोगित असलेल्या जमिनींची नांवनिशी मिळविली व ती तपासून जुन्या काळची नांवें व आतां त्या जमिनी ज्या नांवांनीं ओळखण्यात येतात तीं जुळविण्याचा प्रयत्न करूं पहातां, त्यांतील एकाही जमिनीस मुळचें नांव किंवा थोड्या फार फरकानेंही आढळत नाही. कुड्डाल येथील इग्रेज मुख्य चर्चचे नांव ‘फाब्रिक दे इग्रेज दे कोर्ताली (Fabrica de Igreja de Cortalim) असें आहे व त्या इग्रेजचीं दोन वेगवेगळीं आनुषंगिक कपेलां (लहान चर्च) ‘कोंफ्रारीय दे नोस्स सॅंजोर दस आऊगुस्तीयस इ सांतुस आल्मस’ (Confraria de Nossa Senhora das Augustias e Santos Almas) एक व दुसरें ‘सांतिस्सिमु साक्रामेंतु इ सॅंजोर दे लिब्रामेंतु दे इग्रेज दे कोर्ताली (Santissimo Sacramento e Nosso

Senhor de Livramento de Igreja de Cortalim) अशीं त्यांचीं नांवे आहेत. व त्यांच्या वार्षिक उत्पन्नाच्या बजेट बुकावरून त्या प्रत्येकाच्या स्वतःच्या जमिनीची नांवनिशी पहातां, त्या जमिनीची नांवनिशी खालील प्रमाणें आढळते. व ती मुळच्या जुन्या काळांतील नांवांशीं मुळींच जुळत नाहीं.

मुख्य चर्च ' फाब्रिक दे इग्रेज दे कोर्ताली ' च्या जमिनी :-

प्रेदियु पाल्मार दे इग्रेज इ कारैर दे पोर्ताइस.

पार्ति आन्होझाल दु दीतु प्रेदियु ओर देस्तिनादु पर ऊ कांपु दे ज्योगु-
व्हारझेय सापाल.

प्रेदियु पुरशोलें.

प्रेदियु झरीभाट.

लोज वोवु काझ येझिस्तेंति वु प्रेदियु कोणियो.

व्हालादु ज्यंतु दे पोर्ताइत सितु ये कोर्ताली.

' कोंफ्रारीयु दे नोस्सु सेंजोर दस आगुस्तीयस इ सांतुस आल्मस ' यांच्या जमिनी.

प्रेदियु आल्मा भाट.

प्रेदियु वायणाकारांचो वोळो व्हुल्लगारमेंति व्होळो.

प्रेदियु वोस्तोलची पातोळी.

प्रेदियु पिंग्यालें.

प्रेदियु नाऊताभाट वोवु कांदीभाट.

' सांतिस्सिमु साक्रामेंतु इ नोस्सु सिंजोर दे लिब्रामेंतु दे इग्रेज दे कोर्ताली ' यांच्या जमिनी.

प्रेदियु सिमेभाट.

प्रेदियु गालियो.

प्रेदियु मालया नाईक.

×

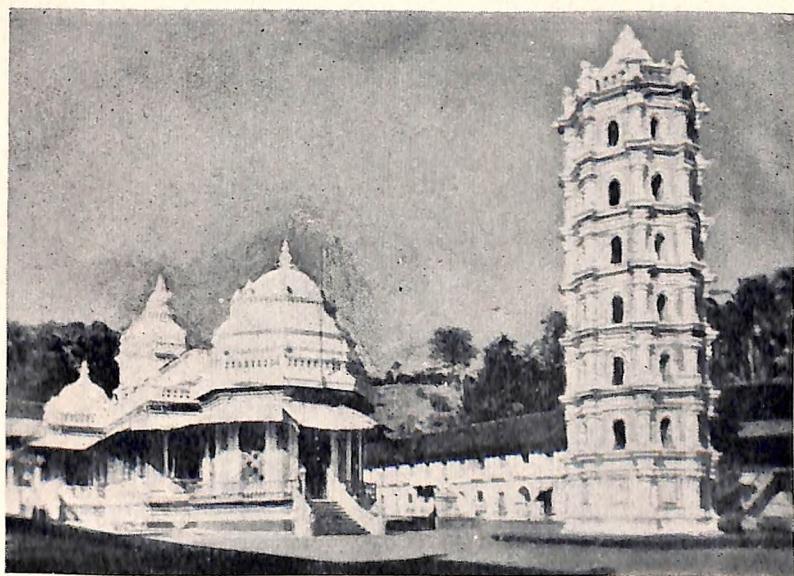
×

×

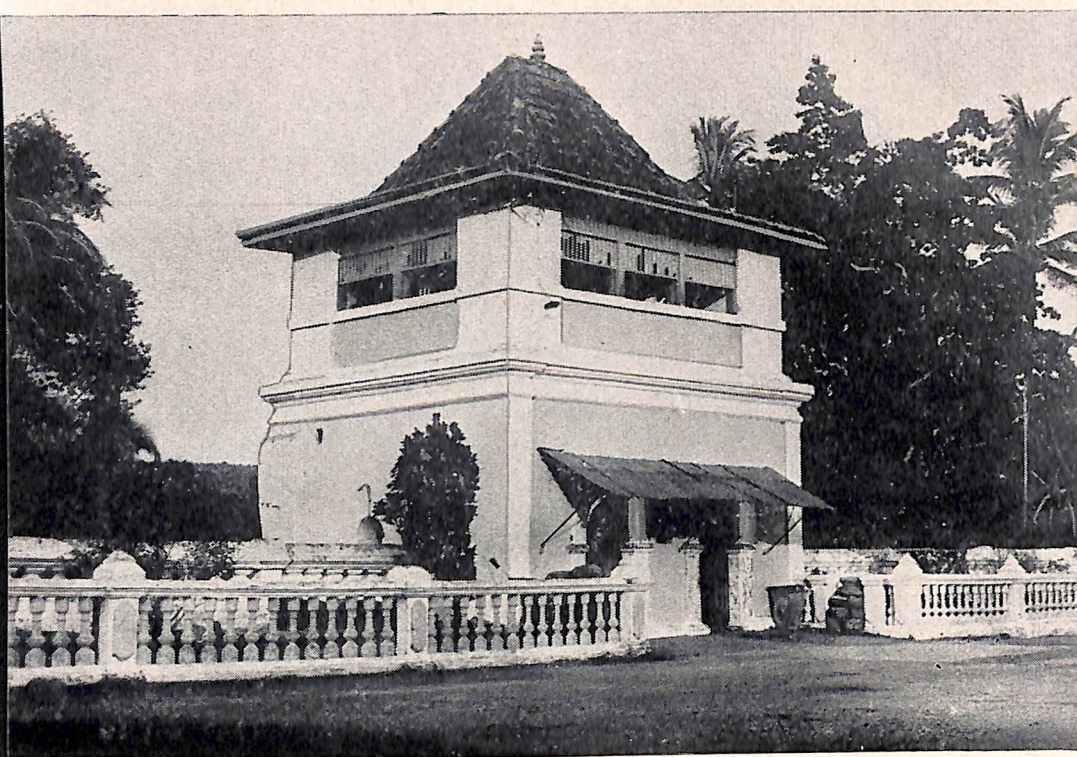
' बोस्केजु इस्तोरिकु दस कोमुनिदादीस ' कर्ता फिलीफ नेरी शाव्हीयेर या पुस्तकाच्या पृष्ठ २६२ वर असलेल्या माहितींत असें लिहिण्याचें आढळतें कीं, जुना फोराल (इ. स. १५६७) सरकारी दफ्तरांत असून त्यांत असा मजकूर आहे कीं, जुन्या काळांत सासष्टी प्रांतांतील प्रत्येक कोमुनिदाद (ग्रामसंस्था) आपापल्या गांवांत जीं देवालये आहेत त्यांचा सर्व खर्च करी. त्याचप्रमाणें पृष्ठ २६३ वर

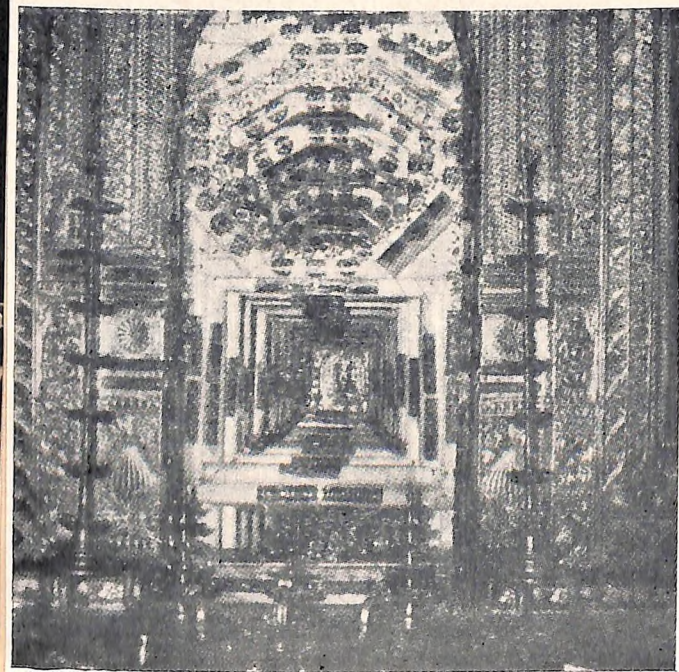
शके १८१२ (इ. स. १८९०) पूर्वीचे देवालय

शके १८१२ (इ. स. १८९०) नंतरचे देवालय

चौधडा बुरुज (नगरखाना)

तीनदारी पुजा

असेंहि आढळते कीं, कुड्डळ गांवची कोमुनिदाद आपल्या गांवांत असलेल्या सहा देवालयांचा सर्व खर्च करी. तीं सहा देवालये अशीं :— मंजीनाथ, सांतेरी, खेरीयोबुस [केशव ?] रामेश्वर, नारायण आणि भगवती.

या दैवतांमध्ये रामेश्वर हे एक नवे दैवत कुड्डळीस असल्याचे दृष्टोत्पत्तीस आले. पण यांत कांहीं तरी लिखाणाची चुकभूल असावी असे वाटते. कारण, मागे 'फोराल दे सालसेत' (इ. स. १५६८ चा) वर कुड्डळचीं देवालये व त्यांच्या जमिनी वगैरे जी पंचनाम्यांतील माहिती मिळाली, त्यांत रामेश्वर या नांवाचा उल्लेखहि नाही.

कुड्डळ गांवांत श्रीमंगीशाचे देवालय होते त्या वेळीं कुड्डळ गांवची कोमुनिदाद, म्हणजे ग्रामसंस्था, तेथील देवालयांचा खर्च करी. कारण, ग्रामसंस्थेचे सभासद (ग्रामस्थ) तेच मंगीश देवालयाचे कुळावी महाजन होते व देवच सर्व ग्रामस्थांचा म्हणजे गांवचा मानला जाई पण पुढे देवाचे स्थलांतर झाले, ग्रामस्थ हिंदु कांहीं पळाले व म्हणून हिंदु राहिले. कांहीं पळण्यापूर्वी पकडून वळजवरीने वाटविले गेले. वाटविल्यानंतर त्यांची मुळचीं हिंदु उपनांवे व वाटवून ख्रिस्ती केल्या- नंतर त्यांस दिलेलीं उपनांवे पाहतां, मंगीश देवालयाचे त्यावेळचे व आजच्या काळांत जे हिंदु कुळावी महाजन आहेत, त्यांच्याबद्दल बरीच माहिती मिळते. पणजी येथे सरकारी दफ्तरखान्यांत पोर्तुगीज राजवटींतील कुड्डळ कोमुनिदादीच्या जुन्या काळांतील ज्या वध्या आहेत, त्यांतील इ. स. १६४१ सालच्या वहीत त्या काळांतील अनेक इसमांचीं नांवे पाहावयास मिळतात, तीं खालीं दिलीं आहेत. त्यांवर चौकस दृष्टीने नजर फिरविल्यास त्यांचे पूर्वाश्रमीचे उपनांव, वाटविल्या- नंतर उपनांव, व त्यांच्या वडिलांचे नांव हे पाहावयास मिळते. कोणते नांव कोणत्या पृष्ठावर आहे वगैरे माहिती मुदाम दिली आहे. ही सर्व माहिती 'रौतैस दुस आरकिव्हुस द इंदिय पोर्तुगेझ' या कै. डॉ. पांडुरंग स. शेणवी पिसुळेकर यांनी पोर्तुगीज भाषेत प्रसिद्ध केलेल्या पुस्तकांत [इ. स. १९५५] पृष्ठ २२४ व २२५ वर आढळते.

कुड्डळच्या कोमुनिदादीच्या, इ. स. १६४१ सालच्या वहीवर कांहीं गांवकार इसमांचीं नांवे खालीलप्रमाणे असल्याचे समजून येते :—

१. आंद्रे दे मिनेझीस, दियोगु दे मिनेझीस भेंडो (भेंडे) याचा पुत्र.

(पृष्ठ ४९ पाठी)

२. आंतोनियु आंतांव, फेर्नांव आंतांव लाडू (लाड) याचा पुत्र (पृष्ठ ४८ पाठी)

३. आंतोनियु फेर्नादिस, सांतु शेणवी कैसरो (कैसरे) याचा पुत्र (पृष्ठ ५० पाठी)
४. आंतोनियु फुर्ताद माइलिचो (पृष्ठ ४५ पाठी)
५. आंतोनियु रुद्रिगीस व फ्रांसिस्क रुद्रिगीस, सिमांव रुद्रिगीस कैसरो (कैसरे) याचे पुत्र. (पृष्ठ ५१)
६. आंतोनियु व्हियैरु, फ्रांसिस्क व्हियैरु राजादेकु (राजाध्यक्ष) (पृष्ठ ५१ पाठी)
७. चंदू शैणे नेत्रावळी (नेत्रावळकर) पृष्ठ ४५
८. कृष्ण शैणै व फ्रटकिय्या शैणै, काळू शैणै भेंडो (भेंडे) याचे पुत्र (पृष्ठ ५१ पाठी)
९. कृष्ण शैणै आणि बंधू मांगू शैणै व लखू शैणै, म्हाळू शैणै राजा राजादेकू (राजाध्यक्ष) याचे पुत्र. (पृष्ठ ५७ पाठी)
१०. दोमिगुस फेर्नादिस, आंद्रे फेर्नादिस भेंडो (भेंडे) याचा पुत्र (पृष्ठ ५०)
११. दोमिगुस रेबेलु, फ्रांसिस्कु रेबेलु राजादेकु (राजाध्यक्ष) (पृष्ठ ४१ पाठी)
१२. फिलीपि दे मिस्कीत-बाबुसो नायक याचा पुत्र (नायक) (पृष्ठ ५१ पाठी)
१३. फ्रांसिस्कु दे कोस्त-भानु दालुय राजादेकू (राजाध्यक्ष) याचा पुत्र (४३)
१४. फ्रांसिस्कु पेरैरै-जुवांव पेरैरै वागुलो (वागळे) याचा पुत्र (पृष्ठ ४७)
१५. जेरोनिमु मास्कारेंजस किता नायक काराडो (करंडे) (पृष्ठ ४९)
१६. पाद्रिजुवांव फेर्नादिस-आंतोनियु फेर्नादिस कैसरो (कैसरे) (पृष्ठ ५०)
१७. जुवांव लोबु-आंतोनियु लोबु कॉंटेकु (कंठक) याचा पुत्र (पृष्ठ ४०)
१८. लुइस आल्हारिस-फ्रांसिस्क व्हियैरु राजादेकु (राजाध्यक्ष) याचा पुत्र
१९. लुइस दे मिनेझिस भेंडो (भेंडे) (पृष्ठ ५० पाठी)
२०. मानुयेल कुलासु-सांतु शैणै कैसरो (कैसरे) याचा पुत्र. (पृष्ठ ५१ पाठी)
२१. मानुयेल कुर्तेजु-दियोगु बोरिजस आझु नायक (नायक) (पृष्ठ ५४ पाठी)
२२. मानुयेल जिराल्ति-आंतोनियु जिराल्ति राजादेकु (राजाध्यक्ष) (पृष्ठ ४१ पाठी)
२३. मानुयेल रुद्रिगीस-दियोगु रुद्रिगीस वागुलो (वागळे) याचा पुत्र (पृष्ठ ४८)
२४. मानुयेल दे साल्दांजु-फ्रांसिस्कु रेबेलु राजादेकू (राजाध्यक्ष) (पृष्ठ ४१)
२५. मानुयेल दे सा सातेवंतु (सत्यवंत). (पृष्ठ ४१)
२६. मानुयेल दे साल्दांजु-मांगु शैणे धुमो (धुमें) याचा पुत्र (पृष्ठ ५४)

२७. नारायण शेंगे-हरिया शेंगे धुमो (धुमें) याचा पुत्र. (पृष्ठ ५४ पाठी)
२८. राम शेंगे उर्फ फट्टू शेंगे-लखमंद्र शेंगे धुमो (धुमें) याचा पुत्र (पृष्ठ ५४ पाठी)
२९. रुद्रा शेंगे-विठ्ठल शेंगे धुमो (धुमें) यांचा पुत्र, हरिया शेंगे धुमो (धुमें) याचा नातू. (पृष्ठ ५४ पाठी)
३०. सेबास्तिवांव दे मिनेझिस भेंडो (भेंडे) (पृष्ठ ५०)
३१. सिमांव दे सा-अंता शेंगे नेत्राउली (नेत्रावळकर) याचा पुत्र. (पृष्ठ ४४)
३२. विहसेंतु व्हाज-दियोगु व्हाज याचा पुत्र व दुर्मिगिस फेर्नादीस खळू शेंगे केकोरोस (केंकरे). (पृष्ठ ४६ पाठी)
३३. विट्टू शेंगे व मांगू शेंगे-गोपू शेंगे भांडारी (भांडारी) याचे पुत्र (पृष्ठ ४०)

वरील नांवांमध्ये भेंडे, लाड, कैसरे, राजाव्यक्ष, नायक, वागळे, करंडे, कंठक, सत्यवंत, धुमें, नेत्रावळी, केंकरे, भांडारी वगैरे उपनांवांचे इसम जुन्या कार्ली कुडाळ कोमुनिदादी (ग्रामसंस्था) मध्ये गांवकरी म्हणून होते. परंतु नंतरच्या काळांत, त्या कुडाळ गांवच्या कोमुनिदादीच्या गांवकर हिंदु कोंपोनेति जणकार म्हणजे तहहयात वंशपरंपरेने चालत आलेला अधिकार फक्त आजतागायत, चाळ स्थितींत, धुमे उपनांवाचे गांवकरी आहेत त्यांसच आहे. याशिवाय इतर कोणत्याही हिंदु धर्मीय उपनांवाच्या इसमास कोंपोनेत जणकार गांवकार हा हक्क नाही याचे कारण असें असणें संभवनीय वाटतें कीं, ' धुमें ' उपनांवाच्या घराण्याचे कांहीं इसम कुडाळींत स्थायिक होऊन राहिले असावेत किंवा कुडाळ गांवाबाहेर जरी राहिले तरी ते व परंपरेने त्यांचे वंशज ग्रामसंस्थेच्या सरकारी कायद्याप्रमाणें आपआपली नोंद पद्धतशीरपणें करून घेत राहिले असावेत व बाकी कुटुंबांनीं किंवा त्यांच्या वंशजांनीं पूर्ण बेफिकीर वृत्तीने किंवा दुर्लक्ष्य करून कायदेशीरपणें आपला हक्क वेळोवेळीं शाबीत करून नोंद करून घेतली नसावी.

शिवाय असेंहि घडलें असेल कीं, ' धुमें ' घराण्यास बाटावाटीनंतर पोर्तुगीज सरकारांत बरेच वजन व मान होता. कारण, त्या घराण्यांतील पुरुष अठराव्या शतकांत पोर्तुगीज आमदानींत वकील या नात्याने पेशव्यांच्या दरबारांत होते. कुंभारजुवे येथील श्रीमंत व्यापारी विठोबा शेणवी धुमें याचा नातलग नारोराम मंत्री हा शाहू छत्रपतीचा (इ. स. १७१३) एक मंत्री होता. नारोरामाच्या घनःशाम नांवाच्या पुतण्याची मुलगी विठोजी शेणवी धुमें याच्या

एका चिरंजिवास दिली होती. नारोराम मंत्री श्री शांतादुर्गा-कवळेंचा मोठा भक्त होता. पोर्तुगीजांच्या दरबारांत त्याचें फार वजन असल्यामुळें अंत्रुजेतील श्री शांतादुर्गा, श्रीमंगेश इत्यादि सारस्वतांच्या देवस्थानांस फिरंगी पोर्तुगीज लोकांकडून फारसा उपसर्ग झाला नाही. शिवाय नारायण विठ्ठल शेणवी धुमें हे पोर्तुगीज सरकारचे वकीळ ह्या नात्यानें पेशव्यांचे दरबारीं होते. 'धुमें' घराण्यांतील नामांकित मुत्सद्दी पुरुष श्री. विठोबा शेणवी धुमें, श्री. नारायण विठ्ठल शेणवी धुमें अशा पुरुषांच्या प्रयत्नांमुळेच पोर्तुगीज व पेशवे यांच्यांत तह घडून आले असें इतिहास सांगतो. या परिस्थितीमुळे 'धुमें' घराणें कुड्डाल ग्रामसंस्थेच्या गांवकरी हक्कापासून अलग करण्याची बेकायदेशीर कारवाई तडीस गेली नसावी. वास्तविक पोर्तुगीज सरकारच्या कोंदि दे लिंजारीस या व्हायसरॉयनें ता. ११ जानेवारी १६३३ रोजीं कायदा प्रसिद्ध करून फर्माविलें कीं, जे हिंदुधर्मीय सासष्टी प्रांतांतून ख्रिस्ती धर्म स्विकारूं नये या हेतूनें पळून गेले आहेत, त्यांना आपलीं मुळची घरे, जमिनी, मान, हक्क व कोमुनिदादींत गांवकरपणाचे अधिकार वर्ज्य केले आहेत व जे कोणी या कायद्याचें उल्लंघन केल्याचें दिसेल, त्यांस देहांत शासन होईल व सर्व इस्टेट सरकार जमा होईल. असा कायदा जारी झाल्यानंतर अर्थातच कोणीहि हिंदुधर्मीय पळून गेलेल्या परत त्या वेळीं सासष्टीच्या आपल्या गांवांत येणें म्हणजे एक तर ख्रिस्ती धर्म स्वीकारणें किंवा न पेशां देहांत शासन प्राप्त करून घेणें हें उघड असल्यामुळेच कोणीही परत येण्यास धजणें अशक्य होतें. या परिस्थितीमुळे इतर उपनांवांच्या इसमांचा हक्क कोमुनिदादींतून निकालांत काढला गेला असावा.

कुड्डाल येथें श्रीमंगेश देवस्थान असतांना, त्या देवस्थानाच्या मालकीचीं ठिकाणें तसेंच त्या देवस्थानचे कांहीं सेवेकरी उपभोगित असलेलीं ठिकाणें (जमिनी) बहुतांशीं सर्वच त्या काळीं सरकारनें (इ. स. १५६० सालीं) कुड्डाल येथील चर्चला दिल्या. कांहीं इतर खिश्चन कुटुंबियांच्या भोगवटींत होत्या त्या ठिकाणांस किंवा जमिनींस 'नमसी' असें म्हणत. एकोणिसाव्या शतकांत, कुंभारजुवें गांवांत रहिवासी असलेल्या 'धुमें' घराण्यांतील कांहीं पुरुषांनीं या नमसी परत मिळविण्याबद्दल सरकार दरबारांत मामलेदारींत व कोर्टांत दावे लावून बरेच दीर्घ प्रयत्न चालविले व या कामीं श्रम व बराच खर्च केला गेला याबद्दल कागदोपत्रीं पुरावे मिळतात. पण या कामीं त्या पुरुषांस यश आलें नाही.

५

प्रियोळ्ळा आगमन

कुशस्थळीहून श्रीमंगीश व परिवार दैवते प्रियोळ्ळास आणलीं गेलीं; त्यांची तात्पुरती व्यवस्था प्रस्तुत श्रीमंगेश देवालयाच्या प्राकाराबाहेर उजव्या बाजूस एक दोन मिनिटांच्या अंतरावर, देवस्थानचे सध्याचे भटजी अभिषेकी यांचीं घरे आहेत, त्या घरांसमोर एक तुलसीवृंदावन आहे, तेथे केली होती असें सांगतात. परंतु या बदल देवस्थानच्या दसरांत किंवा दुसरीकडे कसल्याच प्रकारचा पुरावा नाही. पण, प्रतिवर्षी कार्तिक शुक्ल द्वादशी रोजी श्रीमंगेश देवस्थानांत 'काळा' उत्सव होत असतो. त्या उत्सवाप्रित्यर्थ श्रीमंगेशाची उत्सवमूर्ती व बरोबर श्रीविठ्ठल रघुमाईची मूर्ती एकाच पालखींतून मिरवणुकीने व वाटेत नानाविध तोरणें, रांगोळ्या दीपाराधना, वगैरे थाटांत प्राकाराबाहेर, प्राकाराच्या मुख्य महाद्वारांतून निघून तलावावर जाते व तलावाच्या कांठावर अभिषेकादि पूजा होते.

नंतर ती पालखी त्या तलावास फेरा घेऊन प्रदक्षिणेनें नगरखान्याच्या खालच्या वाटेनें श्री नाईकस्वामींच्या पाटुका असलेल्या मंदिरासमोर येऊन पुढे भट्याडीतील त्या तुलसीवृंदावनाकडे जाते. पालखी तुलसीवृंदावनाकडे पोहोचण्यापूर्वी वृंदावनाशेजारी निवासस्थान असलेल्या त्या भटजी अभिषेकीकडून त्या तुलसीवृंदावनापार्शीं तुलसी विवाहाची पूजा सुरू होऊन आरतींचा समय आलेला असतो, अशा वेळीं श्रीची पालखी तुलसीवृंदावनाकडे पोहोचते व एका उच्चासनावर ती पालखी ठेवण्यांत येते. समोवार दीपोत्सव, तुलसीविवाहोत्सवानिमित्त जमलेली मंडळी, सुवासिनी, वाद्ये अशा कार्यक्रमांत तुलसीवृंदावनाची श्रीकार्तिक राधा दामोदराची व पालखींत बसलेल्या श्रीमंगेश-श्रीविठ्ठलरघुमाईची आरती, मंत्रपुष्प, पुढे नैवेद्य वांटणी, सुवासिनींसह हळदी-कुंकू वाटणे वगैरे समयानुरूप आनंदोत्सव साजरा केला जातो व अशा प्रकारें ती पालखी तेथून मिरवणुकीनें श्रीकौंडिण्य पुरुषाच्या देवालयाच्या बाजूस जाऊन तेथून प्राकाराच्या उजव्या बाजूच्या महाद्वारांतून

परत प्राकारांत येते. काल्याचा उत्सव करण्यासाठीं मंडप उभारलेला असतो. मंडपांत मखर शृंगारलेलें असतें. त्या मखरांत श्रीची व श्रीविठ्ठलखुमाईची मूर्ति स्थानापन्न होऊन नंतर काला सुरू होतो व तो काला पहाटेंपर्यंत चालतो.

या उत्सवांत ती पालखी वर सांगितल्याप्रमाणें कार्तिक शुक्ल द्वादशी रोजीं रात्रौ मिरवणुकीनें व दीपोत्सवांत त्या तुलसीवृंदावनाकडे तुलसीविवाहाच्या आरती होईपर्यंत थांबते व तेथें वाटेंत असलेल्या प्रत्येक घरासमोर पूजा-आरत्या घेऊन काल्याच्या मंडपांत येऊन स्थानापन्न होते. पालखी मिरवणुकींत येतांजातां वाटेंत प्रत्येक घराचा प्रमुख पालखीची पूजा-आरती करित असतो, त्याप्रमाणेंच तुलसीवृंदावनाकडे पालखी पोहोचतांच तेथेंहि तेथील तुलसीवृंदावनाशेजारी ज्या भटजी अभिषेकीचें निवासस्थान आहे ते भटजी आपल्या घरची त्या तुलसी वृंदावनाची तुलसी विवाहोत्सवानिमित्त जी पूजा करतात, त्या पूजे-बरोबरच श्रीच्या पालखीस आरत्या ओंवाळतात. कारण तो तुलसीविवाहाचा कार्यक्रम देवस्थानकडून होत नसून देवस्थानच्या कार्यक्रमांत किंवा खर्चांत येत नाही, असें पूर्वापार चालत आलें आहे. कारण श्रीमंगेश देवस्थानचा वेगळा तुलसीविवाहाचा उत्सव श्रीमंगेश देवालयाच्या डाव्या बाजूस जें शोभिवंत तुलसी वृंदावन आहे त्या तुलसी वृंदावनाजवळ कार्तिक शुद्ध पौर्णिमा रोजीं होत असतो व त्याचा सर्व खर्च देवस्थानकडून होत असतो. एवढें सविस्तरपणें नमूद करण्याचें कारण, कार्तिक शुक्ल द्वादशीच्या काल्याच्या उत्सवाचे रात्रौ श्रीची पालखींनून मिरवणूक, दीपोत्सव वगैरे होऊन जी पालखी फिरत असते, ती वाटेंत प्रत्येक घरापुढें पूजा आरती घेते तशीच उल्लेखित तुलसीवृंदावनाकडे तुलसी-विवाहोत्सवाचे वेळीं थांबून तिथेंही आरतींचा स्वीकार करून येतांनाहि स्थलवासियांकडून प्रत्येक घरासमोर पूजा आरती घेत घेत काल्याच्या मंडपांत येऊन तेथें सुशोभितपणें शृंगारलेल्या मखरांत श्रीची स्वारी स्थानापन्न होते. तेव्हां ज्यावरून ती पालखी उल्लेखित तुलसीवृंदावनाकडे जाऊन आरतींचा स्वीकार करून परत फिरते, त्यावरून त्या जागेवर कुशस्थलीहून येतांना श्री देव तात्पुरते थांबले व मग सोयीस्करपणें दिवस पाहून आतांच्या जागीं सुप्रतिष्ठापना केली असें सांगण्यांत येतें या आख्यायिकेंत तथ्य दिसत नाही.

याचें कारण त्या तुलसीवृंदावनाच्या जागेवर जर प्राचीन कालीं श्रीदेव कुशस्थलीहून येतांना थांबून तिथें क्वचितकाल वास्तव्य केलें असतें, तर आमचे त्या कालचे पूर्वज खचितच त्या स्मरणार्थ, त्या जागीं, देवस्थानतर्फे कांहीं तरी

प्रतिवार्षिक उत्सव, अगदीं साध्या पद्धतीनें तरी पूर्वापार आजपर्यंत करीत आले असते हें उघड आहे. शिवाय कुशस्थलीहून श्रीमंगीश-शिवलिंग प्रियोळ गांठीं आणल्यानंतर तें पूर्व ईश्वरी दृष्टांतानुसार जिथें जास्त जड वाटून एका जागेवर ठेविलें त्याच जागीं त्याची सुप्रतिष्ठापना केली असली पाहिजे. विशेषतः ती पाषाणी तयार केलेली मूर्ति नव्हे व म्हणून तें शिवलिंग एका सांकेतिक जागेवर एकदां ठेवल्यावर किंवा तत्पुरतेंसुद्धां स्थापन केल्यावर तेथून दुसरीकडे हलविलें असणें पूर्णपणें अशक्यच वाटतें व ही गोष्ट श्रीशिवलिंगाच्या बाबतींत तरी मनाला पटणारी नाही. असो.

प्रियोळ गांवांत सध्याच्या 'मंगेशीं' वाड्यावर आमच्या पुण्यवान पूर्वजांनीं श्रीमंगेश कुलदैवत व इतर पंचायतन परिवार देवतांची विधिपूर्वक सुप्रतिष्ठापना केली तीं सर्व दैवतें आज तागायत तिथें आहेत, तीं अशीं:-

मुख्यस्थानीं गर्भागारांत श्रीमंगेशदेवाचें लिंग. गर्भागाराच्या समोरच्या संगमरवरी चौकावर श्रीमंगेश देवासमोर श्रीदेवशर्माची पाषाणी मूर्ति. ही ध्यानस्थ मूर्ति श्रीमंगेशदेवासमोर हात जोडून नमस्कार करीत आहे व दोन्ही हातांच्या ओंजळीत श्रीफल घेऊन दिसत आहे. या श्रीदेवशर्मासच श्रीग्रामपुरुष किंवा वत्सगोत्री यांचा मूळ पुरुष असें म्हणतात. या श्रीदेवशर्माच्या पाठीमागें, साधारणपणें साडेआठ इंच उंच, साडेपंचवीस इंच लांब व सतरा इंच रुंद अशा आकाराच्या काळ्या पाषाणाच्या उंचासनावर पितळेचा श्रीनंदिकेश्वर बसलेल्या स्वरूपांत आहे. पूर्वीच्या काळीं याच पाषाणी आसनावर पाषाणी नंदी बसलेल्या स्थितींत होता असें निश्चितपणें वाटतें व हा पाषाणी नंदी मागाहून कधीं तरी कोणत्या तरी कारणपरत्वे, बहुतकरून देवालयाच्या जीर्णोद्धारसमयीं मुखाकडे जरासा तडा गेल्यामुळें असेल, तेथून हलविला गेला असावा व तो सध्या प्राकारांत नगरखान्याशेजारीं डाव्या बाजूस तशाच स्थितींत असून, त्याऐवजी देवालयांत चौकावर मुळच्या पाषाणी नंदीच्या आसनाच्या जागेवर पितळेचा नंदी आहे. श्रीमंगेश देवाच्या उजव्या बाजूस चौकावर श्रीगणपतीची पाषाणी मूर्ति व डाव्या बाजूस श्रीभगवतीदेवीची पाषाणी मूर्ति असून देवालयाच्या पाठीमागें एका देवा-लयांत श्रीमुलकेश्वर देव शीलारूपांत आहेत.

या श्रीमुलकेश्वर देवाच्या उजव्या बाजूस, दोन वेगवेगळ्या पण शेजारीं असलेल्या मंदिरांत, एकांत म्हणजे पहिल्यांत श्रीवीरभद्र लिंगरूपी व श्रीसांतेरी पाषाणी मूर्ति, व दुसऱ्यांत श्रीलक्ष्मीनारायण पाषाणी मूर्ति, श्रीसूर्यनारायण चांदीनें

मढविलेल्या शीळारूपांत व श्रीगरुड पाषाणी मूर्ति, याप्रमाणें परिवार देवता स्थापित आहेत. याशिवाय श्रीमंगेश देवालयासमोरच नगरखान्याची इमारत असून त्या इमारतीच्या तळमजल्यावर श्रीकालभैरवाची उभी पाषाणी मूर्ति श्रीमंगेश देवासन्मुख आहे. यापुढें तळावाच्या उजव्या बाजूस उंचवट्यावर एक टुमदार देवालय असून त्या देवालयांत श्रीसांतेरी देवी वारुळाच्या रूपांत, श्रीनिरंकार लिंग रूपांत व या देवालयाच्या महाद्वारापुढें श्रीक्षेत्रपाळ पाषाणी शीळारूपांत आहेत. तळावाच्या उजव्या बाजूच्या या देवालयांत श्रीसांतेरी देवी जी वारुळ रूपांत आहे ती श्रीसांतेरी देवी सर्व महाजनांची आराध्य ग्रामदेवता होय, असें श्रीमंगेश देवस्थानच्या पुरातन कागदपत्रांवरून कळतें.

श्रीमंगेश देवालयाच्या उजव्या बाजूस प्राकाराबाहेर एक दोन मिनिटांच्या अंतरावरच सुंदर, आधुनिक पद्धतीचें एक देवालय असून त्यांत श्रीशिवशर्मा (कौंडिण्य गोत्री यांचा मूल पुरुष) लिंग रूपांत स्थापित आहे. वर उल्लेखित देवतांपैकीं श्रीमुलकेश्वर देवालयाच्या उजव्या बाजूस असलेल्या एका मंदिरांत श्रीवीरभद्र व श्रीसांतेरी देवीची पाषाणी मूर्ति असल्याचें लिहिलें आहे. ही श्रीसांतेरीची पाषाणी मूर्ति श्रीमंगेश देवालयांतील परिवार देवतांपैकीं नसून ती मूर्ति एके काळीं श्रीमंगेश देवालयाचे कोणी कुळावी महाजन (भेंडे उपनांवाचे म्हणून ऐकितान्त येतें) यांच्या घराण्यांत होती. ती त्यांनीं आपल्या घराण्यांत अपरिहार्य कारणांमुळे ठेवतां येणें शक्य न झाल्यामुळे, आपलें कुळदैवत श्रीमंगेश देवासन्निव आणून ठेविली होती, अशी आख्यायिका ऐकण्यांत येते. याबद्दल कांहीं विशेष खुलासा, गैरसमज परिहारार्थ मुदाम करण्याची आवश्यकता भासल्यानें पुढें करण्यांत येत आहे तो असा:— कै. विष्णु रंगाजी शेळडेंकर व कै. मुकुंद सदाशिव शेळडेंकर, (मुक्काम असोळडें गोवा) या दोन सद्गृहस्थांनीं ' गोमंतकांतील कैवल्यपूर येथील श्रीशांतादुर्गा संस्थानचा संक्षिप्त इतिहास (श्रीमंगेश देवस्थान व पालवी देवतांच्या उपयुक्त माहितीसह) ' हें पुस्तक— (आवृत्ती दुसरी) शके १८५६ म्हणजे सन १९३५ मध्ये प्रसिद्ध केलें. या पुस्तकांत त्यांनीं पृष्ठ ८४ वर अधिष्ठित देवतांचा उल्लेख करतांना, श्रीमंगेश देवालयाच्या पाठीमागें अग्रशाळेंत श्रीमुळकेश्वर, श्रीवीरभद्र, श्रीलक्ष्मीनारायण, श्रीसूर्यनारायण, व श्रीशांतादुर्गा असल्याचें लिहिलें असून पुढें तळीच्या उजव्या बाजूस श्रीसांतेरी देवीचें (श्रीशांतादुर्गा) व समोर श्री क्षेत्रपाळ अशीं देवस्थानें आहेत, असा मजकूर लिहिला आहे. खालीं टीप नंबर १ मध्ये ही कुड्याळी

गांवची ग्रामदेवी, असें लिहून टीप नंबर २ मध्ये ही प्रियोळ गांवची ग्रामदेवी, असा उल्लेख केला आहे.

वरील मजकूर त्यांनीं कोणत्या माहितीच्या आधारे लिहिला असावा, हें ते दोघेहि लेखक ह्यात नसल्यामुळे कळण्यास मार्ग नाही. पण तो मजकूर पूर्णपणे चुकीच्या माहितीवर व प्रत्यक्ष वस्तुस्थिति न पाहतां लिहिलेला आहे यांत संशय नाही. याचा पुरावा असा कीं, श्रीमंगेशदेवस्थानांत तळावाच्या उजव्या बाजूस जें देवालय आहे व त्यांत वारुळरूपी जी सांतेरी देवी आहे ती सर्व महाजनांची आराध्य ग्रामदेवता आहे, असा श्रीमंगेशदेवस्थानच्या पुरातन कागदपत्रांत, व जुन्या काळच्या नियमावलींत (कोंप्रोमिसांत) स्पष्टपणे उल्लेख आहे. त्या श्रीसांतेरी देवीचा श्रीमंगेश देवाच्या परिवार दैवतांत समावेश असून देवस्थानांतून सर्व देवकृत्यांबरोबर या देवीस दैनिक नंदादीप, नैवेद्य, पूजा व ' कालट ' नांवाचा वार्षिक उत्सव माघ शुक्ल पंचमीच्या दिवशी केला जातो. या उत्सवांत रात्रौ श्रीसांतेरी देवीच्या रंगपूजेनंतर श्रीमंगेशदेवालाच्या चोवीस वांगडांच्या महाजनांस प्रत्येक वांगडास एक विडा बहुमान म्हणून देण्यांत येतो. तसेंच महाजन कुळावी लोक आपआपल्या देवकृत्यांबरोबर या देवीस नैवेद्य अर्पण करतात. तसेंच देवस्थानांत आपले कुटुंब घेऊन येऊन महारुद्रादि देवकृत्ये करून आपल्या स्वगृहीं परततांना शेवटीं ' श्रीसांतेर भोजन ' या नांवानें त्या देवीप्रित्यर्थ बहुमान म्हणून एक नारळ, तांदूळ व कांहीं दक्षिणा ठेवून त्या देवीचा निरोप घेऊन येतात. एकंदरींत श्रीसांतेरी देवीचा, सर्व दैनंदिन पूजा-अर्चा-उत्सव व देवालाचा सर्वच खर्च श्रीमंगेश देवस्थानच्या भांडारांतून चालतो.

या श्रीसांतेरी देवीचा कांहीं एक संबंध प्रियोळ गांवच्या श्रीसांतेरी देवीशीं नसून प्रियोळ ग्रामस्थांची वेगळी श्रीसांतेरी देवी व तिचें वेगळें देवालय प्रियोळ गांवांतच दुसरीकडे, मंगेशी वाड्यापासून बरेंच दूर आहे व तेथेंच प्रियोळ गांवचे गांवकरी ग्रामस्थ लोक आपली ग्रामदेवता इतर प्रमुख ग्रामदैवतांसह भजतात. या उलट अशाच प्रकारचा गैरसमज श्रीसांतेरी देवी संबंधांत श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि महोत्सव ग्रंथांत पृष्ठ १२४ व पृष्ठ १२६ मध्ये म्हणजे, श्री. अनंत रामकृष्ण धुमें यांनीं ' श्रीमंगेश देवस्थानची संक्षिप्त माहिती ' या शिर्षकाखाली जो लेख लिहिला आहे त्यांत आढळतो. त्यांत पृष्ठ १२४ वर पुढील मजकूर आहे :- ' कुडाळचीं दैवतें या जागेवर येण्यापूर्वी तेथें तीन दैवतें होती. वारुळ प्रतीकात्मक सांतेरी व तिच्या समोर क्षेत्रपाळ व जय, दुसरीकडे श्रीगणपतीची मूर्ती. सांतेरीच्या

वारुळावर या ८-१० वर्षांत मूर्ति प्रतिष्ठापिलेली आहे. हिची, तसेंच क्षेत्रपाळाची पूजा अर्चा श्रीमंगेश देवस्थानाकडून चालते. श्रीगणपतीची पूजाअर्चा प्रियोळ ग्रामसंस्थेमार्फत चालते.

तसेंच पृष्ठ १२६ वर 'मुख्य व परिवार दैवते' या सदरांत पुढील मजकूर आहे :- 'पुढें तळीच्या उजव्या बाजूस उंचवट्यावर श्रीसांतेरीचें (मुळच्या वाड्याच्या देवतेचें) देवालय असून, समोर क्षेत्रपाळ अशीं देवस्थानें आहेत.'

श्रीमंगेश देवस्थानांत तळीच्या बाजूस उंचवट्यावर जें श्रीसांतेरीचें देवालय आहे ती श्रीसांतेरी देवी (वारुळ स्वरूपांत) श्रीमंगेश देवस्थानच्या सर्व महाजनांची आराध्य ग्रामदेवता होय असें श्रीमंगेश देवस्थानच्या पुरातन दत्तारावरून व कोंप्रोमिसावरून (देवस्थानच्या जुन्या नियमावलीवरून) स्पष्टपणें कळतें.

कुठ्ठाळ दैवतांचें स्थळांतर प्रियोळ गांवीं आजच्या जागीं झालें, त्या संकट कालीं फक्त मुख्य देव श्रीमंगेश शिवलिंग तेथून जशाचें तसें उचलून आणलें. पण, इतर पंचायतन परिवार देवता तेथून उचलून आणणें त्या वेळच्या परिस्थितींत अशक्यच होतें; म्हणून त्या प्रत्येक देवतांचें प्रतीक तेवढें तेथून आणलें गेलें व त्या प्रतिकांत श्रीसांतेरी देवीचेंहि प्रतीक आणलें असणें साहाजिकच आहे. ही श्रीसांतेरी देवी प्रियोळच्या मुळच्या वाड्याची देवता नव्हे. तसें असतें तर त्या श्रीसांतेरी देवीचा समावेश श्रीमंगेशपरिवार दैवतांत असणें पूर्णपणें अशक्य ठरलें असतें. याच्या उलट, श्रीगणपती मूर्ती. ही श्रीगणपती मूर्ति व तिचें स्वतंत्र देवालय श्रीमंगेशदेवस्थानाच्या सर्व देवळांपासून स्वतंत्रपणें वेगळ्या, कांही मिनिटांच्या अंतरावर, एका खाजगी जमिनींत (श्रीमंगेश देवस्थानाच्या मालकीच्या नव्हे) वेगळ्या देवळांत असून त्या श्रीगणपती मूर्तीची पूजा अर्चा, त्या देवालयाची देखभाल, प्रियोळ ग्रामसंस्था कोमुनिदादीकडून व ग्रामस्थांकडून चालते. तशी तलावा जवळील श्रीसांतेरी देवीची नसून तिची पूजा अर्चा, उत्सव, देवालयबांधणी खर्च श्रीमंगेश देवस्थानाकडून चालतो. शिवाय प्रियोळ ग्रामस्थांच्या ग्रामदैवतांत वेगळी श्रीसांतेरीदेवी आहे, तिचें वेगळें देवालय प्रियोळ गांवांत बरेंच दूर असून त्या देवालयाचा व श्रीमंगेशदेवालयाकडील तलावाजवळ असलेल्या श्रीसांतेरी देवीचा काडीमात्र संबंध नाही. हें सर्व गैरसमज निराकरणासाठीं खुलासेवार नमूद करणें प्राप्त आहे. श्रीमंगेश देवस्थानांतील तलावाशेजारीं असलेल्या देवाल्यांतील श्रीसांतेरी देवीस, प्रियोळ गांवचे ग्रामस्थ गांवकरी वर्षांतून एक वेळसुद्धां पूजाअर्चा किंवा कसलाच धार्मिक देवकृत्याबद्दल संबंध ठेवीत

नसतात हें मुद्दाम लक्षांत घेणें जरूरीचें आहे. त्याचबरोबर श्रीमुलकेश्वराच्या देवा-
लयांतील शेजारीं असलेल्या मंदिरांत श्रीवीरभद्र देवाशेजारीं जी सांतेरी देवीची
पाषाणी मूर्ति आहे, या मूर्तीसही, देवस्थानच्या परिवार दैवतांप्रमाणे दैनिक,
नैमित्तिक किंवा वार्षिक कसलीच पूजाअर्चा नैवेद्य नाही, या परिस्थितीकडे
लक्ष्य देणें आवश्यक आहे. कै. श्री. शेळडेंकर यांनीं वर उल्लेखित पुस्तकांत टीप
नंबर १ मध्ये ही कुडथाळी गांवची ग्रामदेवी आहे असें लिहिलें, हेंही विधान
वस्तुस्थितीस धरून नाही. कारण श्रीवीरभद्र देवाशेजारीं असलेली श्रीसांतेरीदेवी
पाषाणी मूर्ति खरोखरच कुडथाळी गांवची ग्रामदेवी असती, तर कुडथाळ
गांवच्या देवांचे कुळावी आज श्रीमंगेश देवाचे महाजन कुळावी या श्रीसांतेरी
देवीची नित्य दैनंदिन पूजा-अर्चा-नैवेद्य व वार्षिक उत्सव केल्याशिवाय राहिले
असते काय ? श्रीमंगेश देवाची पूजाअर्चा केल्यानंतर परिवार पंचायतन इत्यादि
दैवतांची पूजाअर्चा नैवेद्य अर्पण करतांनाच या श्रीसांतेरी देवीच्या मूर्तीवर फक्त
गंधफूल अक्षता अर्पिलें जातें तें जवळच एक देवीची मूर्ति आहे तिच्यावर गंध
फूल ठेविल्याशिवाय पुढें जाणें मनाला बरें वाटत नाही यासाठीं.

वरील सर्व परिवार दैवतें व त्यांच्या मंदिरांव्यतिरिक्त आणखी एक लहान
टुमदार मंदिर प्राकारांतून भटवाडीकडे जातांना उजव्या बाजूस आहे. या
मंदिरांत, 'श्रीनाईक स्वामी' या नांवाचे श्रीमंगेशदेवाचे परमभक्त आपल्या हया-
तींत आपलें देवतार्चन करण्याकरितां श्रीशिवलिंग, देवांच्या मूर्ति वगैरे जें काहीं
बाळगीत, तें सर्व त्यांच्या पश्चात् एका देव्हान्यांत ठेवून त्यांची पूजा अर्चा
तसेंच 'श्रीनाईक स्वामी' च्या पादुकांची पूजा अर्चा, श्रीमंगेशदेवस्थानमार्फत
करण्याची व्यवस्था श्रीमंगेश देवस्थाननें आपल्या शिरावर घेतलेली आहे व
त्यासाठीं तें श्रीशिवलिंग, देवांच्या मूर्ति व श्रीनाईक स्वामींच्या पादुका
वगैरे ज्या ठिकाणीं आहेत तें मंदिर व त्या मंदिरा सभोंवार असलेल्या सर्व इमारत
बांधणीचा एकंदर खर्च श्रीमंगेश देवस्थानच्याच भांडारांतून केलेला आहे. हें
मंदिर व सभोंवार असलेल्या इमारतीचें बांधकाम इसवी सन १९४० सालीं सर-
कारी मंजुरीसह केलें असून त्या बांधकामाचें कंत्राट जाहीर लिळांव पद्धतीनें फोंडे
तालुक्याच्या मामलेदारींत लेखी करार करून श्री. श्रीपाद मंगेशभट करंडे, मुक्काम
मंगेशीं, या सदगृहस्थानें घेऊन तें बांधकाम केलें. व तें मंदिर व इमारत श्रीमंगेश
देवस्थानाच्या भांडारांतून खर्च करून बांधलेली आहेत याबद्दलचा स्मरण-
शिलालेख संस्कृत भाषेंत कोरून त्याच मंदिरांत गर्भागारांत सिमेंटच्या देव्हान्याच्या

खाली बसविलेला असून त्या संगमरवरी शिलालेखावर खालील मजकूर कोरलेला आहे :-

‘ श्रीमन्मङ्गलीश देवस्थानीयादभाण्डारव्ययाद्देवागारस्यास श्रीशाल्वाहन शके १८६१ प्रमाथी संवत्सरे जीणोद्धतिरभूत् ।

अस्मिन्नेवत्सरे माघ सुदि १३ बुधे चास्मिन्स्यित पूज्यपाद श्रीनायकस्वामीनां पादुक्रयोः पुनः प्रतिष्ठाचा भवत् ॥

श्रीनार्ईक स्वामींच्या पादुकांची पुनः प्रतिष्ठा शके १८६१ माघ शुद्ध त्रयोदशी बुधवार तारीख २१ फेब्रुवारी सन १९४० रोजी शुभ मुहूर्तावर उल्लेखिलेल्या नवीन मंदिरांत करण्यांत आली. श्रीनार्ईक स्वामींची समाधी, पणजी-फोंडा प्रमुख डांबरी रस्त्यावर श्रीमंगेश देवाळयाकडे जाण्यासाठी महाद्वार आहे, तेथून देवाळयाकडे जाताना वाटेंत डाव्या बाजूस एक ‘मठ’ नांवाची देवस्थानच्या मालकीची इमारत आहे, त्या मठाच्या डाव्या बाजूस म्हणजे देवाळयाच्या दिशेकडे भिंतीशेजारीच आहे. मोठ्या तुळसीवृन्दावनाच्या आकाराची ही समाधी आहे. श्री नार्ईक स्वामी हे साक्षात्कारी साधुपुरुष मूळचे कारवार जिल्हा, कुमठा तालुका, दिवगीनजीक अंत्रवल्ली या गांवीं राहणारे होत. यांचें मुळचें नांव मंगेश शंकर नार्ईक करंडे देसाई असें होतें. त्यांची पुण्यतिथी वैशाख वद्य द्वादशी रोजीं होत असून तत्संबंधीचा खर्च श्रीमंगेश देवस्थानांतून चालतो. श्री नार्ईक स्वामींनी आपल्या हयातीत कित्येक कविता, शिवगीतेवर प्राकृत टीका, तसेंच झुलवे नांवाची सोळा गाणीं केली. श्रीमंगेश देवाच्या शिबिकोत्सवांत जीं सोळा पेणीं (मुक्काम) होतात, त्या प्रत्येक पेण्याचे सुरुवातीस नित्यकिर्तनी यानें आपला अभंग किंवा पद म्हटल्यानंतर लगेच नृत्यांगनांनीं नृत्य गायन करावयाचें असतें. त्याच्या आरंभी या नृत्यांगना स्तुतीपर पदें झुलवे म्हणतात. प्रत्येक पेण्याचे वेळीं एक झुलवा म्हणतात.

६ | देवस्थानचे आद्यकालीन संस्थापक

श्रीमंगेश देवस्थान (श्रीमंगेशाचे मुख्य देवालय आणि वर उल्लेखित परिवार देवतांची देवालये) याचे आद्य कालीन संस्थापक आणि विधायक गौड सारस्वत वृंदाचे ब्राह्मण, चोवीस वांगडांचे म्हणजे उपनांवांचे वर्गी होत. यांची बहुप्राचीन कालीं जीं अभिदानें होतीं तीं खालीं दिलेलीं आहेत. या अभिदानांत 'वत्स' व 'कौंडिण्य' या दोनच गोत्रांचा म्हणजे ऋषीकुळांचा समावेश आहे. तीं अभिदानें अशी :-

१. लाड पुरुष सत्यवंत (दुभाषी, सांगडेकर)
२. केंडारी
३. भांडारी (पतावरकर)
४. सत्यवंत भांडारी.
५. दळवी.
६. राजाध्यक्ष दळवी (धायमोडे, गडणीस, मणेरकर, नाडकर्णी, रांगणेकर, गुडे, मंडुरकर, नगसेंकर, सालेळकर, पिळगांवकर, पावसे, देशपांडे, उसपकर, मुळगांवकर, मयेकर, कर्णिक, देशकुळकर्णी.
७. शिंगण दळवी (शिंगबाळ, आरस)
८. कंटक (टांकी, साळकार, उसगांवकर, काकोडकर)
९. ब्रह्म (शिरपुरकर)
१०. पालेकर (आंबये, कोळमुळे, नेलींकर, कायसुळकर, बस्तोडकर)
११. मिसे (आठवणकर, बोंडसे, पाटकर, भाटीकर)
१२. नेत्रावळीकर
१३. कैसरे (कैसरी)
१४. तिनईकर

१५. वागळे (वाघ, वैष्णव, नाडकर्णी, माजाळकर, अऊर्सेकर, आजगांवकर)
१६. तेलंग (देवनळी)
१७. भेंडे (पागनीस)
१८. केंकरे (लावणीस, आगशीकर, अडवळपालकर, तोरसेकर, प्रियोळकर, कोनेकर, कवडे, गुंजीकर, खोत, फडणीस, आंब्ये)
१९. नाईक कोळंबे (करंडे)
२०. नाईक माईकर (भाटकी, म्हाईमे, सराफ)
२१. धुमें
२२. काबाडी (नाडकर्णी, रेडकर)
२३. नाईक हिंगटे (देऊळकर)
२४. नाईक संजगिरी (केरकर, मोरजकर, हरमळकर, नाडकर्णी, देशपांडे हल्याळकर, संजगिरी)

‘ वत्स ’ गोत्री : १४ वांगड :-

- १ लाड, २ केंडारी, ७ शिंगणदळवी, ८ कंटक, ९ ब्रह्मे, ११ भिसे, १२ नेत्रावळीकर १४ तिनईकर, १६ तेलंग, १८ केंकरे, १९ नाईक कोळंबे २१ धुमें, २३ नाईक हिंगटे, २४ नाईक संजगिरी.

‘ कौंडिण्य ’ गोत्री : १० वांगड :-

- ३ भांडारी, ४ सत्यवंत भांडारी, ५ दळवी, ६ राज्याध्यक्ष दळवी, १० पालेकर, १३ कैसरे, १५ वागळे, १७ भेंडे, २० नाईक माईकर, २२ काबाडी.

याशिवाय बोरकर व वालावलीकर या उपनांवांचे गृहस्थ कवळें येथील श्रीशांतादुर्गा देवीस व श्रीमंगेश देवासही भजत असतात. हे दोन्ही उपनांवांचे गृहस्थ ‘ वत्स ’ गोत्री असून ते मूळचे श्रीमंगेश देवाचे महाजन होते. पण पुढें श्रीशांतादुर्गेच्या उपासनेनें त्यांस त्या देवतेपासून वर मिळाला व ‘ वर दे ’ हें उपनांवही तेव्हांपासून प्रचारांत आलें अशी समजूत आहे. कवळें येथील श्रीशांतादुर्गा देवस्थानच्या महाजनांचे बारा वांगड आहेत व ते सर्व ‘ कौशिक ’ गोत्री आहेत. या बाराही वांगडांत बोरकर व वालावलीकर यांचा समावेश नाही हें त्या देवस्थानच्या नियमावली (कौप्रोमिस) वरून लक्षांत येतें.

वर उल्लेखिल्ल्या उपनांवांचे महाजन श्रीमंगेश देवस्थानचे आहेत पण या-शिवाय चंदावरकर, नाळकूळ, कायसूवकर, कोळसकर, विडीकर, चक्रमनी, तलगरे,

सलगर, कारकोळ, पुणेकर, गोकर्ण, कल्याणपुरकर, कवाडकर, इसलुकर, गुळवडी, धमे, मुजुमदार, गुळगुळे, हेरवाडकर इत्यादि आहेत. पण ते कोणत्या वांगडाचे हे कळत नाही. धमें (कौंडिण्य गोत्री) हे गोमंतकांतील धुमें उपनांवाशीं सादृश्य दिसले, तरी धुमें वस् गोत्री आहेत हे लक्षांत घेणे जरूरीचें आहे.

यापूर्वी दिलेल्या माहितींत कुशस्थली (कुड्डळ) ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादीच्या इ. स. १६४१ सालच्या वहीमध्ये त्या जुन्या कार्ती जे ग्रामस्थ हिंदु होते व त्यांतील कांहीं हिंदु ख्रिस्ती धर्मियांच्या छळांत सांपडून बळजबरीनें बाटविले गेले, त्यांचीं मूळ हिंदु उपनांवे व ख्रिस्तीकरणानंतरचीं उपनांवे दिलीं आहेत. तीं हिंदु उपनांवे व सध्याच्या श्रीमंगेश देवाळयाच्या चोवीस वांगडांतील उपनांवे यांची एकमेकांशीं जुळवणी करून पाहतां, त्यांत लाड, कंटक, नेत्रावळीकर, केंकरे, नाईक करंडे, धुमें या सहा उपनांवांचे वस्गोत्री व राजाध्यक्ष, कैसरे, वागळे, भेंडे या चार उपनांवांचे 'कौंडिण्य' गोत्री वांगडी मिळून दहा उपनांवांचे वांगडी यांचा उल्लेख वाचावयास मिळतो. राहिलेले चौदा वांगडी उपनांवांचा उल्लेखही त्या जुन्या दस्तऐवज कुड्डळ कोमुनिदादीच्या कोणत्या तरी वर्षांच्या वहीत मिळणें संभवनीय आहे असें वाटते.

×

×

×

इ. स. १८८५ सालच्या सुमारास श्रीमंगेश देवस्थानचे महाजन आपआपलीं उपनांवे कशीं धारण करीत, यांचे नमुने पाहिले तर असें दिसून येतें कीं, ते आपल्या मूळ वांगड उपनांवाचा जोड उपनांव, धारण करून मुद्दाम वापर करीत असल्याचें दिसून येतें. खालील उपनांवे, देवस्थानच्या दस्तऐवज महाजन लोकांची एक यादी आहे त्यावरून घेतलेली असून त्या यादींतील उपनांवे, व सध्याच्या काळांत वापरांत असलेली उपनांवे यांतील फरक दिसून येतो. त्यावेळीं उपनांवे दोन, तीन किंवा चार जोड नांवांनीं घेतलेलीं दिसतात :—

शिगण दळवी शिंगबाळ	राजाध्यक्ष दळवी मंडुरकर
शिगबाळ दळवी वेतकीकर	राजाध्यक्ष दळवी रांगणेकर
शिगण दळवी आरस	राजाध्यक्ष दळवी नाडकर्णी
राव राजाध्यक्ष दळवी देशपांडे	राजाध्यक्ष मणेरकर
धायमोडे राजाध्यक्ष दळवी	राजाध्यक्ष दळवी मणेरकर
राजाध्यक्ष दळवी धायमोडे	राजाध्यक्ष दळवी नगसेंकर
राजाध्यक्ष दळवी गुडे	राजाध्यक्ष दळवी सालेलकर

संजगिरी नाडकर्णी	पालेकर कोलमुले
संजगिरी केरकर	भांडारी पतावरकर
केंकरे उर्फ कवडे	करंडे कोलंवे
केंकरे आगशीकर	कंटक साळकार
केंकरे अडवालपालकर	कंटक उसगांवकार
केंकरे कोनेकर	कंटक टांकी
केंकरे लावणीस	कंटक काकोडकार
केंकरे तोसेंकर	दुभापी लाड
केंकरे कोंडीवाग	भट पावसे
पालेकर नेर्लीकर	नाबर शिरोडकर

□ □ □

x

७

देवस्थानची स्थावर मालमत्ता

श्रीमंगेशदेव कुशस्थळीहून प्रियोळ गांवीं आल्यानंतर श्रीमंगेश देवालय्याच्या मालकीच्या जमिनी, वतनें, हक्क यासंबंधी माहिती :-

पेशवाईतील कर्तव्यगार मुत्सद्दी श्री. रामचंद्र मल्हार सुखठणकर हे सुरवातीस सावंतवाडी संस्थानांतील आखली गांवचे कुलकर्णी होते. पुढें ते आपलें घर सोडून साताग्यास गेल्यानंतर बाळाजी विश्वनाथ पेशवे यांनीं त्याला आपल्या पदरीं नोकरीस ठेविलें. तेथें त्यांच्या मुत्सद्दीपणाची ख्याती लवकरच पसरली व त्यामुळें ते नानासाहेब पेशव्यांच्या कारभारांत, प्रमुख म्हणून लौकिकास आले. त्या वेळच्या राजकीय घडामोडी बऱ्याचश्या श्री. रामचंद्र बाबांचे मसलतीनें चाललेल्या होत्या. कै. डॉ. गोविंद सरदेसाई, रियासतकारांनीं श्री. रामचंद्रबाबांविषयी लिहिलेलें 'विविधज्ञानविस्तार' (मार्च १९२१) मध्ये प्रसिद्ध झालेलें आहे. तसेंच श्री. रामचंद्रबाबांविषयीं पोर्तुगीज मुत्सद्द्यांनीं बऱ्याच वेळीं लिहिलेलें आहे.

इ. स. १७४६ सालीं श्री. रामचंद्रबाब कवळेस आले होते. त्या वेळीं त्यावेळच्या पोर्तुगीज व्हाईसरॉय तर्फे नजराणा घेऊन श्री. विठोजी शेणवी धुमें, ता. २९ जानेवारी दिवशीं, कवळेस श्री. रामचंद्रबाबांकडे गेले होते. या श्री. रामचंद्रबाबांच्या प्रयत्नामुळें श्रीमंगेशदेवस्थानास पेशवे सरकारकडून व तत्कालीन पेशव्यांचे मांडलिक सौधेकर राजे सवाई इमडी सदाशिव राजेंद्र यांच्याकडून प्रियोळ गांवचा एक वाडा, आज ज्या वाड्यास 'श्रीमंगेशस्थळ' म्हणून आपण ओळखतो, किंवा मंगेशीं गांव म्हणून संबोधित असतो, तो वाडा मोकसा करून दिला. शिवाय, श्रीमंगेश देवाचे उजेंस तेल, फुलें, आणि द्रव्ये पाहिजे होतीं. त्यांच्या खर्चाबद्दल नगदीं सालीना अडिचशें रुपये इनाम संपादून घेऊन सनदी बहाल केल्या. ज्या सनदेनें श्रीमंगेश देवास प्रियोळचा एक वाडा मोकसा करून दिला व सालीना अडिचशें रुपये इनाम म्हणून देण्याची व्यवस्था केली, त्याच सनदेनें कवळेग्राम श्रीशांतादुर्गा देवीस व प्रियोळ गांवांतीलच दुसरा एक

वाडा श्रीम्हाळसा देवीस, याप्रमाणें तीं इनामें करून सरकारचीं पत्रें दिलीं. श्रीमंत पेशव्यांचें वरील मजकुराचें पत्र पोर्तुगीज सरकारास जें पाठविलें होतें त्यावर मिति 'खाना छ १८ माहे शीवान (११ माहे जून)' अशी आहे. श्री. रामचंद्रबाबा ता. ४ ऑक्टोबर सन १७५४ रोजीं स्वर्गवासी झाले.

पेशवे सरकारांतून श्रीमंगेशदेवास दिलेल्या या सनदा विषयींचे कागदपत्र श्रीमंगेश देवस्थानच्या दफ्तरांत आहेत. श्रीमंगेश देवस्थानास प्रियोळ गांवाचा एक वाडा मोकासा व इनाम मिळण्यापूर्वी या देवस्थानचा खर्च सर्व महाजन मंडळी किंवा तत्कालीन श्रीमंत घराणीं आपापल्या कुवतीप्रमाणें चालवीत असत. इ. स. १७३० च्या सुमारास श्री. विठोबा शेणवी धुमें यांच्या कारकिर्दींत, पोर्तुगीज सरकारच्या दरबारांत 'धुमें' घराण्यास विशेष मान प्राप्त झाला. श्रीचें भांडार म्हणजे नगद रक्कम, चीजवस्तु, दागदागिने इत्यादि सर्व कुंभारजुवें गांवांत 'धुमें' घराण्यांत त्या कालीं असे, अशी माहिती आढळते. श्री. रामचंद्र मल्हार सुखठणकर यांच्या प्रयत्नानें ज्या प्रमाणें पेशव्यांकडून देवाळयाच्या सभोंवार असलेल्या प्रियोळ गांवांतील एका वाड्याची सनद मिळाली व सालीना अडिचशें रुपये रोख इनाम मिळालें. त्याचप्रमाणें फोंडें, सांगें, हेमाडबासें, केपें इत्यादि महालांतील ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादींकडून 'कालेपटी' 'रथपटी' या नांवानें वार्षिक वतनही मिळालें. पेशवे सरकारनें दिलेल्या वतनांची परिपूर्ती करण्याचे करार नंतरच्या पोर्तुगीज सरकारनें केल्यामुळें, पोर्तुगीज सरकारच्या तिजोरींतून ज्या वार्षिक रकमा श्रीमंगेश देवस्थानास कायदेशीर हक्कांप्रमाणें गोब्यात पोर्तुगीज राजवट चाढू होती त्या कालांत मिळत, त्या रकमा व कोणकोणत्या तिजोरींतून मिळत असत, त्याचा तपशील खालील प्रमाणें आहे :-

फोंडें येथील रेव्हेन्यु ऑफिसच्या तिजोरींतून म्हणजे पूर्वीच्या रेसेवेदोरीय दे फाझेद दु कोसेल्यु दे फोंडा या तिजोरींतून :-

—“Mercê do pagode de Xri Manguexa de aldeia Priol de Pondá: Mocassó—O bairro Manguex de Aldeia Priol de Pondá. Pensão paga pela Fazenda Pública na Importância de Rupias 14-14-09 (Regulamento para execução do Decreto com força de Lei de 15 de Dezembro de 1880.”

'देणगी मेसेंनामक, श्रीमंगेश देवालय प्रियोळ्यांव येथील, यास मोकासा-मंगेशीवाडा, प्रियोळ गांवच्या फोंडा महालांतील.'

‘हक्क, ‘पेंसांव’ नामक, चौदा रुपये, चौदा आणे, नऊ पैसे जें फाझेंद पुब्लिक (रेव्हेन्यू ऑफिस) देत असे तें. (डिक्री कायदा ता. १५ डिसेंबर सन १८८०, अंमलबजावणीसाठीं केलेला) या कायद्याला ‘रेगुलामेंतु दे देस्तायादु’ या नांवानें ओळखण्यांत येतें.’

याशिवाय फोंडा महाल, सांगेंमहाल, केपेंमहाल या तीन महालांतील ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादींच्या तिजोरींतून वार्षिक रकमा खालील प्रमाणें श्रीमंगेश देवस्थानास ‘कालेपटी-रथपटी’ या नांवानें पुरातन कालापासून येण्याचा हक्क पोंचतो व म्हणून श्रीमंगेश देवस्थान त्या रकमा प्रतिवर्षी घेत आलेलें आहे.

कोणत्या ग्रामसंस्था किंवा कोमुनिदादींतून प्रतिवर्षी किती रक्कम घेण्याचा हक्क आहे, त्याचा तपशील :-

महाल फोंडा

	रु. आ. पै.		रु. आ. पै.
बोरी	१-२४-३	वेलींग	०-१५-२
मडकई	२-१३-४	वळवई	०-७-७
प्रियोळ	१-६-८	वागुर्वे	०-७-७
सावईवें	०-१५-२	पंचवाडी	१-१४-३
बेतकी	०-१५-२		

महाल सांगें

जानकीनुंदें २-१-३ हेमाडवारसें २-१४-३

हेमाडवारसें ही कोमुनिदाद सरकारकडे असल्यानें ही रक्कम सांगें महालाच्या रेव्हेन्यु खात्याची तिजोरी म्हणजे रेसेवेदोरीय दे फाझेंद दु कोसेल्यु दे सांगें, श्रीमंगेश देवस्थानास देत आली.

अष्टाप्राहार २-१-३

महाल केपें

वाळ्ळी	२-१-३	काकोडें	०-१५-२
चंद्रवाडी	} २-४-३		
(आज, असोळडें)			

याशिवाय प्रियोळ गांवच्या कोमुनिदादींतून इनाम-हक्क मोकाशाचे नेमणुकी-प्रमाणें ३२६ रु. १ आ. ३ पै. दरवर्षी श्रीमंगेश देवस्थानास येणें असतात. परंतु श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या कांहीं जमिनी ज्या

वाडा श्रीम्हाळसा देवीस, याप्रमाणें तीं इनामें करून सरकारचीं पत्रें दिलीं. श्रीमंत पेशव्यांचें वरील मजकुराचें पत्र पोर्तुगीज सरकारास जें पाठविलें होतें त्यावर मिति 'खाना छ १८ माहे शीवान (११ माहे जून)' अशी आहे. श्री. रामचंद्रबाबा ता. ४ ऑक्टोबर सन १७५४ रोजीं स्वर्गवासी झाले.

पेशवे सरकारांतून श्रीमंगेशदेवास दिलेल्या या सनदा विषयींचे कागदपत्र श्रीमंगेश देवस्थानच्या दफ्तरांत आहेत. श्रीमंगेश देवस्थानास प्रियोळ गांवाचा एक वाडा मोकासा व इनाम मिळण्यापूर्वीं या देवस्थानचा खर्च सर्व महाजन मंडळी किंवा तत्कालीन श्रीमंत घराणीं आपापल्या कुवतीप्रमाणें चालवीत असत. इ. स. १७३० च्या सुमारास श्री. विठोबा शेणवी धुमें यांच्या कारकिर्दीत, पोर्तुगीज सरकारच्या दरबारांत 'धुमें' घराण्यास विशेष मान प्राप्त झाला. श्रीचें भांडार म्हणजे नगद रक्कम, चीजवस्तु, दागदागिने इत्यादि सर्व कुंभारजुवें गांवांत 'धुमें' घराण्यांत त्या काळीं असे, अशी माहिती आढळते. श्री. रामचंद्र मल्हार सुखठणकर यांच्या प्रयत्नानें ज्या प्रमाणें पेशव्यांकडून देवाळयाच्या सभोंवार असलेल्या प्रियोळ गांवांतील एका वाड्याची सनद मिळाली व सालीना अडिचशें रुपये रोख इनाम मिळालें. त्याचप्रमाणें फोंडें, सांगें, हेमाडबासें, केपें इत्यादि महालांतील ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादींकडून 'कालेपटी' 'रथपटी' या नांवांनें वार्षिक वतनही मिळालें. पेशवे सरकारनें दिलेल्या वतनांची परिपूर्ती करण्याचे करार नंतरच्या पोर्तुगीज सरकारनें केल्यामुळे, पोर्तुगीज सरकारच्या तिजोरींतून ज्या वार्षिक रकमा श्रीमंगेश देवस्थानास कायदेशीर हक्कांप्रमाणें गोव्यात पोर्तुगीज राजवट चालू होती त्या काळांत मिळत, त्या रकमा व कोणकोणत्या तिजोरींतून मिळत असत, त्याचा तपशील खालील प्रमाणें आहे :-

फोंडें येथील रेव्हेन्यु ऑफिसच्या तिजोरींतून म्हणजे पूर्वींच्या रेसेवेदोरीय दे फाझेद दु कोंसेल्यु दे फोंडा या तिजोरींतून :-

—“Mercê do pagode de Xri Manguexa de aldeia Priol de Pondá: Mocassó—O bairro Manguex de Aldeia Priol de Pondá. Pensão paga pela Fazenda Pública na Importância de Rupias 14-14-09 (Regulamento para execução do Decreto com fôrça de Lei de 15 de Dezembro de 1880.”

‘देणगी मेसेनामक, श्रीमंगेश देवालय प्रियोळगांव येथील, यास मोकासा—मंगेशींवाडा, प्रियोळ गांवच्या फोंडा महालांतील.’

‘हक्क, ‘पेंसांव’ नामक, चौदा रुपये, चौदा आणे, नऊ पैसे जें फाझेंद पुब्लिक (रेव्हेन्यू ऑफिस) देत असे तें. (डिक्री कायदा ता. १५ डिसेंबर सन १८८०, अंमलबजावणीसाठीं केलेला) या कायद्याला ‘रेगुलामेंतु दे देस्तायादु’ या नांवानें ओळखण्यांत येतें.’

याशिवाय फोंडा महाल, सांगेंमहाल, केपेंमहाल या तीन महालांतील ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादींच्या तिजोरीतून वार्षिक रकमा खालील प्रमाणें श्रीमंगेश देवस्थानास ‘कालेपटी-रथपटी’ या नांवानें पुरातन कालापासून येण्याचा हक्क पोंचतो व म्हणून श्रीमंगेश देवस्थान त्या रकमा प्रतिवर्षी घेत आलेलें आहे.

कोणत्या ग्रामसंस्था किंवा कोमुनिदादींतून प्रतिवर्षी किती रक्कम घेण्याचा हक्क आहे, त्याचा तपशील :-

महाल फोंडा

	रु. आ. पै.		रु. आ. पै.
बोरी	१-२४-३	वेलींग	०-१५-२
मडकई	२-१३-४	वळवई	०-७-७
प्रियोळ	१-६-८	वागुर्वे	०-७-७
सावईवें	०-१५-२	पंचवाडी	१-१४-३
बेतकी	०-१५-२		

महाल सांगें

जानकीनुंदें २-१-३ हेमाडवारसें २-१४-३

हेमाडवारसें ही कोमुनिदाद सरकारकडे असल्यानें ही रक्कम सांगें महालाच्या रेव्हेन्यू खात्याची तिजोरी म्हणजे रेसेवेदोरीय दे फाझेंद दु कोंसेल्यु दे सांगें, श्रीमंगेश देवस्थानास देत आली.

अष्टाग्राहार २-१-३

महाल केपें

बाळ्ळी	२-१-३	काकोडें	०-१५-२
चंद्रवाडी	} २-४-३		
(आज, असोळडें)			

याशिवाय प्रियोळ गांवच्या कोमुनिदादींतून इनाम-हक्क मोकाशाचे नेमणुकी-प्रमाणें ३२६ रु. १ आ. ३ पै. दरवर्षी श्रीमंगेश देवस्थानास येणें असतात. परंतु श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या कांहीं जमिनी ज्या

प्रियोळ कोमुनिदादीच्या हद्दींत आहेत त्या जमिनींबद्दलचा व स्थळ कुटुंबणाची मिळून एकंदर महसूल (फोर) श्रीमंगेश देवस्थानकडून वार्षिक १६१ रु. ९ आ. प्रियोळ कोमुनिदादीस द्यावयाचा असतो. ती वजा जातां, श्रीमंगेश देवस्थानास प्रियोळ कोमुनिदादीकडून १६४ रु. ८ आ. ३ पै. प्रतिवर्षी येत असतात.

या खेरीज याच प्रियोळ कोमुनिदादीतून १० रु. ३ आ. २ पै. व वेळींग कोमुनिदादीतून ४ रु. ४ आ. प्रतिवर्षी येणेबद्दलचा हक्क कै. शंभू शिवराम शेणवी धुमें, मुक्काम कुंभारजुवें, यांनी श्रीमंगेश देवस्थानास अर्पण केलेला असून त्या रकमेतून श्रीमंगेशचरणीं आपल्या नांवें देवकृत्य चालू ठेविलें आहे.

त्याचप्रमाणें कुंकळयें (महाल फोंडा) गांवांत ' माइनबाग इनाम ' नामक बागायतीचा, दोमिनियु दिरेक्त वार्षिक फोर रक्कम ३ रु. ५ आ. ४ पै त्यांचेच पुतणे कुंभारजुवें येथील श्री. विनायक नारायण शेणवी धुमें, यांच्या मालकीचा होता, तोही सद्दर विनायक ना. शे. धुमें यांनी श्रीमंगेश चरणीं देवकृत्य चालू ठेवण्याच्या इच्छेनें ता. ३ मार्च १९५६ रोजीं कायदेशीर इस्कीतूर करून श्रीमंगेश देवस्थानास अर्पण केला आहे. उल्लेखित ' माइन बाग इनाम ' पणजी-गोवा येथें जमीन मालकी हक्काचें रजिस्ट्रेशन खातें, कोंसेव्हांतोरियु दे रजिस्त प्रेदियाल या ऑफिसांत, बुक नंबर बी ३१ जुना, पृष्ठ ३४० नंबर २७४९ मध्यें रजिष्टर असून त्याचा हक्क श्रीमंगेश देवस्थानच्या नांवें त्याच रजिष्टर ऑफिसांत रजिष्टर झालेला आहे.

Inscrição de transmissão no Livro F 32 a fls. 142 sob o número 21079.

श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या इमारती मुख्य देव श्रीमंगेश, पंचायतन परिवार देवता इत्यादींचीं देवालये, अग्रशाळा व इतर इमारती वर्गरे

मुख्य दैवत श्रीमंगेश देवाचें प्रमुख देवालय.

श्रीमुलकेश्वर, श्रीलक्ष्मीनारायण, श्रीसूर्यनारायण, श्रीगरुड, श्रीविरभद्र, श्रीसांतरी या दैवतांचें एक देवालय (श्रीमंगेश देवालयाच्या पाठीमागें अग्रशाळेंत).

श्रीमंगेश देवालयाच्या उत्तर बाजूस असलेली अग्रशाळा.

श्रीमंगेश देवालयाच्या समोर, थोडें डाव्या बाजूस असलेला मोठा उंच दीपस्तंभ.

श्रीमंगेश देवालयसमोर असलेला नगरखाना, ज्यांत तळमजल्यावर श्रीकालभैरवाचें मंदिर आहे.

श्रीकौंडिण्य पुरुष उर्फ श्रीशिवशर्माचें मंदिर, प्राकाराबाहेर श्रीमंगेश देवालयाच्या उजव्या बाजूकडे आहे.

श्री नार्ईक स्वामींच्या पादुकांचें मंदिर (मध्यभागीं गर्भागार सभोंवार तीन बाजूंनीं चौक्या व मागच्या बाजूस एक हॉल वगैरे)

श्रीसांतेरीदेवी, श्रीनिरंकार यांचें देवालय. हें देवालय श्रीमंगेश देवालयसमोर नगरखान्याच्या मागच्या बाजूस विस्तीर्ण तळाव आहे, त्या तळावाच्या उजव्या बाजूस उंचवट्यावर असून त्या देवालयाच्या प्रमुख महाद्वारापुढील पायऱ्यांपुढें, श्रीक्षेत्रपालाची पाषाण-शीला आहे.

श्रीमंगेश देवालयाच्या डाव्या बाजूस एक सुंदर तुलसीवृंदावन आहे.

श्रीमंगेश देवालयाच्या सभोंवार विस्तीर्ण प्राकार व त्याच्या दोन्हीं बाजूस उंच मोठी महाद्वारें असून, प्रमुख दरवाजापासून राजरस्त्यानें सरकारी वाहतुक रस्त्याकडे पोहोंचेपर्यंत सिमेंटचा रस्ता (पांटो) त्याच्या दोन्ही बाजूस दगडी कठडा असून वाटेंत उजव्या बाजूस ' मठ ' नांवाची मोठी इमारत, ज्यांत मध्यभागीं सुबक मंदिर, सभोंवार तीनही बाजूस लांबलचक चौक्या, मागें खोल्या, स्वयंपाक घर, विहीर, तसेंच पुढच्या दरवाज्याच्या दोन्ही बाजूस खोल्या व सर्व सुखसोई आहेत. या मठांत वार्षिक आंवळी भोजनें वगैरे सारखे उत्सव, सहस्र भोजन, ब्राह्मण संतर्पण, माघ पौर्णिमा महापर्वणी महोत्सवाच्या दिवसांत सार्वजनिक समाराधना इत्यादी देवस्थानचे उत्सव होतात. शिवाय या मठांत सर्व आवश्यक सोई असल्यामुळे महाजन व इतर ब्राह्मण वर्गातील उपनयन संस्कार, विवाह समारंभ वगैरे होतात. या मठाच्या डाव्या बाजूस श्रीनार्ईक स्वामींची समाधी आहे.

मठाच्या इमारतीशिवाय या रस्त्याच्या उजव्या बाजूस सरकारी वाहतुक रस्त्याकडे पोंचण्यापूर्वी एक ओंवळीच्या झाडाचा पार (पेड) चतुःकोनी असून त्याच्या दोन्ही बाजूस दोन दगडी सिंह आहेत. या पारावर (पेडावर) विजयादशमी रोजीं सीमोल्लंघनाची श्रीमंगेश देवाची चांदीची पालखी येत असते. त्याचप्रमाणें श्रीक्षेत्र काशीहून श्रीगंगाभागीरथी कावड प्रतिवर्षी श्रीमंगेश देवाकडे येत असते. ती कावड मंगेशीं गांवच्या हद्दींत पोंचल्यानंतर याच ओंवळीच्या पेडावर ठेवतात व तेथूनच ती गंगाभागीरथी कावड, देवस्थानची व्यवस्थापक कमिटी,

वैदिक ब्राह्मण, वाजंत्री, हिलामत, नृत्यांगनांसह वाजत गाजत श्रीमंगेश देवालयांत आणली जाते व तिची पूजा करून ती देवालयांत ठेविली जाते. कावड श्रीकाशी-क्षेत्राहून आणणाऱ्या ब्राह्मणास विदागी देणें वगैरे चालीरीतीप्रमाणें सर्व कार्यक्रम पार पाडला जातो.

श्रीमंगेश देवालयाच्या उजव्या बाजूस जी विस्तीर्ण अग्रशाळा आहे, त्या अग्रशाळेस दोन कमानी दरवाजे आहेत. पैकीं एक दरवाजा व्यवस्थापक कमिटी ऑफिसच्या जवळ असून त्या दरवाजांतून जो रस्ता जातो, तो थेट भटवाडींत असलेल्या मोठ्या उंच तुळसीवृन्दावनाकडून पुढें जातो. हें तुळसीवृन्दावन देवस्थान मालकीचें असल्यामुळें तें व त्याच्या समोवतालील जमिनीस काळी फरशी श्रीमंगेश देवस्थाननें स्वखर्चानें घातलेली आहे. वाटेंत उजव्या बाजूस श्रीनार्ईक स्वामींच्या पादुकांचें मंदिर आहे. या रस्त्यास दोन्हीं बाजूस असलेला कठडा श्रीमंगेश देवस्थाननें बांधलेला आहे. या अग्रशाळेस दुसरा कमानी दरवाजा प्राकारांतील विहीरीजवळ आहे. या दरवाजांतून जो रस्ता जातो तो रस्ता थेट श्री कौंडिण्य पुरुष उर्फ श्रीशिवशर्मांच्या देवालयाकडे जातो. याही रस्त्याच्या दोन्ही बाजूस असलेले दगडी कठडे श्रीमंगेश देवस्थानच्या खर्चानें बांधलेले आहेत.

श्रीमंगेश देवस्थानांत येण्याचा सरकारी रस्ता म्हणजे पणजी-फोंडा मार्ग होय. श्रीमंगेशींच्या महाद्वाराजवळ पणजी-फोंडा रस्त्यावरून जाणाऱ्या बसेस किंवा मोटारींतून उतरल्याबरोबर महाद्वाराची उंच दगडी कमान, त्यावर श्रीमंगेश देवाची सुंदर सुवक प्रतिमा, त्याखालीं श्रीसंस्थान मंगेश अशीं अक्षरें व या महाद्वाराच्या दोन्ही बाजूस डावी उजवीकडे दोन इमारती असून त्यांत प्रवाशांच्या सोईसाठीं गरजेच्या वस्तू मिळविण्यासाठीं विक्रीचीं दुकानें आहेत. या दोन्ही इमारती श्रीमंगेश देवस्थाननें स्वखर्चानें बांधलेल्या असून त्या देवालयाच्या मालकी हक्काच्या आहेत.

याशिवाय श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काची जमीन, बागायत व शेत जमीन, तिसवाडी (इल्यस) तालुक्यांत कुंभाजुवें गांवांत 'कुंभारजुवें' नामक ठिकाण आहे. या ठिकाणीं प्रमुख रहदारी होण्याच्या रस्त्यावर, गवंडाळच्या तारबंदरावर दोन्ही बाजूस दोन इमारती, पैकीं एका इमारतींत चार दुकानें, दुसऱ्या इमारतींत सहा दुकानें, त्यापुढें रस्त्याच्या उजव्या बाजूस एक इमारत, त्यांत दोन दुकानें, त्यापुढें त्याच रस्त्यावर गांवच्या मध्यभागीं तिठ्यावर डाव्या बाजूस एक इमारत,

त्यांत दोन दुकानें, तसेंच त्याच रस्त्यावर उजव्या बाजूस एक लांब दगडी इमारत, त्यांत पांच दुकानें व त्याच रस्त्याच्या शेवटच्या टोंकास एक इमारत, त्यांत दोन दुकानें, उजव्या (बाजूस माशेलकडे जाणाऱ्या तारवंदरावर) श्रीमंगेश देवस्थाननें स्वखर्चानें बांधलीं आहेत व तीं सर्व मासिक भाडेपट्टीनें देवस्थानांच्या सरकारी कायद्याप्रमाणें लिळांव करून दिलीं जात असतात.

×

×

×

श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या व भोगवटीच्या जमिनी

‘मोकासो’ फोंडा महालांतील प्रियोळ गांवांत श्रीमंगेशवाडा, मेसें म्हणजे देणगी, जुन्या कालीं मराठेशाहींत श्रीमंगेश देवालयस दिलेली, जी नंतर पोर्तुगीज सरकारच्या राजसत्तेंत तशीच कायम करण्यांत आली व त्याबद्दलचा सरकारी कायदा पुढील प्रमाणें सरकारी गॅझेटांत प्रसिद्ध झाला.

Decreto com fôrça de lei de 15 de Dezembro de 1880 e Decerto Provincial numero 144 de Outubro de 1896 e pensão paga pela Fazenda Pública na importância de Rupias 14-14-00.

उल्लेखित ‘मोकासो’ ज्याला नंतरच्या कालांत श्रीमंगेशवाडा किंवा ‘मंगेशी’ असें म्हणूं लागले, त्या वाड्यांत खालीलप्रमाणें देवालयाच्या जमिनी, देवालयांच्या इमारती, शेतजमिनी, बागायती, कुळागरें इत्यादि संभवतात. त्या प्रत्येकाचें नांव, चतुःसीमा, क्षेत्रफळ वगैरे एकंदर सर्व माहिती सरकारच्या जमीनमोजणी खात्यांतर्फे देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीच्या सहकार्यानें तयार करून त्याबद्दलचे सर्व कागदपत्र, नकाशे व रजिस्ट्रेशन, देवस्थानच्या दफ्तरांत श्रीमंगेश देवस्थानांत असून त्यांच्या प्रति सरकारी संबंधित खात्यांत आहेत. शिवाय जमिनी-हक्क रजिस्ट्रेशन खाते, पणजी-गोवा, म्हणजे कोंसेर्नातोरियु दे रेजिस्त प्रेदियाल दे कोमार्क दस इल्यस दे गोवा येथें या सर्व जमिनी व इमारतींचा मालकी हक्क श्रीमंगेश देवस्थानच्या नांवावर रजिस्टर झालेला असून, त्याचे सरकारी दाखले देवस्थानच्या दफ्तरांत आहेत. या दाखल्यांवरून खालील माहिती मिळते. पारोडें गांवांत (महाल केपें) असलेली जमीन अनुक्रमांक नंबर ६१, केपें येथील रजिस्ट्रेशन खात्यांत व सुर्ल गांवांत (महाल डिचोली) असलेल्या जमिनी अनुक्रम नंबर ६२ व ६३ डिचोली येथें रजिस्ट्रेशन खात्यांत श्रीमंगेश देवस्थानच्या नांवावर रजिस्टर झालेल्या आहेत.

जमीन किंवा इमारतीचें नांव

कोंसेव्हार्तोरियु दे रेजिस्ता प्रेदियाल ऑफिसांत जमीन किंवा इमारतीचा रजि-स्ट्रेशन नंबर, बुक नंबर व पृष्ठ नंबर :-

महाल फोंडा : मंगेशीं गांवांत

- १ श्रीमंगेश देवाच्या मुख्य देवालय्याची इमारत, अग्रशाळा, देवालयासभों-वार असलेला प्राकार व तलाव. 18856 a fls. 66 do Livro B 50 novo.
- २ श्रीस्थळ या जमिनींत श्रीशिव-शर्माचें, श्रीनाईक स्वामीच्या पादु-कांचें व श्रीसांतेरी देवीचें देवालय, शिवाय खालील नांवाच्या वेग-वेगळ्या बागायती अंतर्भूत आहेत. 18857 a fls. 66 verso do Livro B 50 novo.
- परजुआड अल्टड, -सांतेरशीर, -कालभैरव शीर, -रावळशेत सोनार भाट, -भास्कर वृत्तीची शीर, -बांकियाची शीर, -शाबाघसास शीर, -शाम देवळी शीर, -नृत्य वृत्तीची शीर, - वीरभद्र शीर, -नारायणदेव शीर, -शिवपुरुष शीर, -तेन्हेनु वोइतेराल दे कुल्लुर दे पाल्मैरस इ वोवत्रस आर्व्हारिस सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल (डोंगराल जमीन नारळीचीं व इतर झाडें असलेली, वेगळें नांव नसलेली), -घसास शीर, घसास शीर दुसरी, -मळो हिरवा सिनाय धमेबाबत, -अभिषेकी शीर, -अभिषेकी शीर दुसरी, -सदभट वृत्तीची शीर, -स्थळ कुटुंबण आणि शीर.
- प्रेदियु तेन्हेनु वोइतैराल दे कुल्लुर दे कोकैरुस कोंप्रेयेंदीदु नु प्रेदियु नंबर २ म्हणजे डोंगराल जमीन, ज्या जमिनींत नारळीचीं झाडें आहेत व ती जमीन 'श्रीस्थळ' जमिनींत संभवते. 17741 a fls. 43 do Livro B 47 novo da Conservatória do Registo Predial de Comarca das Ilhas de Goa.
- प्रेदियु तेन्हेनु सें देनोमिनासांव इस्पे-सियाल दे प्लांतासांव दे पाल्मैरीजस म्हणजे वेगळें नांव नसलेली, नार-ळीचीं लहान झाडें असलेली जमीन 'श्रीस्थळ' या जमिनींत संभवते. 17742 a fls. 43 verso do Livro B 47 novo de mesma Con-servatória Predial.

प्रेदियु सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल दे प्लांतासांव दे पाल्मैरिंजस कोंप्रेये-दीदु नु प्रेदियु नंबर २, म्हणजे वेगळें नांव नसलेली, नारळीचीं लहान झाडें असलेली जमीन व ती सर्व जमीन 'श्रीस्थळ' या जमिनींत संभवते.

17743 a fls. 44 do Livro B 47 novo de mesma Conservaória Predial.

३. 'मठ' नांवाची इमारत.

18858 a fls. 67 do Livro B 50 novo.

४. तेव्हेतु कामींज्यु पाटो, म्हणजे पाटो रस्त्याची जमीन.

18859 a fls. 67 do Livro B 50 novo.

५. तेव्हेतु ओंदि फुंसियोन क्रोमातो-रियु, म्हणजे स्मशानभूमीची जमीन.

18860 a fls. 68 do Livro B 50 novo.

६. कानाल दे इन्हीगासांव, म्हणजे शिंपण्याचा कालवा.

18861 a fls. 68 verso do Livro B 50 novo.

७. पास्ताजें नामक ठिकाण.

18862 a fls. 69 do Livro B 50 novo.

८. हर्डियें नामक ठिकाण, हर्डियें वाड्यावर, प्रियोळ गांवांत.

18827 a fls. 51 verso do Livro B 50 novo.

९. पोर्जुआड प्लतड नामक ठिकाण.

18828 a fls. 52 do Livro B 50 novo.

१०. सोनालो जिरायत नामक शेत-जमीन.

18829 a fls. 52 verso do Livro B novo.

११. प्रेदियु व्हालादु दे पाल्मैरस म्हणजे नारळीच्या झाडांचा बांध

18830 a fls. 53 do Livro B 50 novo.

१२. नारगो देवळी शीर नामक ठिकाण.

18831 a fls. 53 verso do Livro B 50 novo.

१३. प्रेदियु व्हालादु दे पाल्मैरस म्हणजे नारळीच्या झाडांचा बांध

18832 a fls. 54 do Livro B 50 novo.

१४. प्रेदियु व्हालादु दे पाल्मैरस म्हणजे नारळीच्या झाडांचा बांध

18833 a fls. 54 verso do Livro B 50 novo.

१५. कोताळें जिराइतावरील माडांचो कुणंगो नामक ठिकाण. 18834 a fls. 55 do Livro B 50 novo.
१६. कोताळें जिराइत नामक शेत. 18835 a fls. 55 verso do Livro B 50 novo.
१७. मरड नामक शेत. 18836 a fls. 56 do Livro B 50 novo.
१८. बाटोलेंतील मळ नामक शेत. 18837 a fls. 56 verso do Livro B 50 novo.
१९. बाटोलेंतील मळ नामक शेत. 18838 a fls. 57 do Livro B 50 novo.
२०. जायांचो मळो किंवा कुणगें नामक शेतजमीन व त्या शेतीचा बांध, बापसो नारोजी बांध नामक. 18839 a fls. 57 verso do Livro B 50 novo.
२१. पेदासु दे पाल्मार नं. १ म्हणजे नारळीच्या बागायतीचा तुकडा नं. १. 18840 a fls. 58 do Livro B 50 novo.
२२. पेदासु दे पाल्मार नं. २ म्हणजे नारळीच्या बागायतीचा तुकडा नं. २. 18841 a fls. 58 verso do Livro B 50 novo.
२३. गणबाराव शीर नामक ठिकाण. 18842 a fls. 59 do Livro B 50 novo.
२४. ओमनो मांड तुकडा नामक ठिकाण. 18843 a fls. 59 verso do Livro B 50 novo.
२५. कुमारभाट पारपती नामक ठिकाण. 18844 a fls. 60 do Livro B 50 novo.
२६. कुंवारभाट घसास नामक ठिकाण. 18845 a fls. 60 verso do Livro B 50 novo.
२७. प्रेदियु तेन्हेनु सें देनोमिनासांव इस्पेसियाळ म्हणजे वेगळें नांव नसलेलें ठिकाण. 18846 a fls. 61 do Livro B 50 novo

२८. प्रेदियु तेहेनु सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल म्हणजे वेगळें नांव नसलेलें ठिकाण. 18847 a fls. 61 verso do Livro B 50 novo.
२९. प्रेदियु तेहेनु सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल म्हणजे वेगळें नांव नसलेलें ठिकाण. 18848 a fls. 62 do Livro B 50 novo.
३०. कुस्सें, धामुसमोळो, वांकडमुस, कोळमुस आणि कोटोळो नामक शेत जमिनी. 18849 a fls. 62 verso do Livro B 50 novo.
३१. नावेलकारालें नामक कुळागर. 18850 a fls. 63 do Livro B 50 novo.
३२. आत्मा निळंभट नामक कुळागर. 18851 a fls. 63 verso do Livro B 50 novo.

वेलींग गांवांत

३३. रासें जिराइतावरीळ माडांचा तुकडा. 18852 a fls. 64 do Livro B 50 novo.
३४. धाकू शेणवीं धमैबाबत शीर नामक ठिकाण. 18853 a fls. 64 verso do Livro B 50 novo.

शिरोडें गांवांत

३५. पडताळ नामक ठिकाण. 18854 a fls. 65 do Livro B 50 novo.

कुंडई गांवांत

३६. कामाझालें नामक ठिकाण. 18855 a fls. 65 verso do Livro B 50 novo.

महाल तिसवाडी-इलयस-गोवा : कुंभारजुवें गांवांत

३७. कुंभारजुवें नामक ठिकाण. 978 a fls. 92 do Livro B 3 novo.
३८. सापाल इंकुल्लु, माशेल खाडीच्या कुंभारजुवें तडीवर 18568 a fls. 103 verso do Livro B 49 novo.

- ३८(अ) सापाल सें देनोमिनासांव 19218 a fls. 68 verso do Livro
इस्पेसियाल ये त्रेस आदिसोंइस B 51 novo.
म्हणजे सापाल, वेगळें नांव
नसलेला, तीन वेगवेगळ्या
भागांत.
- ३८(ब) प्रेदियु उरवानु (इमारत). Averbamento numero 3 à des-
crição predial numero 177 a
a fls. 104 do Livro B 3
antigo.

मेरकुरीं गांवांत

३९. $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4}$ नारळीची बागायत 1585 a fls. 198 verso do Livro
'पातियु दस काझस नामक' B 4 novo.
४०. $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4}$ नारळीची बागायत 1586 a fls. 199 do Livro B 4
'पातियु दस काझस नामक' novo.
४१. $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4}$ नारळीची बागायत 1587 a fls. 199 verso do Livro
'पातियु दस काझस नामक' B 4 novo.
४२. $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4}$ नारळीची बागायत 1588 a fls. 200 do Livro B 4
'पातियु दस काझस नामक' novo.

थोरलें नेवरें गांवांत

४३. लोवो नामक शेत जमीन, वेळ- 3003 a fls. 286 do Livro B 33
फालीं खाजनांतील. antigo.
४४. अंत्रालाचो उडो नामक शेत- 18609 a fls. 127 verso do Livro
जमीनीचा एक भाग कोमुनि- B 49 novo.
दादीचा, वेळफालीं खाजनांतील.

खोलीं गांवांत

४५. मोनिक सातुर्नीन गोंसाल्हिस 5581 a fls. 179 do Livro B 15
नामक ठिकाण. novo.
४६. मोनिक सातुर्नीन गोंसाल्हिस 5582 a fls. 55 verso do Livro
नामक ठिकाण. B 15 novo.

७८६९६
५३७

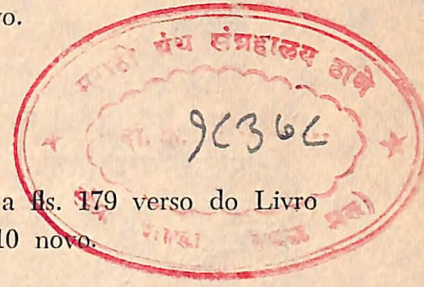
१५-५-१५
३९-३-७२

देवस्थानची स्थावर मालमत्ता

१०१

करंवळी गांवांत

४७. काझ दे मोराद कों सुअ सेव्हें- 3866 a fs. 179 do Livro B 10
तीय इ किंताइस म्हणजे रहा- novo.
प्याचें घर, सभोंवताळची जमीन
आणि बाग ऊर्फ सिर्ने [पहिलें
आदिसांव].
४८. प्रेदियु कोंसिस्तेंति येँ दोइस 3867 a fs. 179 verso do Livro
पेदासुस के फिकं लिगादुस कों B 10 novo.
अ प्रोप्रियेदाद दे जुवांव साल्हा-
दोर नुनीस म्हणजे एक बागा-
यत, दोन भाग एकमेकांस
जुळलेले व जुवांव साल्हादोर
नुनीस यांच्या बागायतीस लागून
ऊर्फ सिर्ने [दुसरें आदिसांव].

फोंडा महाल : कुंकळीयें गांवांत

४९. जयापैकीं मळी नामक कुळागर. 18825 a fs. 50 verso do Livro
B 50 novo.
५०. उडो नामक नारळीची बागायत, 18826 a fs. 51 do Livro B 50
शेत-जमिनीसह. novo.
५१. दांडे कुटुंबण जयापैकीं किंवा 18824 a fs. 50 do Livro B 50
कथन्या दांडो नामक बागायत. novo.
५२. कुळागर, वेगळें नांव नसलेलें, 6962 a fs. 166 verso do Livro
आमशें वाड्यावर असलेलें, B 18 novo.
आमशे वाडेवरील जया नाईक-
बाबत, आदिसांव १-२.

प्रियोळ गांवांत

५३. कुळागर वाडेंपैकीं तळई कडील 1456 a fs. 134 do Livro B 4
तक्षिम आणि सटियाची, ल्याच्या novo.
अठरा असुर्फी शिरस्त्यासहित.

५४. कुळागर पंचमे वाडेपैकीं घराचो दांडो आणि पडताळ नारबालें नामक एकंदरींत सात दांडले (भाग). 1457 a fls. 134 verso do Livro B 4 novo.
५५. कुळागर एक तुकडा रुईपैकीं घराकडील दांडो याचा. 1458 a fls. 135 do Livro B 4 novo.
५६. कुळागर आकार वाडेपैकीं नामक. 1459 a fls. 135 verso do Livro B 4 novo.
५७. कुळागर घराचो पडताळ पांच दांडे माजील वाडेपैकीं अर्जुन मळो, एक दांडो नागेश देवाच्या दांडयापैकीं. 1460 a fls. 136 do Livro B 4 nono.
५८. कुळागर लंगर वाडेपैकीं घर-भाट नामक. 1461 a fls. 135 verso do Livro B 4 novo.
५९. कुंबेप जिराइतावरील नामक ठिकाण. 6912 a fls. 141 verso do Livro B 18 novo.

बांदिवडें गांवांत

६०. रायंगिणी नामक शेत जमीन त्याच्या बांधासहित. 14446 a fls. 55 do Livro B 38 novo.

सासष्टी महाल : पारोडें गांवांत

६१. प्रिमैर लोति दे आलदेय पारोडा, म्हणजे पारोडें गांवाचा पहिला भाग. 6577 a fls. 90 té 91 verso do Livro B 20 da Conservatória do Reg. Pred. de Comarca de Quepém.

डिचोली महाल : सुर्ल गांवांत

६२. निगल फोड नामक बागायत. 15717 a fls. 144 verso do Livro B 40 novo de Comarca de Bicholim.

पाळी गांवांत

६३. पूर्व तुकडा नामक बागायत. 15718 a fls. 145 do Livro B 40 novo de Conservatória de Bicholim.

×

×

×

श्रीमंगेश देवस्थानकडून अनेक इसमांस, देवस्थानचा हक्क फक्त वार्षिक ठराविक रक्कम पेसांव, फोर किंवा दोमिनियु दिरेक्तु नामक प्रत्येक जमिनीवर ठेवून ज्या जमिनी, बागायती, कुळागरें, शेती वगैरे अधिक धान्योत्पादन, पिकावळ करण्यास दिल्या आहेत, त्या जमिनी, त्यांचीं नांवां, नंबर, देवस्थानास वार्षिक रक्कम प्रत्येक जमिनीवरून मिळण्याचा हक्क, त्या जमिनी कोणा इसमास देण्यांत आल्या आहेत, त्याबद्दलची नोंद :-

फोंडा महाल : मंगेशी गांवांत

६४. मुशी नामक कुळागर भोगवटदार सांतबा घनःश्याम शेणवीं कुंडईकर मु॥ कुंडई (वार्षिक रक्कम देवस्थानास येणेची : ३८ रु. ८ आ. ११ पै) Descrito sob o numero 4565 do Livro B 12 novo a fls. 134 v. da Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas de Goa. Termo de reconhecimento datado de 14 de Outubro de 1902 a fls. 103 do Livro numero 4 de Termos e autos.

६५. घर भाट भोगवटदार गंगाराम भिकंभट पिलाले, मु॥ मंगेशीं (वार्षिक रक्कम ८ रु. ९ आ. १ पै)

Termo de reconhecimento datado de 21 de Abril de 1900 a fls. 64 verso do Livro numero 1 de Termos e autos.

६६. कुळागर झरीचें आगर नामक, भोगवटदार श्रीमत् पूर्णानंदसरस्वती स्वामी महाराज कैवल्यपूर मठाधिपती मु॥ कवळें.

(वार्षिक रक्कम ४७ रु. ११ आ. १० पै)

Descrito sob o numero 3765 a fls. 128 do Livro B 10 novo de Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas de Goa.

६७. दयाळ शेणवींभाट बाबत, भोगवटदार भिकू वासुदेवभट अभिषेकी मु॥ मंगेशीं यांचे वारसदार. (वार्षिक रक्कम ३६ रु. ८ आ. ८ पै)

Termo de Reconhecimento datado de 23 de Fevereiro de 1914 a fls. 92 té 93 do Livro de Termos e autos.

६८. हार्डिये वाडेयकीं ठिक्राणें आगर दांडे दोन, भोगवटदार रामचंद्र म. क्रमवंत मु॥ म्हाडदोळ. (वार्षिक रक्कम ९ रु. १४ आ. ८ पै)

Termos de Reconhecimento datado de 20 de Junho de 1897 a fls. 50 do Livro de Termos e autos numero 1.

६९. पडीक जमीन मोकाशांतील, भोगवटदार केशवभट विठ्ठलभट पाटणकर मु॥ मंगेशीं (वार्षिक रक्कम १ रु. १ आ. ० पै)

Termo de Reconhecimento datado de 13 de Dezembro de 1899 a fls. 60 verso do Livro de Termos e autos numero 1.

७०. कुळागर मुशेवरील मुर्डी उर्फ निळू आत्माराम भट, भोगवटदार भिकू गोविंद भट भावे, मु॥ मंगेशीं. (वार्षिक रक्कम २३ रु. २ आ. २ पै)

Descrito sob o numero 13921 do Livro B 36 novo a fls. 183 verso de Conservatória do Registo Predial de Comarca das Ilhas de Goa.

७१. मोर्डी कावाडी मोर्डी शीर, भोगवटदार आत्माराम भिकंभट भावे, मु॥ मंगेशीं (वार्षिक रक्कम १८ रु. ५ आ. ६ पै)

Descrito sob o numero 14008 a fls. 29 verso do Livro B 37 novo da Conservatória do Registo Predial de Comarca das Ilhas.

७२. प्रेदियु काझस दे मोराद, म्हणजे रहाणेचें घर, भोगवटदार आत्माराम भिकंभट भावे, मु॥ मंगेशीं. (वार्षिक रक्कम २ रुपये)

Predio descrito sob o numero 14627 a fls. 148 verso do Livro B 38 novo da Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas.

७३. 'नारो मरड भाटुलें उर्फ नारोजी भाट' काशिनाथ दाजिबा भिडे (मोकाश्यांत), भोगवटदार भिकू गोविंद भट भावे, मु॥ मंगेशीं. (वार्षिक रक्कम २ रु. ९ आ. ७ पै.)

Predio descrito sob o numero 9974 a fls. 123 do Livro B 26 novo da Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas, de Goa.

खांडोळें गांवांत

७४. 'कुळागर तांबसुली उर्फ तामोसुली.' भोगवटदार गोपाळ गोविंद भट सावईकर मु।। खांडोळें.

(वार्षिक रक्कम २११ असुर्फी किंवा ९९ रु. १० आ. ११ पै.)

Predio descrito sob o numero 2786 a fls. 508 do Livro B 31 de Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas de Goa.

डिचोली महाल : वेळगें गांवांत

७५. 'प्रेदियु आरेकाल देनोमिनादु गोठण दे कोपिय दे कोयतोवाडो वोवु कोयतोवाड्यापैकीं गोठण' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे आणि इतर (वार्षिक रक्कम देवस्थानास येणेची ३३० असुर्फी किंवा १६५ रुपये अनुक्रम नंबर ७५ ते अनुक्रम नंबर ८६ या बारा ठिकाणांबद्दल)

Predio descrito sob o numero 7957 a fls. 193 do Livro B 20 novo de Conservatória do Reg. Pred. de Comarca de Bicholim.

७६. 'प्रेदियु आरेकाल देनोमिनादु घरदांडो, भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)

Predio descrito sob o numero 7958 a fls. 193 verso do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.

७७. 'प्रेदियु पाल्मार देनोमिनादु सव्हैण पुर वोवत्रु नोमि सिरव्हैयचें भाट', भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)

Predio descrito sob o numero 7959 a fls. 194 do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.

७८. 'प्रेदियु व्हाजेंय देनोमिनादु रवळो रवळनाथ वोवु रवळनाथाचो रुवो भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)

Predio descrito sob o numero 7960 a fls. 194 verso do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.

७९. 'प्रेदियु व्हाजेंय उकल' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर.

(वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)

Predio descrito sob o numero 7961 a fls. 195 do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.

८०. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु 'आंब्रियाची वोझां' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7962 a fs. 195 verso do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.
८१. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु राजा कि चोनों पुर वोवत्रु नोमि 'रंगी चोरनो' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्र व इतर (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7963 a fs. 196 do Livro B 20 Novo de Conservatória do Reg. Pred. de Bicholim.
८२. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु 'मालमानों' वोवु 'मालमाचोनों' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7964 a fs. 196 verso do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.
८३. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु 'सोनोरें' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7965 a fs. 197 do Livro B 20 novo de Conservatória do Reg. Pred. de Bicholim.
८४. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु 'वेंटशी गोळ सोरदत्त' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7966 a fs. 197 verso do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.
८५. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु 'सांवरीच्या सव्याकडील मळ' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7967 a fs. 198 do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.
८६. प्रेदियु दे व्हाजेंय देनोमिनादु 'मळय सांवरीचें भाट उकल सरदत्त' पुर वोवत्रु नोमि 'सांवरीच्या भाटाकडील मळी सरदत्त' भोगवटदार रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे व इतर. (वार्षिक रक्कम : नंबर ७५ पहा)
Predio descrito sob o numero 7968 a fs. 198 verso do Livro B 20 novo de Conservatória de Bicholim.

फोंडा महाल : प्रियोळ गांवांत

८७. 'कामुर्डे' नामक कुळागर, भोगवटदार पुंडलीक शेणवीं केळेकर, मुक्काम प्रियोळ. (वार्षिक रक्कम ३३ रु. ५ आ. ४ पै)

Predio descrito sob o numero 3066 a fls. 169 verso do Livro B 8 novo de Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas.

८८. 'सटियालें' नामक कुळागर, भोगवटदार भीमारती केळेकर भ्रतार पुरुषोत्तम शेणवीं केळेकर मु॥ प्रियोळ. (वार्षिक रक्कम ७३ रु. ५ आ. ४ पै)

Predio descrito sob o numero 3067 a fls. 17 O do Livro B 8 novo (Termo de Reconhecimento de 19 de Fevereiro de 1933 lavrado no Livro de termos e autos numero 11 a fls. 169 verso. té 171).

८९. प्रेदियु मेताद दे आगर शिंवीं पुरुषाचो दांडो (कुळागर), भोगवटदार शिवराम विठोबा शेणवीं प्रियोळकर कोनेकर मु॥ प्रियोळ. (वार्षिक रक्कम : दहा मण सुपारी किंवा बाजार भावाप्रमाणें सुपारीची किंमत.)

Termo de Reconhecimento de 8 de Dezembro de 1892 a fls. 5 do Livro de Termos numero 4.

९०. 'आगर हर्डियेंबाबत (तोर्सेकार) भोगवटदार सावित्री शेणवीं झिंगडे मु॥ म्हादोंळ. (वार्षिक रक्कम १० रु. २ आ. ६ पै.)

९१. आगर हर्डियें वाडेपैकीं नारायण शेणवीं झिंगडे बाबत. भोगवटदार सावित्री शेणवीं झिंगडे, मु॥ म्हादोंळ. (वार्षिक रक्कम ९ रु. ३ आ. २ पै.)

९२. 'हजामशीर' भोगवटदार गोविंद नारायण हजाम, मु॥ म्हादोंळ (वार्षिक रक्कम १५ आ. ३ पै.)

९३. 'शिमेषाळण' नामक ठिकाण भोगवटदार नारायण शेट सोनार, मु॥ मंगेशीं (वार्षिक रक्कम ५ रु. ८ आ. १० पै.)

९४. 'शिमेषाळण ठिकाण' भोगवटदार विश्वनाथ सुब्राय प्रभू लवंदे मु॥ रायबंदर. सध्याचा भोगवटदार सौ. लक्ष्मीबाई शांताराम नेथाळकर, मु॥ म्हादोंळ, Predio descrito sob o numero 8149 a fls. 172 verso do Livro B 21 novo, de Conservatória do Reg. Pred. de Comarca das Ilhas.

भोम गांवांत

९५. 'इस्त्रीव्हांव वाग' नामक ठिकाण.

डिचोली महाल : सुर्ल गांवांत

९६. 'वेरीक' नामक शेत जमीन.

श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काचे, ग्रामसंस्था किंवा कोमुनिदादींचे शेअर्स (आकसावां)

श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काचे शेअर्स म्हणजे आकसावां, गोव्यांतील ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादींमध्ये आहेत. कोणत्या गांवच्या कोमुनिदादींत किती आकसावां आहेत व त्या आकसावांचे नंबर कोणते हे खालील माहितीवरून कळून येईल.

फोंडा महाल

गांव कुंडई येथील कोमुनिदादींत २७९ आकसावां आहेत, त्यांचे नंबर:- ३८०१ ते ३९३४, ४९९१ ते ५०२५, ६०५८ ते ६१०७, ६१०८ ते ६३३९, १०३६२ ते १०३७१ ज्यांचे तितुळ नंबर ११८B, ११९B, १४७, १७६B, १७९A, २५५E मिळून एकंदर १७ तितुळ.

नंबर ४२७५ ते ४२८४, ४३१७, ४३१८, ४३२४, ५२५६ ते ५२५८, ५२५९ आणि ५२६० ज्यांचे तितुळ नंबर १३३C रेनोव्हादु, १३४A, १३४A, १३४A, रेनोव्हादु; १५०A, १५०A, १५०A.

गांव मडकई येथील कोमुनिदादींत ४८ आकसावां आहेत. त्यांचे नंबर:- ८२४५ ते ८२५४ तितुळ नंबर ३१३C.

सहा आकसावां तितुळ नंबर ३३७ चीं, २२ आकसावां तितुळ नंबर ३२९C रेनोव्हादु आणि डिस्ट्रोब्रादु, ५ आकसावां नंबर ४३९३ ते ४३९७; पांच आकसावां नंबर ४४१८ ते ४४२२ तितुळ नंबर १६० आणि १६१.

गांव वेळींग येथील कोमुनिदादींत ३५ आकसावां आहेत, त्यांचे नंबर:- ९८६ ते १०२० तितुळ नंबर ८४ आणि ८५.

सासष्टी महाल

गांव मडगांव येथील कोमुनिदादींत एकंदर १२० आकसावां आहेत, त्यांचे नंबर:- ५३९३ ते ५४८२ ज्यांचे तितुळ ९ आहेत व त्या तितुळांचे नंबर- ९११A ते ९१९A.

तसेच आकसावां नंबर ११३९० ते ११४०९ आणि २७५६९ ते २७५७८ ज्यांचे तितुळ नंबर २१८३A, २१८४A, आणि ५७५१A.

गांव कुडतरी येथील कोमुनिदादींत ६३ आकसावां आहेत, त्यांचे नंबर:- ७३११ ते ७३७३ ज्यांचे तितुळ नंबर ८८०A, ८८१A, ८८२A, ८८३A, ८८४A, ८८५A, ८८६A, ८८६A, ८८६A. असे आहेत.

मुरमुगांव महाळ (मार्गगोवा)

गांव कुडाळ येथील कोमुनिदादींत एक आक्सांव आहे. त्याचा नंबर १२९६, तितुद्ध नंबर ३१५ A.

गांव सांकवाळ येथील कोमुनिदादींत सात आक्सावां आहेत. त्यांचे नंबर ४८९, ते ४९४ आणि ४९८ ज्यांचे तितुद्ध नंबर २५५ A ते २६० A आणि २६४A.

याशिवाय खालील ग्रामसंस्था म्हणजे कोमुनिदादींकडून वार्षिक रक्कम (हक्क-इनाम) श्रीमंगेश देवस्थानास मिळण्याचा हक्क आहे.

फोंडा महाळांतील वेलींग कोमुनिदादींकडून	४ रु. ४ आ. ० पै.
फोंडा महाळांतील प्रियोळ कोमुनिदादींकडून	१० रु. ३ आ. २ पै.
फोंडा महाळांतील प्रियोळ कोमुनिदादींकडून (इनाम-हक्क)	३२६ रु. १ आ. ३ प.
सांखळी-डिचोली महाळांतील केळगें कोमुनिदादींकडून	२५ रु. ८ आ. ० पै.

मुरमुगांव महाळांतील कुडाळ कोमुनिदादींकडून कुडाळ कोमुनिदादीचे वर्गी कोंपोनेंति जणकार हिंदू 'धुमें' (उपनांवाचे) यांनी आपल्या स्वतःच्या 'जण' या वार्षिक रकमेतून श्रीमंगेश देवस्थानांत परस्पर ही रक्कम येण्याची व्यवस्था सरकारी मंजुरीने केली आहे. (नक्कद पन्नास रुपये)

५० रु. ० आ. ० पै.

वरीलप्रमाणे शेअर्स किंवा आक्सावां व इनाम हक्क उल्लेखित कोमुनिदादींत श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काचे आहेत. त्यांचा वार्षिक डिबिडंड (रेदितु) दरवर्षी त्या त्या कोमुनिदादींच्या तिजोरींतून श्रीमंगेश देवस्थानास मिळतो व तो दरवर्षी नियमितपणे वसूल करण्यासाठी श्रीमंगेश देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीचे अखत्यारपत्र घेऊन त्याच कमिटीचा कोणीही मॅबर किंवा इतर इसम सरकारी ग्यॉझेटर आगाऊ प्रसिद्ध झालेल्या तारखेत त्या त्या गांवी जाणे आवश्यक असते.

×

×

×

श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या व भोगवट्याच्या जमिनीची यादी मागे दिली आहे. या जमिनींचा मालकी हक्क श्रीमंगेश देवस्थानास कसा आला, म्हणजे कोणत्या जमिनी इनाम म्हणून मिळाल्या, कोणत्या जमिनी देवस्थानने आपल्या भांडाराच्या पैशांतून खरेदी केल्या, कोणत्या जमिनी देवाचे कुळावी महाजनांनी देवस्थानास अर्पण केल्या, याबद्दल थोडी तरी माहिती असणे

उपयुक्त ठरेल. यासाठी देवस्थानच्या दफ्तरांत जे दाखले, कागदपत्र आहेत, त्यांतील माहिती खाली दिलेली आहे.

क्रमांक १ पासून क्रमांक ३२ पर्यंतच्या जमिनी, पेशवेसरकारकडून सनदारूपानें मौजे प्रियोळ येथील जो एक वाडा श्रीमंगेश देवास इनाम मिळाला (व ज्या वाड्यास 'मोकासा' असें संबोधण्यांत आलें), त्या मोकास्यांत अंतर्भूत आहेत. शिवाय क्रमांक ९ 'पोर्जुआड आल्टड' ही जमीन देवस्थाननें खरेदी केलेली आहे व त्या खरेदीची सनद ता. ३१ अक्टोबर सन १८३९ ची आहे.

क्रमांक ३३, वेळींग गांवांत 'रासें जिरायतावरील माडांचा तुकडा' देवस्थाननें विकत घेतला आहे. (सनद पौष शु॥ द्वादशी, जय संवत्सर)

क्रमांक ३४, वेळींग गांवांत देवस्थाननें विकत घेतली.

क्रमांक ३५, शिरोडें गांवांत देवस्थाननें विकत घेतली.

क्रमांक ३६, कुंडई गांवांत देवस्थाननें विकत घेतली.

क्रमांक ३७, कुंभारजुवें गांवांतील बागायती व शेती देवस्थाननें पणजी येथें सिव्हिल कोर्टांत लिळांवावर ता. ८ अक्टोबर १९०६ रोजी खरेदी केली.

क्रमांक ३८ 'सापाल', सरकारकडून जमीन मोजणी खात्यांत लिळांवावर खरेदी केली (आल्वारा ता. ९ जानेवारी १९११)

क्रमांक ३८ (अ) 'सापाल' सरकारकडून जमीन मोजणी खात्यांत लिळांवावर खरेदी केली. (आल्वारा ता. २६ सप्टेंबर १९४५)

क्रमांक ३८ (ब) ही जमीन श्री. वसंत वामन शेणवीं काकोडकर या महाजनानें इस्त्रीतूर करून (ता. ३ मार्च १९५६) देवस्थानास अर्पण केली व त्याच्या वार्षिक उत्पन्नांतून देवकृत्य व उत्सव होण्याची व्यवस्था केली आहे.

क्रमांक ३९-४०-४१-४२-४३, देवस्थाननें पणजी सिव्हिल कोर्टांत लिळांवावर तारीख २१ मे १९०० रोजी खरेदी केल्या.

क्रमांक ४४, ४५, ४६, ४७, ४८, देवस्थाननें पणजी सिव्हिल कोर्टांत लिळांवावर तारीख १ फेब्रुवारी १९०४ रोजी खरेदी केल्या.

क्रमांक ४९, 'जयापैकीं मळी' नामक कुळागर, कुंकळियें गांवांत, देवस्थाननें खरेदी केलें.

क्रमांक ५० 'उडो' नामक नारळीची बागायत शेतजमिनीसह, कुंकळियें गांवांत देवस्थाननें खरेदी केली.

क्रमांक ५१ 'दांडे कुटुंबण जयापैकीं कथन्या दांडो' नामक बागायत, कुंकळियें गांवांत देवस्थाननें खरेदी केली.

क्रमांक ५२, देवस्थाननें ता. १० एप्रिल १८३३ रोजीं खरेदी केली. (सनद ता. १० एप्रिल १८३३).

क्रमांक ५३ ते ५८, देवस्थाननें ता. १८ जुलै १८३७ रोजीं खरेदी केली.

क्रमांक ५९, देवस्थाननें ता. २९ नवंबर १८३६ रोजीं खरेदी केली.

क्रमांक ६० 'रायंगीण नामक शेत जमीन त्याच्या बांधासहीत' बांदिवडें गांवांत असलेली, देवस्थाननें सिव्हिल कोर्टांत जाहीर लिळांवावर तारीख १२ एप्रिल १८२२ रोजीं विकत घेतली आहे.

क्रमांक ६१, पारोडें येथील जमीन, (सरकारनें लिळांवावर काढलेल्या) जाहीर लिळांवात देवस्थाननें ता. १५ सप्टेंबर १८९९ रोजीं विकत घेतली आहे.

क्रमांक ६२, सुर्ले गांवांत असलेली, देवस्थाननें ता. ५ फेब्रुआरी १८३६ रोजीं विकत घेतली.

क्रमांक ६३, 'पूर्ण तुकडा' नामक पाळी गांवांत असलेली जमीन, 'दळवी' उपनांवाच्या घराण्याकडून ता. १४ अक्टोबर १९२७ रोजीं देवस्थानच्या कमिटीच्या ठरावांत करार करून अर्पण केली गेली. पण या जमिनीचे खतें यापूर्वी पाळी गांवच्या कोमुनिदादीच्या खतेंवहींत श्रीमंगेश देवस्थानच्या नांवावर तितुद्ध आहे. Livro de abertura de títulos dos Afazendados de Comunidade de Pale rubricado em 9-12-1848.

X

X

X

क्रमांक ६४, ६५, ६६, ६७, ६८, ६९, ७०, ७१, ७२, ७३, ७४, ७५ ते ८६, ८७, ८८, ८९, ९० ते ९४ या जमिनींचा मालकी हक्क श्रीमंगेश देवस्थानचा. पण नंतर या जमिनी देवस्थानास वार्षिक ठराविक कायम रक्कम येणेच्या करारानें लोकांस कायम भोगवट्यास दिल्या असून त्यांच्याकडून प्रतिवर्षी कायम कराराप्रमाणें रक्कम देवस्थानास येत असते. त्यांपैकीं क्रमांक ६४, ६५, ६६, ६७, ६९, ७०, ७२, ७३ या जमिनी मोकाशांत अंतर्भूत आहेत. क्रमांक ६८ (ता. ३१ अक्टोबर १८३९), क्रमांक ७१ (ता. ११ डिसेंबर १८२२), क्रमांक ७४ (ता. २५ सप्टेंबर १८२३), क्रमांक ७५ ते ८६ (ता. १२ मार्च १८६४) व क्रमांक ८७-८८

(ता. २२ नवंबर १८२०) देवस्थाननें खरेदी केल्या आहेत. क्रमांक ८९ सनद दे त्रेस्पास (ता. २७ जुलै १८३७) मुळें देवस्थानच्या मालकीची झाली.

वर उल्लेखित क्रमांक ७५ ते ८६ या बारा जमिनी वेळगें गांवांत (महाळ डिचोली) आहेत. या बारा जमिनी श्रीमंगेश देवस्थाननें ता. १२ मार्च १८६४ रोजीं इस्कीतुरानें खरेदी केल्या व नंतर ता. ९ सप्टेंबर १८६७ रोजीं इस्कीतुर करून आरेंदामेंतु पेपेंतुअ म्हणजे कायम लागवडीचा करार करून वार्षिक तीनशें तीस असुफर्या म्हणजे एकशें पांसष्ट रूपये देवस्थानास देण्याच्या करारानें रामचंद्र कृष्णभट गोत्रे, अनंत हरीभट गोत्रे, गोपाळ हरीभट गोत्रे, (मुक्काम केरी, फोंडा) यांस दिल्या. सध्या त्यांच्या वारसदारांकडून श्रीमंगेश देवस्थानास उल्लेखित रक्कम येत असते.

जमीन क्रमांक ९५ ' इस्कीव्हांव बाग नामक ठिकाण ' भोम या गांवांत (फोंडा महाळ) ४ व जमीन क्रमांक ९६ ' वेरीक ' नामक शेत जमीन, सुर्ले (डिचोली महाळ) गांवांत असून त्या दोन्ही श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकीच्या आहेत, असें श्रीमंगेश देवस्थानच्या पुरातन कालापासून जी मालकी हक्काची जमिनीची नोंद आहे. त्या नोंदीवरून व इतर कागदपत्रांवरून कळतें. पण हल्लींच्या नोंदबुकांत या दोन जमिनींबद्दल कांहींच उल्लेख नाही. किंवा इतर सर्व जमिनींप्रमाणें त्रैवार्षिक उत्पन्नाची पावणी (विलांव) वगैरे होत असते तशी पावणी या दोन जमिनींची होत नाही. वारीक चौकशी व सर्वसाधारणपणे त्याबद्दल अंदाज घेतां या दोन्ही जमिनी, त्या त्या जमिनी शेजारच्या जमीन मालकांनीं आपल्या खासगी जमिनींत विलीन केल्या असाव्यात असा संशय येतो. या गोष्टीकडे त्याकालीं देवस्थानच्या कारभारी व्यवस्थापक कमिटीचें दुर्लक्ष्य झालें किंवा कोणत्याहि कारणामुळें देवस्थानच्या मालकी हक्काबद्दल कांहीं कायदेशीर इलाज करणेंस अडचणी आल्या असाव्यात कीं काय याबद्दल आज तरी कांहींच माहिती उपलब्ध नाही.

श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काच्या जमिनी, त्यांचीं नांवां, त्या ज्या गांवांत आहेत त्या गांवांचीं नांवां, कोसेव्हांतोरियु प्रेदियालमध्यें जमिनीचा रजिस्ट्रेशन नंबर व त्या जमिनीचा मालकी हक्क रजिस्ट्रेशन नंबर, तसेंच देवस्थानच्या दत्तरांत तोंबु नामक वही आहे, त्याचा नंबर वगैरेसंबंधीची माहिती देणारा तक्ता या पुस्तकाच्या शेवटीं जोडण्यांत आलेला आहे.

सरकारी तिजोरींतून श्रीमंगेश देवास इनाम व हक्क येणें बद्दलची माहिती

पेशवे सरकारांतून श्रीमंगेश देवास पुरातनकालीं सनदा बहाल केल्या आहेत. या सनदांवर 'राजा शाहू नरपति हर्ष निधान बाळाजी बाजीराव प्रधान' असा शिक्का आहे. एका सनदेंत खालीलप्रमाणें मजकूर आहे :-

'राजश्री रामचंद्र महार यांचे कुलदेवाचीं देवालये अंत्रुज प्रांतीं आहेत. तेथील उजेंस तेल, फुलें आणि द्रव्ये पाहिजेत त्यास खर्चाबद्दल, रफायत पन्हां सदाशिव नाईक, इमजी राजे सौंदे यांजकडून कवळेंग्राम श्रीशांतादुर्गा देवीस व मौजे प्रियोळ येथील श्रीम्हाळसा देवीस एक वाडा व श्रीमंगेश देवास एक वाडा व नगदीं महाल मजकुरीं अडिचशें रुपये इनाम संवाडून घेऊन सनदी हांस-कलेल्या आहेत, त्याप्रमाणें आम्हीं तीं इनामें करार करून सरकारचीं पत्रें दिली आहेत.....(रवाना छ १८ माहे, शीवान) *

दुसऱ्या सनदेंतील मजकूर:-

'अखंडीत लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य राजश्री येसाजी

राम निसपत नारायणराव व्यंकटेश गोसावी यांसी

सेवक बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार. सुरसन समान समसेन मय्या अल्लफ, श्रीमंगेशदेव यास सरकारांतून इनाम रुपये तीनशें मौजे प्रियोळ प्रांत फोंडें या गांवीं करून दिले आहेत. त्यास मौजे मजकुराच्या पाटील कुळकर्णी यांनीं तीनशें रुपयांची जमा करून दिली आहे....'

तिसऱ्या सनदेंतील मजकूर:-

'राजश्री देसाई गांवकर कुळकर्णी मौजे प्रियोळ तपें अंत्रुज मामले फोंडा. भाव संवत्सर. श्रीदेवास अमृतपड नंदादीप चालावे याबद्दल महाराज स्वामीनीं मौजे मजकुरचीं ठिकाणें घालून घावीं म्हणून श्रीदेवास शिक्के रायस दिला असे व देसाई गांवकर यांचे नांवीं शिक्के रायस आला असे. त्या प्रमाणें रा. अधिकारी विसमानवरु यांचें पत्र रा. फोंडें सुभेदार ज्ञान लिंगय्या नवरु यांस श्रीमुख संवत्सर युक्त भाव संवत्सर चैत्र बहूल ११ दशीचे मितिचें आलें तें भाद्रपद १४ शी दिवशीं पावलें. तेणेंप्रमाणें व दोन रायसांप्रमाणें सरसुभेची सनद मामलीं

* हें पत्र गिहसी रै द इंदिय यांना ११ जून सन १७५४ रोजी मिळालें

(Livro VII do tratado de Concertos de Pazos por J. Bicker)

सादर झाली ती पाहून मौजे मजकूर पैकीं ठिकाणा दुमाला करून दिलीं आहेत. येणेंप्रमाणें ६४० असर्फीची ठिकाणां श्रीदेवास घालून दिलीं आहेत. येणेंप्रमाणें साल दरसाल चालवून देणे. हे सनदीची तालीक लिहून घेऊन अस्सल सनद भोगवटेस फिरावून देणें. ताजे सनदीचा हुजूर न करणें. जाणजे. खाना कार्तिक शु. १५ मा. (मोर्तब शुद्ध धाकटा शिक्का).

या सनदांनंतर पोर्तुगीज राजवटींत या सनदांस पाळा देण्याबाबत जे करार, डिक्री, किंवा सरकारी नियमावली अंमलांत आली व ज्या सरकारी कायदान्वयें प्रियोळ गांवचा एक वाडा ' मोकासा ' व इनाम हक्क, श्रीमंगेश देवाची मालकी हक्क विषयक मान्यता देण्यांत आली, तो सरकारी कायदा व त्यांतील श्रीमंगेश देवाच्या संबंधित उतारे पोर्तुगीज भाषेंत जशाचे तसे खालीं माहितीसाठीं दिले आहेत.

Regulamento para a execução do Decreto com fôrça de lei de 15 de Dezembro de 1880. (Vide Mapa numero 2 e Mapa número 3).

Regulamento de Dessaiados, Decreto Provincial numero 144 de 22 de Outubro de 1896.—;

“Mercê do pagode de Xri Manguex de Priol.”

“Mocassó—O bairro Manguex de aldeia Priol de Pondá.”

“Pensão paga pela Fazenda Pública na importância de Rupias 14-14-09.”

□ □ □

कुशस्थलीकरांची पालवी देवस्थाने

श्रीमंगेशदेवाचे कुळावी महाजन 'वत्स' व 'कौडिण्य' या दोनच गोत्रांचे आहेत. मुख्य कुलदैवत श्रीमंगेशानंतर उपदैवत किंवा पालवी दैवताशी त्या सर्व कुळावी महाजनांचा उपासक परंपरेने संबंध येतो. 'पाल', 'पालव' याचा अर्थ सहाय्य असा आहे. पालवी म्हणजे सहाय्यभूत किंवा उपकुल देवता. मुख्य कुलदेव श्रीमंगेश आपल्या कुळावी महाजनांचे कल्याण करतांना या पालवी देवतांचे सहाय्य घेत असतात अशी या मागची भावना आहे. त्यामुळे श्रीमंगेश देवस्थानांत येऊन श्रीमंगेश कुलदेवाचे दर्शन, पूजाअर्चा, देवकृत्ये पूर्ण केल्यानंतर प्रत्येकाने आपल्या कुटुंब कल्याणार्थ व वंशपरंपरेने चालत आल्याप्रमाणे आपली जी पालवी देवता असेल त्या देवस्थानांत जाऊन, तेथे त्या देवतेचे दर्शन, पूजा-अर्चा, देवकृत्य, जे काय आपल्या इच्छेप्रमाणे करणे असेल ते करून, नंतर परत आपल्या कुलदेव श्रीमंगेशाकडे येऊन दर्शन घेण्याची पद्धत असते. म्हणजे कुल-परंपरेने चालत आल्याप्रमाणे श्रीकुलदेव व पालवीदेवी यांचे दर्शन, देवकृत्य वगैरे करून यात्रा पूर्ण झाल्याचे मनास समाधान मिळते.

श्रीमंगेश देवाच्या सर्वच कुळावी महाजनांची पालवी देवी एकच नसून जे कोणी कुळावी महाजन, लाड, केंडारी, मांडारी, राजाध्यक्ष, दळवी, पालेकर, कंठक, भिसे, वागळे, तेलंग, केंकरे, नाईक मांयकर, धुमें, काबाडी, नाईक संजगिरी या वांगडांचे असतील, त्यांची पालवी देवी बांदीवडे येथील श्रीमहालक्ष्मी देवी असून, राहिलेल्या शिंगणदळवी, ब्रम्हे, नेत्रावळकर, नाईक हिंगटे, सत्यवंत मांडारी, दळवी, कैसरे, भेंडे या वांगडांच्या उपनांवांच्या कुळावी महाजनांची पालवी देवी म्हादोंळ येथील श्रीमहालसा देवी आहे. तसेच, तिनईकर व नाईक कोळंबे (करंडे) यांची पालवीदेवी श्रीआर्यादुर्गा अंकोळा (कारवार) येथे आहे.

×

×

×

श्रीमंगेश देवस्थान, मंगेशीं व श्रीशांतादुर्गा देवस्थान, कवळें यांमधील परस्पर संबंध

या दोन्ही देवस्थानांतील परस्पर ठिकाणच्या महाजन मंडळीस परस्परांत सर्व प्रकारचा अग्रेसरत्वाचा मान देण्याची वहिवाट आहे. श्रीमंगेश देवस्थानच्या नियमावली कायद्यांत (कोंप्रोमिस कलम ५० वें) श्रीशांतादुर्गा देवाळयाचे महाजन एखाद्या उत्सवास ज्या ज्या वेळीं हजर असतील तेव्हां त्यांचे रिती-प्रमाणें स्वागत करून त्यांस अग्रमानपूर्वक वागविण्यांत येईल असा स्पष्ट आदेश आहे. अशाच प्रकारें श्रीशांतादुर्गा देवाळयाच्या नियमावली कायद्यांत (कोंप्रोमिस कलम ४२ वें) श्रीमंगेश देवाच्या महाजनांस जो आजवर अग्रमान देण्याची वहिवाट आहे ती तशीच चाळू असावी; श्रीमंगेश संस्थानीं श्रीशांतादुर्गेच्या महाजनांस उत्सवाचे प्रसंगीं अग्रमान देण्याची वहिवाट आहे तशाच रितीनें श्रीमंगेश देवाचे कुशस्थळीकर महाजन यांसही श्रीशांतादुर्गा संस्थानीं उत्सवादि प्रसंगीं तशाच रितीचा अग्रमान देण्यांत याचा असा स्पष्ट आदेश आहे. यामुळें माघ शुक्ल पौर्णिमेच्या महापर्वणीमहोत्सवाच्या दिवसांत किंवा महाशिवरात्री उत्सवांत श्रीमंगेशदेवाची स्वारी रथारूढ होत असते त्यावेळीं रथावर नारळ फोडणें, चौकावर मानाचे विडे वांटणें इत्यादि बाबतींत श्रीशांतादुर्गा-कवळेंच्या महाजनांस मान देण्याची वहिवाट आहे. त्याचप्रमाणें मुक्तद्वार असलेल्या दिवसांत देखील परस्पर देवस्थानांतील पुराणिक, हरिदास यांसही पहिल्यानें पुराण सांगण्याचा व कीर्तन करण्याचा मान दिला जातो.

□ □ □

९ | श्री कैवल्यपूर मठ : संक्षिप्त माहिती

श्रीसंस्थान कैवल्यपूर मठासंबंधानें जी आज माहिती उपलब्ध आहे व जी सदर मठांतून मिळालेल्या परंपरादर्शक पटावरून घेऊन 'श्रीसंस्थान कैवल्यपूर मठाचा संक्षिप्त इतिहास' (लेखक कै. वे. शा. सं. भिषगवर्य रामचंद्र वामन नायक करंडे शास्त्री) या पुस्तकांत शके १८३२ सालीं प्रसिद्ध केली आहे, त्यांत खालीलप्रमाणें माहिती मिळते :

'सुमारें १४८६ शकाच्या अजमासीं गोव्यांत फिरंगी लोकांनी सासष्टी प्रांत जाळून, लुटून बलात्कारानें बाटवित्र. त्यावेळीं केळोशी नजीक कुशास्थली ग्रामीं असलेल्या गौडपादाचार्य परंपरेच्या प्राचीन मठाचा सर्वस्वी नाश केला गेला. त्यांत असलेले जुने कागदपत्र व दुसरे महत्वाचे बहुतेक लेख आणि पुस्तकसंग्रह इ. सर्व, जादुगिरीचे लेख असतील अशा समजुतीनें, फिरंगी पादत्र्यांनीं आपल्या नेहमींच्या सांप्रदायाप्रमाणें अग्न्यर्पण केले. याप्रमाणें मठ उध्वस्त झाल्यानंतर तत्कालीन परंपरागत स्वामी हे गोवा प्रांताच्या आसपास गोळवण, चिन्नर वगैरे मठांत कांहीं काळ राहून गोव्यांत लवकर स्वस्थता होण्याचें चिन्ह न दिसल्यामुळें कोठेंतरी पुण्य क्षेत्रांत वास्तव्य करणें वरें, म्हणून श्रीक्षेत्र वाराणसी येथेंच जाऊन राहूं लागले. पुढें कांहीं कालानें म्हणजे शके १५२२ च्या अजमासीं फिरंगी अंमलांत सर्वत्र स्वस्थता झाल्यानंतर तत्रत्य ब्रह्मवृन्दाळा शिक्षादिक्षादि दानार्थ परंपरागत गतधर्म गुरूंची आवश्यकता वाटून शोध चालविला. व तदंती (६१ वे) श्रीसदानंद स्वामींचे शिष्य (६२ वे) श्रीमद्भवानंद सरस्वती श्रीकाशी क्षेत्रीं असत, ते परंपरागत धर्मगुरू आहेत असें समजून त्यांना गोवा प्रांतीं श्रीशांतादुर्गा देवतेच्या सान्निध्यांत पुनः मठ तयार करून राहाण्याची विनंती केली. पण त्यांस काशीवास विशेष श्रेयस्कर वाटून आपण स्वतः गोमंतकींत न येतां (६३ वे) श्रीसच्चिदानंद सरस्वती या नांवाच्या आपल्या शिष्यास गोमंतकस्थ शिष्यवृन्दाळा शिक्षादिक्षादि दानाचा अधिकार देवून रवाना केलें. पुढें कत्रळें

येथें नवीन मठ तयार झाला व काशीतून आलेले श्रीमत् सच्चिदानंद सरस्वती हे त्या मठांत राहू लागले. यांच्यानंतर ही परंपरा पुढें चालत येऊन सध्या ७७ व्या परंपरेचे श्रीमत् सच्चिदानंद सरस्वती (विद्यमान), श्रीमत् गौडपादाचार्य श्रीसंस्थान कैवल्यपूर-कवळें मठ गादीवर आहेत. '

केळोशी कुशस्थलादि स्मार्त सांप्रदायी, श्रीमंगेश, श्रीशांतादुर्गा इत्यादि कुलदैवतांची महाजन गौडसारस्वत ब्राह्मण मंडळी या संस्थानच्या शिष्यत्वा-खाळीं येते. कवळें मठांत मध्यभागीं श्रीविठ्ठल देवाची स्थापना असून, प्राकारांत सहा समाधि आहेत.

वरील माहिती वाचल्यानंतर तसेंच श्रीकवळें मठाची संप्रदाय परंपरेची फार पुरातन कालापासून आजच्या कालापर्यंत सतत चालत असलेली विरुदावली प्रदीर्घ आणि ठराविक आहे ती पाहातां श्रीगौडपादाचार्य आद्य मठ गोमंतकांत प्रारंभीं कुशस्थलीनगर (कुडाळ) येथें श्रीमंगेशदेवतासन्निधानींच होता हें समजून येतें व दैवतांच्या स्थलांतरानंतर तो मठ सध्याच्या जागीं कवळें येथें बांधला गेला आहे हें लक्षांत येतें.

×

×

×

श्रीगुरुस्वामी श्रीमद्गौडपादाचार्य श्रीसंस्थान मठ, कैवल्यपूर (कवळें)

श्रीमद्गौडपादाचार्य श्रीसंस्थान मठ कैवल्यपूर (कवळें) स्वामी महाराजांची स्वारी आपल्या मुख्य मठांत कवळें येथें वास्तव्यास असल्यास, श्रीमंगेश देवस्थानच्या मुख्य यात्रेस म्हणजे महापर्वणी माघ शुक्ल पौर्णिमेस श्रीमंगेश देवस्थानांत अवश्य येत असते. त्यावेळीं, किंवा संचारोद्देशानें वगैरे श्रीस्वामी महाराजांचें आगमन श्रीमंगेश स्थलांत झाल्यास देवस्थानांत असलेल्या सर्व महाजन मंडळीनें देवाच्या एकंदर लवाजम्यासह श्रीस्वामी स्वारीच्या सामोरें जाऊन त्यांना देवस्थानांत सत्कारानें आणलें पाहिजे. देवस्थानांत श्रीस्वामीमहाराजांची पाद्यपूजा वगैरे झाली पाहिजे. ही पाद्यपूजा देवस्थानचे घैसास यांच्या हातून करण्याची वहिवाट चालत आली आहे. देवस्थान श्रीस्थलांत श्रीस्वामी महाराजांची स्वारी असतां उत्सवाचे वेळीं म्हणजे श्रीदेवाची स्वारी, रथ, पालखी वगैरे यानारूढ होऊन मिरवणूक निघते त्या सर्व प्रसंगींही श्रीस्वामी महाराजांच्या मुक्कामीं वाद्य, मशाल वगैरे पाठवून श्रीस्वामी महाराजांस आणलें पाहिजे.

श्रीमंगेश देवस्थानाच्या नियमावली कायद्यांत (कौग्रोमिस कलम ४८ वें)

असा स्पष्ट आदेश आहे की, ज्या ज्या वेळीं श्रीकैवल्यपूर अगर चित्राव मठाधीश स्वामींची स्वारी श्रीमंगेश संस्थानीं यावयास निघेल तेव्हां श्रीआळया पर्यंत स्वारी बरोबर चालण्यास ठराविक टप्प्यांवर रितीप्रमाणें वाद्य व हिलामत सामोरे पाठविण्यांत यावी आणि संस्थानीं आल्यावर त्यांचा योग्य सन्मान करण्यांत यावा. उल्लेखित स्वामी महाराजांचा मुक्काम मोकाशाच्या हद्दींत असल्यास, वाद्य, मशाली वगैरे राजचिन्हें त्यांच्या निवासस्थानीं पाठवून त्यांस श्रीमंगेश देवाच्या मिरवणुकीस अगर कोणत्याही उत्सवास आणण्यांत यावें.

गौड सारस्वतांच्या कोणत्याही स्वामींशीं असेंच वर्तन ठेवलें जावें असाही स्पष्ट आदेश त्या कळमांत आहे.

तसेंच धार्मिक बाबतींत कदाचित लढा उपस्थित झाल्यास महाजन मंडळीनें विनंती केल्यावर कैवल्य मठाधीश श्रीस्वामी जो निकाल देतील तो मान्य केला जाईल, असाही आदेश उल्लेखित नियमावलीच्या ७२ व्या कळमांत दिलेला आहे.

फार प्राचीन कालापासून परंपरेनें श्रीमंगेश देवस्थानांत चालत आलेली वहि-
वाट व तत्संबंधीं उपलब्ध झालेली माहिती:-

श्रीमांगिरीश तथा श्रीमंगेश देवस्थानांत, त्या देवाचे कुळावी महाजन व इतर
भक्तजन प्रसंगानुसार श्रीकडे जाऊन आपली जी काय मनोच्छित कामना
असते ती दर्शवून भक्तिभावानें श्रीचरणीं गाऱ्हाणें घालून व मागणी करून
प्रसाद-कौल घेण्याची वहिवाट पुरातनकालापासून रूढ आहे. हे प्रसाद-कौल
श्रीमंगेश देवालांत, श्रीमंगेश देवाचे गर्भागारांतील शिवलिंग व त्या शिवलिंगावर
महापूजेनंतर श्रीमंगेशदेवाचे सुवर्ण कवच ठेवतात, त्याच्यासमोरच चौकावर
श्रीमंगेशदेवाकडे हात जोडून आपल्या हातांत श्रीफळ (नारळ) घेऊन प्रार्थना
करीत ध्यानस्थ स्थितींत असलेली श्रीदेवशर्मा उर्फ श्रीग्रामपुरुषाची काळ्या पाषा-
णाची मूर्ती प्रतिष्ठापित केलेली आहे, या मूर्तीलाच प्रसादपूजा लावून मागणी
करण्याची पद्धत आहे. हे जे प्रसाद-कौल घेण्यासाठीं प्रसादपूजा लावतात, ती
पूजा फक्त तांबड्या पोटकुळीच्या फुलांच्या पाकळ्या व कळ्या यांचीच लावतात.
या प्रसाद-कौल मागणीचा भावार्थ असा कीं, आम्ही भक्तगणांनी आपली जी
काय इच्छा किंवा विचारणा असेल, ती श्रीमंगेशदेवास प्रार्थना करून, शरण
जाऊन, श्रीदेवशर्मा किंवा श्रीग्रामपुरुष यांच्या चरणीं सादर करावयाची. श्रीदेव-
शर्मा उर्फ श्रीग्रामपुरुष हे आमचें गाऱ्हाणें श्रीमंगेशदेवाकडे पोहोचवून, तो
श्रीमंगेशदेव जी काय आज्ञा-निरोप देतील, ती आज्ञा-निरोप श्रीदेवशर्मा उर्फ
श्रीग्रामपुरुष आम्हां भक्तगणांस प्रसाद-कौल देऊन फर्मावतील.

हा भावार्थ, ज्यांची अटळ श्रद्धा, पूर्ण विश्वास व भक्तियुक्त अंतःकरणानें
श्रीचरणीं आपली मनोच्छित कामना सादर करून प्रसाद-कौल मागणी करित
आले, त्या परंपरागत पिढ्यांपासून मानण्यांत आला आहे.

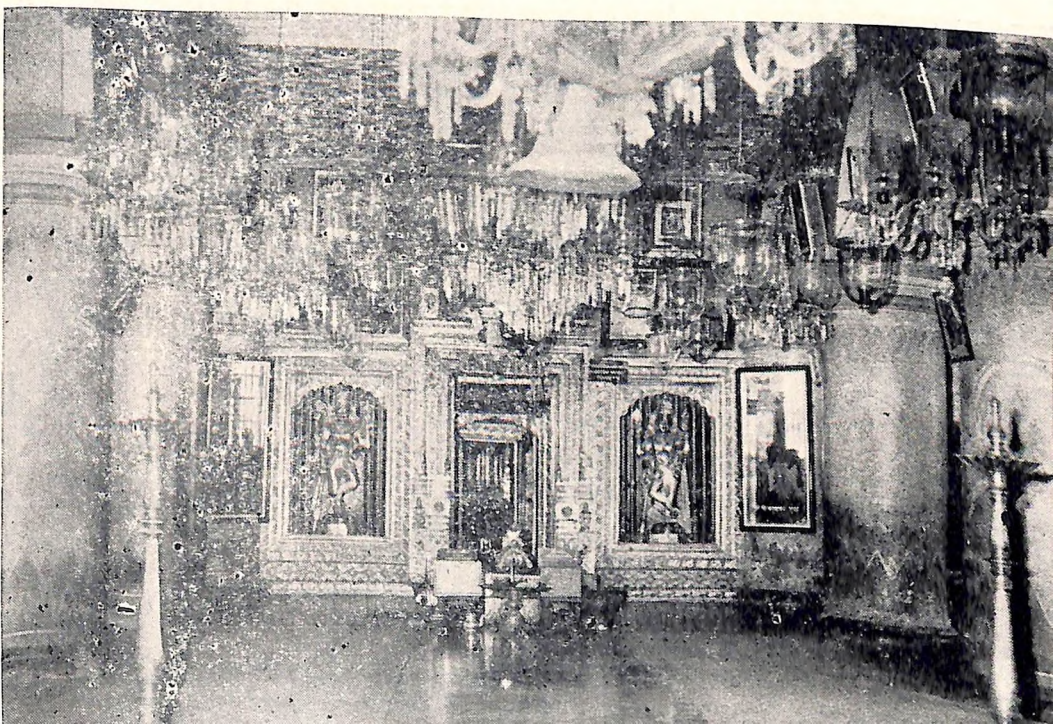
श्रीग्रामपुरुषाच्या पाषाणी मूर्तीस जी एकंदर प्रसादपूजा लावावयाची असते,

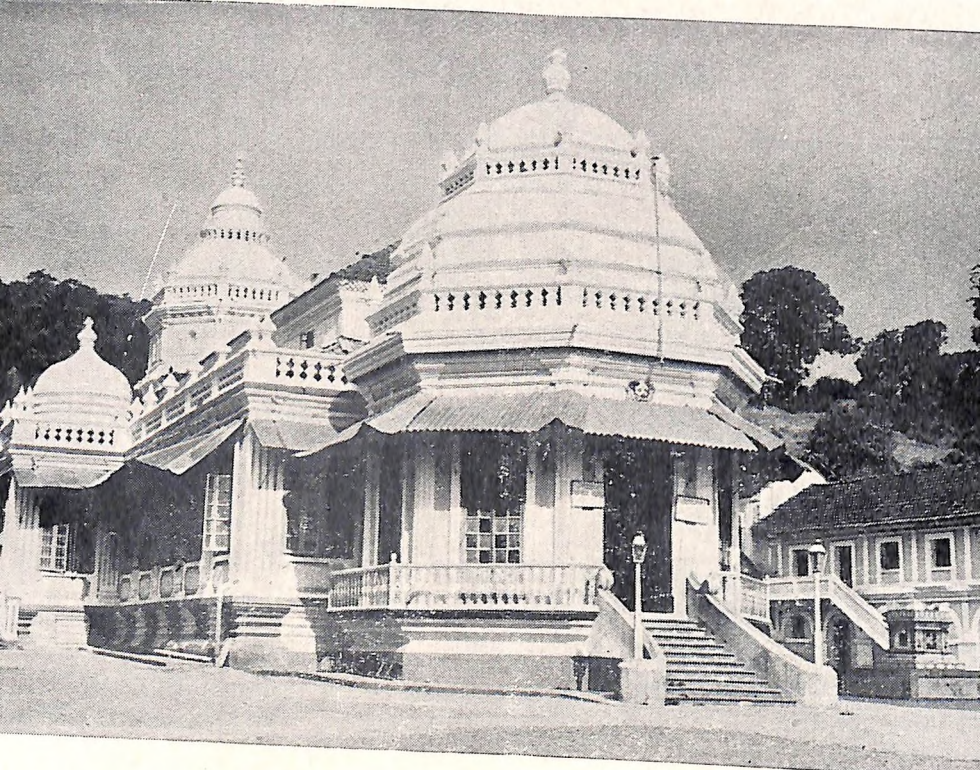

श्रीग्रामपुरवाची प्रसादमूर्ति

(४९ पाकळ्या व कळ्या लावलेली)

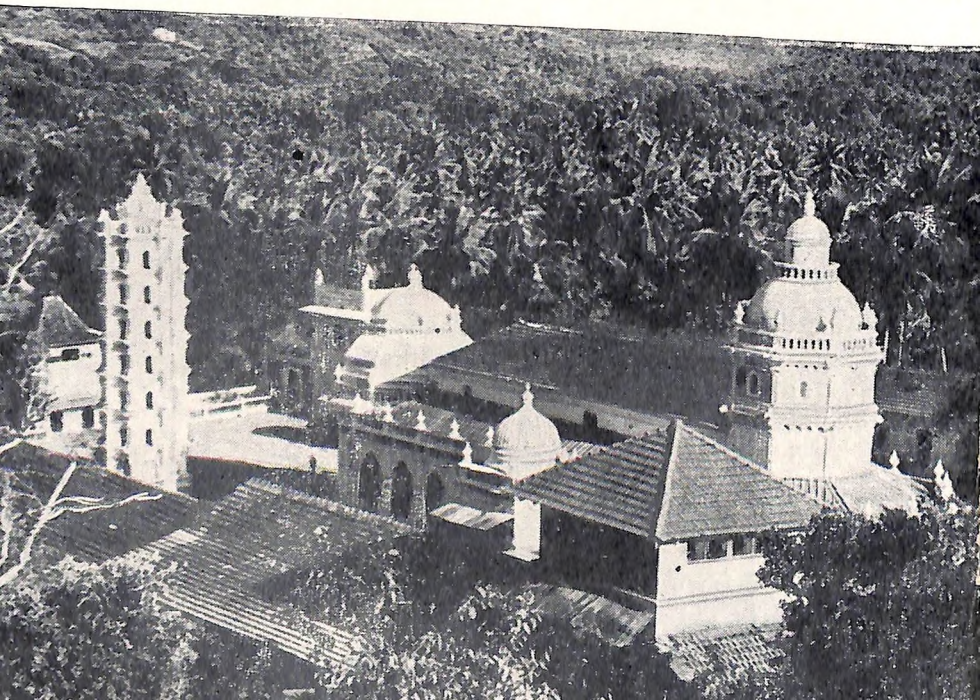
देवालयांतील चौक

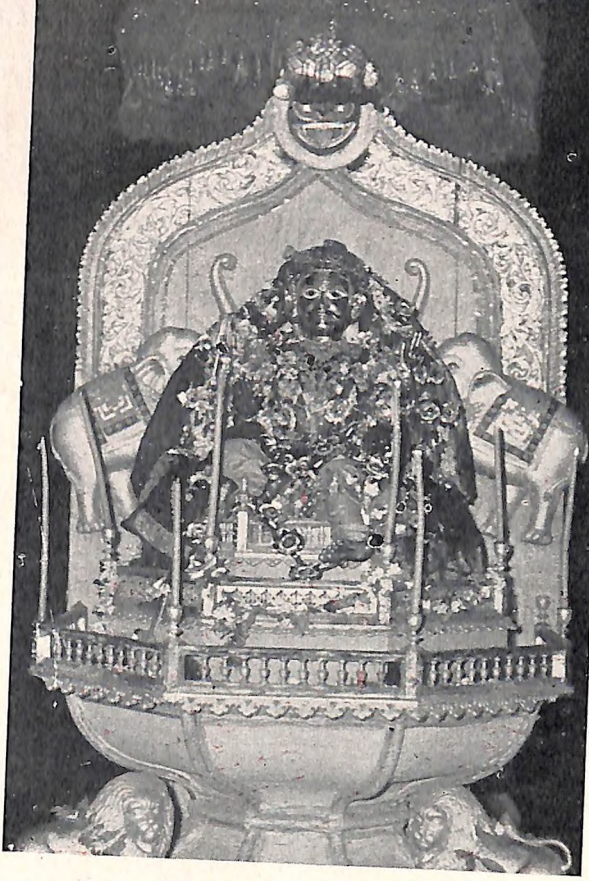

श्री मंगेश देवालयार्चे विहंगम दृश्य

श्री मंगेश देवालय

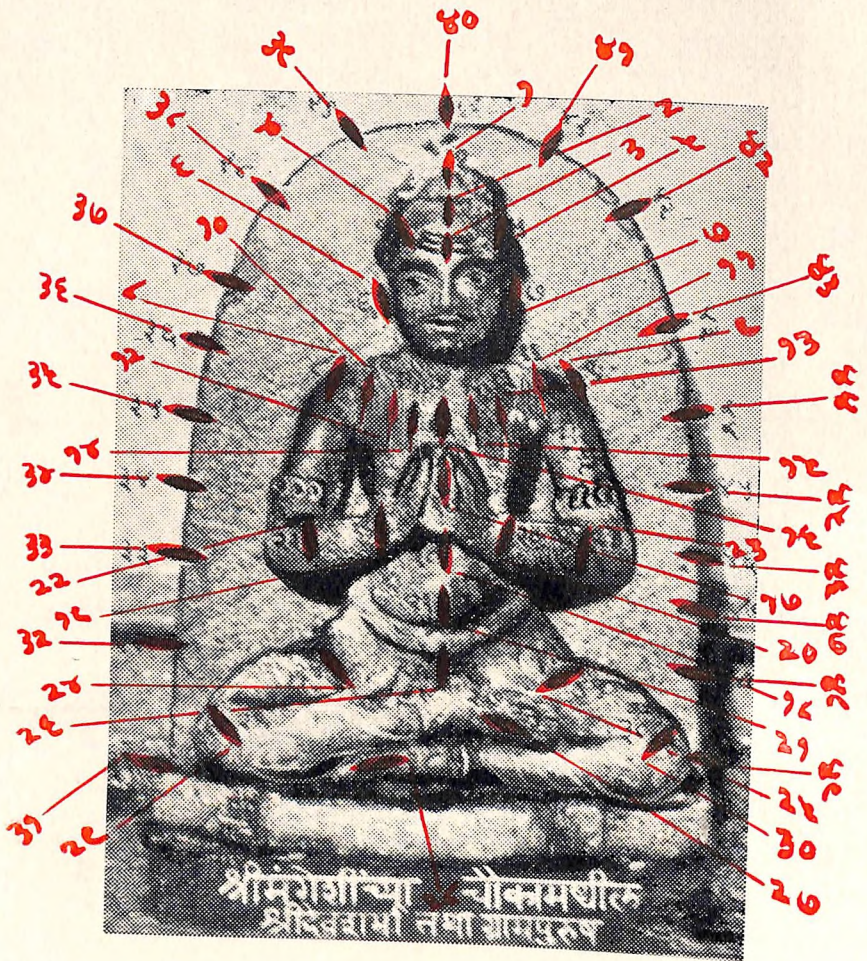

सुखासन

श्रीग्रामपुरुषाची मूर्ति
व
श्रीनंदिकेश्वर

श्री ग्रामपुरुषाची प्रसादमूर्ति
(४९ पाकळ्या व कळ्या लावलेली)

त्यांत त्रेचाळीस जागीं पाकळ्या व सहा जागीं (छायाचित्रांत दाखविलेले नंबर— १०, ११, १२, १३, १४, १५.) फुलांच्या कळ्या मिळून एकंदर एकोपन्नास ठिकाणीं लावण्याची पद्धत पुरातन कालापासून चालत आलेली आहे. त्यांतील प्रत्येक कळीचा व पाकळीचा वेगवेगळा अर्थ त्या प्राचीन काळापासून पूर्वजांनीं स्वानुभवानें, किंवा श्रीमंगेश देवाच्या दृष्टांतानेंही असेल, ते ठरवून घेतलेला आहे त्यासंबंधीचा हस्तलिखित दस्तऐवज फार जुन्या दस्तारांत उपलब्ध झालेला (व सन १९१९ सालीं त्याची प्रत मिळविलेला) जशाचा तसा पुढें दिलेला आहे.

हस्तलिखित उपलब्ध झाल्यास आज जवळजवळ अर्ध शतकाचा अवधि होत आला, या पण अवधीत किंवा तत्पूर्वीं ती कुठेंच छापून प्रसिद्ध केली नसेल. प्रसाद-कौल हा विषय केवळ भावार्थी, दृढनिष्ठा असलेला भक्तजन या संबंधीचाच असल्याचें गृहीत मानून त्याची छपाई प्रसिद्धि वगैरे केल्यास चिकित्सक वादास, एक कारण होईल अशा संदर्भात कोणीही त्यास प्रसिद्धि दिली नसेल, किंवा प्रत्येक देवाळ्यांत प्रसाद घेण्याची तऱ्हा त्याचे अर्थ किंवा परिभाषा वेगवेगळी असणें शक्य आहे, तेव्हा ही एकाच देवाळयाबद्दल सांकेतिक प्रसाद परिभाषा कां म्हणून प्रसिद्ध करावी, अशी एक किंवा अनेक कारणें तें प्रसिद्ध न होण्यामागें असणें अशक्य म्हणतांही येणार नाहीं. शेंकडों वर्षांचा काल ही परिभाषा प्रसिद्ध न होतां त्यावरून उलटला व आतां पुढेंही उपलब्ध झालेलें हें दुर्मिळ हस्तलिखित प्रसिद्धिअभावीं पडून राहिल्यास, अशा दुर्मिळ माहितीचा उपयोग प्रसंग विशेषें होणें कठीणच होईल, या हेतूनें व ही माहिती प्रसिद्ध केल्यास असंख्य गरजू, निष्ठावान, श्रद्धाळू भक्तजनांस याचा प्रसंग विशेषीं उपयोग होऊं शकेल, या एकाच भावनेनें हस्तलिखित माहिती श्रीमंगेशदेवापुढें श्रीग्रामपुरुषाची पाषाणी मूर्ती चौकावर आहे, त्या मूर्तीच्या चरणांसान्निध ठेऊन प्रार्थना मागणी करून प्रसाद-कौल मागितल्यानंतर श्रीची पूर्ण संमतीची आज्ञा ती प्रसिद्ध करण्यासाठीं झाली व तो तसा स्पष्ट निःसंदिग्ध प्रसाद-कौल झाल्यामुळेंच ही पुढें दिलेली प्रसाद-कौलाची परिभाषा, किंवा विवरण, प्रसिद्धीसाठीं उपयोगांत आणण्याची तजवीज केली. भक्तजन हे परिश्रम श्रद्धाळू भावनेनेंच पाहतील असा विश्वास वाटतो. दिवसेंदिवस भाविक भक्तजनांची प्रसाद-कौल घेण्यास गर्दी होत असल्या-मुळें प्रत्येक वेळीं वर उल्लेखित्याप्रमाणें एकोण पन्नास (पैकीं चाळीस पाकळ्या व सहा कळ्या) प्रसाद फुलें लावून प्रसाद घेणें शक्य होत नसल्यामुळें जरूरी-

पुरते प्रसाद-कौल घेण्यासाठी श्रीदेवशर्मा उर्फ श्रीग्रामपुरुषाचे मूर्तीस सात पाकळ्या व सहा कळ्या लावून प्रसाद-कौल घेण्याची बऱ्याच वर्षांपासून वहिवाट आहे. असें जरी ज्ञालें, तरी सर्व भाविक श्रद्धाळू भक्तजनांस आपले प्रसाद-कौल निःशंकापणं घेण्यांत अडचण पडत नाहीं असें सांगण्यात येतें.

×

×

×

प्रसाद-कौलाचें विवरण किंवा परिभाषा

१. मुकूट ॥ वर्धनीरूप सर्वांत श्रेष्ठ-वरेपणास अथवा वाईटपणास-तसेंच वाईट आहे.
२. मस्तक ॥ मान्य आहे किंवा अमान्य.
३. लल्लाट ॥ प्रारब्ध-दुष्ट-सुष्ट.
४. केशी उजवी ॥ पालवी देवी किंवा घरांतील समंधी स्त्री.
५. डावी केशी ॥ ग्रामदेवी-अन्य देवता-अन्य समंधीक स्त्री.
६. उजवा कर्ण ॥ कर्तृत्व घरांतील दाय्याद समंधी-बाहेरील दाय्याद लोकांचे
७. डावा कर्ण ॥ बाहेरील द्वेषिक लोकांचे कर्तृत्वापासून.
८. उजवा भूज ॥ स्वकीय समंधी भुजबळ.
९. डावा भूज ॥ परकी समंधी भुजबळ.
१०. हृदय ॥ समज घेणें.
२१. जठर ॥ उदरनिर्वाह करतो-उदरांत घालून संरक्षण करतो.
१०. उजवी स्थानक प्रथम ॥ शीघ्रकार्य-होत नाहीं-स्थान मान पूर्वी किंवा मर्यादा.
१२. स्थानक दुसरी उजवी ॥ मध्यमकार्य. बाकी सर्व वरील प्रमाणें.
१४. स्थानक तिसरी उजवी ॥ विलंब कार्य. बाकी वरीलप्रमाणें.
११. डावी स्थानक प्रथम ॥ नंबर १० चे प्रमाणें.
१३. डावी दुसरी स्थानक ॥ नंबर १२ चे प्रमाणें.
१५. डावी तिसरी स्थानक ॥ नंबर १४ प्रमाणें.
१६. हात जोडी ॥ हात जोडतो पुरे कर-तुझे कार्यांत विघात करणेबद्दल दुसरा हात जोडतो.
१७. फल आहे किंवा नाहीं.
१९. उजवा मनगट ॥ स्वकीय मनगटीस धरून कार्यसिद्धि.

२०. डावा मनगट ॥ परकीय लोक.
 २२. उजवा कोपर ॥ घरगुती प्रतिबंध.
 २३. डावा कोपर ॥ बाहेरील प्रतिबंध.
 २४. उजवी जांग ॥ कास भास घरगुती.
 २५. डावी जांग ॥ कास भास परकीय.
 २६. प्रजापती ॥ प्रजापतीकडे विचार-खोल्हन टाकितो प्रजापतीनें.
 २७. उजवा चरण ॥ घरगुती लोक कार्य करूं नको म्हणतात-पाय धरतात-
 अथवा पायानें मर्दन करतो.
 २८. डावा चरण ॥ बाहेरील लोक सदर प्रमाणें.
 २९. उजवे टोपर पायाचें ॥ धोपर धड्यावर-मोहगम-बरांतील.
 ३०. डावे टोपर पायाचें ॥ धोपर धड्यावर-सदर पाठीवरचेप्रमाणें.
३१.	} उजवी प्रभावळीचे
मुळचीं तीन त्रिकुटें	} समंधीक उपद्रव.
घरगुती लोकांचे उपद्रव.
३२.		
३३.		
३४.	} उजवे प्रभावळीबाबत
तीन त्रिकुटें मधलीं	} स्थानकांप्रमाणें
(१०-१२-१४ प्रमाणे)
३५.		
३६.		
३७.	} उजवे प्रभावळी वरील
त्रिकुटें तीन	} घरच्या पुरुषाचे उपद्रव.
३८.		
३९.		
४०. मस्तक प्रभावळ ॥ मूळ देवताक्षोभ-संतोष-कीर्ति-अकीर्ति.
४१.	} डावे प्रभावळीवरील
तीन त्रिकुटें	} श्रीमुळकेश्वर-श्रीरवळनाथ.
श्रीग्रामदेवता वगैरे.
बाहेरील उपद्रव.
४२.		
४३.		
४४.	} डावे स्थानक तीन	} प्रभावळ स्थानकाप्रमाणें.
(११-१३-१५ प्रमाणें.)
४५.		
४६.		
४७.	} खालील तीन त्रिकुटा	} बाहेरील समंधीक उपद्रव.
परकी लोकांचे उपद्रव.
४८.		
४९.		

श्रीमंगेश देवस्थानांत प्रसाद-कौल, वर्षाचे एकंदर दिवशीं घेण्याची वहिवाट नाही. म्हणजे देवस्थानांत होणाऱ्या विशेष महोत्सव प्रसंगीं व इतर काहीं ठराविक दिवशींही प्रसादपूजा लावण्याची पुरातन कालापासून वहिवाट नाही. ज्या ज्या दिवशीं प्रसाद-कौल त्या देवस्थानांत घेण्यांत येत नसतात, ते ते सर्व दिवस मुद्दाम खालीं नमूद करण्यांत येत आहेत.

चैत्र महिना : शुक्ल प्रतिपदा (संवत्सर प्रतिपदा), शुक्ल नवमी (श्रीरामनवमी), शुक्ल दशमी.

वैशाख महिना : शुक्ल तृतीया (अक्षय्य तृतीया.)

आषाढ महिना : शुक्ल एकादशी, शुक्ल द्वादशी, व कर्कसंक्रांत येईल त्या दिवशीं.

श्रावण महिना : प्रत्येक सोमवारीं, शुक्ल पंचमी (नागपंचमी), शुक्ल पौर्णिमा (नारळी पौर्णिमा), वद्य अष्टमी (श्रीकृष्ण जयंती).

भाद्रपद महिना : शुक्ल चतुर्थी (श्रीगणेश चतुर्थी), शुक्ल पंचमी (ऋषी पंचमी), शुक्ल चतुर्दशी (श्रीअनंत चतुर्दशी).

आश्विन महिना : नवरात्र शुक्ल प्रतिपदा ते दशमी (विजयादशमीपर्यंत), वद्य द्वादशी, वद्य चतुर्दशी.

कार्तिक महिना : शुक्ल एकादशी ते पौर्णिमेपर्यंत, परंतु त्यांत त्रयोदशी तिथी एकच दिवशीं आल्यास त्या दिवशीं संध्याकाळीं प्रसाद-कौल घेण्याची वहिवाट आहे.

मार्गशीर्ष महिना : शुक्ल पौर्णिमा (श्रीदत्तजयंती).

पौष महिना : मकर संक्रांत (तारीख १४ जानेवारी), शिवाय शेवटच्या सोमवारीं सार्वजनिक महारुद्र सांगता होत असते त्या त्या दिवशीं.

माघ महिना : शुक्ल दशमी, शुक्ल द्वादशी ते पौर्णिमेपर्यंत (वार्षिक महा-पर्वणी महोत्सव), वद्य पंचमी (कवचोत्सव), वद्य चतुर्दशी (महाशिवरात्र).

फाल्गुन महिना : वद्य प्रतिपदेपासून वद्य पंचमी (रंगपंचमी) पर्यंत.

याशिवाय सूर्यग्रहण किंवा चंद्रग्रहण ज्या दिवशीं येईल त्या दिवशीं प्रसाद घेण्यास मिळत नाहीत. जेष्ठ महिन्यांतील तीसही दिवस तसेंच अधिक मास आल्यास त्या महिन्याचे तीसही दिवस प्रसाद घेण्यास मोकळीक असते.

x

x

x

हे प्रसाद मुख्य उत्सवाचे दिवस खेरीज करून, सकाळीं निर्माल्य विसर्जन

झाल्यापासून रात्रौ आरती होईपर्यंत, किंवा सोमवार किंवा इतर दिवसांत श्रीची स्वारी मिरवणुकीस देवळाबाहेर पडण्यासाठी पालखींत बसवून पालखी उठेपर्यंत लावीत असतात. हे प्रसाद घेण्यास फक्त हिंदु धर्मीय लोक येतात असें नसून खिश्चन धर्माचे लोकही येतात. त्यांत विशेषेकरून कुडाळ गांवांतील खिश्चन असतात. जर कोणीही हिंदुधर्मीय देवाचा प्रसाद घेण्यास बसलेला असेल व त्यावेळीं जर देवालयाच्या आवारांत-प्राकारांत कुडाळचा खिश्चन प्रसाद घेण्याच्या हेतूनें आला असेल, तर त्या हिंदुधर्मीय इसमास निर्णायक प्रसाद-कौल होत नाहीं असें मानतात व तसा अनुभव आहे, म्हणून हिंदुधर्मीय इसमानें लावलेले प्रसाद स्वखुशीनें झडवून, त्या कुडाळच्या खिश्चन इसमास विचारून त्याचे प्रसाद प्रथम घेतात व नंतरच हिंदुधर्मीय इसम आपले प्रसाद घेण्यास आरंभ करतो. हें अप्रेसरख फक्त कुडाळ गांवच्या खिश्चन इसमांपुरतेंच बहिवाटींत असून इतर कोणासच नाहीं. कुडाळचे खिश्चन गावडे शेतकरी प्रतिवर्षी शेताचें नवीन पीक आल्यावर शेताची कापणी करण्यापूर्वी शेतजमिनींत पिकलेल्या भाताचीं कांहीं नवीं कणसें घेऊन मंगेशींस आणून श्रीमंगेश देवास व सर्व पंचायतन देवतांस अर्पण करतात. त्यास 'नेवुं' 'नवें' असें संबोधण्यांत येतें. याचा अर्थ नवान्न, नवें कणीस, तें देवास अर्पण केल्याखेरीज शेताची कापणी किंवा भात वापरण्यास काढावयाचें नाहीं असा गोमंतकांत सर्वत्र रिवाज आहे. गोमंतकांतील खिश्चन लोक हें नवें आपआपल्या चर्च इंग्रेजमध्ये अर्पण करतात.

□ □ □

श्रीमंगेश देवालय, गाणे. स्वल्प

७८९९

श्री: याल्य

५३७

३१-३-७२

स्मार्त सारस्वत ज्ञातीचे कल्याणार्थ श्रीमंगेश आणि श्रीशांतादुर्गा
 दैवतांचरणीं प्रतिवार्षिक अनुष्ठाने चालू आहेत, त्यांचा
 परिचय व पुर्वेतिहास

स्वीय स्मार्त सारस्वत ज्ञातीचे कल्याणार्थी श्रीकुलदेवता (श्रीमंगेश व श्रीशांता-
 दुर्गा) स्थानीं वार्षिक अनुष्ठानादि देवकृत्ये चालू आहेत, त्याबद्दलची पूर्वपीठिका
 व गतेतिहास काय आहे याची जाणीव श्रीमंगेश व श्रीशांतादुर्गा या दोन्हीं
 दैवतांच्या कुळावी महाजनांस असणें फार जरुरीचें आहे. यासाठी शके १८००
 सालीं म्हणजे ९२ वर्षांपूर्वी श्रीमंगेश देवस्थानांत श्रीमंगेश व श्रीशांतादुर्गा या
 दोन्ही देवाळयांचे कुळावी महाजन एकत्र जमून त्यांनीं जो एकमतानें ठराव
 केला व नंतरच्या काळांत त्याची अंमलबजावणीही झाली, त्या ठरावाची नक्कल
 खालीं दिली आहे; त्यावरून सर्व परिस्थितीची संपूर्ण कल्पना येण्यास मदत
 होईल अशी आशा वाटते.

॥ श्री ॥

‘स्वस्ति श्री नृप शालीवाहन शके १८०० बहुधान्य माघ कृष्ण १ दा भृगुवार
 प्रभात श्रीमंगेश संस्थान कुशस्थली निवास पिरयोळ तपे अंतरूज येथें महापर्वणीस
 मिळालेली सारस्वत स्मार्त केळोसी कुशस्थळी ब्रह्मवृन्द मंडळी यांहीं सिद्धांत केला
 ऐसाजे. बहुतेक वर्षांमागें स्वकीय ज्ञातींत अकल्याणाची वृद्धि होऊं लागल्यापासून
 कित्येक सुविचारी गृहस्थांहीं कारण शोधितां पूर्वी कांहीं एक निमित्तानें श्रीगुरु-
 स्वामींचा ह्या ज्ञातीस शाप झाला होता असें, होऊन गेलेले श्रीमच्छिदानंद
 सरस्वती स्वामी परात्पर गुरु प्रभृति गुरुपरंपरेच्या मुखतः विदित झालें, त्याचा हा
 परिणाम होय; असा सिद्धांत झाल्यावरून त्यावेळचे गृहस्थ मशारनिव्हे यांहीं
 तत्परिहारार्थ श्रीशांतादुर्गा व श्रीमंगेश देवता चरणीं प्रसादद्वारा निरोप घेऊन त्या

उभयस्थानीं अनुष्ठानें करून श्रीमूळकेश्वराचा अंवर काढून विनंती केल्यावर कल्याणाविषयीं अभय मिळालें (हें वृत्त श्रीसंस्थानांतील दाखल्यावरून समाजांत येत आहे) व तदनुरूप ज्ञातीचें सर्व प्रकारें ऊर्जितही झालें. परंतु अलीकडे या ज्ञातींत संतति, संपत्ति व विद्या यांची हीनता, कुटुंबांत कलह, अनारोग्य वगैरे प्रकार दिवसेंदिवस वाढत असून ती निकृष्टावस्थेप्रत येत आहे; अतएव उभय देवतास्थानीं प्रसादीं विचार करितां भूतकाळीं श्रीमूळकेश्वराच्या वचनाप्रमाणें अनुभव आला; परंतु वक्तित शापाचा परिहार न झाल्याकारणानें तो बाधक होत आहे. यासाठी दोन्ही देवतास्थानीं महारुद्र व हातचंडी होमद्वारा करून श्रीमूळकेश्वराचा अंवर काढिल्या अंती त्या शापाचा व्हास होऊन ज्ञातीस कल्याणकारक होण्याचा निरोप झाला आहे; त्यापेक्षां यद्विषयीं योग्य तजवीज व्हावी, अशा कांहीं गृहस्थांहीं ह्या सभेंत सूचना केलेल्या परस्परांत प्रतिपादित होऊन ठरलें कीं, वक्तित सूचना फार स्तुत्य आहेत, तेव्हां सदरीं व्यक्त तीं अनुष्ठानें करवून श्रीमूळकेश्वराचा अंवर काढून निरोप घ्यावा व या महत्कृत्यांस अजमासें चार हजार रुपये लागतील त्याची भरपाई थोड्याच गृहस्थांकडून होण्याचा संभव असल्या तरी, हें सर्व स्वीय ज्ञातीचें कार्य आहे यास्तव एकंदर स्मार्त सारस्वत ज्ञातिगृहस्थ यांकडून द्रव्यांश मिळावा हें विहित जाणून, सर्व प्रांतीं स्वकियांस पत्रद्वारा अभिप्राय कळवून पैका येईल तो जमा करण्यानें वर्णित कार्यसिद्धी करणार्थी ह्या सभेचे सर्वसंमतें राजमान्य राजश्री विष्णु भास्कर शेणवीं केंदरे अध्यक्ष, राजमान्य राजश्री जिवाजी शिवराम शेणवीं कुंडईकर उपाध्यक्ष, राजश्री मंगेश रामकृष्ण शेणवीं गुडे चिटनिवीस या त्रिवर्गाची एक मंडळी नेमीत आहों. त्याप्रमाणें सदरहू मंडळीनें योग्य त्या रीतीनें पैका आदा करून श्रीशांतादुर्गा देवीस शतचंडी व श्रीमंगेश देवास महारुद्र हीं दोन्ही कृत्यें होमद्वारा चांगले तज्ञ ब्राह्मणांकडून करवून नंतर श्रीचा प्रसाद घेऊन योग्य त्या विधानानें श्रीमूळकेश्वराचा अंवर काढविण्याचा प्रयत्न करावा. तो सिद्धीस जाऊन निरोप होईल तो सर्वास विदित केला जावा, आणि पुढें श्रींच्या निरोपानुरूप कर्तव्यता करावी. सदरहू कार्य जे गृहस्थ वक्तशीर अनुकूल होतील त्यांचेही विचारें वक्तित मंडळीनें करावें, व पैक्याचा हिशोबही राखावा. याप्रमाणें हा केलेला तह सर्वांहीं वाचून ऐकून ठीक जाणून आपापल्या निशाण्या खालीं केल्या आहेत. लिहित सभेचे मागण्यावरून गोविंद नीलकंठ भांडारी.'

या ठरावावर एकंदर सत्तर लोकांच्या सहा असून त्यांतील कांहीं इसम

श्रीमंगेश देवाचे व कांहीं श्रीशांतादुर्गा देवीचे कुळावी महाजन आहेत. वरील ठरावाची छापील प्रत श्रीमंगेश देवस्थानच्या दफ्तरांत आहे.

‘सदरीं ठरावांत दर्शविलेला शाप परिहारार्थ जीं कृत्यें श्रींचे निरोपानिरूप निश्चयार्थ जाहलीं होतीं ती शके १८०१ प्रमाथी संवत्सर सालीं दक्षिण प्रांत वर्गणीनें श्रीनीं आटपून घेतलीं. पुढें या ज्ञातीचे आचंद्रार्क राखण व कल्याणार्थ श्रीमंगेशीं, महारुद्र, एक श्रीशांतादुर्गेस महारुद्र एवं हवन द्वारा नवचंडी एक व बाकी कुळस्थानीं नेमणुका प्रकारें कृत्येंसुद्धा वार्षिक चालविण्याबद्दल श्रींचा निरोप ज्ञाहल्याप्रकारें शके १८०२ विक्रम संवत्सरापासून पूर्ववर्गणी शिलकेंतून चाट्टही ज्ञाहली.’

×

×

×

श्रीमंगेश देवस्थानांत कांहीं परिवार देवतांची पुनः प्रतिष्ठा झाली, त्यांची नोंद

पंचिष्ट देवतांपैकीं श्रीलक्ष्मीनारायण, श्रीसूर्यनारायण, श्रीवीरभद्र व श्रीगरुड आणि कौंडिण्य गोत्राचा मूलपुरुष श्रीशिवशर्मा यांची पुनः प्रतिष्ठा वैशाख कृष्ण द्वितीया शके १८५०, रविवार ता. ६ मे १९२८ या शुभमुहूर्तावर झाली.

श्रीशिवशर्मांच्या देवालयाची जुनी इमारत मोडून परत नवीन सुंदर देवालय बांधण्यांत आलें. या कारणास्तव श्रीशिवशर्मा लिंगाची पुनः प्रतिष्ठा करावी लागली. ही पुनःप्रतिष्ठा माघ वद्य तृतीया शके १८५८ शनिवार, म्हणजे ता. २८ फेब्रुआरी सन १९३७ या शुभमुहूर्तावर श्रीकैवल्य मठाधिपती श्रीमत्पूर्णानंद सरस्वती स्वामी महाराजांच्या उपस्थितींत झाली.

श्रीनाईक स्वामींच्या पादुका जिथें होत्या, ती इमारत अत्यंत मोडकळीस आल्यामुळें त्या ठिकाणीं श्रीमंगेश देवस्थानच्या खर्चानें नवीन देवालय बांधलें व त्या देवालयांत श्रीनाईकस्वामींच्या पादुकांची पुनः प्रतिष्ठा माघ शुद्ध त्रयोदशी, बुधवार शके १८६१ तारीख २१ फेब्रुआरी सन १९४० या शुभमुहूर्तावर करण्यांत आली.

श्रीमंगेश देवस्थानचे दैनंदिन नित्य कार्यक्रम, वेळापत्रक व त्यासंबंधीची देवस्थानच्या नियमावलींत उल्लेखिलेली कलमवार नोंद

दररोज पहाटे चार वाजतां एक तास चौघडा वाजविणें. या मिश्रवाद्य चौघडा-वादनांत दोन सनया, एक सूर्त (सूर) चार नगारे, एक थोर कर्णा व एक कांसाळें या वाद्यांचा समावेश होतो. (कलम २९)

या चौघडा वादनानंतर इतर वाद्यांची नौबत साधारणपणें अर्धा तास होणें. या चालंत नौबतींत एक सनई, एक सूर्त, एक समेळ, एक कांसाळें, एक झांज, एक आराब, एक ढोलकें, एक थोर ढोल, एक थोर कासाळें, एक कर्णा व एक शिंग इतक्या वाद्यांचा समावेश होतो. (कलम ३१)

सकाळीं सूर्योदयानंतर पुजाऱ्यानें देवावरील निर्माल्य विसर्जन करणें व त्यानंतर देवकृत्यांस आरंभ होणें. [कलम २७ § ४ (१)]

विशेष देवकृत्य असल्यास, देवकृत्यास बसणाऱ्या वैदिक ब्राह्मणांस देवाल्यांत लवकर येण्याकरितां सकाळीं सात वाजतां घंटानादानें इशारा दिला जातो. त्याच-प्रमाणें देवस्थानच्या आश्रित ब्राह्मण मंडळीनें आठ वाजेपर्यंत आपला नित्यक्रम उरकून हजर होणें. अकरा वाजतां एक तास चौघडा वाजविणें. (कलम ३०)

देवकृत्यास गर्दी असेल त्या मानानें दुपारच्या महाआरती होण्याआधीं अर्धा तास देवस्थानांत असलेल्या महाजन मंडळीस देवकृत्यास येण्यासाठीं घंटा नादानें इपारा होत असतो व त्यानंतर अर्ध्या तासानें नोकर लोकांस वगैरे देवाल्यांत येण्याकरितां नगाऱ्याचे डंक्यानें इपारा केला जातो. दुपारच्या महाआरतीच्या पूर्वी घंटानादानें इपारा मिळाल्यापासून अर्ध्या तासानें देवाची महापूजा बांधण्यात येते. या अर्ध्या तासांत जर कोणी अभिषेकादि देवकृत्य करूं इच्छित असेल तर होऊं शकतें. देवाचें लिंग पुसून पूजा बांधणी सुरू झाल्यानंतर तें देवकृत्य त्याच दिवशीं न होतां दुसऱ्या दिवशीं करण्यासाठीं ठेवणें भाग पडतें.

संध्याकाळीं पांच वाजतां पुन्हा एक तास चौघडा वाजविणें (कलम ३०) संध्याकाळीं सहा वाजतां नौबत वादन होणें. ही नौबत प्रारंभीं श्रीमंगेश देवाच्या मुख्य देवालयांत झाल्यानंतर श्रीमुलकेश्वराच्या देवालयांत व त्यानंतर श्रीलोमशर्मा (कौंडिण्य पुरुष) यांच्या देवालयांत होणें. अशी नौबत होऊन नौबतवाले वाजंत्री परत श्रीमंगेशदेवाच्या मुख्य देवालयांत पोहोचेपर्यंत साधारणपणें पाव तास नृत्यांगनांकडून नृत्यगान श्रीमंगेशाचा देवालयांत होत असतें. (कलम २७§१०)

प्रदोषकाळीं निर्माल्य विसर्जन झाल्यानंतर संध्याकाळचे महानैवेद्य होत असतात व ते पुजारी दाखवीत असतात. [कलम २७ § ४ (४) कलम २० (२)] संध्याकाळीं ८ वाजतां पुराणिकास देवालयांत पुराण वाचनास येण्यासाठीं घंटानादानें इषारा दिला जातो. इषारा मिळतांच अर्ध्या तासाचे आंत पुराणिक देवालयांत हजर होऊन एक तास पुराण कथन होतें. [कलम २७§६ (१)]

पुराण संपल्यावर रात्री १० वाजतां नगाऱ्याचा इषारा होतो व तो इषारा होतांच देवस्थानचा हरदास (नित्यकीर्तनी) हरिकीर्तन करतो व तें १०॥ वाजेपर्यंत होऊन आरती होतात.

आरती झाल्यानंतर मंत्रपुण्य वेद्घोष करून ज्या इसमाची त्या दिवशीं महारुद्र, रंगपूजा, पालखी वगैरें सारखीं देवकृत्यें किंवा उत्सव असतील त्या यजमानाबद्दल अभिष्ट चिंतनार्थ श्रीकाडे प्रार्थना करून नंतर समस्त महाजनांच्या आयुरारोग्य अभिवृद्धि व कुटुंब कल्याणार्थ तशीच प्रार्थना (गाऱ्हाणें) करावयाचें असतें.

यानंतर वैदिक ब्राह्मणांचा आशीर्वाद, त्यांस दक्षणा वांटणी व त्यानंतर नैवेद्य प्रसाद वांटणेंचा कार्यक्रम संपेपर्यंत चौकावर नृत्यांगनांकडून नृत्यगान होत असतें. शेवटीं नृत्यांगनांस नैवेद्य प्रसाद देण्यांत येतो व उत्सवाची त्या दिवसाची सांगता करण्याचा शेवटचा कार्यक्रम म्हणून नृत्यांगनांस हा प्रसाद देतांना प्रसादाच्या ताटास देवस्थान कमिटीचे कामाविसदार स्पर्श करण्यापूर्वीं जर चौकावर श्रीशांतादुर्गा-कवळें देवालयाचे महाजन त्यावेळीं हजर असतील तर त्या महाजनास अप्रमानपूर्वक त्या प्रसादाच्या ताटास (त्या ताटांत विडा असतो) स्पर्श करणेंस लावून तो प्रसाद नृत्यांगनांस देतात (कलम ५०) व त्या नंतर शेवटीं देवस्थान कमिटीच्या कामाविसदारांकडून तशाच प्रसाद ताटास स्पर्श करवून तो प्रसाद नृत्यांगनांस देतात. हें झाल्यानंतर देवालयांतील त्या दिवसाचे उत्सवादि सर्व कार्यक्रम संपले आहेत असें समजावयाचें असतें.

हे सर्व कार्यक्रम संपल्यावर देवालयांत कोणीही बसून राहिलेल्या नाहीं, अशी

खात्री करून घेऊन आणि देवाल्याच्या खिडक्या दरवाजे वगैरे बंद करून देवाल्यांत चार दिवे तेवत ठेवून पहिरेकर देवारी (पुजारी) आणि देवळी पहिरेकर या दोघांनीं सर्व रात्र देवाल्यांत राहिलें पाहिजे. [कलम ५७९५ (३)]

प्रति सोमवार दिवशीं विशेष कार्यक्रम

प्रत्येक सोमवारीं श्रीमंगेश देवाचा शिबिकोत्सव होत असतो. श्रींची पालखीतून देवाल्याभोंवतीं मिरवणूक होत असते. पण ती पालखी देवाल्यासभोंवार सारखी वर्तुळाकार प्रदक्षिणा घालीत नाही. ती पालखी पेणीं (मुक्काम) करीत करीत श्रीमंगेश देवाल्याच्या पाठीमागे श्रीमूलकेश्वराच्या देवळासमोर गेली म्हणजे तेथून परत फिरते व श्रीमंगेशदेवाल्याच्या डाव्या बाजूस जें तुलसीवृंदावन आहे, त्या तुलसीवृंदावनास प्रदक्षिणा करून नंतर ती देवाल्यांत परत येते. अशा प्रकारें घेतलेल्या प्रदक्षिणेला सोमसूत्री प्रदक्षिणा असें म्हणतात. या प्रदक्षिणेंत सोमसूत्र ओलांडून जायचें नसतें. सोमवारची पालखी खेरीज करून बाकी अन्य उत्सवाच्या वेळीं पालखी, गुड्यांचा रथ, लालखी, सुखासन, विजयरथ, हत्ती अंबारी वाहन किंवा थोरले रथ या वाहनांतून श्रींची मिरवणूक निघत असते. पण त्या उत्सवांत ती मिरवणूक देवाल्याच्या सभोंवार वर्तुळाकार पद्धतीनें व सोमसूत्राची अडचण न धरितां होत असते. सोमवारची पालखी रात्रौ बरोबर दहा वाजतां देवाल्यांतून निघते व तिची नेमकीं पेणीं (मुक्काम) सोळाच ठिकाणीं होऊन अकरा वाजण्याच्या सुमारास देवाल्यांत परत येते. या पालखीबरोबर तसेंच कोणत्याही उत्सवांत वाहनांतून श्रींची मिरवणूक होत असतां देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीचे कमाविसदार (चिटणीस) आपल्या हातांत सोन्याचा राजदंड घेत असतात. तसेंच इतर महाजन व भक्तजन चवऱ्या मोर्चलें वगैरे घेत असतात. दर सोमवारीं रोजच्या नियमाशिवाय सकाळीं आठ वाजतां एक तास चौघडा झडत असतो. त्याचप्रमाणें रात्रौ पालखी मिरवणूक चालू असतांही चौघडावादन चालू असतें.

महाजन मंडळीपैकीं कोणाही इसमाचें वास्तव्य कशाही निमित्तानें देवस्थानांत असल्यास त्यास सोमवारच्या दिवशीं श्रीमंगेशींहून बाहेरगांवीं जातां येत नाहीं. रात्रौ पालखीच्या उत्सवाची पूर्णपणें सांगता झाल्यानंतरच जातां येतें. पण एखादें महत्त्वाचें काम असेल तर अपरिहार्य कारणासाठीं व नाइलाज म्हणून श्रीमंगेश-देवापुढें नारळ ठेवून श्रींची प्रार्थना करून सांगणी करून नंतरच जातां येतें अशी वहिवाट आहे व ती वहिवाट प्रत्येक इसम अचूकपणें पाळीत असतो.

श्रीदेव मंगेश कुशस्थलींत असतांना कुशस्थलीकरांचें कुलदैवत व अर्थांतच देवस्थानचा सर्व खर्च विशेषेंकरून कुशस्थली गांवची ग्रामसंस्था करी हें सांगावयास नकोच. पण त्याही कार्ळीं श्रीमंगेशदेवाच्या कुळावी भक्तजनांकडून आपआपल्या कुटुंब कल्याणार्थ व अभ्युदयार्थ श्रीचरणीं अव्याहतपणें चाट्ट राहणारीं देवकृत्यें व उत्सव खर्चासाठीं स्वखर्चानें शेती, बागायती, कुळागरें इत्यादि जमिनी खरेदी करून श्रीमंगेशार्पण केल्याबद्दलचे पुरावे इतिहासांत (पोर्तुगीज सरकारच्या दत्तरखान्यांत असलेल्या कागदपत्र दाखल्यांत) मिळतातच.

पण त्याहीपेक्षा या गोष्टीचा विशेषरितीनें उल्लेख गोव्याचें ख्रिस्तीकरण करण्याच्या उद्देशानें जेजुइट पाद्रींनीं जी इंक्विझिशन नांवाची धर्म समिक्षण संस्था सोळाव्या शतकांत गोव्यांत स्थापन केली होती, तिच्या जेजुइट पाद्रींनीं कुठ्ठाळ गांवांतील जनतेचें आपल्या श्रीमंगेश देवाबद्दल निस्सीम प्रेम, अतुलनीय निष्ठा व आपल्या देवाबद्दल अपरिमित स्वार्थत्यागाचें वर्णन करतांना केलेला आढळतो. त्या वेळीं कोणकोणते उत्सवादि कार्यक्रम श्रीमंगेश देवाल्यांत होत असत, त्यांचा हिशेब वगैरे कागदपत्र आज उपलब्ध नाहींत. जिथें बाटाबाटीच्या दारूण संकटांतून रात्रीचें नकळत श्रीदेवाचें स्थलांतर कुशस्थलीहून आजच्या प्रियोळ गांवांत घडवून आणावें लागलें, तिथें देवाल्याची मालमत्ता, दागदागिने, वस्त्रालंकार, कागदपत्र यांकडे कोण लक्ष देणार ? व तें देणें कोणास परवडणारें होतें ? त्या क्षणीं श्रीदेवाची सुरक्षितता हेंच महत्वाचें होतें. सारांश, त्यावेळचें देवस्थानचें दत्तर उपलब्ध नाहीं.

स्थलांतरानंतर म्हणजे शके १४८२ (इ. स. १५६०) पासून शके १६९८ (इ. स. १७७६) पर्यंतच्या काळांतील कारभार-हिशेब विषयक कांहींच

कागदपत्र देवस्थानच्या दस्तरांत दिसत नाहींत. पण शके १६९९ (इ.स. १७७७) पासून आजतागायत कारभारविषयक दस्तर व्यवस्थित स्थितींत आहे. जुन्या दस्तरांत ज्या वद्या आहेत त्या वद्यांची नोंद त्यांच्या कालनिदर्शक शकेसह दिली आहे. या सर्व वद्यांचें लिखाण मोडी लिपींत असून त्यांतील शेवटच्या कालांतील तीनच वद्यांचें लिखाण कानडी लिपींत व मजकूर कोंकणी भाषेंत आहे. या तीन वद्या शके १७४९, शके १८०० व शके १८०८ या सालांच्या आहेत.

गोमंतकांत देवस्थानचा सर्व कारभार व्यवस्थित व योग्यप्रकारें चालण्यासाठीं ल्यावेळच्या पोर्तुगीज सरकारनें देवस्थानाबद्दल जो पहिल्यानेंच कायदा प्रसिद्ध केला. तो इसवीसन ३० अक्टोबर १८८६ सालीं होय. त्यानंतर गोमंतकांत लेजिस्लेटिव्ह असेंब्लीनें ३० मार्च १९३३ रोजीं आणखी सुधारणांसह देवालयाचा नवीन कायदा प्रसिद्ध केला. या कायद्यांतही नंतरच्या कालांत बऱ्याच महत्वपूर्ण सुधारणा घडवून दुरुस्ती कलमांपुरती दुरुस्ती व थोडीं आणखी नवीन कलमें वाढवून लेजिस्लेटिव्ह असेंब्लीनें पास केल्यानंतर सरकारकडून पास केला गेला व प्रसिद्ध झाला. (डिप्लोमा लेजिस्लेटिव्ह नंबर १८९८, ता. २९ मे सन १९५९) त्यानंतर पोर्तुगीय ता. २७-७-१९६२ ने, कमिटी प्रेसिडेंट निवडणुकीनें व्हावा असें ठरलें.

इ. स. १८८६ सालीं प्रथमतःच देवस्थानाबद्दल कायदा प्रसिद्ध झाला व त्या कायदानुसार प्रत्येक देवालयाचा कारभार चालू झाला. त्यामुळें वार्षिक जमा-खर्चाच्या वद्या, व्यवस्थापक कमिटीच्या ठरावांची वही, महाजन मंडळींच्या ठरावांची वही, देवस्थानच्या जमिन जुमल्याची, इमारतींची, भांडार, सोने, चांदी इत्यादि धातुंच्या, तसेंच वस्त्रालंकार, लाकडी सामान वगैरें सर्व सामानांची यादी त्या प्रत्येक वस्तुंचा वर्णन व किंमतीसह उल्लेख, जमिनींचे वार्षिक, त्रैवार्षिक उत्पन्नाबद्दल लिळांव करून करार केल्याची नोंद असलेली वही, देवालयाची वेगळी कारभाराची नियमावली, कुळावी महाजनांची यादी, वार्षिक जमाखर्चाचें अंदाजपत्रक, वर्षाच्या शेवटीं प्रयक्षांत झालेला जमाखर्च (दाखवल्यांसह), त्यांची सरकार व त्रिबुनाल (कोर्ट) आदमिनीस्त्रातीव्हकडून तपासणी, तसेंच व्यवस्था-पक कमिटीची त्रैवार्षिक निवडणूक वगैरे सर्व गोष्टी घडून आल्या व तसे कागद-पत्र, वद्या वगैरे अर्थातच प्रत्येक देवस्थानांत असणें भाग झालें.

देवस्थानचा कायदा झाला त्या सालानंतर, कायद्यांत फर्माविल्याप्रमाणें पद्धत-

शीरषणें लिखाण व वह्या देवस्थानांत आहेत, त्यांची नोंद येथें देण्यापेक्षां पुरातन दसरांत ज्या वह्या आहेत, त्यांचीच नोंद पुढें दिली आहे. कारण त्याच दसराबद्दल जास्त आस्था आमच्या कुळावी महाजनांस असणें संभवनीय वाटतें. शिवाय या जुन्या दसरांत, श्रीमंगेश, मंगेशीं-प्रियोळ, तसेंच श्रीशांतादुर्गा कवळें या दोन्ही देवस्थानांच्या कुळावी महाजनांची एकच महाजनी सभा श्रीस्थळ मंगेशीं देवस्थानांत भरविली जात असल्यामुळें त्या सभेचे ठराव लिहिलेली एक वही असून, त्या ठरावावर दोन्ही देवस्थानांच्या महाजनांच्या स्वाक्षऱ्या (सह्या) आहेत.

□ □ □

श्रीमंगेश देवस्थानच्या दफ्तारांत असलेल्या जुन्या वह्यांची नोंद

शके	पृष्ठसंख्या	शके	पृष्ठसंख्या
१६९९	१९३	१७५५	९७
१७०२-१७०५	१५४	१७५५-१७५६	
१७१२-१७१४	१८९	१७५६	९५
१७२०	१८५	१७५६-१७५७	९७
१७३५	५१	१७५७	१००
१७३७-१७३८	९०	१७५७	८७
१७३९	९८	१७५८	८२
१७४१	९७	१७५९	९३
१७४२	७५	१७५९	९२
१७४२	८०	१७६०	
१७४२ ते १७८६		१७६१	१०१
१७४३	८०	१७६१	९६
१७४३	९०	१७६२	१०७
१७४४	९४	१७६३	११७
१७४५	७८	१७६३-१७६४	९१५
१७४५-१७४६	८८	१७६५	९५
१७४६	९४	१७६६	१४०
१७४६	९५	१७६७-१७६८	१४१
१७४७-१७४८	९७	१७६८-१७६९	११०
१७४८		१७७७-१७७८	११८
१७४८-१७४९	१२४	१७७८	
१७४९		१७७९	३९६
१७४९-१७५०	११७	१७७८ ते १७८६	
१७५०	१०९	१७८८	११५
१७५१	८९	१७९७	८६
१७५२		१८००	७९
१७५२	९८	१८००	८६
१७५३	९५	१८३८	४०४
१७५३	१०९	१८८७	९१
१७५३-१७५४	९६	१६९९ ते १७०४	२८८
१७५४	८९	१७०५ ते १७०९	२७३
१७५४-१७५५	९८	१७०६-१७०७	१९६

श्रीमंगेश देवस्थानच्या दत्तरांत असलेल्या जुन्या वहांची नोंद

शके	पृष्ठसंख्या	शके	पृष्ठसंख्या
१७१०-१७११	२१६	१७८६-१७८७	३८५
१७१२ ते १७१४	२३५	१७८७ ते १७९०	५०१
१७१५ ते १७१९	२६३	१७९० ते १७९२	३८६
१७२० ते १७२३	३४३	१७९२ ते १७९४	४१२
१७२४ ते १७२७	३५३	१७९५ ते १७९६	१६०
१७२४ ते १७२८	२९२	१७९६ ते १७९८	
१७२९ ते १७३४	८८१	१७९९-१८००	२५९
१७३० ते १७३२	४००	१८०१-१८०२	२४२
१७३२ ते १७३४	२९१	१८२१-१८२२	१५१
१७३५ ते १७३७	१६६	१७३४ ते १७३७	१९३
१७३७ ते १७३९	१९६	१७३९ ते १७४३	१३७
१७३७ ते १७३९	३३३	१७४४ ते १७४७	१२९
१७४०-१७४१	३२०	१७४८ ते १७५१	१४३
१७४३-१७४४-१७५१	२९९	१७५१ ते १७५५	१४६
१७४५-१७४६	३५४	१७५६ ते १७५९	१४०
१७४७-१७४८	३९२	१७५० ते १७६३	१३२
१७४९-१७५०	४३७	१७६३ ते १७६५	२३४
१७०४-१७५१-१७५२	४६४	१७६६-१७६७	१६१
१७५३-१७५४	४३२	१७६४ ते १७६७	१२९
१७५५-१७५६	३९९	१७६८-१७६९	२११
१७५६ ते १७५९	५०१	१७६८-१७६९	७६
१७६० ते १७६२	४५९	१७७० ते १७७२	३४६
१७६९ ते १७७१		१७७० ते १७७३	१५५
१७७०-१७७१	१२२	१७७३	१०५
१७७१ ते १७७३		१७७४-१७७५	११८
१७७४-१७७५	२९८	१७७४ ते १७७६	२००
१७७५ ते १७७७	४३२	१७७७ ते १७७९	३१२
१७७५ ते १७७८	३६८	१७७७ ते १७८१	२५०
१७८०-१७८१	४८५	१७८०-१७८१	२२७
१७८१-१७८२	१८७	१७८२-१७८३	२३१
१७८२ ते १७८४	२८७	१७८२ ते १७८४	१४६
१७८४-१७८५	२७२	१७८४-१७८५	२३४

श्रीमंगेश देवस्थानच्या दप्तारांत असलेल्या जुन्या वह्यांची नोंद

शके	पृष्ठसंख्या	शके	पृष्ठसंख्या
१७८५ ते १७८७	१४१	१७९६-१७९७	२०१
१७८६-१७८७	२२८	१७९८-१७९९	१८१
१७८८-१७८९	२५०	१८००	*
१७८८ ते १७९०	१२८	१८००-१८०१	१९५
१७९०-१७९१	२४७	१८०२-१८०३	१८१
१७९१ ते १७९३	१४१	१८०४-१८०५	१७४
१७९२-१७९३	२३४	१८०५ ते १८०७	६२
१७९४-१७९५	२०८	१८०६-१८०७	१०३
१७९४ ते १७९७	१४९	१७४९	*
१७९८ ते १८०४	२१६	१८०८	*

श्रीमंगेश देवस्थान मंगेशी आणि श्रीशांतादुर्गा देवस्थान, कवळें या दोन्ही देवस्थानच्या कुळावी महाजनांची एकत्र महाजन सभांच्या ठरावाची वही-पृष्ठे १४७.

□ □ □

श्रीमंगेशदेव कुशस्थलीहून सध्याच्या प्रियोळ गांवीं स्थलांतर करून आले. या स्थलांतराच्या कालासंबंधांत अन्यत्र पूर्वप्रकाशित माहितीसंबंधी, जिज्ञासूंसाठी खुलासा :

कवळें येथील श्रीशांतादुर्गेच्या प्रतिष्ठापनेस केळोशी येथून कवळें येथें स्थलांतर झाल्यास शके १८८८ (इ. स. १९६६) मध्ये चारशें वर्षे पूर्ण होत असल्यावें मान्य करून त्या निमित्तानें श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि महोत्सव साजरा करण्यांत आला. या महोत्सवांत जे अनेक, धार्मिक कार्यक्रम, नानाविध उत्सव साजरे करण्यांत आले, त्यांतील एक कार्यक्रम म्हणून 'श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि महोत्सव ग्रंथ, शके १४८८ ते शके १८८८' हें पुस्तक इतिहासाचार्य कै. डॉ. पांडुरंग सखाराम शेणवीं पिसुलेंकर यांच्या संपादकत्वाखालीं प्रकाशित करण्यांत आलें. हें पुस्तक श्रीशांतादुर्गा सेवा समिती मुंबईकडून मार्गशीर्ष शुक्ल पंचमी शके १८८८, दिनांक १६ डिसेंबर १९६६ रोजीं, मौज प्रिंटिंग व्युरो, मुंबई, या मुद्रणालयांत छापून प्रसिद्ध करण्यांत आलें. या ग्रंथाच्या वेष्टणाच्या आंतील बाजूस श्रीशांतादुर्गा सेवा समिती, मुंबईकडून जो मजकूर प्रसिद्ध केलेला आहे, त्याच्या पहिल्या परिच्छेदांत खालील मजकूर आहे :

‘सोळाव्या शतकांत पोर्तुगिजांनीं देवाळयांच्या विध्वंसास आणि जुलमानें बाटाबाटीस सुरवात केल्यानें आपल्या देवता सुरक्षित आणि पवित्र राहाव्या म्हणून त्यांच्यासह सारस्वतांनीं पोर्तुगीज मुलुखांतून शके १४८८ मध्ये स्थलांतर करून प्रियोळ येथें श्रीमंगेशाची व कवळें येथें श्रीशांतादुर्गेची प्रतिष्ठापना केली.’

उल्लेखित महोत्सव ग्रंथांत पंधरा लेख ऐतिहासिक नानाविध विषयांवर परंतु संबंधित चतुःशताब्दि उत्सवास पोषक अशा स्वरूपाचे वेगवेगळ्या शीर्षका-

खाली व काहीं नामांकित विद्वान व अभ्यासू लेखक महाशयांकडून लिहिलेले प्रसिद्ध झाले आहेत.

या पंधरा लेखांत त्या पुस्तकाचे विद्वान संपादक, नामांकित लेखक व इतिहासाचार्य कैलासवासी डॉ. पांडुरंग सखाराम शेणवी पिसुर्लेकर यांचे स्वतःचे चार लेख आहेत. त्या लेखांत जी ऐतिहासिक माहिती वाचावयास मिळते ती अत्यंत महत्त्वाची आणि फार मोलाची असून ती सर्व उपयुक्त माहिती संप्रहीत करण्यास बरेच परिश्रम घेतलेले आहेत यांत मुळीच संशय नाही. विशेषकरून 'श्रीशांतादुर्गा श्रीमंगेशींचे कांही नामांकित कुळावे (महाजन)' (पृष्ठ २०१ ते २०५,) हा लेख वागळे, लाड, केरकर (संजगिरी) सुखठणकर, कोठारी, धुमें, सबनीस, वालावलीकर, गुळगुळे इत्यादी गौड सार-स्वत ज्ञातींतील उपनांवांच्या कुटुंबांतील किंवा घराण्यांतील क्रियेक शूर व मुत्सद्दी पुरुषांच्या कर्तबगारीवर व लौकिकावर प्रकाश पाडणारा आहे. उल्लेखित चार लेखांत तिसवाडी, साष्ट व वारदेश या प्रदेशांतील हिंदूंच्या देवाळांच्या पोर्तु-गीजांनीं केलेल्या विध्वंसाची माहिती देणारा लेख, 'गोव्याचें खिस्तीकरण' या शीर्षकाखाली (पृष्ठ ९१ ते १२२) पर्यंत प्रसिद्ध झालेला आहे. या लेखांत 'देव-तांचें स्थलांतर' या पोट-शीर्षकाखाली पृष्ठ १०१ वर खालील प्रमाणें मजकूर आहे :

'काहीं वर्षांमागें अशी समजूत होती कीं, श्रीमंगेशाचें देवालय सन १५५४ त मोडून त्या जागीं जेजुइट पाद्रींनीं चर्च उभारलें. परंतु हल्लीं प्रसिद्ध झालेल्या उल्लेखित ता. २९ नोव्हेंबर १५६६ च्या पत्रावरून ही समजूत चुकीची ठरते. अर्थात् सन १५६४ सालीं साष्टींतील ब्राम्हणांच्या एका गांवांत फिरंगी जाऊन तेथील देवाळांस त्यांनीं आगी लावल्या असें जें एका समकालीन पोर्तुगीज पत्रांत आढळतें तो उल्लेख कुठ्ठाळ या गांवांस अनुसरून नसावा, हें उघड दिसतें. इ. स. १५६४ त कुठ्ठाळचीं देवालयें फिरंग्यांनीं उध्वस्त केल्याचें वर्णन पाद्रि फ्रांसिस्क द सौजच्या 'ओरियेंतु कोंकिस्तादु' मध्ये आहे. पाद्रि फ्रांसिस्क द सौज याचा हा ग्रंथ स. १७१० त लिखून येथें प्रसिद्ध झाला....'

याच लेखांत पृष्ठ १०२ वर 'देवाळयाच्या स्थावर जंगमाचा अपहार' या पोट-शीर्षकाखाली पांचव्या ओळीपासून पुढें खालीलप्रमाणें मजकूर आहे :

'....देवतांचें स्थलांतर झालेलीं देवालयें मूर्तीशिवाय होतीं. जेथें मूर्ती राहिल्या नाहींत अशा वास्तूपैकीं एक जेजुइट पाद्रींनीं विजरईकडे चर्चसाठीं मागितली व

ती त्यानें दिली. शिवाय त्या देवालयाच्या मालकीच्या जमिनी होत्या त्याही विजरईनें सदर चर्चसाठीं सुपूर्द केल्या. लगेच चर्चच्या धर्तीवर ह्या वास्तूचें रूपांतर करण्यांत आलें. प्रस्तुत चर्च म्हणजे कुडाळचें होय. हें चर्च श्रीमंगेशाच्या देवा-
लयाच्या जागीं स. १५६६ सालच्या अखेरीस तयार झालें. तेथें ता. १ मे १५६६ ला मासचा धर्मविधी झाला असें पाद्री फ्रान्सिस्कु द सौज म्हणतो. पण हा विधी २९ नोव्हेंबर १५६६ ह्या तारखेपूर्वी झाला नव्हता, हें उपरोक्त फ्रै गोमिस व्हाजच्या पत्रावरून कळून येतें. एवढेंच नव्हे तर फ्रै. गोमिस व्हाजच्या १२ डिसेंबर १५६७ च्या पत्रावरून ह्या वर्षाच्या मे महिन्यांत हा विधी प्रथमच झाला असें सिद्ध होतें.'

पृष्ठ १०२ वरील एकंदर मजकूर प्रो. पिसुल्लेकर यांनीं दोकुमेंता इंडिक भाग ७, पृष्ठ ६३ वरून घेतलेला आहे व या बदलचा उल्लेख त्याच लेखांत पृष्ठ १०३ वर शेवटीं लेखक महाशयांनीं केलेलाही आहे. आतां त्यांच्याच या लिखाणांत काय मजकूर आहे तें लक्षपूर्वक पाहूं.

'दैवतांचें स्थलांतर होऊन देवालयाची इमारत मूर्तीशिवाय रिकामी होती, ती इमारत जेजुईट पाद्रींनीं विजरईकडे चर्चसाठीं मागितली व ती त्यानें दिली. शिवाय देवालयाच्या मालकीच्या जमिनी होत्या, त्याही विजरईनें सदर चर्चसाठीं सुपूर्द केल्या. लगेच चर्चच्या धर्तीवर ह्या वास्तूचें रूपांतर करण्यांत आलें व प्रस्तुत चर्च म्हणजे कुडाळचें होय, हें सिद्ध होत आहे.'

देवालयाची इमारत मूर्तीशिवाय रिकामी होती, ती इमारत जेजुईट पाद्रींनीं विजरईकडे चर्चसाठीं कोणत्या सालीं मागितली व ती विजरईनें कोणत्या सालीं दिली, शिवाय देवालयाच्या मालकीच्या जमिनी होत्या त्याही विजरईनें सदर चर्चसाठीं कोणत्या सालीं सुपूर्द केल्या व लगेच चर्चच्या धर्तीवर ह्या वास्तूचें रूपांतर कोणत्या सालीं करण्यांत आलें याचा उल्लेख या लेखांत केलेला दिसत नाही. या गोष्टी कोणत्या सालीं झाल्या, याचा उल्लेख झाला असता तर श्रीमंगेश देव कुडाळ येथून स्थलांतर होऊन आजच्या फोंडा महालांत, प्रियोळ गांवांत, आजच्या मंगेशवाड्यावर केव्हां, कोणत्या सालीं, निदान कोणत्या साली-पूर्वी आले, हें स्पष्टपणें कळलें असतें.

जेजुईट पाद्री मंडळानें त्यावेळीं केलेल्या दैनंदिन सर्व कृत्यांचा आढावा लिहून तें मंडळ तो रिपोर्ट गोव्याहून पोर्तुगालास पाठवीत असे. तीं सर्व पत्रें एकत्र करून लिस्बन शहरांत त्या जेजुईट पाद्री लोकांनीं 'ओरियंतु कोकिस्तादु' हा बराच

मोठा ग्रंथ इ. स. १७१० मध्ये दोन भागांत छापलेला असून त्याच्या पहिल्या भागांत इ. स. १४९८ ते इ. स. १५६३ च्या कालातील घटना सविस्तरपणे लिहिल्या आहेत. या पहिल्या भागांत पृष्ठ १६९ वर स्पष्टपणे त्या पाद्री लोकांनी आपण गोवा वेटांतून सासष्टी प्रांतांत कोणत्या साली पहिल्यानेच प्रवेश केला, कोणत्या मार्गाने प्रवेश केला, या प्रथम प्रवेशांत कुडाळ गांवांत कोणत्या ठिकाणीं तात्पुरता मंडप झाडांच्या फांद्यांनीं उभारून तेथें प्रथम मिस्स (ईशप्रार्थना) म्हटलेल्या जागीं एक स्मरणार्थ क्रूस उभा केला, वगैरे सर्व माहिती वाचावयास मिळते.

ती माहिती वाचल्यावर कळतें कीं, हें जेजुईट पाद्री मंडळ, मदतीस सरकारी आरमार बरोबर घेऊन ता. १ मे १५६० या दिवशीं कुडाळींत प्रथमतःच प्रवेश करतें झालें व त्या रोजीं मंडप घाटून त्याजागीं मिस्स (ईशप्रार्थना) वगैरे सर्व कांहीं झालें. ता. १ मे १५६० दिवसापूर्वीं गोवा वेगवेगळ्या लगेच सासष्टीवर जेजुईट पाद्रींची धाड येणार हें अनेक घटनांवरून सासष्टीच्या जनतेस व त्यांतही कुडाळ गांव गोवा वेटाच्या पैलतीरावर प्रथमच गांव आहे, हें कुडाळ गांवच्या जनतेस पूर्णपणे माहित असल्यानंतर ती जनता जेजुईट पाद्री मंडळ सरकारी आरमार मदतीसह कुडाळ गांवांत पोहोचोपर्यंत आपले पवित्र देव कुडाळींतच ठेवून स्वस्थ बसले असतील काय ? या गोष्टीचा सारासार व व्यवहार्य रितीनें विचार करणें जरूरीचें वाटत नाही काय ? कुडाळ गांवांत ज्या दिवशीं (१ मे १५६०) हें पाद्री मंडळ आरमाराच्या मदतीसह पोचलें त्या दिवशीं श्रीमंगेश देवालयालाची वास्तु मूर्तीशिवाय म्हणजे (लिंगाशिवाय) होती. त्या लोकांनीं ही परिस्थिति पाहूनच ती वास्तु देवाची मूर्ति नसलेली, आपणास चर्चसाठीं उपयोगांत आणण्यास मिळावी म्हणून विजरईकडे मागणी केली व विजरईनें ती वास्तु तर दिलीच, शिवाय देवालयाच्या उत्पन्नाच्या जमिनी होत्या त्याही चर्चळा सुपूर्द केल्या. हीच वास्तु त्या जेजुईट पाद्रींनीं तात्पुरती दुरुस्त करून तेथें चर्चची स्थापना केली असें स्पष्टपणे इतिहासावरून कळतें.

त्या नंतरच्या काळांत म्हणजे तीन चार वर्षांनीं ती इमारत संपूर्णपणे मोडून त्याच जागेवर नवीन मोठी इमारत चर्चसाठीं बांधली गेली. ही नवीन इमारत इ. सन १५६६ साल अखेरीस पूर्ण झाली. या नवीन इमारत बांधणीसाठीं वर्गणी निधी जमा करणें वगैरे सर्व काम त्यावेळचे गोव्याचे पहिले आर्चबिशप दो गार्स्यार दे लेयांव पेरैर याचा भाचा पाद्री फ्रांसिस्क आरांज यानें पुढारीपण

घेऊन केलें. याचे सर्व पुरावे व दाखले 'गोवा आर्किट्युयेसीस', 'कुडाळ चर्चचा इतिहास' वगैरे सर्व ठिकाणीं पहावयास व वाचावयास मिळतात. मिस्सू किंवा ईशप्रार्थना केलेल्या तारखा ज्या लेखांत लिहिल्या गेल्या आहेत त्याबद्दल सांगावयाचें झाल्यास, तें मिस्सू जुन्या इमारतींत म्हणजे देवाळयाच्या वास्तूचें रुपांतर चर्चसाठीं केलें गेलें होतें, त्या इमारतींत प्रथम मिस्सू कोणत्या दिवशीं व सालीं केलें गेलें व त्या जागींच इ. स. १५६६ त जी नवीन इमारत बांधणी-करून नवी चर्च उभारली गेली, त्या नव्या इमारतींत पहिल्या प्रथमच मिस्सू कोणत्या दिवशीं व कोणत्या सालीं केलें याचा त्यांत उल्लेख आहे.

दुसरे असें कीं, 'ब्राम्हणाच्या एका गांवांत फिरंगी जाऊन तेथील देवाळयास त्यांनीं आगी लावल्या, ही गोष्टही कुडाळ गांवांसच उल्लेखून आहे. आगी लावल्या त्या कुडाळ येथील श्रीमंगेशाचें देवालय होतें त्या वास्तूस नव्हे. कारण, ती वास्तू इ. स. १५६४ पूर्वीच चर्चमध्ये रूपांतरित केली गेली होती. कारण इ. स. १५६० त तेथून श्रीमंगेश देवाचें स्थळांतर झालें होतें. आगी लावल्या त्या वास्तू म्हणजे कुडाळ गांवांत श्रीमंगेश देवाच्या आनुषंगिक दैवतांचीं जीं इतर देवालयें ठिकाठिकाणीं होती तीं होत. त्या आगी लावण्याचीं कारणें कोणतीं हें खालील पुराव्यांवरून कळून येतें.

दोकुमेंता इंदिका, भाग ६ वा, (इ. स. १५६३-१५६६) दाखला नंबर ५४ :- ता. ११ डिसेंबर १५६४ रोजीं गोव्यांतील जेजुइट कॉलेजचा धर्मो-पदेशक, जॉर्ज काव्दरै नांवाच्या पाद्रीनें गोव्याच्या त्या कॉलेजांतून त्याच कॉलेजच्या रेक्टरच्या तर्फे सही करून जें एक पत्र पोर्तुगालास पाठविलें होतें, तें समग्र पत्र वर उल्लेखिलेल्या दोकुमेंता इंदिका या ग्रंथांत पृष्ठ ३४९ ते ३७२ पर्यंत छापलेलें आहे. त्यांत मार्जीन नंबर २४० पासून पुढें २४५-२५०-२५५-२६०-२६५-२७० पर्यंत जो मजकूर आहे तो जशाचा तसा पुढें दिलेला आहे.

Documenta Indica. Vol. VI página 358.—Documento numero 54.—Goa, 11-Dezembro de 1564. Numero de margem 240) 25—
“25— Indo o Pe. Pero Colaço em Rachol onde reside, a visitar pelas aldeas seus christãos, acompanhado de alguns outros, e visitando hum gentio bramane honrado que estava propinquo à morte (32 In pago Cortalim.—Cf. Sacchinus. Hist. Soc. II lib 8

n. 170), parecendo-lhe que se faria christão, lançou fora hum pregador de sua ley que o bramane tinha consigo pera (o) ajudar a morrer, para que lhe não fose impedimento. Os gentios da aldeia, vendo sair a êste começação a bradar que o Padre queria fazer christão por fraça aquelle bramene, e sairão muitos com arcos e frechas. Finalmente era tanta a frachada que chovia Sobre o Padre e companheiros, que foy necessario acolherem-se com muita presa à fortaleza.(33) Depois, passando o meirinho dos christãos bem innocente do que passara pela aldeia dêstes bramenes, o matarão.

Isto feito, pera se livrarem, poserão aquella noite fogo a hum pagode velho, e logo mandarão muitos, capitulos a Goa em que se queixavão do Padre, scilicet, que com os christãos quisera fazer aquelle bramene christão por força, que fazia saltos de noite, que era encend(i)ario e, principalmente, que lha quebrara hum manjerição que êlles adorão como a deus (34 Tulosse), e outras cousas deste genero.

26— Mas como he proprio de Deos manifestar a verdade e (7lv.) acudir por seus servos, por este dilecto de matarem o meirinho e outros que na mesma terra se fizeram, o Viso-Rey (35-D. Antonius (Antão) de Noronha) mandou lá o ouvidor geral (36-Hericus Jaques o qual tirou devasa, e achou que injustamente matarão o meirinho e quizerão matar o Padre (como elles mesmos dizião que, se lhe não fugira, o ouverão de matar), e ser falso quanto alevantarão ao Padre, pelo que, além de poena que lhe era devida polo homicidio que commeterão, pola injuria que ao Padre fizeram lhe queimou logo todos os pagodes de sua aldeia. Os christãos receberão muita alegria vendo arder cinco pagodes grandes, afora outros pequenos, que são entre elles como nossas ermidas. O capitão da fortaleza (37-Didacus Fer-

mandes) andava tãm solicito na destruição dèstes pagodes que com a maçã da espada lhe quebrava os focinhos. E assym, depois de sabida a verdade, o demonio, que deu o ardil, ficou escarnecido e nós muy alegres quando soubemos serem quemimados as casas onde se tirava a honrra ao Criador e se dava ao demonio.”

(Foi isto copiado de página 358 e 359 desde numero de margem 240-245-250-255-260-265-270).—

O referido documento numero 54 é a carta escrita e assinada pelo Jorge Caldeira por comissão do Pe. Reitor do Colegio de Goa em 11 de Dezembro de 1564 e se encontra desde a pagina 349 té pagina 372 do Documenta Indica Vol. VI. 1563-1566.

वरील मजकुराचें सर्वसाधारण भाषांतर पुढील प्रमाणें आहे:

‘(मार्जिन नं. २४०) २५ - राशोल म्हणजे रायतूर येथें राहणारा पाद्री पेखू कुलासु कांहीं इसम आपल्याबरोबर घेऊन, गांवोगांवीं, आपल्या खिस्त बांधवांच्या गांठी मेठी घेत सहलीवर असतां, (कुड्याळच्या देवळांतील) एक हिंदु प्रतिष्ठित ब्राह्मण मरणाच्या पंथास लागलेला आहे व तो खिस्ती धर्माची दीक्षा घेण्याची शक्यता आहे असें त्यास वाटलें व त्यासाठीं त्या मृत्युपंथास लागलेल्यास त्या शेवटच्या प्रसंगीं सुश्रुषा-सहाय्य व मदत करित असलेल्या एका प्रचारकास या दीक्षा देण्याच्या कार्यांत व्यत्यय येऊं नये यासाठीं संधान बांधलें. ही गोष्ट त्या गांवांतील हिंदूंच्या कानावर येतांच त्यांनीं एकदम बोभाटा चालविला कीं हा पाद्री बळजबरीनें त्या हिंदु इसमाला खिस्ती धर्माची दीक्षा देऊं पाहतो. म्हणून ते सर्व हिंदु इसम आपआपल्या हातांत तीरकमठे किंवा धनुष्य-बाण घेऊन त्या पाद्रींवर चाल करून आले व आपल्या बाणांचा वर्षाव त्या पाद्रींवर व त्यांच्या सोबत असलेल्या इसमांवर चालू केला. त्यामुळें तो पाद्री व त्याचे सोबती पळत जाऊन आपल्या किल्ल्याचा त्यांनीं आसरा घेतला. त्यानंतर एक निरपराधी खिस्ती रखवालदार-चर्चचा नोकर-ज्याला त्या गांवांत आधीं घडलेल्या घटनांचा माग-मूसही नव्हता, त्या हिंदु ब्राह्मणांच्या गांवांतून जात असतां त्यास त्यांनीं जिवंत मारलें, आणि हें कृत्य पचविण्यासाठीं त्या रात्रीं एका जुन्या देवळाच्या इमारतीस

आग लावून दिली व लगेच आपली कांहीं शिष्टमंडळें गोवा शहराकडे त्या पाद्री-विरुद्ध व्हाईसरॉयांकडे तक्रारी सादर करण्याकरितां पाठवून दिलीं व व्हाईसरॉय-कडे त्यांनीं, तो पाद्री मुद्दाम बळजबरीनें त्या मरणोन्मुख हिंदु ब्राह्मणास बाटवून खिश्चन करूं पाहत होता व अनेक अघोरी कृत्यें करित असतो, तुळसी वृन्दावनें मोडून टाकतो, अशा प्रकारच्या तक्रारी केल्या. तक्रारींच्या खरेखोटेपणाविषयी चौकशी करण्यासाठीं, दों आंतांव दे नारोज या व्हाईसरॉयनें आपला एक अधिकारी ओव्हिदोर जेराल यॅरिकिस जाकिस या इसमास पाठविलें. त्या चौकशींत असें निष्पन्न झालें कीं त्या पाद्रीवर आरोप ठेवून ज्या तक्रारी केल्या होत्या, त्या सर्व पूर्णपणें खोट्या होत्या. उल्लेखित खिश्चन रखवालदारास निष्कारणपणें जिवंत मारण्यांत आलें व तो पाद्री पळाला नसता, तर त्यासही मारलें असतें. हा रिपोर्ट व्हाईसरॉयसमोर आल्यानंतर खुनावदल जी शिक्षा खुनी इसमास घावयाची, ती तर दिली जाणारच होती. पण त्या पाद्रीचा दुर्लौकिक केल्याबद्दल त्या गांवांत असलेल्या सर्व देवळांच्या इमारतींस आगी लावण्यांत आल्या. खिश्चन लोकांनीं हिंदु धर्मियांचीं पांच मोठीं देवालये अग्नींत भस्मसात होत असल्याचें व आणखी इतर लहान देवालयेही त्याचप्रमाणें नष्ट होत असल्याचें दृश्य पाहून आनंद व्यक्त केला. रायतूर किल्ल्याचा कॅप्टन दिदाकुस फेर्नादिस तत्परतेनें हिंदु देवालयांच्या इमारती मोडून उध्वस्त करण्यांत झटत होताच. तो आपल्या तलवारीच्या मुठीनें देवतांच्या मूर्तीचे मुखवटे मोडीत असे. याप्रमाणें सत्य उघडकीस आल्यामुळें मूड घेतल्याचें समाधान झालें. म्हणजे ज्या वेळीं त्या इमारती अग्नीमुखीं पडल्या, त्या इमारतींत पूर्वी खऱ्या देवाचा अनादर करून राक्षसांची आराधना करीत....'

हा सर्व मजकूर येथें नमूद करण्याचें विशेष कारण, 'श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि ग्रंथ' या पुस्तकाच्या पृष्ठ १०४ वरच्या लेखांत पुढीलप्रमाणें लिहिलें आहे :

'पण उल्लेखित ता. ११ डिसेंबर १५६४ च्या पत्रांत कुडाळचा निर्देश नाही. ह्या पत्रांमध्ये असें लिहिलेलें आहे कीं, साष्टीतील एका ब्राह्मणाच्या गांवांत (aldeia destes bramenes) जेजुइट पाद्री पेरे कुलासू हा एका प्रतिष्ठित ब्राह्मणास वासिस्मा देण्याच्या इराद्यानें गेला असतां, त्यावर तेथील ब्राह्मणांनीं धनुष्यबाण घेऊन हल्ला केला व एका निरपराधी चर्चच्या नोकरास कंठस्नान घातलें.'

कोणत्याही मूळ लेखाचे, पत्राचे, किंवा मजकुराचे मधलेच दोन किंवा तीन शब्द किंवा एकच वाक्य वेगळें घेऊन मागच्या आणि पुढच्या संदर्भाशिवाय वाचकांसमोर ठेऊन त्या दोन किंवा तीन शब्दांचाच किंवा वाक्याचा अर्थ लाव-

प्याचा प्रयत्न करणें कितपत योग्य ठरेल हें वाचक ठरवतील. त्या दोन किंवा तीन शब्दांचा किंवा एकाच वाक्याचा अर्थ लावतांना त्या वाक्यामागचा व पुढचा संदर्भ समजल्याशिवाय खरा अर्थ ध्यानांत येणें अशक्य वाटतें. यासाठींच वरील समग्र मजकूर पोर्तुगीज भाषेंतील मूळ पुस्तकांतून घेतलेला आहे. तो सर्व वाचल्यानंतर त्यांतील एकंदर वृत्तांत कुठाल गांवांतीलच आहे याबद्दल शंकाही राहात नाही. हा गांव कुठाल असल्याचें Historiae Societatis Iessu ह्या ग्रंथामध्येही म्हटलें आहे. ता. १ मे सन १५६० दिवसापूर्वी (इ. स. १५६६ त नव्हे) कुठाल येथील श्रीमंगेशाच्या देवालयांतील श्रीशिबलिंग त्या देवालयाच्या कुळाव्यांनीं हलवून अंत्रूज महालांत फोंडा तालुक्यांतील प्रियोळ गांवांत नेलें होतें व त्या श्रीमंगेश देवालयाच्या वास्तूचें चर्चमध्ये तात्पुरतें रूपांतर (इ. स. १५६० त) करीपर्यंत ती अभाग होती, याचा पुरावा मागें दिलाच आहे. अशा स्थितींत श्रीमंगेश देवालयाची वास्तू, चर्चमध्ये तात्पुरतें रूपांतर केल्यानंतर ती उध्वस्त करणें किंवा जाळून टाकणें अशक्यच होतें हें कोणीही कबूल करील. जीं पांच मोठीं देवालये व इतर लहान देवालये अग्नीमुखीं पडलीं, तीं देवालये कुठाल गांवांतीलच. पण, श्रीमंगेश देवालयाचीं (चर्चमध्ये जिचें रूपांतर झालें ती वास्तू वगळून) जीं बाकी आनुषंगिक देवालये होती, त्यांच्या वास्तूंस आगी लावण्यांत आल्या. तीं देवालये म्हणजे श्रीसांतेरी आणि श्रीकेशंभू, श्रीवीर, श्रीकपिलेश्वर, श्रीनारायण आणि श्रीभगवती, श्रीगोपिनाथ, या पांच मोठ्या देवालयांच्या इमारती होत्या हें आणखी पुराव्यांवरून लक्षांत येतें.

पणजी शहरांत आरक्किडु इस्तोरिकु म्हणजे पुरातन ऐतिहासिक सरकारी कागदपत्र ज्या सरकारी कचेरींत आहेत, त्यांत 'फोराल दे सालसेत' या नांवानें ओळखण्यांत येत असलेले जुने कागदपत्र, पंचनामे वगैरे एकत्र असलेलें पुस्तक आहे. त्यांत पृष्ठ ४५६ ते ४६४ पर्यंत एक जमिनीच्या वर्णनासह पंचनामा (Auto e a descrição dos predios) असून कुठाल गांवांतील श्रीमंगेश (Do pagode de Mamginato) देवालयाच्या मालकीच्या व इतर देवालयांच्या मालकीच्या ज्या जमिनी होत्या, त्यांचीं नांवें, वर्णन वगैरे माहिती त्या पंचनाम्यांत नमूद आहे. हा पंचनामा कुठाल गांवांत जज स्वतः जातीनें उपस्थित राहून, त्यांच्या समक्ष, कुठाल गांवचा चिटणीस, गांवकार लोक, साक्षीदार खिश्चन, यांच्या सान्निध्यांत तारीख ५ मार्च इ. स. १५६८ रोजीं झालेला आहे व या पंचनाम्याची नकळ श्रीमंगेश देवस्थानच्या दफ्तरांतही

आज उपलब्ध आहे. या पंचनाम्यांत स्पष्टपणे नमूद केलेले आहे कीं, 'Todas as fazendas que pertemsyam aos pagodes e a seus servidores.' म्हणजे सगळ्या जमिनी ज्या देवालयांच्या व त्यांच्या सेवेकऱ्यांच्या होत्या, त्याची माहिती त्या पंचनाम्यांत आहे.

या कायदेशीरपणे केलेल्या पंचनाम्यावरून स्पष्ट व निःसंदिग्धपण असे सांगतां येईल कीं, ज्या दिवशीं हा पंचनामा केला गेला, त्या ता. ५ मार्च १५६८ रोजी उल्लेखित जमिनींचा उल्लेख, त्या पंचनाम्यांत, ज्या अर्थी 'होत्या' या शब्दांत अनेक वेळां केलेला आढळतो, त्यावरून त्या ५ मार्च १५६८ तारखेस त्या त्या देवालयाच्या मालकीच्या राहिल्या नाहींत. निदान ते देव त्या आपल्या जमिनी सोडून म्हणजे त्या जमिनींची विक्री किंवा दुसरी विद्देवाट न लावतां गेले हें उघड आहे. हा पंचनामा कुडाळ गांवांतील देव स्थलांतर करून गेल्या-नंतर त्या देवालयांच्या मालकीच्या जमिनी व इतर मालमत्ता, जें जें काय तेथें राहिलें, त्या सर्वांचा केला गेला. देवालयांत मूर्ती किंवा श्रीलिंग असतांना हा पंचनामा झालेला नाहीं हें सूर्यप्रकाशा इतकें स्पष्ट व निर्विवाद आहे. कारण देवालयांत मूर्ती असतांना हा पंचनामा झाला असता, तर पंचनाम्याऐवजीं देवळें उध्वस्त केलीं गेलीं असतीं, देवांच्या मूताची मोड-फोड झाली असती, हें त्या वेळच्या परिस्थितीची जाणीव असलेला कोणीही सांगू शकेल. शिवाय, ता. १ मे १५६० या दिवशीं, कुडाळ गांवांत जेजुइत पाद्रींनीं प्रथमतःच पाय ठेविला त्या वेळीं, श्रीमंगेश देवालयाची वास्तु देवाशिवाय होती व त्यांतील देव त्यापूर्वीच देवालयाच्या कुळाव्यांनीं दुसऱ्या राज्यांत नेले होते व देवाशिवाय असलेली ती वास्तु त्या जेजुइत पाद्रींनीं, चर्च करण्यासाठीं व्हाइसरॉयकडे मागितली व त्यानें ती दिली, याचे पुरावे मागे दिले आहेत. (ओरियेंतु कोंकिस्तादु, भाग १, पृष्ठ १६९). तसेंच कुडाळ येथें मूळच्या श्रीमंगेश देवालयाच्या भूमीवरच खिश्चन धर्मियांची चर्च सन १५६६ त उभी होती व त्या चर्चचा पाद्रीही तेथें होता, हेंही स्पष्टपणें कळतें. (ओरियेंतु कोंकिस्तादु, भाग २, पृष्ठ २०) (याशिवाय होकुमेंता इंदिका, भाग ७, पृष्ठ ५३, मार्जीन नं. ७४५). इतक्या पुराव्यांनंतर श्रीमंगेशदेव कुडाळीहून इ. सन १५६० सालच्या ता. १ मे पूर्वी स्थलांतर करून अंत्रुज महालांत, दुसऱ्या राज्यांत गेले होते, याबद्दल कसलाच संशय उरत नाहीं आणि म्हणून 'सन १५६६ त कुडाळ येथील श्रीमंगेशाच्या देवालयांतील मूर्ती सदरहू कुळाव्यांनीं हलविल्या होत्या' असें म्हणणें किंवा लिहिणें कोणाही सारा-

सार विचार करणाऱ्या इसमास पटणें शक्य नाहीं. उल्लेखित 'श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि महोत्सव ग्रंथा'च्या पृष्ठ १०१ वरील लेखांत पुढील मजकूर आहे:

'काहीं वर्षांमागे अशी समजूत होती कीं, श्रीमंगेशाचें देवालय सन १५६४ त मोडून त्या जागीं जेजुइट पाद्रींनीं चर्च उभारलें. परंतु हल्लीं प्रसिद्ध झालेल्या उल्लेखित ता. २९ नोव्हेंबर १५६६ च्या पत्रावरून ही समजूत चुकीची ठरते....'

लेखकांनं २९ नोव्हेंबर १५६६ चें पत्र किंवा निदान त्यांतील आवश्यक भाग त्या ग्रंथांत दिला असता, तर कोणती समजूत चुकीची ठरते व खरा प्रकार काय आहे, हें वाचकांस कळून आलें असतें. पण तसें काहीं त्या लेखांत केलेलें दिसत नाहीं, त्यासाठीं जिज्ञासू वाचकांच्या सोईसाठीं, मुद्दाम या पुस्तकांत ता. २९ नोव्हेंबर १५६६ चें फ्रें. गोमिस व्हाज यांच्या पत्राचा आवश्यक भाग, Wicki, Documenta VII, Pág. 63, ६३ वरूनच घेऊन दिलेला आहे. तो वाचल्यानंतर श्रीमंगेश देव केव्हांच दुसऱ्या राज्यांत पळवून नेले होते, देवालयाची इमारत देवाशिवाय होती व ती चर्चसाठीं मागून घेऊन तिची दुरुस्ती करून चर्चसाठीं तात्पुरती उपयोगांत आणली, वगैरे सर्व काहीं कळत येतें.

वरील सर्व मजकूर व त्यावद्दलचे पुरावे, विशेषतः ता. २९ नोव्हेंबर १५६६ चें फ्रें. गोमिस व्हाज याचें पत्र, ज्या पत्राचा उल्लेख 'श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि महोत्सव ग्रंथां'त प्रसिद्ध झालेल्या लेखांत पृष्ठ १०१ वर केलेला आहे, येथें नमूद करण्याचें कारण एवढेंच कीं, श्रीमंगेश देवाचें स्थलांतर इ. सन १५६० वर्षाच्या ता. १ मे पूर्वी झालें व तें इ. सन १५६६ सालीं खचित नव्हे. हें सर्व श्रीशांतादुर्गा चतुःशताब्दि ग्रंथांतील वर उल्लेखित लेखाचे लेखक फ्रें. इतिहासाचार्य डॉ. पांडुरंग पिसुलेंकर यांच्याविषयीं मला पूर्ण व नितांत आदर असूनही लिहिल्याशिवाय राहावत नाहीं.

×

×

×

पार्तुगीज राजवटींत कुडाळ येथील उत्खननांत तेथील दैवतांच्या मूर्ती मिळारल्यावद्दल अहवालांतील सरकारी माहिती

कुशस्थली (कुडाळ) गांवांत श्रीमंगेश देवाचें देवालय होतें. तेथून श्रीशिव-लिंगरूपी श्रीमंगेशास संकटकालीं रातोरात अंत्रूज महालांत नेण्यांत आलें यावद्दल सविस्तरपणें माहिती मागे दिली आहे. तें शिवलिंग वाहवून नेतांना पंचायतन व परिवार देवतांच्या पाषाणी मूर्तीही बरोबर नेणें अशक्यप्रायः होतें व म्हणून त्या

प्रत्येक दैवताचें कांहीं तरी प्रतीक बरोबर नेलें असणं साहजिकच आहे. श्रीमंगेश देवालयानी इमारत चर्चसाठीं रुपांतर करून वापरण्यांत आली व इतर परिवार देवतांच्या देवालयांच्या इमारती जाळून टाकण्यांत आल्या याबद्दलचेही पुरावे मागें दिले आहेत. रायतूर किल्ल्याचे कॅप्टन दिदाकुस फेर्नादिस यानें सर्व देवालयांतील मूर्तींचे मुखवटे आपल्या तलवारीच्या टोकानें मोडण्याचें सत्र चालविलें होतें. ज्या-वरून हा इसम कुड्डालच्या पांच देवालयांस आगी लावण्याच्या व उध्वस्त कर-ण्याच्या कार्यांत होता त्यावरून बहुतेक पाषाणी मूर्तींची वासलात याच इसमानें लावली असावी, असें गृहित धरणें भाग आहे. किंवा देवालयाच्या इमारतींस आगी लावल्यानंतर त्यांतील मूर्ती देवालयाच्या भग्न अवशेषांखालीं गडप झाल्या असतील असें मानण्यासही आज सरकारी पुरावा आहे. गोव्यांत पोर्तुगीज राजवट चालू अस-तांना त्या सरकारच्या पुराणवस्तु संशोधन मंडळानें (कोमिस्सांव पेर्मानेंत दे आर्कि-योलोजीय) इ. स. १९३३ सालीं सासष्टी तालुक्यांत गांवोगांवी चौकशी करून माहिती मिळवून सोळाव्या शतकांत हिंदु देवतांचीं जीं देवालये मोडलीं गेलीं होती, त्या मोडलेल्या देवळांतील मूर्ती कुठें असाव्यात याबद्दल माहिती मिळवून त्या त्या जागीं उत्खनन चालविलें होतें. असें उत्खनन कुड्डाल गांवांतही सुरू केलें होतें व त्यांतील एका उत्खननांत कुड्डाल गांवांत 'धुम्यालें' नामक बागायतीच्या जमिनींत साडेचार मीटर खोदल्यानंतर श्रीभगवतीदेवीची पाषाणी मूर्ति मिळाली. ही 'धुम्यालें' नामक जमीन मानुयेल फ्रांसिस्क फेर्नादिस यांच्या मालकीची होती. त्याचप्रमाणें श्रीनारायण देवाचे पाषाणी पाय भगवतीचो पाटो नामक बांधावर जमिनींत दीड मीटर खोल खोदल्यावर मिळाले.

अशाच प्रकारचें उत्खनन कुड्डाल शेजारच्या सांकनाळ गांवांत चाललें होतें. तेथें श्री. लाडू शेणवीं संजगिरी यांच्या मालकीच्या, 'कामतिलें' नामक बागायत जमिनींत चार मीटर खोल खोदल्यानंतर श्रीशांतादुर्गा देवीची मूर्ति मिळाली. त्याचप्रमाणें श्री. दियस यांच्या मालकीच्या 'वाघालें' नामक जमिनींत एक मीटर खोल खोदल्यानंतर तेथें विरागळ (पाषाणी) मिळालें. * अशाच प्रकारचीं आणखी उत्खननें इतर गांवांत केलीं होती त्यावेळीं बेताळभाटी गांवांत बेताळाचे पाय, वेरोडें गांवांत श्रीकाळभैरव, मडगांव येथें श्रीभैरवाचा डोक्याचा भाग, आणि चांदर येथें लिंग सांपडलें.

* विरागळ म्हणजे एखाद्या शूर पुरुषाच्या थडग्यावर ठेवलेलें स्मारक.

वरील सर्व माहिती कोमिस्सांव पेर्मानेंत दे आर्कियोलोजीय या कमिशननें इ. स. १९३२-१९३३ सालच्या आपल्या कार्याचा जो अहवाल त्या वेळच्या गोव्याच्या गव्हर्नर जनरलास सादर केला होता, त्या अहवालांत वाचावयास मिळते. हा अहवाल ता. ३० नवंबर १९३३ रोजी त्या कमिशनतर्फे डॉ. आंतोनियु बेर्नाट्टु ब्रागांस पेरैर यांनीं सही केलेला आहे. हे श्री. ब्रागांस पेरैर त्याकाळीं गोव्याच्या हायकोर्टचे जज होते. या अहवालाची नक्कल 'उ ओरियेंतु पोर्तुगेज' या प्रकाशनांत (नंबर ५, सन १९३३, पृष्ठ १९४ ते २३४) छापलेली असून हें प्रकाशन त्या कोमिस्सांव पेर्मानेंतु दे आर्कियोलोजीय तर्फे प्रसिद्ध केलें जाई.

□ □ □

श्रीमंगेश प्रय संग्रहालय, ठाणे. स्वल्प
संयुक्त... ७८६१६ वि: श्री. ५११५
संयुक्त... ५३७ नों दि: ३९-३-७२

परिशिष्ट

१

देवस्थानांत होणारे महत्वाचे उत्सव

श्रीमंगेश देवस्थानांत दैनंदिन कार्यक्रमांत रुद्रावर्तनें, रुद्र एकादशिनी, रुद्रामिषेक, लघुरुद्र, महारुद्र, महानैवेद्य घूड, ब्राह्मण संतर्पणं, समाराधना, नंदादीप, तसेंच रात्रीच्या वेळीं शिबिकोत्सव, लालक्युत्सव, सुखासनोत्सव, हत्ती अंबारी उत्सव, धाकटा रथोत्सव, खांब पेटविणं, दीपाराधना, रंगपूजा इत्यादि सर्व, यांत विशेषेकरून देवस्थानच्या असंख्य महाजन व इतर भाविक लोकांकडून अव्याहतपणें देवस्थानांत प्रतिवर्षीं ठरलेल्या तिथी महिन्यांत साजरा होण्यासाठीं देवस्थानच्या भांडारांत कायम निधी भरून व्यवस्था केलेली आहे. या पुस्तकांत फक्त श्रीमंगेश देवस्थानांत वर्षाच्या बाराही महिन्यांत जास्त महत्वाचे कोणते उत्सव साजरे केले जातात, त्याबद्दलची नोंद दिली आहे व हीच नोंद वाचकांस जास्त उपयुक्त ठरेल असें वाटतें.

चैत्र मास

चैत्र शु. १. : श्रीसंवत्सर प्रतिपदा, पंचांग श्रवण, (श्रीच्या भांडारांतून खर्च) श्रीरामायण पारायण प्रारंभ, पंचमूर्ती दर्शन, रात्रौ सुखासनोत्सव, श्रीरामनवमी उत्सवाचा प्रारंभ. वसंत पूजा प्रारंभ (दोन महिने म्हणजे वैशाख अमावास्यापर्यंत ही वसंतपूजा दररोज व्हावयाची असते.)

चैत्र शु. ७, ८, ९, १० : चार दिवस रात्रौ नाटक.

चैत्र शु. ९ : श्रीरामनवमी-श्रीरामजन्मोत्सव, रात्रौ फलाहार.

चैत्र शु. १० : समाराधना, ब्राह्मणसंतर्पण, पहांटेस रथोत्सव (खांबावरून रथ नाचविला जातो.)

चैत्र शु. १५ : हत्ती अंबारींतून श्रीची मिरवणूक उत्सव, खांबावर दीपाराधना.

चैत्र वद्य ६ : श्रीउमामहेश्वर व्रत समाराधना.

चैत्र वद्य ७ : चांदीच्या पालखींतून मिरवणूक उत्सव.

वैशाख मास

वैशाख शु. ३ : अक्षय तृतिया-दुपारीं समाराधना, रात्रौ शिबिकोत्सव.

वैशाख वद्य १२ : श्री नार्दक स्वामी यांची पुण्यतिथी, समाराधना. (श्रींच्या भांडारांतून खर्च.)

जेष्ठ मास

जेष्ठ वद्य ५ : शिविकोत्सव.

आषाढ मास

आषाढ शु. १२ : श्रीशयन द्वादशी-श्रींची स्वारी पालखींतून तलावावर जाते.

श्रावण मास

श्रावण शु. १५ श्रावणी पौर्णिमा-पवित्रा रोपण. (श्रींच्या भांडारांतून खर्च).

श्रावण वद्य ८ : श्रीकृष्ण जन्माष्टमी-रात्रौ शिविकोत्सव.

या महिन्यांतील प्रत्येक सोमवारी इतर सर्व सोमवारांप्रमाणे शिविकोत्सव, रंगपूजा वगैरे विशेष पद्धतीने करण्यांत येतात. परंतु त्याशिवाय रात्रौ म्हणजे प्रदोष पूजा, सोमवार व्रतपूजा कार्यक्रम संपल्यावर समाराधना होऊन नंतर शिविकोत्सव होत असतो.

भाद्रपद मास

भाद्रपद शु. ५ : नवान्न ग्रहण (श्रींच्या भांडारांतून खर्च).

भाद्रपद शु. ६ : श्रीदेवीभगवतीस रात्रौ रंगपूजा.

भाद्रपद शु. १४ : श्रीमदनंतव्रतोत्सव, ब्राह्मण संतर्पण, समाराधना, रात्रौ शिविकोत्सव.

भाद्रपद वद्य १० : शिविकोत्सव.

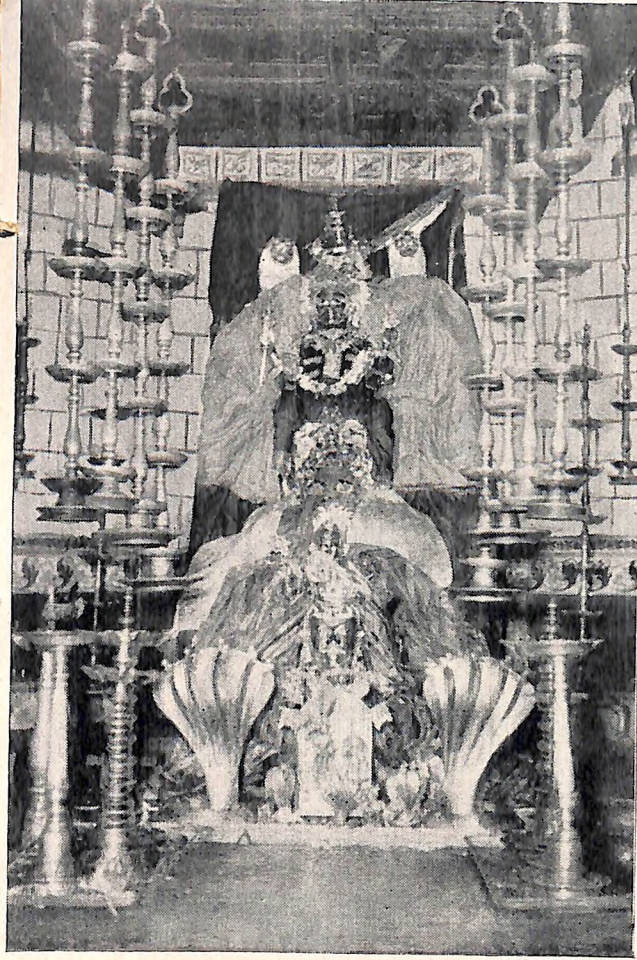
आश्विन मास

आश्विन शुक्ल प्रतिपदेपासून शुक्ल ९ पर्यंत नवरात्रोत्सव. दररोज रात्रौ मखरांत श्रींची मूर्ति मोठ्या अवरुणनीय शृंगारांत आरूढ होत असते. कीर्तन झाल्यानंतर आरती चालू असतांना मखर झोंपाळ्याप्रमाणे हलविले जाते. नानाविध वाद्ये वाजविण्यांत येतात. एकंदरीत उत्सव फारच प्रेक्षणीय होत असतो. मखरांत श्रींची मूर्ति दररोज नवनव्या वाहनांवर आरूढ झालेली असते व महानवमीच्या रात्रौ श्रींची मूर्ति गंगावतरण, भस्म, रुद्राक्षमाला, रुंडमाला अशा अलंकारांत व म्हातारा वेष अशा स्वरूपांत त्या मखरांत दिसत असते. शिवाय शिविकोत्सव.

आश्विन शुक्ल ८ : 'धुमें' उपनांवाच्या वत्स गोत्रीय कुटुंबियांकडून महारुद्र शिंगांचा, दोन दिवस.

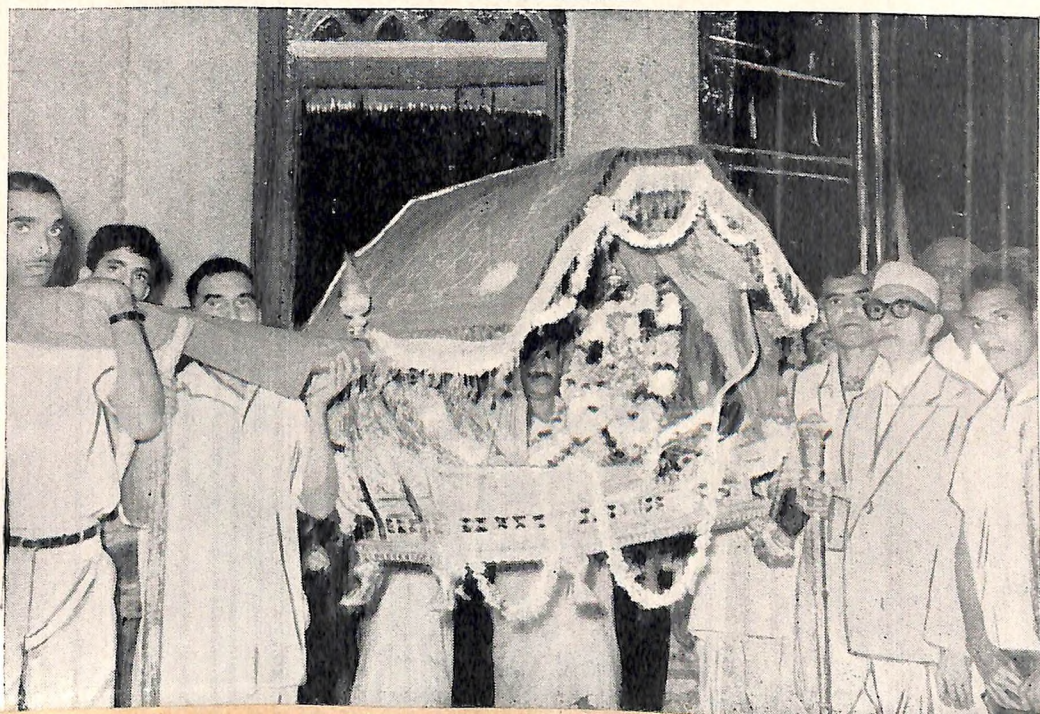
आश्विन १० : श्रीविजयादशमी संध्याकाळीं सिमोळंधनाचा पालखीउत्सव, दीपोत्सव. पालखी सिमोळंधन करून देवाल्यांत परत आल्यानंतर श्रींकडे सार्वजनिक कल्याणासाठीं प्रार्थना व गावडे लोकांसह सर्वांकडून गाव्हणें, नंतर कौलप्रसाद. (श्रींच्या भांडारांतून खर्च).

त्याच दिवशीं म्हणजे विजयादशमीची पालखी व गाव्हणें, प्रसाद-कौल झाल्यानंतर कीर्तन, नंतर सुखासनोत्सव, मिरवणूक वगैरे उत्सव होत असतात. हा सुखासनोत्सव

पंचमूर्तीदर्शन

पालखी

सांगड

खांद्यावरील रथ

श्रीमंगेश देवाचे आज स्थळ कुशास्थळीं उर्फ कुड्डळ या गांवच्या कोमुनिदादीचे (ग्रामसंस्थेचे) सद्यःकालीन एकमेव हिंदु धर्मीय कोपोनेत जणकार वर्गी, जे वत्स गोत्रीय धुमें उपनांवाचे श्रीमंगेश देवाचे उपासक महाजन आहेत, त्यांकडून त्यांच्या खर्चाने साजरा केला जातो.

आश्विन शु. १२ ते कार्तिक शु. १२ : पर्यंत दररोज हरिजागर चालू असतो.

आश्विन शु. १२ : प्रियोळ गांवांतील देवस्थानांतील श्री वेताळाची स्वारी (अवसर) देवालयंत येत असते. त्याची पूजा, व तळी तसरीव, शोला, बहुमान देऊन केला जातो. (श्रीच्या भांडारांतून खर्च)

आश्विन शु. १५ : कोजागिरी उत्सव, रात्रौ सुखासनोत्सव.

आश्विन वद्य १२ : श्रीगुरुद्वादशी उत्सव, दुपारीं ब्राह्मण संतर्पण, समाराधना, रात्रौ थोरल्या लालकींतून श्रीची मिरवणूक.

आश्विन वद्य १४ : नरकचतुर्दशी, दिपवाळीचा उत्सव, पंचमूर्तीदर्शन, रात्रौ श्रीकुवेर-लक्ष्मी पूजनोत्सव.

कार्तिक मास

कार्तिक शु. १ पासून १४ : पर्यंत सतत चौदा दिवस रात्रौची देवालयांत दोन दारी सहा रांगांची दीपाराधना.

कार्तिक शु. २ : भाऊजीज उत्सव. दुपारीं समाराधना, रात्रौ सुखासनोत्सव.

कार्तिक शु. ११ : पंचमूर्ती दर्शन. रात्रौ खांद्यावरील रथोत्सव.

कार्तिक शु. १२ : कालाउत्सव, रात्रौ गोपालकाल. हा उत्सव फारच प्रेक्षणीय असतो. श्रीची स्वारी पालखींतून मिरवणूकीने देवालयातून प्राकाराबाहेर भटवाडींत व तेथून श्री कौंडिण्य पुरुषाचे देवालयाकडे जाऊन नंतर परत प्राकारांत येऊन देवालयाच्या डाव्या बाजूस उभारलेल्या मंडपांत येते. तेथें तुलसीवृंदावनावर मखर शृंगारलेले असतें, त्या मखरांत श्रीची मूर्ति आसनावर बसते. वर उल्लेखित पालखीच्या मिरवणुकींत वाटेंत दुतर्फा दीपाराधना, तोरणें उभारलेली, वाटेंत नानाविध रंगीचेरंगी रांगोळ्या काढलेल्या प्रत्येक घराच्या दारांत पूजा, आरती वगैरे सर्व कांहीं होतें. (श्रीच्या भांडारांतून खर्च)

कार्तिक शु. १३ : सकाळीं दहिंकाला व हा दहिंकाला झाल्यानंतर श्रीची स्वारी पालखींत वसून तलावावर स्नानास जाते. पालखींत श्रीमंगेश उत्सव मूर्तीच्या जवळच श्रीविठ्ठल रघुमाईचीही मूर्ति असते. तलावावर पालखी पोंचल्यानंतर तलावाच्या कांठावर पालखी ठेवण्यांत येऊन त्यांतील फक्त श्रीविठ्ठल रघुमाईची मूर्ति देवस्थानचा पुजारी भटजी आपल्या पोटास घट्ट बांधून घेऊन तलावांत ती मूर्ति पाण्यांत भिजेपर्यंतच्या खोलीवरून त्या तलावाच्या सभोंवार पांच प्रदक्षिणा काढतो. प्रदक्षिणा काढतांना त्या मूर्तीबरोबर देवस्थानचा सेवकवर्ग, वाजंत्री, कलावंती नृत्यांगना वाजत गाजत प्रदक्षिणा काढतात. तलावांत स्थानिक गावडे लोकांचीं मुलें पोहतात. तलावाच्या कडेवर असलेले लोक तलावांत पिकीं केळीं फेंकतात. तीं केळीं पोहणारे इसम जमा करतात. एकंदरीत कार्यक्रम आल्हाददायक असतो. प्रदक्षिणा काढून झाल्यावर ती श्रीविठ्ठल रघुमाईची मूर्ति

पुसून श्रृंगारून परत पालखींत श्रीमंगेश उत्सव मूर्ती सन्निध वसविण्यांत येते व ही पालखी तलावावर फेरी घेऊन प्रकारांत येऊन देवालयस प्रदक्षिणा घालून देवालयांत येते. पालखी तलावावरून परत देवालयांत येईपर्यंत या पालखीस खांद्यावरून वाहविण्याची वहिवाट श्रीमंगेश देवाच्या वत्सगोत्रीय महाजनांत आहे, व ही वहिवाट शेंकडों वर्षांपासून असून वत्सगोत्रीय महाजन तो आपणाला बहुमान समजतात. याचे कारण, कुडास्थलीहून श्रीमंगेश देवाचे स्थलांतर प्रियोळ गांवांत आजच्या मंगेशी वाड्यावर जें झालें, तें वत्सगोत्रीय महाजनांनीच त्या संकटकालीं श्रीदेव आपल्या खांद्यावरून आणून केलें अशी आख्यायिका आहे. याच कारणासाठीं प्रतिवर्षीं याच दिवशीं पालखी वाहविण्याचा मान वत्सगोत्रीय लोकांस सतत देण्यांत आला आहे. (श्रीच्या मांडारांतून खर्च)

कार्तिक शु. १४ : वनभोजनोत्सव-सकाळीं साधारणपणें ११ वाजण्याच्या सुमारास श्रीची स्वारी पालखींत वसून देवालयांतून वनभोजन मंडपांत (मठांत) थाटांनै प्रवेश करते व मखरांत आसनस्थ होते. तिथें होमहवनादि शास्त्रोक्त विधी, देवकृत्य झाल्यानंतर दोन वाजतां वनभोजन समारंभ (समाराधना) होत असते. रात्रौ पुराण, नित्य कीर्तन झाल्यानंतर साधारणपणें रात्रौ १० वाजतां पालखींत परत श्रीमंगेश देवाची स्वारी वसते कदली, पोफळी व इतर नानाविध फुलांफांद्यानी तयार केल्ल्या कृत्रिम वनांतून मिरवीत मिरवीत ती पालखी देवालयांत येते. वाटेंत दोन्ही बाजूंनीं दीपाराधना, वेद्घोष अशा थाटांत व वाद्यांच्या गजरांत त्या मिरवणुकीस फारच शोभा येते. श्रीदेव मंदिरांत पोचल्यावर महाआरती होऊन नैवेद्य प्रसाद वांटल्यानंतर हा कार्यक्रम संपतो.

कार्तिक शु. १४ : श्रीवैकुंठ चतुर्दशीचा उत्सव-रात्रौ श्रीची स्वारी पालखींतून तलावावर जाते. तलावाच्या वाटेंत सर्वत्र दीपोत्सव, तलावाच्या कांठावर, भिंतीवर, पाण्यांत, तुळसीवृंदावनावर शेंकडो दिवे (पणत्या) यामुळें उत्सव फारच आल्हादकारक वाटतो. पालखी परत देवालयांत येऊन आरत्या होऊन नंतर कार्यक्रम संपतो.

कार्तिक शु. १५ : दुपारीं वनभोजन. कार्तिक शु. १४ प्रमाणेंच (कार्यक्रम) पालखींतून श्रीची स्वारी वनभोजन मंडपांत जाते. तेथें श्रीची मूर्ति मखरांत वसते. होम हवनादी कृत्यें, धात्रीपूजन वगैरे झाल्यानंतर समाराधना. रात्रौ परत तेथून पालखींतून मिरवणूक देवालयांत येते. वाटेंत दीपोत्सव वगैरे पहिल्या वनभोजनाप्रमाणेंच होत असतो.

कार्तिक कृष्ण ७ : श्रीशिवशर्मा (कौंडिण्य पुरुष) चा काला.

कार्तिक कृष्ण ८ : श्रीशिवशर्मा देवालयाकडे गोपालकाला.

कार्तिक कृष्ण १४ : शिबिकोत्सव.

मार्गशीर्ष मास

मार्गशीर्ष शुक्ल ११ : श्रीमद्भगवद्गीता जयंत्युत्सव. समाराधना, शिबिकोत्सव (चांदीची पालखी).

मार्गशीर्ष शु. १५ : वनभोजन, समाराधना, रात्रौ लालखी उत्सव.

मार्गशीर्ष वद्य ४ थी : शिविकोत्सव (चांदीची पालखी).

मार्गशीर्ष अमावास्या : शिविकोत्सव (चांदीची पालखी).

या महिन्यांत श्रीक्षेत्र प्रयाग येथून श्रीगंगेची कावड श्रीस्थळ मंगेशीं येत असते. ही कावड श्रीस्थळ मंगेशीं गांवांत पोचतांच ती, सीमोळंबनाची पालखी विजयादशमीच्या दिवशी ज्या पेडावर बसते त्याच पेडावर कावड आणणारा यात्रेकरू ब्राम्हण ठेवतो व आपण कावड आणल्याचा निरोप देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीस पाठवितो नंतर देवस्थानची व्यवस्थापक कमिटी, ब्राह्मण व इतर सेवक जन, वाजंत्री, कलावंती, हिलामतसह त्या जागीं येऊन श्रीगंगेच्या कावडीचें स्वागत करून ती कावड वाजत गाजत देवालयांत नेण्यांत येते व तेथें श्रीगंगापूजन करून ते कलश श्रींच्या गर्भागारांत व्यवस्थितपणें ठेवण्यांत येतात. त्यांतील एका कलशांतील 'भागीरथी'नें श्रीमहाशिवरात्री रोजीं, श्रीमंगेश देवाचे महाजन, कुंभारजुवें येथील केंकरे उपनांवाच्या घराण्याकडून प्रदोष कालीं श्रीमंगेशास महाअभिषेक केला जातो, त्याचप्रमाणें श्रावण महिन्यांत चवथ्या सोमवारीं त्याच केंकरे घराण्याकडून श्रींस शिंगाचा महारुद्र मोठ्या थाटांत करण्यांत येत असतो. त्या महारुद्राभिषेकासाठीं (सोमवार रोजीं प्रदोषकालीं सोमवार व्रत पूजेचे वेळीं) दुसऱ्या कलशांतील गंगाभागीरथीचा वापर करण्यांत येतो. ही गंगाभागीरथीची कावड श्रीक्षेत्र प्रयाग येथून श्रीमंगेश देवस्थानांत प्रतिवर्षीं येण्याची व्यवस्था केंकरे घराण्यांतील कुंटुबियांनीं बऱ्याच वर्षापूर्वीं केलेली आहे.

पौष मास

पौष महिन्यांतील पहिल्या सोमवारीं : शिविकोत्सव.

पौष कृष्ण ६ नंतरचा शुक्रवार ते सोमवारपर्यंत—सार्वजनिक महारुद्र (शिंगाचा) दुपारीं समाराधना, रात्रौ धाकटा रथोत्सव. हा रथ खांद्यावरून वाहतात. हा महारुद्र, श्रीमंगेशाचे सर्व कुळावी महाजनांच्या आयुरारोग्य व कुटुंब कल्याणार्थ व उत्तरोत्तर अभिवृद्धिसाठीं केला जातो. (श्रींच्या भांडारांतून खर्च)

पौष अमावास्या : 'गड' घालणें. (श्रींच्या भांडारांतून खर्च). पौष महिन्यांत चतुःसीमांवर 'गड दाळप' जळमीमार्फत केळें जातें.

माघ मास

माघ शुक्ल ५ : श्रीसांतेरी देवीचें कालट (जत्रा). ही श्रीसांतेरी देवी सर्व महाजनांची आराध्य ग्रामदेवता असून तिचें देवालय तलावाच्या उजव्या बाजूस असलेल्या उंचवट्यावर आहे. रात्रौ श्रीसांतेरी देवीस रंगपूजा, पुराण, कीर्तन, आरत्या वगैरे झाल्यावर २४ विडे श्रीसांतेरी देवीसमोर ठेवलेले असतात. श्रीमंगेश देवस्थानचे महाजन जे तेथें देवालयांत या उत्सवास हजर असतील, त्यांतील प्रत्येक वांगडाच्या महाजनांस एक विडा याप्रमाणें ते विडे (तांबूल) पुजारी भटजीकडून देण्यांत येतात (श्रींच्या भांडारांतून खर्च)

माघ शु. ७ : रथसप्तमी-विजय रथोत्सव.

माघ शु. ८ : हत्ती अंबारींतून श्रीची मिरवणूक.

माघ शु. ९ : रौप्य शिबिकोत्सव.

माघ शु. १० : खांद्यावरील रथोत्सव.

माघ शु. ११ : रौप्य शिबिकोत्सव.

माघ शु. १२ : मध्यान्हीं पंचमूर्ती दर्शन, रात्रौ नौकाक्रीडन (सांगड). तलावांत दोन होळ्यांचा सांगड करून त्यावर मखर शृंगारून त्यांत श्रीची स्वारी बसवून त्या सांगडाच्या तलावांत तुलसीवृंदावनासभोंवार पांच फेऱ्या होतात. प्रेक्षणीय दारूसामान, दीपोत्सव इत्यादी यावेळीं करण्यांत येतो.

माघ शुक्ल १३ : सुखासनोत्सव.

माघ शुक्ल १४ : धाकटा रथोत्सव, दीपोत्सव, रोषणाई इत्यादी (श्रीच्या भांडारांतून सर्व खर्च होत असतो).

माघ शुक्ल १५ : महा पर्वणी महोत्सव, थोरला रथोत्सव, महा प्रसाद कौल, सार्वजनिक गाऱ्याणें श्रींकडे घातल्यानंतर देण्यांत येतो. दीपोत्सव, फोग (दारूकाम) विशेष प्रकारची रोषणाई, मुक्तद्वार सार्वजनिक समाराधना (एकंदर उत्सव खर्च श्रीच्या भांडारांतून होतो).

माघ वद्य १ : सार्वजनिक समाराधना (श्रीच्या भांडारांतून खर्च).

माघ वद्य ३ : दुपारीं समाराधना, रात्रौ शिबिकोत्सव. श्रीमंगेशाची सुवर्णमूर्ति या उत्सवास पालखीत बसते.

माघ वद्य ५ : नूतन कवचोत्सव, दुपारीं समाराधना, रात्रौ शिबिकोत्सव (चांदीच्या पालखींतून मिरवणूक). ह्या उत्सवाचा समस्त महाजनवृंदाणें ठरविल्याप्रमाणें खर्च श्रीच्या भांडारांतून होत असतो. याच दिवशीं रात्रौ 'जागर' पेणीं यांकडून केला जातो (खर्च श्रीच्या भांडारांतून).

माघ वद्य ८ : समाराधना, रात्रौ शिबिकोत्सव (चांदीची पालखी).

माघ वद्य १४ : महाशिवरात्रीचा उत्सव. रात्रौ सार्वजनिक फलाहार, पहाटेस धाकटा रथोत्सव. या दिवशीं अखंड रुद्राभिषेक, लघुरुद्र, तसेंच रात्रौ चतुःप्रहरी पूजा पहाटेपर्यंत होऊन नंतर रथोत्सवास प्रारंभ केला जातो. याच दिवशीं प्रदोषकालीं श्रीस श्रीगंगाभागीरथीचा अभिषेक, वाद्यांच्या गजरांत केंक्रे-कुंभारजुवें कुटुंबियांकडून केला जातो.

माघ अमावस्या : दुपारीं ब्राह्मण संतर्पण, समाराधना, ब्रह्मीभूत श्रीमत् परमहंस पूर्णानंद सरस्वती स्वामी महाराज गौड पादाचार्य श्रीसंस्थान मठ कैवल्यपूर (कवळें) यांच्या इच्छेनुरूप कवळें मठाच्या खर्चीनें या तिथीस सोमवार आल्यास सोमवारच्या पालखी मिरवणुकीच्या वेळीं खांबावर दीपाराधना पेटविली जाते.

फाल्गुन मास

फाल्गुन पौर्णिमा : शिविकोत्सव (चांदीची पालखी).

फाल्गुन वद्य ५ : शिविकोत्सव (चांदीची पालखी).

फाल्गुन वद्य १० : शिविकोत्सव (चांदीची पालखी).

वर उल्लेखिलेले बहुतेक उत्सव व त्याबद्दल होणारा वार्षिक खर्च भागविण्यासाठी त्या त्या उत्सवाच्या संस्थापकांनी श्रीच्या भांडारांत कायम निधी भरून त्या निधीच्या वार्षिक व्याजाच्या रकमेतून खर्च होण्याची व्यवस्था केलेली आहे. त्यांत कांहीं महत्वाचे उत्सव श्रीमंगेश देवस्थानच्या भांडारांतून देवस्थानच्या खर्चाने साजरे केले जातात. त्यांची नोंद प्रत्येक ठिकाणी टीप देऊन केलेली आहे.

प्रतिवर्षी सार्वजनिक गाऱ्हाणें-प्रार्थना

श्रीमंगेश देवस्थानांत वार्षिक फक्त आश्विन शुद्ध-दशमी (विजयादशमी) रोजी सिमो-लंड्रनाची पालखी देवाल्यांत आल्यानंतर, कार्तिक शुद्ध त्रयोदशी रोजी काल्याची पालखी देवाल्यांत येऊन नंतर श्रीमंगेश देवास महारती झाल्यानंतर, व माघ शुद्ध पौर्णिमा रोजी महापर्वणी महोत्सवांतील थोरला रथोत्सव होऊन त्या रथोत्सवांतील उत्सव मूर्ति पालखींत बसून ती पालखी देवाल्यांत येऊन त्यानंतर श्रीमंगेश देवास महारती झाल्यानंतर, सर्व महाजन कुळावी, देवस्थानचा सेवक वर्ग, भक्तजन व समस्त जनतेच्या कल्याण व अभिवृद्धिबद्दल सार्वजनिक प्रार्थना-गाऱ्हाणें घालतात. हें गाऱ्हाणें देवस्थानचे सर्व भटजी पुरोहित व बारा गावडे यांजकडून घालण्यांत येतें. वरील प्रमाणें सार्वजनिक गाऱ्हाणें प्रतिवर्षी तीनच महोत्सवांचे वेळी घालण्यांत येतें व तें गाऱ्हाणें श्रीमंगेश देवाल्यांत चौकावर श्रीमंगेश देवासमोर घालण्यांत येतें. पण, याशिवाय पौष महिन्यांत शेवटच्या सोमवारी सांगता होईल अशा योजनेनें त्या सोमवार पूर्वे शुक्रवारी सर्व महाजनांच्या नांवे शिंगाचा महारुद्र (सार्वजनिक महारुद्र) साजरा केला जातो. तो महारुद्र सांगता झाल्याच्या सोमवारी एक सार्वजनिक गाऱ्हाणें घालतात व हें गाऱ्हाणें श्रीमंगेशाच्या देवाल्यांत घालल्यानंतर लगेच श्रीमुलकेश्वर देवाल्यांत सर्व लोक, पुरोहित, गावडे इत्यादि मिळून गाऱ्हाणें घालतात.

देवस्थान व्यवस्थेसंबंधीची नियमावली

गोमंतकांत सर्व हिंदु देवाळयांची कायदेशीर व्यवस्था व कारभार करण्यासाठी पोर्तुगीज सरकारच्या राजवटीत एक देवस्थानचा कायदा मंजूर केलेला आहे. हा कायदा सर्व देवस्थानांसाठी आहे. पण त्या सर्वसाधारण कायद्याशिवाय प्रत्येक देवस्थानची अंतर्गत व्यवस्था, पूर्वापार चालीरिती, हक्क, वहिवाटी, जबाबदाऱ्या व कर्तव्ये यांसंबंधी आपल्या देवस्थानची वेगळी नियमावली करण्याचे अधिकार सरकारने प्रत्येक देवस्थानास दिले व त्याप्रमाणे श्रीमंगेश देवस्थानने आपल्या देवस्थानांतील अंतर्गत कारभार, चालीरिती, पूर्वापार वहिवाटी सर्व जमेस धरून एक नियमावली केली. ती नियमावली त्यावेळच्या सरकारने पास करून, तिची मंजुरी पोर्तुगीज नंबर १४६, ता. १५ जून १९०९ ने फर्मावण्यांत आली व ती सरकारी म्याॅशेटवर प्रसिद्ध झालेली आहे.

देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीस या नियमावलीतील कारभार व व्यवस्थाविषयक बाबतींतील कलमांत व त्यांनुसार योग्य अंमलबजावणी व्यवस्थितपणे होण्यासाठी बऱ्याच अडचणी अनुभवास येऊ लागल्या. देवस्थानच्या सर्वसाधारण कायद्यानुसार प्रतिवर्षी देवस्थानच्या जमाखर्चाचे अंदाजपत्रक सरकारकडून पास झाल्याशिवाय अंमलांत येऊ शकत नव्हते. ते पास होण्यास कांहीं बंधने सरकारकडून येऊ लागली. हीं बंधने वास्तविक न्याय्य व सयुक्तिक होती. उदाहरणार्थ, देवस्थानांत जे देवकृत्यादि उत्सव वगैरे करण्यासाठी पैसे आकारले जातात, त्यांतील एक पै देखील देवस्थानच्या भांडारास जमा न होतां सर्वच्या सर्व पैशांची वांटणी केली जाते. या वांटणीत एक पैचा हविर्भाग सुद्धा प्रत्यक्ष देवस्थानच्या भांडारास जमा होऊ नये, याबद्दल नापसंती सरकारी मामलेदारांकडून व्यवस्थापक कमिटीच्या निदर्शनास आणली जाऊ लागली. याचे मुख्य कारण देवस्थानच्या उत्तनांत दरवर्षी येणारी तूट, खर्चात अपरिहार्य वाढ व अंदाजपत्रक तुटीचे पास होणे अशक्य, यासाठी कांहीं तरी प्रत्यक्ष कायदेशीर उपाय योजना केल्याशिवाय वार्षिक जमा-खर्चाचे अंदाजपत्रक पास होण्याचे अडून पडू लागून, त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम देवकृत्ये-उत्सव व इतर सर्वच व्यवस्था कारभारावर होणे क्रमप्राप्त झाले. त्यासाठी देवस्थानच्या नियमावलीच्या कलम २४ व

कलम २५ या दोनच कलमांसंबंधी इ. स. १९०९ पासून इ. स. १९३९, या तीस वर्षांच्या कालांत व्यवस्थापक कमिटीस प्रत्यक्षांत जे अनेक अनुभव आले ते जमेल धरून देवस्थानच्या महाजन मंडळीने आपल्या सभेत एकमताने ठराव करून, त्या दोनच कलमांत किंचित् नाममात्र फरक करून देवस्थान भांडारास कांहीं किरकोळ हविर्भाग प्रत्येक देवकृत्याबद्दल जमा होणाऱ्या पैशांतून मिळविण्याची व्यवस्था केली. ही सुधारित दोन कलमे सरकारकडून पास होऊन पोर्तुगीज नंबर ३५३०, तारीख १४ नोवंबर सन १९४० ने मंजुरी मिळून ती सरकारी ग्याॅझेट (बोलेती ऑफिसीयल पहिली सेरिया, नंबर ४१, ता. १४ नोवंबर १९४०, पृष्ठ ३५९ ते ३६२) वर प्रसिद्ध झाली आहे.

मूळ संबंध नियमावली इ. स. १९०९ साली तसेंच त्यांतील दोन कलमांची नंतर केलेली दुरुस्ती इ. स. १९४० साली सरकारी ग्याॅझेटांत पोर्तुगीज भाषेत प्रसिद्ध झालेली आहे. परंतु देवस्थानच्या महाजनांच्या सोईसाठी त्या संबंध नियमावलीचा मराठीत गोषवारा, दुरुस्ती केलेली कलमेही योग्य त्या जागी उद्घृत करून, पुढे दिला आहे. याचें कारण, विशेषतः गोव्याबाहेर दूरच्या प्रांतांत वास्तव्य करणाऱ्या महाजनांस आपल्या श्रीमंगेश देवालयाचा कारभार कसा काय, कोणत्या पद्धतीनुसार किंवा नियमानुसार चालतो, या बद्दलच्या माहिती अभावी अकारण गैरसमज उद्भवणें संभवनीय असतें देवस्थानच्या नियमावलीचा मराठीत गोषवारा वाचावयास मिळाल्यास प्रत्येक महाजनास मग तो कुठेंही वास्तव्य करून असो, त्यास आपणास देवस्थानचा महाजन या नात्याने कोणते हक्क किंवा अधिकार आहेत, आपली देवस्थानबद्दल कर्तव्ये काय याची जाणीव होईल.

त्याचबरोबर सेवक जनांच्या हक्कांची व कर्तव्यांची जाणीव स्वतः त्यांस व महाजनांस जास्त प्रमाणांत उत्तम होऊन, याचे प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष सुपरिणाम घडून येऊन आपलेपणाची वाढ व कर्तव्य तत्परता जास्त प्रमाणांत वाढण्यास मदत होईल असे वाटतें.

श्रीमंगेश देवस्थानच्या, मूळ पोर्तुगीज भाषेत असलेल्या नियमावलीचें मराठीत भाषांतर करवून घेऊन याच श्रीमंगेश देवस्थानचे एक सन्मान्य महाजन कै. श्रीयुत भिकाजी कृष्णराव भांडारे (३२९ धुरु बिल्डिंग मुंबई, नं. ४) यांनी ता. २५ डिसेंबर १९३२ रोजी एका लहान पुस्तिकेच्या रूपांत प्रसिद्ध केली होती. त्या पुस्तिकेतील नियमावली (मराठी भाषांतर) जशांचें तसें फक्त त्यांत असलेलीं दोन कलमे. कलम २४ व २५ (वगळून) व त्याऐवजीं नंतरच्या कालांत (इ. स. १९४० साली) दुरुस्त केलेलीं व सरकारनें मंजूर केलेलीं तीं दोनही कलमे, योग्य त्या जागी नमूद करून सदर समग्र नियमावली पुढे दिली आहे. मूळ नियमावली सरकारी पोर्तुगीज भाषेत आहे व मराठी भाषांतरामुळे निदान त्या नियमावलीतील हक्क, कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या यांची तरी कल्पना येण्यास मदत होईल

भाग १

देवालय आणि त्याचे संस्थापक महाजन यांविषयीं

कलम १- श्रीमंगेश देवालयाचें स्थलांतर सोळाव्या शतकांत साष्टी प्रांतांतील कुड-

थाळी गांवांतून प्रस्तुतच्या जागीं मौजे प्रियोळ येथील मंगेश वाड्यावर करण्यांत आलें. हा वाडा देवालायाचा मोकसा असून आंलय मजकुरचे संस्थापक महाजन, पांडुरंग कृष्ण दुभाषी उर्फ लाड यांचे मागणीवरून दिलेला आहे.

§ एकच- मंगेश वाड्यावर असणारी पुढील लहान देवालये, तसेंच मुख्य देवाल्यांत अगर त्याच्या बाहेर असणाऱ्या मूर्ति, हीं त्याचीं आनुषंगिक दैवतें होत.

१. श्रीगणपति आणि भगवति, हीं मुख्य इमारतीच्या उजव्या आणि डाव्या बाजूच्या देव्हान्यांत अनुक्रमें अधिष्ठित आहेत.

२. श्री ग्रामपुरुष अथवा देवशर्मा याची मूर्ति मुख्य आलयाच्या चौकावर श्री नंदीच्या समीप असून त्याची आराधना वत्सगोत्री महाजनांकडून होते.

३. पुरुष अगर शिवशर्मा याचें लहान आलय मुख्य देवालायाच्या उजव्या बाजूस असून तेथें त्याची उर्जा चालते.

४. श्रीमुळकेश्वर याचें लहान आलय मुख्य देवालायाच्या मागचे बाजूस आहे.

५. श्रीनारायणदेव आणि श्रीवीरभद्र यांच्या दोन मूर्ति श्रीमुळकेश्वराच्या उजव्या बाजूस अधिष्ठित आहेत.

६. श्रीकालभैरव याचें लहान आलय मुख्य देवालायाच्या समोर चौघड्याच्या बुरुजाखालच्या बाजूस आहे.

७. श्रीसांतेरी हिची उर्जा तळीच्या उजवीकडे लहान आलयांत चालते.

क. २- ह्या देवालायाचे एकंदर महाजन गौड सारस्वत ब्राह्मण वंशाचे होत; यांना कुशस्थळे ब्राह्मण असेंही म्हणतात आणि त्यांची कुलपरंपरा आद्यसंस्थापकांपासून चालत आलेली असून, हेच, गांव कुडयाळी येथील कोमुनिदादीत (ग्रामसंस्थेत); खालील नांवांच्या चोवीस वांगडांचे ग्रामस्थ असत :

१ लाड पुरुष सत्यवंत; २ खेडारी; ३ भांडारी; ४ सत्यवंत भांडारी; ५ दळवी; ६ राजाध्यक्ष दळवी; ७ सिंगण दळवी; ८ कंठक; ९ ब्राह्मे; १० पालेकार; ११ भिसो; १२ नेत्रावळकार; १३ कैसरे; १४ तिनईकार; १५ वागळे; १६ तेर्लींग; १७ भेंडे; १८ केंकरे; १९ नाईक कोळंबे; २० मायणकार; २१ धुमे; २२ कावाडी; २३ नाईक; २४ नाईक संजगिरी;

क. ३- उपरोक्त कलमांतील चोवीस वांगडांचे वंशज महाजन मिळून ही संस्था संघटित असून, तिची व्यवस्था आणि कारभार, सामान्य कायदे, तसेंच प्रस्तुत कॉॅंप्रोमीस (नियमबंदी) आणि रेगुलामेंत दुश् पागोदिश् (देवालायांची नियमबंदी) यांतील विशिष्ट कायदे यांस धरून चालते.

क. ४- महाजन हा पुढिंकी संततीचा अनुवंशिक आणि शाश्वत अधिकार असून तो एका पिढीपासून दुसऱ्या पिढीस रक्तसाम्यानें, अगर १६ डिसेंबर १८८० मितिच्या 'उजूस इ कोस्तूमिस्' या (पोर्तुगीज) कायद्यानुरूप झालेल्या दत्तक विधानानें प्राप्त होत असतो.

क. ५—ज्या देवालयासंबंधीचा हा कॉप्रोमीस (नियमावली) आहे त्याचे महाजन, सोबत जोडलेल्या यादीत (कातालगांत) ज्यांची नोंद असेल तेच होत, आणि या यादीची प्रचलित कायद्यान्वये दरसाल फेरतपासणी केली जाईल.

§ प्रस्तुत कलमांत ज्या यादीचा निर्देश आहे त्यांत नोंदल्या गेलेल्या महाजनांखेरीज त्याच कुळाचे अगर वांगडांचे आणखीही वंशज परमुलखांत आहेत. त्यांची निवासस्थाने अज्ञात असल्यामुळे त्यांची नोंद सदर यादीत केली गेली नाही. हे महाजन जेव्हां हजर असतील तेव्हां सभेस त्यांची ओळख पटल्यावर सभेतील ठरावांवर त्यांना मत देतां येईल; तथापि संस्थानच्या कारभाराच्या जागी त्यांची निवड होणे मात्र शक्य नाही.

भाग २

महाजनांचे अधिकार आणि आवश्यक कर्तव्ये

क. ६— चवथ्या कलमांत सांगितलेले अधिकार कधीच रद्द न होणारे तसेच अन्यास देतां घेतां येण्यासारखे नसून, यादीत (कातालगांत) नोंद झाल्या दिवसापासून ते प्राप्त होतात; वरिष्ठ अदालतींत नेलेली तक्रार मंजूर झालेली असेल तर मात्र तो अपवाद होय; कारण अशा प्रसंगी तक्रार विषयक इनकार ज्या दिवशी दिलेला असेल त्या दिवसापासून त्या अधिकारास दुरुवात होईल.

क. ७— सर्व महाजनांस समान हक्क, समान मान आणि समान सवलती आहेत.

क. ८— संस्थानचा एखादा नोकर कर्तव्यास चुकल्यास त्याची कानउघाडणी करण्याचा, तसेंच त्याचे अत्याचार व गैरशिस्त वागणूक कारभारी मंडळीच्या अगर महाजन मंडळीच्या नजरेस आणण्याचा प्रत्येक महाजनास अधिकार आहे.

क. ९— संस्थेचा जमाखर्च तपासण्याची, निधि आणि इतर मौल्यवान चिजांची नोंद असलेल्या वह्या पडताळण्याची, तसेंच कारभारी मंडळीकडे तिच्या अमदानींतील हरएक खुलासा विचारण्याची प्रत्येक महाजनस सुभा आहे.

क. १०— प्रत्येक महाजनाचीं अवश्य कर्तव्ये पुढील प्रमाणें होत.

१. कारभारी मंडळांत निवड अगर नेमणूक झाल्यास, क. १ आणि त्याचीं पोट-कलमें यांत उल्लेखिलेल्या संस्थेचा कारभार तिसऱ्या कलमाच्या उत्तर भागास धरून व पूर्वापार रूढीस अनुसरून चालवीत जाणें.

२. देवालयांत असतील तेव्हां धर्मकृत्यांचे आणि उत्सवांचे प्रसंगी सभ्य पोषाखानें हजर राहणें.

३. तसेंच प्राकारांत वास्तव्य असेल तर नौबतीचे वेळीं सलामीस हजर राहणें.

भाग ३

भांडार

क. ११— जंगम व स्थावर संपत्ति, सोन्याचांदीचे दागदागिने, जडजवाहीर, सरंजामाचे

जिन्नस त्याचप्रमाणे योग्य वहीवरील जावत्यांत दृश्य असणाऱ्या इतर हरएक चिजा हें संस्थानचें भांडार होय.

क. १२- आदा कळमाच्या बाबी येणें प्रमाणें :

१. स्थावर वदिकाचें उत्पन्न.
२. कर्जाऊ रकमांचें व्याज.
३. सरकारी तिजोरींतून मिळणारे हक्क.
४. सांखळी महालांतील वेळगें गांवचे कोमुनिदादींतून (ग्रामसंस्थेंतून) मिळणारे हक्क.
५. कुटुंबणास दिलेल्या ठिकाणचा दस्त.
६. फोंडा, सांगें व केंपें या महालांतील गांवगन्नांतून आदा होणारी कालेपटी, रथपटी नांवाची वार्षिक नेमणूक; तसेंच हेमाडवारशें महालसंबंधीची प्रस्तुत सरकारी तिजोरींतून दिली जाणारी नेमणूक.
७. देवास अगर धर्मकृत्यास वाहिलेले नवस.
८. प्रस्तुत कोंभोमीस अगर 'रेगुलामेंत दुग्ध पागोदिश' यांतील नियमान्वयें घेण्यांत येणारा दंड.
९. महाजन अगर अन्य भाविक जन यांकडून मिळणारें द्रव्यसाह्य.
१०. देवकृत्यासंबंधी संस्थानीं यावयाच्या लागवटी.
११. हरएक आगतूक येणावळी.

क. १३- नकद नाणें, दागिने, वस्त्र अगर कोणत्याहि वस्तूचा नजराणा स्वखुषीनें दिला गेल्यास त्याचा महाजन मंडळी स्वीकार करूं शकेल. तथापि त्यामुळें संस्थेच्या कारभारांत हात रिघविण्याचा आपणांस हक्क प्राप्त झाला असें मात्र अर्पणकर्त्यास कधींच मानतां येणार नाहीं.

क. १४- एका रुपयोपेक्षां ज्याची किंमत अधिक नसेल तो नवसाचा जिन्नस कामावर असणाऱ्या पुजारी व पैरेकार या नोकरांस समभाग वांटला जाईल.

क. १५- कोणत्याहि धातूचा, मोत्यांचा आणि जवाहिराचा तुलाभार झाल्यास तो भांडारचा आयुर्दाव गणला जाईल. नारळ, साखर, चंदन, तांदूळ अगर अन्य खाद्य वस्तूंचा झाल्यास त्यांतून पांच नारळ, पांच रात साखर अगर चंदन, पांच कुडव तांदूळ याप्रमाणें त्या त्या जिन्सांतील पांच पांच नगांची किंमत भांडारीं जमा धरून वरकड कलम १६ बरहुकूम नोकर लोकांस वांटला जाईल.

क. १६- कलम १५ यांत ज्या अर्पित वस्तूंच्या विभागणीविषयी सांगितलें, ती येणें प्रमाणें केली जाईल; त्यांचे पांच समान भाग करण्यांत येऊन त्यांतील एक पुजाऱ्यांस, दुसरा अभिषेकी यांस, तिसरा कामावर असणाऱ्या पुजारी व देवळी पैरेकार यांस, चवथा कडावतीस आणि पांचवा समभाग घसास व पैरेकार देवळी यांस.

क. १७- नवसाचे जिन्नस तसेंच अन्य अर्पित वस्तू यांची कारभारी मंडळीनें अगर

तिच्या अभावीं चिटणिसांनै कामावर असलेल्या पैरेकार भटजीच्या सान्निध्यांत नीट रुजवात करून, लगेच त्याची योग्य वहीवर नोंद केली जावी.

§ या कलमान्वये नवसाची व अर्पित वस्तूंची टांचणी करण्यास, प्रारंभसमाप्तीचे शेज्यासह क्रमांक युक्त आणि अध्यक्ष्यांच्या बैजाची वही पुजारी भटजींकडे दिलेली असावी.

§ या वहीवरील नोंदी खाली अर्पण करणाऱ्या गृहस्थानें आणि त्याला लिहितां येत नसेल तर त्याच्या तर्फें दोघां साक्षीदारांनीं सव्हा कराव्या.

क. १८-वस्त्र वगैरे ज्या नवसांची वापरण्याचे कामीं जरूर नसेल त्यांची कायद्यांतील पूर्व विधानानिशीं कारभारी मंडळीकडून लिळावांवर विक्री केली जाईल. याकामीं देवाल्याकडे होणारे मोठ्या जमावाचे प्रसंग म्हणजे माघी पौर्णिमा व रामनवमी, अशांचा फायदा घेण्यांत येईल; आणि होणारें घडीत, भांडारीं जमा केलें जाईल.

क. १९-संस्थानच्या खर्चाच्या बाबी पुढीलप्रमाणें होत :

१. कलम एक व त्याचीं पोटकलमें यांत दाखल असलेल्या देवाल्याच्या इमारती तसेंच अग्रशाळेची, वनभोजनाची आणि मठाच्या मंडपाची वगैरे इमारताची डागडुजी.
२. कलम चौतीस यांत दाखल होत असलेले उत्सव आणि देवकृत्यें.
३. चालू बेहळ्यांत दर्श होत असलेली आणि असाधारण खर्च खरडा असल्यास वरिष्ठ मंजुरी मिळालेलीं धर्मादाय वगैरे कलमें.
४. ठिकाणाची उपराजणा.
५. संस्थानची व्यवस्था व कारभार यांस लागणारा खर्च.
६. चाकर नोकरांस पगार.
७. महाजन मंडळीनें ठरविलेला व वरिष्ठ मंजुरी मिळालेला कोणताहि आंगंतुक खर्च.

भाग ४

देवाल्यांतील नित्यकृत्यांविषयीं

क. २०- श्रीमंगेश या मुख्य दैवताच्या नित्य उर्जेसंबंधीं कृत्यें :

१. आवर्तन.
२. नैवेद्य : एक दिवसा दुपारीं व दुसरा रात्रीं-यांस लागणारीं पात्रें पुढील जिनसांचीं तयार केलेलीं असावीं. एक शेर तांदूळ साळीचे पहिल्या प्रतीचे, नवटांक तुरीची डाळ, पावशेर गव्हाची रोटी. दोन तोळे तूप, एक औंस साखर, पावशेर गायीचें दूध, शाकभाजी आणि जरूर तो मसाला.
३. महाआरती : दिवसा व रात्री वाद्यासह.
४. रात्री रंगपूजा.
५. प्रदोषपूजा सुर्यास्ती, तशीच प्रभातपूजा सुर्योदयीं.

६. संध्याकाळी नौवत.
७. नंदादीप त्रेपन (५३)
८. सूर्यास्ती दिवटी सलाम नामक मुजरा.
९. प्रभातकाळी काकडआरत.

§ प्रस्तुत कळमांत निर्दिष्ट असलेल्या कृत्यांवेरीज अनेक भाविक गृहस्थांनी नेमणूक-द्वारां स्वखर्ची चालविलेलीं दुसरीं देवकृत्ये आहेत, त्यांचीही संपादणी प्रवर्तकांनीं ठरविलेल्या करारांप्रमाणें केली जावी.

क. २१-नैवेद्यास दाखवावयाचे पदार्थ मुख्य दैवत श्रीमंगेश यास अर्पण केल्यावर तो अन्नाचा असेल तर त्याचो दोन समभाग करून, एक भाग पुजारी यांस मिळावा व दुसरा श्री ग्रामपुरुष आणि श्री मुळकेश्वर यांस समभाग अर्पण केल्यावर तो कामावर असलेल्या देवळी पैसेकारांस दिला जावा.

क. २२-श्रीनारायण, श्रीवीरभद्र, श्रीशिवरामा (शिंवी पुरुष), श्रीसांतेरी व श्रीकालभैरव या दैवतांची पूजा नैवेद्यादि कृत्ये हरिभद्र पुजारी याकडून संपादली जावी आणि ह्या कामगिरीबद्दल श्रीनारायणदेव शीर, वीरदेवाची शीर, सांतेरी देवीची शीर, काळ भैरवाची शीर आणि श्रीशिंवी पुरुषाची शीर या नांवाच्या पांच शिरा अगर ठिकाणें यांचा त्यानें फलभोग घ्यावा.

क. २३-मुख्य व इतर दैवतांच्या नैवेद्य विषयक कामगिरीवर असणारे भटजी आपलीं कर्तव्ये यथाप्रसंगीं आणि यथाकाळीं साकल्यतेनें पार पाडीत आहेत कीं काय यावर कारभारी मंडळीनें काळजीपूर्वक नजर ठेवावी.

क. २४-देवस्थानांत करावयाच्या देवकृत्यांसाठीं ज्या लागवटी किंवा खर्च आकारणी (दर) द्यावी लागते, ती खालीं नमूद केलेल्याप्रमाणें असून ती या देवालयाने एक संस्थापक पांडुरंग कृष्ण दुभाषी उर्फ लाड यांनीं ठरवून दिलेल्या प्रमाणें आहे व त्या आकारणी वांटणी खालीं दर्शविल्याप्रमाणें व या नियमावलीच्या कलम २८ मध्ये उल्लेख केल्याप्रमाणें करण्यांत यावी.

१. श्रीमंगेश देवास आणि इतर दैवतांस दर अभिषेक नैवेद्यासंबंधी :

	रु. आ. पै.	
अ) देवस्थान भांडार	०-१-०	
आ) वैसास यास	०-०-६	
इ) अभिषेकी यास आवर्तनाबद्दल	६-१-०	
ई) देव्हारी यास नैवेद्याबद्दल	०-१-०	
उ) पैसेकार देवळी यास १०८ बिल्वपत्रे व इतर कामाबद्दल	०-०-६	०-४-०

२. वेद्याचा लघुरुद्र संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-८-०
--------------------	-------

आ) बारा ब्राह्मण. पैकीं एक पाणी आणून देणारा व इतर अकरा रुद्रजप करणारे. यांत अभिषेकी धरून प्रत्येक ब्राह्मणास एक आणा प्रमाणें	०-१२-०
इ) पुरोहित यास पंचामृताबद्दल	०-३-०
ई) देव्हारी यास नैवेद्याबद्दल	०-२-६
उ) प्रति देव्हारी यास प्रत्येक पंचायतन दैवतास एक याप्रमाणें पांच नैवेद्यांबद्दल	०-०-६
ऊ) प्रति देव्हारी आणि जोतकार यास घरसत (श्रींच्या गर्भागारांत स्वच्छता व टापटीप ठेवण्याबद्दल)	०-२-०
ए) पुरोहित यास आचार्य पूजासंबंधीं	०-३-०
ऐ) पैरीकार देवळी यास १०८ विट्पत्रें, फुलें, उपकरणांची स्वच्छता राखणें, आरती व इतर कामांबद्दल मिळून	०-१-६
ओ) अभिषेकी यास समईतील तेलाबद्दल	०-०-६
औ) पुजारी यास श्रीसांतैरीस नैवेद्याबद्दल	०-०-६
अं) घैसास यास त्याच्या कामगिरीबद्दल	०-१-०
अः) पुजारी पैरीकार यास दैनिक श्रींच्या गर्भागाराची जमीन धुऊन एकंदर स्वच्छता राखणें व सुव्यवस्था ठेवणेबद्दल	०-०-२ २-२-८

३. शिंगांचा लघुरूद्र संबंधीं :

अ) देवस्थान भांडार	०-१२-०
आ) बारा ब्राह्मण वेड्याच्या लघुरूद्राच्या तपशिलांत (आ) मध्यें उल्लेखिल्याप्रमाणें प्रत्येकी ०-२-० १-८-०	
इ) वेड्याच्या लघुरूद्राच्या तपशिलांत (इ) पासून (अः) पर्यंत उल्लेखिल्याप्रमाणें	०-१४-८ ३-२-८

४. वेड्याच्या महारूद्रासंबंधीं :

अ) देवस्थान भांडार	१०-०-०
आ) घैसास यास पुण्याह वाचनाबद्दल	०-३-०
इ) प्रति घैसास यास त्याच्या इतर कामांबद्दल	०-८-०
ई) प्रति घैसास यास दक्षणा व फलदानाबद्दल	०-२-०
उ) पुरोहित यास पंचामृताबद्दल	१-४-०
ऊ) प्रति पुरोहित यास गोप्रदानाबद्दल	१-९-०

ए) प्रति पुरोहित यास आचार्य पुजेबद्दल	०-१२-६
ऐ) देव्हारी यास महानैवेद्य चार दिवस संबधी	१-४-०
ओ) प्रति देव्हारी यास पंचदेव नैवेद्याबद्दल	०-२-०
औ) प्रति देव्हारी यास श्रीग्रामपुरुषास पायस व श्री मुलकेश्वरास खिचडीबद्दल	०-२-०
अं) प्रति देव्हारी यास श्रीसांतेरी देवीस महानैवेद्यासंबधी	०-३-०
अः) एकदारी पूजा बांधणारास	०-६-०
क) बारा ब्राह्मणांपैकी एक पाणी आणून देणारा व इतर अकरा रुद्र जप करणारे यांस प्रत्येकी १-४-० प्रमाणें	१५-०-०
ख) पैरेकार देवळी यास त्यानें बेल, फुलें देणेंबद्दल	०-१२-०
ग) पैरीकार देवळी यास दिवे पेटविणेंबद्दल	०-२-०
घ) जोतकार यास त्याच्या कामांबद्दल	०-४-०
ङ) महारुद्राच्या पहिल्या तीन दिवसांत पूजा बांधणारास	०-६-०
च) पुजारी यास देव दक्षणा	०-३-०
छ) श्रीसांतेर भांडार (देवस्थान भांडारास)	०-९-०
ज) नारळ, चणे, विड्याचीं पानें, सुपाच्या, तांदूळ आणि इतर जिन्नसांबद्दल	०-१२-०
झ) पुराणिक यास	०-१०-०
ञ) कीर्तनी यास	०-१२-०
त) कलावंतीस	१-८-०
थ) मृदंगी	०-६-०
द) तालदार	०-२-०
ध) बारा गावडे यांस त्यांच्या कामांबद्दल	०-१२-०
न) वाजंत्री (वाघें वाजविणारे)	०-८-०
प) हिलामतदार	०-१४-०
फ) महारुद्राच्या शेवटच्या म्हणजे सांगता होण्याच्या दिवशीं फुलें आणणारास	०-३-०
ब) ब्राह्मणांस पन्नास जणांच्या संतर्पण खर्चाबद्दल प्रत्येक पात्र ०-२-६ प्रमाणें. (संतर्पण देवस्थानच्या अग्रशाळेंतच झालें पाहिजे)	७-१३-०
भ) भोजन दक्षणा	०-१२-६
म) आशीर्वाद दक्षणा	०-८-०
य) तेल खर्चाबद्दल	२-४-०
र) पंचखाद्यसाठीं	०-८-०

५. शिंगांच्या महारूद्रासंबंधी :

वेड्याच्या महारूद्राच्या वांटणी तपशील क्रमांक ४ मध्ये उल्लेखिल्याप्रमाणे, मात्र बारा ब्राह्मण (क) मध्ये निर्देश केलेल्या ब्राह्मणांस प्रत्येकी २ रु. ० आ. ० पै प्रमाणे. यामुळे १ रु. वाढ होते ती लक्षांत घेऊन महारूद्र शिंगांचा करणेस एकंदर खर्च

६१-०-०

६. रंगपूजा (एकदारी) संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-८-२
आ) अभिषेक नैवेद्याबद्दल क्रमांक १ प्रमाणे	०-४-०
इ) आशीर्वाद दक्षणा	०-३-०
ई) रंगपूजा एकदारी बांधणेस	०-६-०
उ) घैसास यास	०-१-०
ऊ) पुराणिक यास	०-३-०
ए) हरिदास यास	०-३-०
ऐ) मृदंगी यास	०-१-०
ओ) तालदार यास	०-०-६
औ) नृत्यांगनांस	०-३-०

२-०-८

७. रंगपूजा (तीनदारी) संबंधी :

रंगपूजा एकदारीच्या तपशीलाप्रमाणे वांटणी तपशील क्रमांक ६ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे. मात्र रंगपूजा तीनदारी बांधणारास १ रु. २ आ. ० पै. म्हणून ० रु. १२ आ. ० पै वाढ होते, ती जमेस धरून एकंदर

२-१२-८ २-१२-८

८. गांठवल संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-१-८
आ) श्रीगणपती पूजन	०-२-०
इ) भेट्टीस नारळ	०-०-६
ई) फलदान	०-०-३
उ) वाजंत्री (वाघें वाजविणारांस)	०-१-०
ऊ) मृदंगी	०-०-३
ए) नृत्यांगना	०-१-०
ऐ) अभिषेक नैवेद्य	०-४-०

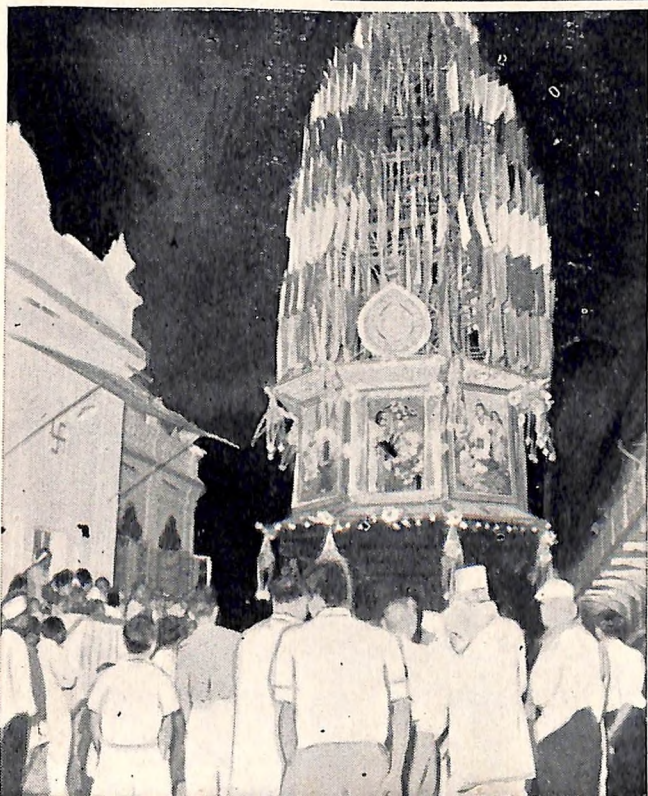
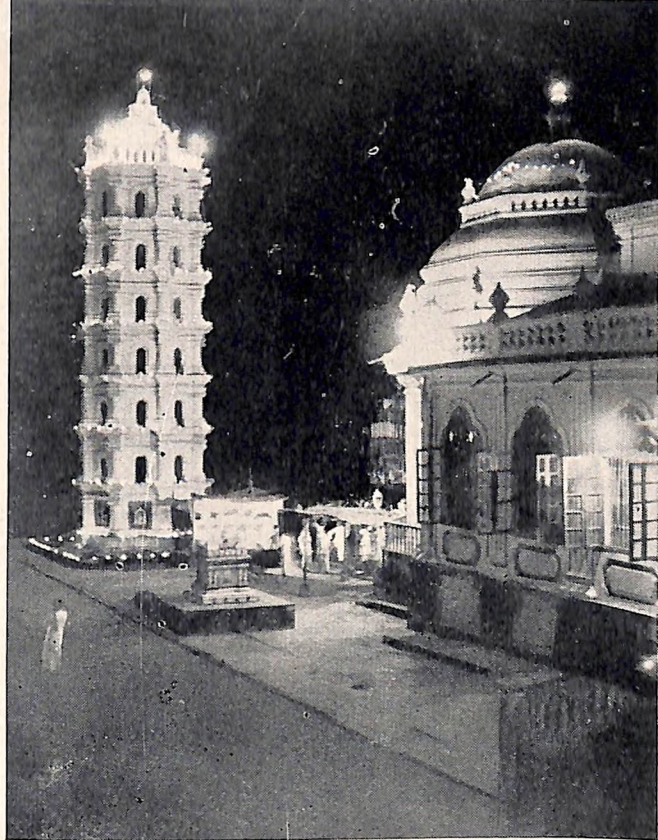
०-१०-८

९. आवर्तन संबंधी :

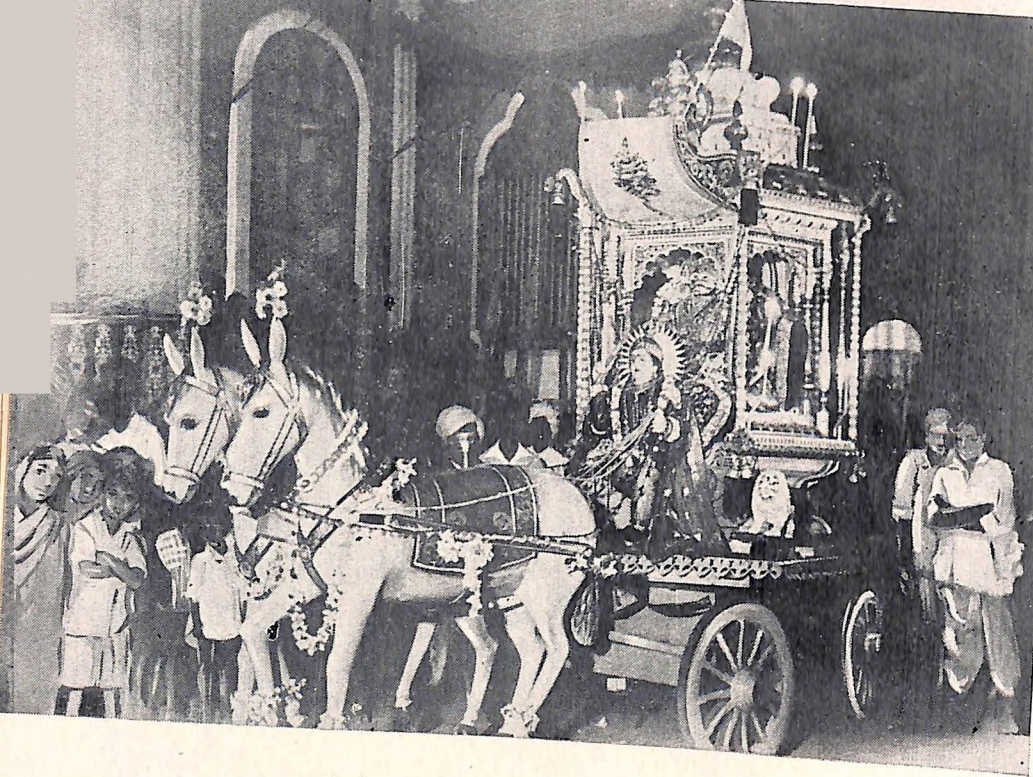
अ) देवस्थान भांडार	०-०-४
--------------------	-------

आ) अभिषेकी भटजी	०-१-०	०-१-४
१०. एकादशिनी श्रीमंगेश देवास आणि इतर आनुषंगिक दैवतांस :		
अ) देवस्थान भांडार	०-१-०	
आ) अभिषेकी भटजी यास पंचामृतावद्दल आणि रुद्र जप करणेवद्दल	०-३-०	०-४-०
११. पायस ग्रामपुरुषास संबंधी :		
अ) देवस्थान भांडार	०-०-४	
आ) देव्हारी यास	०-१-०	०-१-४
१२. खिचडी श्रीमूलकेश्वरास संबंधी :		
अ) देवस्थान भांडार	०-०-४	
आ) देव्हारी यास	०-१-०	०-१-४
१३. घूड संबंधी :		
अ) देवस्थान भांडार	१-०-०	
आ) ब्राह्मण भटजींस	१-८-०	२-८-०
१४. चतुःप्रहरीं पूजासंबंधी :		
अ) देवस्थान भांडार	१-०-०	
आ) अभिषेकी भटजी यास ४ एकादशिनीसंबंधी	०-१२-०	
इ) पंचामृत, केळीं, धूप, दीप इत्यादींवद्दल	०-६-०	
ई) पैरेकार देवळी यास ५०० विल्वपत्रें, फुलें, (केवडा सहित) वद्दल	०-६-०	२-८-०
१५. लक्ष बेल संबंधी :		
अ) देवस्थान भांडार	५-०-०	
आ) पैरीकार देवळी यास एक लक्ष विल्वपत्रें देणेवद्दल	८-०-०	
ई) अभिषेकी भटजी यास	२-०-०	१५-०-०
१६. चांदीच्या पालखींतून मिरवणुकीवद्दल :		
अ) देवस्थान भांडार	४-०-०	
आ) भटजींस पालखी खांद्यावरून वाहविणेवद्दल	१-०-०	
इ) मेणवत्ती खर्च	०-१२-०	
ई) सेवेकरी देवळी यास चांदीच्या पालखीच्या व्यवस्थेवद्दल	०-४-०	१-०-०

माघ पौर्णिमा दीपोत्सव

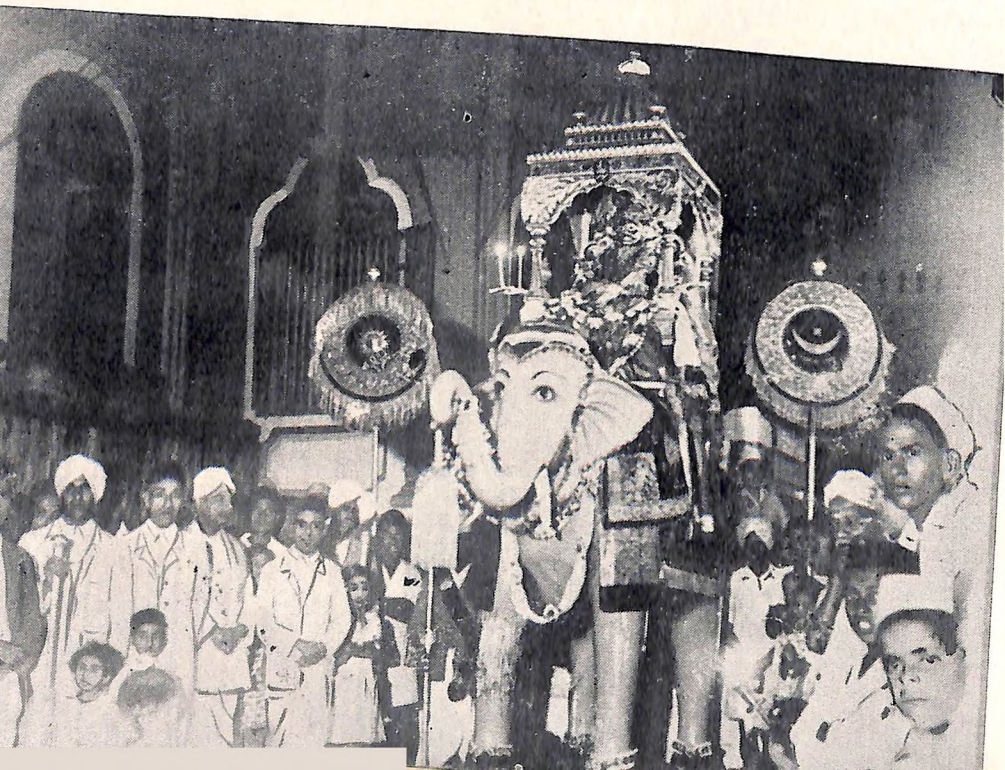

महापर्वणी (थोरला) रथोत्सव

हत्ती अंवारी

विजय रथ

१७. श्रीमंगेश देवाकडे किंवा इतर देवतांकडे नंदादीप पेटविणे संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार (दर महिन्यास)	०-१०-०	
आ) जोतकार यास तेलखर्च व विदागीबद्दल	१-६-०	२-०-०

१८. दीपस्तंभ (खांब) पेटविणे संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	१-०-०	
आ) तेलखर्च (२६ शेर तेल)	४-१४-०	
इ) बारा गावडे यांस खांबावर दीपाराधना पेटविणेस	०-१२-०	
ई) आशीर्वाद दक्षणा	०-६-०	
उ) घैसास यास पूजेबद्दल	०-३-६	
ऊ) वाजंत्री यास	०-३-६	
ए) पैरेकार देवळी यास	०-१-०	७-८-०

१९. देवालयान्याच्या इमारतीवर दिपाराधना पेटविणे संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	२-०-०	
आ) तेलखर्च (७२ शेर तेल) आणि बारा गावडे यांस दीपाराधना पेटविण्यासंबंधी	१२-०-०	१४-०-०

२०. देवालयांत तीनदारी दीपाराधना पेटविणे संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-४-०	
आ) जोतकार यास ३ शेर तेल खर्च आणि विदागी- बद्दल	०-८-०	
इ) आशीर्वाद दक्षणा	०-८-०	१-४-०

२१. संतर्पण किंवा भोजन संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-०-३	
आ) भटजीस दर पात्रास दक्षिणेसहित	०-२-९	०-३-०

२२. पंचदेव नैवेद्य संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-०-६	
आ) देव्हारी यास	०-२-६	०-३-०

२३. श्रीसांतेर नैवेद्य संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-०-६	
आ) देव्हारी यास	०-२-६	०-३-०

२४. श्रीकालभैरवास वडेमाळ संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार	०-०-६	
आ) देव्हारी यास	०-२-०	०-२-६

२५. श्रीमूलकेश्वरास तंवाखूची विडी संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार

०-०-३

आ) तंवाखू आणि विदागीवद्दल

०-०-९

०-१-०

२६. श्रीमूलकेश्वरास कांबळ, कोयती संबंधी :

अ) देवस्थान भांडार

०-४-०

आ) कांबळ कोयतीवद्दल

१-४-०

१-८-०

§ १. जे महाजन किंवा भाविक महारूद्र आणि रंगपूजा करतील त्यांनीं वर उल्लेखित संबंधित कळमांत दर्शविलेल्या दराशिवाय, दिवावत्ती खर्च, जितके दिवे पेटविणें असेल त्या आंकड्याप्रमाणें, तसेंच रात्रौ नैवेद्यावद्दल येणारा खर्च द्यावा लागेल.

§ २. कोणताहि महाजन किंवा भाविक, वरील देवकृत्याच्या दरांच्या तक्त्यांत नमूद केलेल्या दरांपेक्षा स्वखुशीनें जास्त पैसे देईल तर ते जास्त पैसे देवस्थान भांडारास जमा केले जावेत. मात्र कोणत्याहि कारणावरून तत्प्रांत नमूद केलेल्या दरापेक्षां कमी दर आकारतां यावयाचे नाहींत.

§ ३. एकंदर सर्व देवकृत्यें व धार्मिक विधी कलम २४ मध्ये उल्लेखिलेले, देवस्थानच्या ब्राह्मण भटजी, सेवेकरी इसमांनींच श्रींच्या गर्भागारांत स्वतः जातीनेंच संपादिली पाहिजेत. तसेंच त्यांनीं शिविकोत्सव व इतर वाहन मिरवणुक प्रसंगीं समीप राहून वेदबोध, मंगल गीतें देवस्थानच्या वहिवाटीप्रमाणें पठण केलीं पाहिजेत. असें न करणारे इसम ही नियमावली व देवस्थानचा कायदा यांस अनुसरून शिक्षेस पात्र होतील.

§ ४. कोणताच ब्राह्मण भटजी, पैरेकार देवळी आणि इतर सेवेकरी ज्यांस देवस्थानच्या नियमावलींत उल्लेखिल्या बरहुकूम कोणत्याहि देवकृत्य, उत्सव किंवा इतर सेवेनिमित्त वांटणी, विदागी, वेतन वगैरेंत हविर्भाग असेल, त्या सर्वांनीं, आपआपल्या कर्तव्य जबाबदारीचीं कृत्यें, स्वतः करण्याचें सोडून परस्पर इतर वेगळ्या इसमांकडून देवालयतांत संपादित करून घेतां येणार नाहींत. मात्र, आगाऊ देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीच्या मान्यतेनें प्रसंग विशेषीं तसें करतां येईल किंवा तीं देवकृत्यें करण्यासाठीं कोणाकडूनच पैसे घेतां येणार नाहींत. परंतु एखादे वेळीं कोणताही महाजन किंवा भाविक इसम परस्पर देवस्थानच्या सेवेकऱ्याकडे पैसे पाठवून देवस्थानांत कोणत्याहि प्रकारचें देवकृत्य करण्यास सांगेल, तर अशा प्रसंगीं त्या सेवेकरी इसमानें ताबडतोब त्याची दखलगिरी देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीस, कलम २५ मध्ये नमूद केलेल्या देवकृत्याचे वहीत त्याची नोंद करून घेण्यासाठीं पेक्षांसह दिलीच पाहिजे; व ही दखलगिरी न केलेले सेवेकरी या देवस्थानची नियमावली व देवस्थानांच्या कायद्यास अनुसरून या देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीकडून शिक्षेस पात्र होतील.

§ ५. देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीचे चिटणीस किंवा सेक्रेटरी यांनीं कमिटी ऑफिसच्या देवकृत्य रजिस्टर वहीत जीं देवकृत्यें नमूद असतील तीं देवकृत्यें प्रति दिव-

सार्ची लिहून त्यांची दैनिक नोंद देवालयांत पाठविली पाहिजे; व या नोंदपत्रकांत जीं देवकृत्यें नमूद असतील तींच देवकृत्यें देवस्थानचे भटजी, अभिषेकी, पुजारी, आणि इतर सर्व सेवेकरी यांनीं देवालयांत संपादिलीं पाहिजेत. या कळमांत दर्शविल्याप्रमाणें जे सेवेकरी पाळान देतील, ते सर्व गैरवर्तन केल्याबद्दल व शिस्तभंग केल्याबद्दल शिक्षेस पात्र होतील.

क. २५- देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटीच्या चिटणीस किंवा सेक्रेटरींकडे एक खास वही किंवा देवकृत्यांचें रजिष्टर बुक असलें पाहिजे. या वहीच्या प्रत्येक पानावर पान क्रमांक घालून तेथें व्यवस्थापक कमिटीच्या अध्यक्षानीं आपली स्वतःची संक्षिप्त सही केली पाहिजे. या वहीवर देवस्थानांत जीं देवकृत्यें, उत्सव वगैरे साजरे करावयाचे असतील, मग तीं कायम स्वरूपाचीं ठेवलेलीं किंवा यापुढें ठेवण्यांत यावयाचीं, तसेंच अलाहिदा स्वरूपाचीं किंवा पैसे पाठवून किंवा स्वतः हजर राहून कोणीहि महाजन, भाविक इसमांनीं करावयाचीं असतील तीं सर्व देवकृत्यें आणि उत्सव रजिस्टर केले पाहिजेत. कोणत्याहि कारणास्तव, कसलेंच देवकृत्य किंवा उत्सव या वहीवर रजिस्टर करून, त्याचे संबंधित पैसे भरून व्यवस्थापक कमिटीची लेखी परवानगी घेतल्याशिवाय कोणतेंहि देवकृत्य किंवा उत्सव साजरा करतां येणार नाहीं.

§ १. कलम २४ मध्ये दर्शविलेल्या सर्व देवकृत्यांचे दर, त्यांची विभागणी, वांटणी वगैरे सर्व लिखाण एका संबंधित वहीवर केळें जावें. ही विभागणी वांटणी, वार्षिक कायम स्वरूपाचीं देवकृत्यें व उत्सवांस व इतर सर्व धर्मकृत्यें जीं वार्षिक बजेटावर दृष्टोत्पत्तीस येतात त्यांना लागू आहेत.

§ २. अलाहिदा देवकृत्यांचे दर वसूळ केल्यानंतर त्यांत जो कांहीं हविर्भाग कळम २४ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणें देवस्थान भांडारास येणें असेल त्या हविर्भागाची एकंदर रक्कम दर महिन्यास देवस्थान भांडारांत जमा करून तशी नोंद जमाखर्च वहीवर करण्यांत यावी.

§ ३. वर उल्लेखित सर्व देवकृत्यें व उत्सवांच्या संबंधित हिशेब, विभागणी, वांटणी इत्यादि खास लिखाण करण्यासाठीं, व्यवस्थापक मंडळीनें आपल्या स्वतःच्या एका विश्वासू इसमाची नेमणूक रोजगार पगारी स्वरूपांत करावी. मात्र हा विश्वासू इसम देवस्थानच्या महाजन मंडळीपैकींच निवडला पाहिजे.

§ ४. पैरीकार अभिषेकी, देव्हारी, पुजारी आणि पैरीकार देवळी या सर्वांनीं आप- आपल्या हुद्द्याची व जबाबदारीचीं, सर्व कामगिरी व देवालयांत करण्याचीं सर्व कामें दर आठवड्यास एक इसम याप्रमाणें साप्ताहिक पद्धतीनें संपादिली जावीत. पण, प्रत्येक इसम आपली साप्ताहिक सेवेची कालमर्यादा संपल्यानंतर त्या कामाचीं सूत्रें दुसऱ्या म्हणजे पाळीनें आपल्या पुढच्या सेवेकऱ्याकडे सुपूर्द करतांना, आपल्या स्वाधीन ज्या ज्या वस्तू होत्या त्या सर्व त्या सेवेकऱ्यांच्या स्वाधीन लेखी पद्धतीनें करून त्या सर्व वस्तूबद्दल स्वतः सुपूर्द करणारा, स्वाधीन घेणारा, तसेंच इतर सर्व सेवेकरी व्यक्तिशः व सामुहिकरित्या पूर्ण जबाबदार आहेत.

भाग ५

नोकर लोकांविपर्यीं

क. २६- जे स्त्री पुरुष रोख पगार घेऊन अथवा संस्थानचे ठिकाणचें उत्पन्न उपभोगून, तसेंच भाविक गृहस्थांनीं करविलेल्या देवकृत्यांवद्दल्या लागवटी घेऊन, चालू रिवाजाप्रमाणें देवाळयांत काम करीत आहेत तीं संस्थानचीं नोकर समजलीं जावीं.

तपशील

१. अभिषेकी तीन.
२. पुजारी तीन.
३. जोतकार अगर दिवे पेटवणारे एक.
४. पुराणिक अगर पुराणपाठक एक.
५. हरदास अगर कथेकरी एक.
६. जोशीवृत्ति करणारे भटजी दोन.
७. पैरेकार देवळी चार.
८. आपले मान व क्रमवारीप्रमाणें देवाळयांतील कामें करणाऱ्या आठ घरांतील कुळीं कलावंती.
९. मृदंगी अगर मृदंगवादक एक.
१०. धृपदी अथवा धृपदगायक एक.
११. वाजंत्री अगर वाद्यें वाजविणारे दहा.
१२. हिलामतदार अथवा राजचिन्हें धरणारे चौघे.
१३. भावीण एक.
- १४ प्राचीन काळापासून देवाळयांतील अंगमेहनतीचीं कामें करणारे बारा घरांचे गावडे.

§ प्रस्तुत कलमांतील नोकरांना त्यांच्या कामगिरीदाखल योग्य बेहड्यांत नमूद असलेलें वेतन मिळत जाईल.

क. २७- उपरोक्त कलमाशीं ज्यांचा संबंध पोंचतो त्या सेवकजनांनीं कारभारी मंडळीच्या देखरेखीखालीं आपापलीं कामें तत्परतेनें आणि इमानानें बजावीत जावींत.

§ १. घसास याचीं कर्तव्यें :-

१. ज्या ज्या कृत्यांत गणपतिपूजन आणि पुण्याहवाचन यांची आवश्यकता असेल तेथें तीं संपादणें.
२. मिरवणुकींत पालखीच्या अगर इतर वाहनांच्या समिप मंगल गीतें गाणें.
३. रात्रौ मंत्रपुष्पाच्या वेळीं बिनचूक हजर असणें.
४. शालिवाहन शकाच्या नूतन वर्षारंभीं देवाळयांत पंचांग पठण करणें.
५. पालखी अगर तत्सम अन्य वाहनें वाहणारे यांस मिरवणुकींत मदत करणें.

६. मिरवणुकीत पालखीजवळ धूप जाळणें.

७. पुढील देवकृत्यें संपादनं :-

अ) श्रावण शुद्ध पौर्णिमेस पौर्ती पूजन व त्याच महिन्यांत श्रावणी.

आ) श्रावण मासातील प्रति सोमवारी, महाशिवरात्रीच्या व इतर वहिवाटीच्या दिवशीं अर्घ्य प्रदान.

इ) स्वारीच्या प्रसंगी पूजन.

ई) ग्रहणकाळीं होम.

उ) माघ पौर्णिमा रोजीं शांति.

ऊ) कार्तिक आणि मार्गशीर्ष मासांत वनभोजनासंबंधीं हवन.

ए) मुख्य देवालयातील चौकावर उपाकर्म.

ऐ) तळीवर जोडण्याचें गांठवल; खेरीज स्वतःच्या धंद्यास लागू ती रूढीचीं हरएक नित्य नैमित्तिक कृत्यें संपादनं.

§ २. अभिषेकी यांचीं कर्तव्यें :-

१. कलम २० च्या अंक १, ३ व ५ या पोटकलमांत आणि त्याच्या रकमेंत संभवणारीं देवालयातील कृत्यें आपापल्या वांट्यास येतील त्याप्रमाणें संपादनं; शिवाय भाविक लोकांनीं करविलेलीं नैमित्तिक कृत्यें, घसास भटजीनीं आरंभविधि करून दिल्यावर संपादित जाणें.

२. मंत्रपुष्प प्रसंगीं त्रिवर्गानीं हजर राहणें.

३. स्वारीचे प्रसंगीं मालखीखेरीज इतर वाहनें खांद्यावरून मिरवणें.

४. स्वारींत मंगलगीतें गाणें.

५. सोमवारच्या स्वारींत पलटाप्रमाणें कामावर असतील त्यांनीं आरती दाखवणें.

६. यजमानाच्या सांगणीनें प्रसाद घेणें.

७. आपआपले यजमान सांगतील तीं देवकृत्यें प्रत्यहि संपादित जाणें.

८. खासगी रीतीनें करविलेल्या देवकृत्यांबद्दल लागवटी यजमानांकडून वसूल करून, कलम २४ बरहुकूम त्यांतील भाग भांडारास आणि नोकर लोकांस यथाप्रमाण वांटून देणें.

§ ३. उपरोक्त पोटकलमाचे अंक एक व पांच यांत सांगितलेलीं कृत्यें त्रिवर्ग अभिषेकी यांनीं प्रत्येकीं दहा दिवसांच्या पलटाप्रमाणें संपादावीत.

§ ४. पुजाऱ्यांचीं कर्तव्यें :-

१. अरुणोदयीं निर्मात्यिसर्जन व मंत्रस्नान.

२. गंधपुष्पादि पूजा द्रव्यांची तयारी करणें.

३. रुढीप्रमाणें पूजा वांधण्याची सामुग्री तयार करणें.

४. कलम २० चें पोट कलम २ यांत सांगितलेला नैवेद्य योग्य समर्थीं समर्पण करणें.

५. योग्य समर्थीं आरती पेटवून अभिषेकी यांजकडे देणें.

६. आरतीच्या वगैरे प्रसंगी घंटा वाजविणें.
७. पूजा पात्रें व इतर उपकरणें रीतीप्रमाणें मांडून ठेवणें व नैवेद्याचे प्रसंगी तीं गर्भागारांतून बाहेर काढणें.
८. गर्भागार स्वच्छ आणि सुसज्जित राखणें.
९. वरकड भटजींच्या बरोबर मंत्रपुण्याचा घोष करणें.
१०. पालखी, लालखी वगैरे वाहनें खांद्यावरून वाहणें.
११. गर्भागारांत अगर बाहेर मूर्तीच्या अंगावरील नित्य वापराचे अगर उत्सवाचे प्रसंगी घातलेले सोन्या-रुप्याचे, जडजवाहिराचे किंवा अन्य तऱ्हेचे अलंकार पाळीप्रमाणें स्वतःचे जबाबदारीखाली संरक्षून पाळीचे दिवस संपतांच मागून येणाऱ्या जोडीदाराच्या ताब्यांत देणें.
१२. भेटी देणें.
१३. मंत्रपुण्याच्या वेळीं कुळीं पुजाऱ्यांनीं हजर राहणें.
 - § ५. जोतकारांचीं कर्तव्यें :-
 १. रोजच्या आणि उत्सवाच्या दिवावत्तीस लागणारें तेल कारभारी मंडळीकडून घेणें.
 २. ठराविक वेळीं दिवे पेटवून ते चांगले प्रज्वलित ठेवणें.
 ३. रात्रीच्या आरती झाल्यावर देवाळ्यांत कोणीहि बसून राहिलेला नाही अशी खात्री करून घेऊन आणि आलयाचीं खिडक्या दारें बंद करून चार दिवे तेवत ठेवणें आणि पैरीकार देवारी व देवळी या समागमें सर्व रात्र देवाळ्यांत राहणें.
 ४. नंदादीप पेटवण्यास जें तेल भाविक लोक स्वखुषीनें देतील तें स्विकारणें.
 - § ६. पुराणिकांचीं कर्तव्यें :-
 १. रोज ठराविक वेळीं पुराण वाचणें.
 २. मंत्रपुण्यास हजर राहणें.
 ३. उत्सवाचे प्रसंगी जे पुराणिक येतील त्यांचें टिपण ठेवून कारभारी मंडळीस अगर ज्या महाजनांचा उत्सव असेल त्यांस त्यांची संख्या व नावें कळविणें.
 - § ७. हरदासांचीं कर्तव्यें :-
 १. प्रत्यदि ठराविक वेळीं कीर्तन करणें.
 २. उत्सव प्रसंगी येणाऱ्या हरदासांचें टिपण ठेवून पूर्वीं रकमेच्या तिसऱ्या अंकाच्या उत्तरार्धांत सांगितल्याप्रमाणें व्यवस्था करणें.
 - § ८. पैरीकार देवळी यांचीं कर्तव्यें :-
 १. सोमवार धरून दर आठवडा पाळीनें कामावर रुजू होऊन पुढील कृत्यें करावीत.
 - अ) रोज अरुणोदधीं तसेंच चालीच्या इतर वेळीं भुई झाडून ती साफसूफ राखणें.
 - आ) प्रति सोमवारी व सर्वत्र साफसूफ करणें.
 - इ) तांब्या, पितळीचीं आणि चांदीचीं पात्रें व उपकरणें वांसून नेहमीं स्वच्छ ठेवणें
 - ई) गर्भागाराबाहेरील सर्व ठिकाणचे दिवे अहोरात्र प्रज्वलित ठेवणें.

देवस्थान व्यवस्थे संबंधीची नियमावली

उ) बैठकीस सत्रंज्या पसरणें.

ऊ) चौकावरील दिवे पेटवणें आणि उदवत्यांची तरतूद ठेवणें.

ए) गाभाऱ्याबाहेरचे रोजचे आणि उत्सव प्रसंगीचे त्याचप्रमाणें अनुषंगिक देवालयांतील, कारभारी मंडळीच्या दिवाणखान्यांतील आणि हरएक चालीच्या ठिकाणचे दिवे प्रज्वलित करणें.

ऐ) दिवसरात्र देवालयांत राहून धातूचीं आणि कांचेचीं पात्रें व अशाच इतर वस्तु ज्या गर्भागाराबाहेर असतील त्यांवर नजर ठेवणें.

ओ) इशारत देणें.

औ) घड्याळाचे तास घांटेवर वाजविणें.

अं) तुळामाराकरितां तराजू टांगणें आणि तो काढून ठेवणें.

अः) भेटीचे नारळ व केळीं यांचा अर्धा भाग स्वतःकडे ठेवून, अर्धा पूजारी पैसेकार यांकडे देणें.

क) आनुषंगिक देवालयांत येणारे भेटीचे नारळ, केळीं वगैरे जिन्नस, रुपया खालील नकदी रक्कम तसेंच ज्याची किंमत रुपयाहून अधिक नसेल असे कांबळ, कोयती वगैरे जिन्नस घेणें.

ख) संस्थानच्या फुलबागेची निगा राखणें, तिची मशागत करणें, वेणणी करणें वगैरे कामें करून त्या कामगिरीबद्दल ठरविलेला मुशाहिरा घेणें.

§ ९. गावडे यांनीं महाजन मंडळी अगर कारभारी मंडळी सांगतील त्या त्या प्रसंगीं देवकृत्य विषयक जरूर तीं कामें करावीं.

§ १०. कलावंतींनीं सुर्यास्तीं सलामाचे वेळीं आणि रात्रीं आरतीचे प्रसंगीं गायन करावें; प्रति सोमवारच्या, इतर उत्सवांच्या स्वारीचे प्रसंगीं, तसेंच महाजनांच्या नेमणुकीस अनुसरून होणाऱ्या इतर कुठ्ठां उत्सवांचे प्रसंगीं नृत्य व गायन करून तद्विषयक वेतन घ्यावें.

§ ११. मृदंगी यानें प्रत्यहीं हरदास, कलावंती व गवई यांच्या साथीस तसेंच इतर हरएक प्रसंगीं मृदंग वादन करावें आणि त्याबद्दल वार्षिक मुशाहिय्याखेरीज लागवटींतून त्या त्या कामाचा आपला भाग घ्यावा.

§ १२. धृपदी यानें उपरोक्त रकमेंतील इसमां समागमें धृपद गावें, आणि त्याबद्दलचा आपला मुशाहिरा व लागवटी घ्याव्या.

क. २८—लघुरुद्र, महारुद्र आणि अतिरुद्र या कृत्यांच्या एकंदर बारा सुपाऱ्या असाव्यात आणि त्यांची वांटणी पुढीलप्रमाणें व्हावी :

गोविंद निळकंठ भांडारी एक; धैसास तीन; अभिषेकी पांच, पैकीं दोन गंगाधर भिकंभट, दोन भिकू गोविंदभट भावे व एक गणेश भिकंभट; पुजारी पाणी देणारा एक आणि श्रीपाद मंगेशभट करंडे याकडे तूर्त एक, यानें महापुरुषाच्या पादुकांची पूजा-नैवेद्याबद्दलची कामगिरी करून त्याचा योग्य तो मुशाहिरा घ्यावा.

क. २९- हिंदु मिश्रवाद्य चौघडा, मयत भिक्कू साजत्रा मुळगांवकर मुंबई, यांनी ठेवलेला. यांत पुढील वाद्यांचा समावेश होतो. दोन सनया, एक सूत (सूर), चार नगारे, एक थोर कर्णा व एक कांसाळें.

क. ३०-पूर्वोक्त कळमांतील वाद्यांच्या कामगिरीवर सात इसम नेमलेले असावेत; त्यांनी प्रति सोमवारीं सकाळीं आठ वाजतां, स्वारीचे प्रसंगीं शिवाय प्रत्यहीं त्रिकाळ वाद्ये वाजवावीत. प्रथम खेप पहांटे चार वाजतां; दुसरी अकरा वाजतां आणि तिसरी संध्या-काळीं पांच वाजतां. दर खेपेचें वादन एक तास चालू रहावें.

क. ३१-चालंत नौबत यांत पुढील वाद्यांचा समावेश होतो. एक सनई; एक सूत; एक समेळ; एक कांसाळें; एक झांज; एक आराब; एक ढोलकें; एक थोर ढोल; एक थोर कांसाळें; एक कर्णा व एक शिंग.

§ १. या कामगिरीवरील नोकरांनीं प्रस्तुत कळमांत दर्शविलेलीं वाद्ये दिवसांतून चार खेपा वाजवावीत. सकाळीं पांच वाजतां पहिली खेप, दुसरी दिवसा महा-आरतीच्या प्रसंगीं, तिसरी सूर्यास्ती व चवथी रात्री महा-आरतीच्या वेळीं. खेरीज रीतीप्रमाणें कुहीं उत्सव-प्रसंगीं वाजवून ठरलेला मुशाहिरा व लागवटी व्याव्या.

§ २. पहिल्या व तिसऱ्या खेपेचें नित्य वादन मुख्य देवालयांत आणि अनुषंगिक देवालयांतही करित जावें.

क. ३२-स्वारी बरोबर असावयाच्या हिलामतीचे नग पुढील प्रमाणें असावे. छत्रे दोन, अबदागिरे दोन, तोरणे दोन, सुर्यपान एक, गुड्या सहा, ध्वज दोन, अस्मानगिर दोन, हुदोरुमाल एक, दिवड्या चार, पायघडी एक आणि आरसा एक.

क. ३३-भावणीचीं कर्तव्ये :

१. प्रत्यहीं प्राकाराची व प्रति सोमवारीं भटवाडीकडे तसेंच श्री शिवशर्मांच्या आल्याकडे जाणाऱ्या दादरांची झाडलोट करणे, श्रीवर आरतीचे प्रसंगीं तसेंच नवरात्रौत्सवांत चामर ढाळणे.

३. स्वारी बरोबर माल्याचा दिशा घेऊन राहणे.

४. निर्वाहासाठीं आणि वस्त्रप्रावरणासाठीं ठरविलेली नेमणूक तसेंच करविलेल्या उत्सवप्रसंगीं दाली या नांवाची जी देणगी यजमानाकडून मिळते ती घेणे.

भाग ६

उत्सवादि कृत्यांविषयीं

क. ३४- उत्सवादि नित्यकृत्ये जीं प्रस्तुत संपादलीं जातात, तीं वार्षिक वेहड्यांत दृश्य होत आहेत त्यांतून मुख्य पुढील होत :

१. प्रति सोमवारीं पालखीच्या मिरवणुका.

२. माघी पौर्णिमेचा महोत्सव-यास दशमी रोजीं आरंभ होऊन महाराथाच्या मिरवणुकीनें समाप्त होतो.

३. माघवा। पंचमीचा उत्सव नामें क्वचस्थापनोत्सव.
४. महाशिवरात्रोत्सव. लहान रथाचे मिरवणुकीसह.
५. शिमगा.
६. रामनवमीचा उत्सव.
७. अक्षय तृतीयोत्सव. वैशाख शुद्ध तृतीयेस.
८. शयनी द्वादशी. (आषाढ शु। १२)
९. कृष्णजयंती अथवा गोकुळाष्टमी. (श्रावण वा। ८)
१०. अनंत व्रतोत्सव. (भाद्रपद शु। १४)
११. नवरात्रोत्सव (आश्विन मासांतील शुद्ध पक्षाच्या नऊ रात्री.)
१२. दसरा. (सीमोळंबनोत्सव. नवरात्राच्या पुढल्या दिवशीं.)
१३. कोजागिरी. (आश्विन शु। १५)
१४. गुरुद्वादशी. (आश्विन वा। १२)
१५. दिवाळी. (आश्विन वा। १४)
१६. काला. (कार्तिक शु। १२)
१७. वैकुण्ठचतुर्दशी. (वनभोजन समाराधनेसह-कार्तिक शु। १४)
१८. वनभोजनोत्सव. (कार्तिक शु। १५)
१९. काला. (कार्तिक वा। ७, व पुढच्या दिवशीं दहीकाला श्रीशिवशर्मांच्या देवालयासन्निध.)
२०. वनभोजन. (मार्गशीर्ष शु। १५)
२१. सार्वजनिक महारुद्र आरंभ पौष वा। ६ नंतर जो पहिला शुक्रवार येईल त्या दिवशीं.

क. ३५- सदर कलमांतील उल्लेखित उत्सवांत कारभारी मंडळीचे देखरेखीखाल रूढीचे कुल्ली विधि यथासांग संपादले जातील.

क. ३६- मुख्य मुख्य उत्सवाचे प्रसंगी ते कोणत्या दिवशीं पडतात म्हणायची सूचना गोमंतक निवासी महाजनांस कारभारी मंडळीच्या चिटणीसांनी पत्रद्वारा द्यावी.

§ पूजा वगैरे खासगी रीतीनें करविण्यांत येणाऱ्या आंगतुक उत्सवाचीं निमंत्रणें देण्याचें काम त्या त्या उत्सवप्रवर्तकाच्या मर्जीवर अवलंबून राहिल.

क. ३७- साप्ताहिक अगर वार्षिक मिरवणुकींत कारभारी मंडळीच्या चिटणीसांनीं अगर त्यांचे अभावीं अन्य वर्गांनीं सुवर्णदंड धारण करावा.

क. ३८- महाजन अगर महाजनेतर जे कोणी मिरवणुकींत भाग घेतील त्यांस पालखी, लालखी, थोर किंवा लहान रथ अगर अन्य कोणतेही वाहन यांबरोबर चालतांना तंबाखू ओढण्याची तसेंच श्रीविषयींची मर्यादा व आदरभाव यांस बाधा येण्यासारखें कोणतेंही कृत्य करण्याची सक्त मनाई आहे.

क. ३९- देवाळ्याच्या प्राकारांत ज्या महाजन वा महाजनेतर गृहस्थांचें वास्तव्य असेल त्यांस चिटणिसांनीं काटकार मार्फत मिखणुर्कीत हजार राहण्यावद्दल सूचना द्यावी.

क. ४०- टेवलेल्या खाजगी उत्सवांत प्रवर्तकांस अगर त्यांच्या वंशजांस इच्छा असल्यास विवक्षित विधीच तेवढे संपादतां येतील. वरकड कारभारी मंडळीच्या देखरेखी-खालीं चालतील.

§ मूळ प्रवर्तक अगर त्याचा वंशज यांचे अभावीं त्यांच्या पुरोहितांनीं तीं कामें करावीं.

क. ४१- श्रावण मासांतील सोमवारांत नवीन उत्सवांची योजना करण्यास सवड दिली जाणार नाही. या दिवसांचे उत्सव, विठ्ठल शेणवी संजगिरी, मु॥ हणजूण; सखाराम शेणवी उसगांवरकर, मु॥ उसगांव; दळवी, मु॥ पाळी; केंकरे, मु॥ कुंभारजुवें, यांजकडून अनुक्रमें संपादले जात आहेत.

§ कदाचित् प्रस्तुत कळमांत निर्देश केलेल्या गृहस्थांनीं ते उत्सव करण्यांचें सोडून दिल्यास अन्य कोगाही गृहस्थास ते करतां येतील.

भाग ७

सामान्य नियम

क. ४२- सर्व प्रकारच्या धार्मिक विधींत, मग ते उपासना विषयक असोत, अगर उत्सवविषयक असोत, महाजन, भट्ट, पुरोहित आणि सेवकजन यांनी लागू तीं तीं आपापलीं कामें रुढीस अनुसरूनच व कर्तव्यास जागून सांगतें संपादीत जावीं.

क. ४३- कळम २४ व त्यांचे अंक यांत नमूद असलेलीं उपासनाकार्यें ज्या पुरोहिताकडून अगर अन्य भट्टांकडून करविलीं जातील त्यांकडे तद्विषयक लागवट प्रत्येक महाजनानें भरावी.

क. ४४- महाजन, कारभारी मंडळी, भट्टजी अगर अन्य इसम यांस संस्थानचे-अलंकार, उक्करणें अगर अन्य वस्तु स्वतःचे कामीं वापरण्याची किंवा जायांस देण्याची सक्त मनाई आहे. या नियमाविरुद्ध आचरणास तत्काळ तगिरीची शिक्षा मिळेल. शिवाय गैरविल्हेस लावलेला जिनस ताबडतोब परत करणें भाग पाडून योग्य त्या किमिनल खटल्याची उभारणी केली जाईल.

§ संस्थानच्या कामाची खोटी न होतां लग्नसुंजीचे समारंभ प्रसंगीं तांब्या-पितळीचीं मांडीं, हिशमत अथवा वायें, रत्नःचे जबाबदारीखाल महाजनांस देण्याचे कामीं कारभारी मंडळीस ह्या कळमांतील नियम आड येत नाहीत.

क. ४५- नियमित व अनियमित बैठकांखेरीज दरसाल माघ पौर्णिमा महोत्सवाचे दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळीं तीन वाजतां पूर्वं निमंत्रणाविना महाजन मंडळीची एक ठराविक बैठक भरली जावी.

§ सदर सभेंत कारभारी मंडळीनें गुदरलेल्या सालचा जमाखर्च खरडा मांडावा;

त्याचप्रमाणें झुदिसियाल आणि आदमिनिस्त्रातीव्ह अदालतींत कारभारी मंडळीचे मुखत्यारानीं कोणकोणते दावे गुदरले; कोणकोणते गुदरणें आहेत; जे गुदरले त्यांतून कोणते निकालांत निघाले; बाकीच्यांची मजल कोणत्या थरावर आहे, ह्या खुलाशासह वर्गवारीचा तक्ता दाखवावा. हा तक्ता त्या त्या अदालतींतून मिळविलेलीं जीं प्रमाणपत्रें प्रोकुरादोर सादर करतील तीं नजरेपुढें ठेवून तयार केलेला असावा.

क. ४६- उपरोक्त कलमाच्या परिच्छेदांतील द्वितीयाधींतील नियम जो मुखत्यार न पाळील त्यास बडतर्फी देऊन संस्थानचें होणारें नुकसान त्याकडून भरून घेतलें जाईल.

क. ४७- महाजनांच्या सार्वजनिक, तसेंच महाजनांच्या अगर महाजनेतरांच्या खासगी रीतीच्या ज्या ज्या उपासनाविषयक अगर उत्सवविषयक बांधावळी असतील त्या सर्व पूर्ण वक्तशीरपणें संपादल्या जातील.

§ १- अशा बांधावळीसंबंधी कुल्लीं कृत्यें व विधि सांगतेनें संपादले जाण्यासाठीं कारभारी मंडळीनें काळजीपूर्वक लक्ष देऊन त्या कामीं लागेल ती मदत करावी.

§ २- ज्या दिवसास एकांनें उपासना अगर उत्सव ठेवलेला असेल, अगर महाजन मंडळीस करावयाचा असेल, अशा दिवशीं अन्यास उपासना अगर उत्सव करण्याची अगर ठेवण्याची यापुढें मुभा मिळणार नाही; मूळ प्रवर्तकाचीच याकामीं अनुमति असेल तर भाग निराळा.

क. ४८- ज्या ज्या वेळीं श्री कैत्रल्यपुर अगर चित्राव मठाधीश स्वामींची स्वारी या संस्थांनीं यावयास निघतील तेव्हां श्रीआल्लयापर्यंत स्वारी बरोबर चालण्यास ठराविक टप्प्यांवर रीतीप्रमाणें वाद्य व हिलामत सामोरे पाठविण्यांत यावी, आणि संस्थांनीं आल्यावर त्यांचा योग्य सन्मान करण्यांत यावा.

§ १- उल्लेखित स्वामींची वस्ती मोकशाच्या हद्दींत असल्यास, वाद्य, मशाली वगैरे राजचिन्हें त्यांच्या निवासस्थानीं पाठवून त्यांस श्रींच्या मिरवणुकीस अगर कोणत्याही उत्सवास आणण्यांत यावें.

§ गौड सारस्वतांच्या कोणत्याही स्वामींशींही असेंच वर्तन ठेवलें जावें.

क. ४९- महाजन अगर कारभारी मंडळीस आपले विशिष्ट मुखत्यारी नेमतां येतील.

क. ५०- श्री शांतादुर्गा देवालयाने व अन्य महाजन एखाद्या उत्सवास ज्या ज्या वेळीं हजर असतील तेव्हां त्यांचे रीतीप्रमाणें स्वागत करून त्यांस अप्रमानपूर्वक वागविण्यांत येईल.

क. ५१- कोणत्याही काळीं आणि कशाही परिस्थितींत संस्थानच्या स्थावर संपत्तीचा तसेंच सोनें रुप्याच्या आणि तदितर धातूंच्या किंवा पाषाणी मूर्तींचा दानविक्रयादि व्यय करण्याचा महाजन मंडळीस निखालस अधिकार नाही.

क. ५२- असाधारण खर्चाचा खरडा महाजन मंडळीपुढें मांडला जावा; अशासाठीं कीं, तिच्या अभिप्रायासह तो वरिष्ठ मंजुरीस गुदरतां यावा.

क. ५३- महाजन मंडळीस जे जे ठराव करावयाचे अगर कारभार विषयक ज्या

चर्चा करावयाच्या तथा सर्व बैठकीच्या जागीच केल्या जाव्या. इतरत्र निखालस होतां नये.

§ एकच-महाजनीय ठरावांतून स्वतःस लागू असेल त्या भागास कारभारी मंडळीनें पाळा द्यावा. वेफिकीरीवद्दल जत्रावदारीच्या दंडास मंडळीचे वर्गी पात्र ठरतील.

क. ५४-चौकावर कोणत्याही विषयावर वादविवाद करण्याची सक्त मनाई आहे, कारण ती जागा ईश्वरोपासनेची होय.

क. ५५-महाजनीय ठराव, उपस्थित सभासदांचीं निम्मी मेंतें, शिवाय ज्यादा एक मत, एवढ्यानें पास ठरतो; ठराव करणाऱ्यांचीं किमान संख्या रेगुलामेंताच्या (नियमावलीच्या) अठराव्या कलमांत ठरविली आहे तितकी भरली पाहिजे.

क. ५६-सांप्रतच्या चौवीस वांगड्यांच्या महाजनांखेरीज यापुढें नवीन महाजन घेतले जाणें शक्य नाहीं; या पद्धतींत कोणत्याही काळीं आणि कशाही परिस्थितींत बदल निखालस होऊं शकणार नाहीं.

क. ५७-नोकर लोकांस पायांत वहाणा, वूट व खडावा घालून किंवा छत्री उघडून प्राकारांत हिंडण्याची मनाई आहे.

§ या कलमांतील नियम नोकरेतर अशाही सर्व कलावंती, देवळी, चेडे व फजेंत यांस लागू आहे.

क. ५८-जो ब्राह्मण अगर ब्राह्मणेतर नोकर मद्यासक्त असेल, व्यसनी निघेल अगर नैतिक आणि धार्मिक कर्तव्य पराड्मुख ठरेल, त्यास कारभारी मंडळीनें कामावर जाण्याची तावडतोव बंदी करावी आणि महाजन मंडळीस कळवून तिची सभा बोळवावी. सभेनें प्रकार लक्षीं घेऊन त्यास नोकरीवरून काढून टाकावें.

§ तथापि जर तो नोकर पश्चात्तापपूर्वक कृतकर्मावद्दलचें धार्मिकरित्या प्रायःश्चित्त घेतल्याचें सिद्ध करून देईल तर पहिल्या खेपेस त्यास कामावर परत घेतां येईल.

क. ५९-बाहेरीळ कृत्यांचे नोकर-(कलावंती, वाजंत्री इ.) यांस देवाळयांत, प्राकारांत अगर लगतच्या इमारतींत कामाचे वेळेशिवाय अधिक वेळ राहतां येणार नाहीं. अशा प्रकारास कारभारी मंडळीकडून एक रुपयापर्यंत दंड लादला जाईल.

§ या कलमांतील दंड एक रुपयाहून अधिक केव्हांच होतां नये.

क. ६०-नोकर लोकांची नेमणूक, त्यांची मर्यादित काळची तगिरी तसेंच कायमची बडतर्फी, हीं कामें महाजन मंडळीच्या अधिकाराचीं होत.

§ १-तद्विषयक ठराव कळम पंचेचाळीसमधील सभेंत केला जावा.

§ २-देवाळयांतीळ कृत्यांविषयीं अगर धर्मासंबंधीं सेवक लोकांत जे वांधे पडलेले असतील त्यांचा निकालही ह्याच बैठकींत केला जावा.

क. ६१-देवाळयांतील सेवेच्या मोबदला जे नोकर सांप्रत विवक्षित ठिकाणांचें घेत आले आहेत, त्यांनीं नोकरी बजावीपर्यंत या पुढेंही घेत जावें.

क. ६२-कलम चौविसव्या चवदाव्या अंकांत सांगितलेले गावडे नोकर श्रींचे

भांडारीं एकशें चौऱ्याहत्तर रुपयांची वार्षिक नेमणूक देऊन सोनाळा, वांकडमूस, कोळमूस, कुथें, कोटयाळो आणि धांमोसमळो, स्थित मोकसा, ह्या ठिकाणांचें उत्पन्न सेवेच्या मोबदलां भोगीत आहेत.

क. ६३- कलम एकसष्ट व बासष्ट यांत ज्यांचा उल्लेख आला तीं ठिकाणें देवाल्याचे संस्थेचीं अगर तिच्या भांडाराचीं असून त्यांवर देवाल्याचें चिरस्वामित्व व निर्विवाद भोगवटा प्रस्थापित आहे; तेव्हां त्यांची विभागणी, दान व विक्रय करतां येणार नाहीं. नहून ती गहाण टाकतां अगर खंडास (आरांदांमैतास) देखील देतां येणार नाहीत.

क. ६४- कारणरत्नें उल्लेखित ठिकाणांचा फळभोग घेणाऱ्या नोकरांना कामावरून दूर करण्यांत आल्यास त्या ठिकाणांचें उत्पन्न भांडारीं जमा केलें जाईल.

क. ६५- ब्राह्मणतरांस गर्भागरांत, हिंदूतरांस चौकावर आणि अति शूद्रांस देवाल्यांत जाण्याची मनाई आहे.

§ ह्या नियमाची अंमलबजावणी पुजारी व पैरेकार देवळी यांनीं करावी.

क. ६६- संकटाच्या प्रसंगी, म्हणजे दरोडा, आग, अशा समर्थी धोक्याची सूचना मिळतांच कुलीं नोकर मंडळी, बडतर्फींचे शिक्षेखाल मदतीस धांवून येण्यास लक्षिक आहेत.

क. ६७- अतिशूद्र, महारूद्र, लघुशूद्र वगैरे कोणत्याही उपासनाकार्यास कलम अष्टावीस यांत सांगितलेले उपाध्याय सकाळीं आठ वाजतां देवाल्यांत हजर होऊन तद्विषयक वेतन गमावण्याचे शिक्षेखाल महा-आरतीपर्यंत तेथें राहण्यास लक्षिक आहेत; तथापि दंडाची रक्कम चार रुपयांपेक्षां अधिक होतां नये.

§ ह्या कलमाच्या अंमलबजावणीस्तव हजिरी ठेवण्यास अध्यक्षींच्या बैजांची एक अलायदी चोपडी केलेली असावी.

क. ६८- कारभारी मंडळी अगर महाजन मंडळी, यांनीं आरोपींचें म्हणणें पहिल्यांनं ऐकून घेतल्याविना प्रस्तुत नियमबंदींत ठरवून दिलेल्या शिक्षा अमलांत आणल्या जाणार नाहीत.

क. ६९- नोकरांच्या बडतर्फींविषयींचे महाजनीय ठराव आदमिनिस्रादोर यांचे मंजुरीविना अमलांत येऊं शकणार नाहीत.

क. ७०- प्रसंगविशेषीं एखादा ब्राह्मण देवाल्याच्या प्राकारांत अगर स्थल भूमींत मरण पावेल तर त्याचें शव धर्मनियमानुरूप संस्थानचे ब्राह्मण नोकरांनीं अग्निसंस्कारासाठीं स्मशान भूमीकडे न्यावें; आणि तो मृत इसम अर्किचन असल्यास तत्संबंधी खर्च संस्थानांतून केला जावा.

§ उपरोक्त कलमांतील नियमास पाळा देण्याचें एखाद्या भटजींनं नाकारल्यास त्यास कामावरून काढून टाकण्यांत यावें.

क. ७१- यात्रेच्या उद्देशाने येणारे भाविक महाजन, तसेंच क्षेत्र दर्शनासाठीं जमणारे

महाजनैतर यात्रेकरू, यांच्या परिमितकालिक वास्तव्यास अग्रशाळांची योजना आहे; मात्र तें वास्तव्य तीन महिन्यांहून अधिक होतां नये.

क. ७२- धार्मिक बाबतींत कदाचित् लढा उपस्थित झाल्यास महाजन मंडळीनें विनंति केल्यावर कैवल्य मठाधीश श्री स्वामी जो निकाल देतील तो मान्य केला जाईल.

क. ७३- कारभारी मंडळीचा मुखत्यार आपलें कर्तव्य कायदेशीर रीतीनें बजावणें सोडून देईल तर त्यास कामावरून बडतर्फ केलें जाऊन पुनश्च त्या जागीं त्याची निवड होणार नाही; शिवाय देवालयास आणलेल्या नुकसानीबद्दल तो जबाबदार होईल.

क. ७४- वगळून राहिलेल्या बाबतींत ज्यांचा सामान्य व विशिष्ट कायद्याशीं विरोध नसेल अशा प्रचलित रूढींचा अवलंब केला जावा.

क. ७५- प्रस्तुत नियमबंधींतील विषयांत जो पुढें फेरफार केला जाईल, तो ह्या नियमबंधीचा योग्य ठिकाणीं लिहिलेला असा सलग भाग मानला जाईल; मग तो फेरफार बदललेल्या कलमाच्या ऐवजीं दुसरीं घालणें, निरूपयोगी गाळणें किंवा प्रचारांत येणाऱ्या कायद्यान्वये जरूर तीं नवीं कळमें चढविणें अशा कोणत्याही स्वरूपाचा असो.

क. ७६- महाजन व देवालये यद्विषयक विद्यमान व भावी कायद्यांस ही संस्था पूर्ण राजी आहे.

भाग ८

शिक्षाविषयक नियम

क. ७७- जो महाजन देवालयांत बेशिस्त वर्तन करील, ब्राह्मधर्म प्रोक्त, शास्त्र-पुराणविहित मर्यादा व आदर यांचें अतिक्रमण करील, त्यास एक पासून पांच रुपयेपर्यंत दंड महाजनाकडून लादला जाईल.

§ एकच उल्लेखित दंडाची रक्कम कायदेशीर सूचनेपासून (इंतिमासांव) दहा दिवसांच्या अवधीत भरली न गेल्यास, ती भरली जाई तोंवर त्याच्या मताचा व सवलतीचा हक्क तहकूब राहिल.

क. ७८- जे नोकर आपलीं कर्तव्ये न बजावतील अगर महाजन मंडळीचे व कारभारी मंडळीचे हुकूम न पाळतील त्यास पहिल्या खेपेस नुसती ताकीद अगर दमच दिला जाईल, दुसऱ्या खेपेस एक पासून चार रुपयेपर्यंत दंड करून तो त्याच्या पगारांतून वसूल केला जाईल, अथवा पंधरा दिवस कामावर जाण्याची बंदी केली जाईल. तिसऱ्या खेपेस एक वर्षाहून अधिक नव्हे अशी तगिरी आणि चवथ्या खेपेस कायम बडतर्फां दिली जाईल.

क. ७९- ज्या कोणा महाजनावर देवालयाच्या भूमीचा अपहार केल्याची शाबिती होईल त्याचे महाजनपणाचे अधिकार, अपहारलेली भूमी राजीखुशीनें परत करीपर्यंत काढून घेण्यांत येतील.

क. ८०- कोमिसार्यु रेझियु यांचें सोळा जून १८९६ मितिच्या ६२ अंकाच्या पोर्तारी

अन्वये इंछुसांव ई ब्रैनफिसेंसिय (शिक्षण व परोपकार) विषयक निधीस संस्थानचे उत्पन्नांतून शेंकडा तीन टक्के देण्यास व प्राथमिक शिक्षणास जरूर तेव्हां हातभार लावण्यास महाजन मंडळी राजी आहे.

क. ८१-ही कळमबंदी मराठी भाषांतरासह संस्थानच्या योग्य वहीवर बार केली जावी आणि सरकारी पत्रावर प्रसिद्ध झाल्यानंतर तीन दिवसांनी पूर्णपणे अमलांत यावी.

□ □ □

कोणताहि महाजन कुळावी, म्हणजे ज्याचें कुलदैवत श्रीमंगेश आहे, तो आपण एकटाच किंवा आपल्या कुटुंबीय मंडळीसह जर श्रीस्थळ मंगेशी येथें आपल्या कुलदेवाच्या दर्शनार्थ किंवा सेवेसाठीं आला, तर तो पहिल्यांदांच येत असल्यास, त्याला योग्य प्रकारची माहिती निदान अगदीं जरूरीपुरती तरी मिळणें अत्यंत गरजेचें आहे. कारण, त्या माहिती अभावीं व त्याला योग्य मार्गदर्शन मिळालें नाहीं तर त्याची साहजिकच कुचंबणा होते, हें सांगण्याची गरज नाही. यासाठींच खालील माहिती प्रत्येक महाजन कुळावीनें आपल्या लक्षांत घेणें व प्रसंग विशेषीं आपले नातेवाईक, मित्रपरिवार किंवा इतर कुळावी महाजन, पहिल्या खेपेस श्रीमंगेश देवस्थानांत येत असतील तर त्यांचीहि गैरसोय शक्य तों होऊं नये म्हणून त्यांच्याहि लक्षांत आणून देणें हिताचें वाटतें.

श्रीमंगेश देवस्थानांत, आपला कुलदेव श्रीमंगेशाकडे येणार सर्व कुळावी महाजन वत्स व कौंडिण्य या दोन गोत्रांपैकींच असणार हें उघड आहे. जे बाकी इतर गोत्रांचे इसम श्रीमंगेश देवस्थानच्या महाजन कुळाव्यांत संभवत नाहींत ते भक्तजन म्हणून सेवेसाठीं येतात. कोणीही कां असेना त्यानें देवाल्यांत प्रवेश केल्यावर त्याचें प्रथम काम म्हणजे श्रीचें देवदर्शन घ्यावयाचें; याला धुळभेट घेणें असें म्हणतात.

धुळभेट घेण्यासाठीं एक नारळ व दोन किंवा तीन केळीं लागतात. भाविक वत्सगोत्री असल्यास दोन, कौंडिण्य गोत्री असल्यास तीन केळीं लागतात. देवाल्याच्या प्राकारांतील दुकानांत (बाजारभावांत) किंवा देवाल्यांत व्यवस्थापक कमिटीमार्फत जशी सोय केलेली असेल त्याप्रमाणें फक्त वीस पैसे देऊन धुळभेटास लागणारा नारळ व केळीं मिळतील. नारळ व केळीं घेऊन प्रथम श्रीमंगेशापुढें, चौकावरील ताटांत नारळ ठेवून नमस्कार करून देवदर्शन घ्यावें. त्यानंतर लगेच चौकावरील श्रीग्रामपुरुषापुढें एक केळीं ठेवून त्याचें दर्शन घेऊन देवाल्याच्या मागच्या बाजूस असलेल्या श्रीमुळकेश्वराच्या दर्शनास जावें. श्रीमुळकेश्वरापुढील तबकांत दुसरें केळीं ठेवून श्रीमुळकेश्वराचें दर्शन घेऊन लगतच्या खोर्लातील श्रीलक्ष्मीनारायण, श्रीसूर्यनारायण, श्रीगरुड, श्रीवीरभद्र आणि श्रीसातेर देवता या सर्वांचें दर्शन घेवून परत श्रीमंगेश देवाल्यांत यावें. कौंडिण्य गोत्री असल्यास प्रथम श्रीकौंडिण्य

पुरुषाच्या मंदिरांत जाऊन तिसरें केळें श्रीकौंडिण्य पुरुषापुढील ताटांत ठेवून दर्शन घेऊन नंतर श्रीमंगेशाच्या देवाल्यांत यावें. देवाल्यांत येऊन श्रीमंगेशापुढें साष्टांग नमस्कार करावा व पुजाच्यानें दिलेली विभूति कपाळास लावून तीर्थ प्राशन करावें.

धूळभेटीचा हा आरंभीचा कार्यक्रम झाल्यानंतर विशेषतः नवीन अपरिचित इसम असल्यास त्यानें धूळभेट झाल्यानंतर लगेच श्रीदेवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटी ऑफिसास आपली भेट देऊन त्या ऑफिसांत श्रीदेवस्थानचे कमाविसदार म्हणजे व्यवस्थापक कमिटीचे चिटणीस असतील त्यांकडे आपलें संपूर्ण नांव, गांव, गोत्र याबद्दल सांगून तो आपल्या कुटुंबियांसह देवस्थानच्या अग्रशाळेच्या जागेंत राहूं इच्छित असल्यास त्या जागेची, स्वैपाक करणार असल्यास जरूर त्या भांड्यांची, मागणी करण्यास हरकत नाही. कारण तशी इच्छा दर्शविल्यास देवस्थान कमिटी शक्य ती सोय करूं शकेल व आतांपर्यंत तशी सोय करीत आली आहे.

पण एक गोष्ट लक्षांत ठेवणें जरूर असते कीं, देवस्थानांत माघ महिन्याच्या महापर्वणी महोत्सवाचे दिवसांत तसेंच मार्च, एप्रिल आणि मे महिन्यांत प्रतिवर्षी अतिशय गर्दी असते, नि म्हणून त्याच वेळीं जागेची टंचाई भासणें शक्य असतें. पण बहुतेक यात्रिक दोन-चार दिवसांत आपला मुक्काम बदलतात व एका यात्रिक कुटुंबाने मोकळी केलेली जागा दुसऱ्या मार्गप्रतीक्षा करणाऱ्या गरजू यात्रिकास मिळण्यास अडचण पडूं शकत नाही. जे कोणी यात्रिक स्वतः स्वयंपाक करून राहूं शकत नसतील किंवा तसें इच्छित नसतील तर त्यांची अडचण किंवा गैरसोय होऊं शकत नाही. कारण देवस्थानच्या अग्रशाळेंत एका वेगळ्या जागेंत जेवणाची सोय (खाणावळ) असून तिथें सोयीस्कर व योग्य दरांत जेवण मिळतें.

देवाल्याच्या प्राकारांत, अग्रशाळेंतच दोन वेगवेगळीं स्नानगृहे आहेत. स्वच्छ पाण्याची विहीर त्या स्नानगृहांच्या नजिकच आहे. तसेंच अग्रशाळेबाहेर चार शौचकुपे आहेत. अग्रशाळेच्या इमारतींत, देवाल्याच्या प्राकारांत प्रवेश करण्याच्या महाद्वारा-शेजारींच, किराणा माल व इतर सर्व जरूरीच्या जिनस विक्रीचें दुकान आहे व तिथें जवळच चहा-कॉफी-फराळ मिळण्याचें दुकान आहे. अशा परिस्थितींत प्रत्येक इसम आपआपली सोय स्वतंत्रपणें आपल्या इच्छेप्रमाणें करून घेऊं शकतो.

कुळावी महाजन किंवा महाजनेतर देवाच्या सेवेसाठीं देवस्थानांत आल्यानंतर त्याला कांहीं तरी देवकृत्य आपल्या इच्छेप्रमाणें आपल्या स्वतःच्या हातांन घडून यावें ही इच्छा असणें स्वाभाविक आहे. यासाठीं प्रत्येक यात्रिकानें आपण स्वतः देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटी ऑफिसांत जाऊन तेथें देवस्थानांत देवकृत्यांचा तक्ता, प्रत्येक देवकृत्याचे दर कायमचे ठरविलेले आहेत, तो तक्ता आपण स्वतः वाचून आपली जी इच्छा असेल तें देवकृत्य व्यवस्थापक कमिटी ऑफिसांत नोंदवून त्या दरपत्रकाप्रमाणें पैसे भरून देवस्थान कमिटीकडून पावती घ्यावी.

इतकी व्यवस्था केल्यानंतर आपले पुरोहित भटजी कोण, हें त्या कुळावी महाजन

किंवा महाजनैतर इसमास टाऊक नसल्यास व्यवस्थापक कमिटी त्याबद्दल चौकशी करून त्या इसमाची व पुरोहित अभिषेकी भटजीची भेट घडवून आणते. त्याप्रमाणे यात्रिक कुळावी महाजन किंवा महाजनैतराने त्या पुरोहिताबरोबर जाऊन आंबोळ, सचेल स्नान करून सोंवळें वस्त्र नेसून आपले पूर्वीचे यज्ञोपवीत (जानवे) बदलून नवे यज्ञोपवीत विधीपूर्वक धारण करून, भस्म लावून घेवून, संध्याकर्म आटोपून देवालयांत यावे. देवालयांत ते पुरोहित अभिषेकी भटजी आपण कमिटी ऑफिसांत नोंद केलेले देवकृत्य करण्याचे कार्य करतील. विवाहित कुळावी महाजन प्रथमतःच म्हणजे आपल्या विवाहानंतर पहिल्याच खेपेस सहकुटुंब देवदर्शनास आले असतील तर वधूवरांनी एकत्र बरोबरीने देवालयाच्या पुढील तलावांत विधीपूर्वक मंत्रस्नान करून देवालयांत परत येऊन देवदर्शन करून नंतरच पुढील कार्यक्रम-देवकृत्य करावयाचे असते. तलावावर जाऊन मंत्रस्नान करण्याच्या विधीस गांठवळ किंवा 'वधूवर दंपत्यस्नान' म्हणतात. हा विधी देवस्थानचे घैसास भटजी करून घेतात. हा गांठवळ विधी म्हणजे श्रीगणपतीपूजन, भेट नारळासह, फळदान, अभिषेक नैवेद्य याप्रमाणे असतो. श्रीच्या तलावांत, जोडप्याने स्नान करतेवेळी परिधान केलेली वस्त्रे पेरेंकार नोकर वर्गास द्यावी लागतात. अगर त्याऐवजी एक रुपया द्यावा लागतो.

आपण नोंद करून पैसे भरून पावती घेतलेले देवकृत्य प्रत्यक्षांत आपल्या हस्ते पुरोहित भटजी व इतर भटजी यथासांग पार पाडीत आहेत की नाही, हे प्रत्येक इसमानें स्वतः आपण होऊन लक्षपूर्वक पाहणे आवश्यक व अगत्याचे आहे, हे सांगण्याची जरूरी नाही. आपणास कांहीं संशय, शंका, गैरसमज उत्पन्न झाल्यास किंवा घडून आल्यास देवालयांत पुरोहित भटजीकडून खुलासा करवून घ्यावा; व एखादे वेळी आपल्या शंका, संशय किंवा अडचणीचे योग्य प्रकारे वेळीच निरसन होत नाही असे वाटल्यास, आपण स्वतः या परिस्थितीकडे लगेच देवस्थान व्यवस्थापक कमिटीचे कमाविसदार (चिटणीस) कडे तक्रार करून दाद मागणे अत्यावश्यक आहे. कमाविसदारांकडूनहि योग्य व्यवस्था झाली नसल्याचे आढळून आल्यास आपण लेखी तक्रार देवस्थान कमिटीकडे अवश्य केली पाहिजे व कमिटी ऑफिसांत असलेले तक्रार बुक मागून घेऊन, आपली सविस्तर कैफियत व आपली मागणी काय आहे हे नमूद करून खाली तारीख व स्वाक्षरी करणे जरूरीचे आहे.

एकंदरीत शांतता व संयम दळून देणे समंजसपणाचे ठरेल. श्रीमंगेश देवस्थानांतील मुक्कामांत आपण अमुक देवकृत्य केले पाहिजे याबद्दल कसलीहि सक्ती किंवा बळजबरी नाही व तशीच बळजबरी किंवा आग्रह कुणालाही करता येणार नाही, हे प्रत्येक मनुष्याने खात्रीपूर्वक समजून घ्यावे. श्रीमंगेश देवाच्या देवालयांत आपल्या कुलदेव चरणी भक्ति-भावाने ज्याच्या त्याच्या इच्छेप्रमाणे, एका पंचामृतयुक्त रूद्रावर्तनापासून शिंगाच्या मदारूद्रापर्यंत पाहिजे ती देवकृत्ये, रंगपूजा वगैरे देवकृत्यांचा तक्ता आहे, त्यांत दर्शविल्या-प्रमाणे, त्या खर्चात करण्यांत येतात. सर्व इसम देवकृत्यांच्या बाबतीत समान, हे महत्वाचे

धोरण देवस्थान संस्थापक पुण्य पुरुषांनीं कायमचें ठरवून दिलें असून, प्रत्येक देवकृत्याचें ज्याच्या त्याच्या इच्छेस, खर्चास परवडेल अशाच प्रकारें दर ठरविलेलें आहेत. सर्व देवकृत्यांचें दर देवस्थानच्या नियमावलींत प्रसिद्ध केले असून, ती नियमावली सरकारनें मंजूर केली आहे. देवकृत्याच्या ठरवून दिलेल्या दरांत, कमी जास्त रक्कम कोणत्याहि परिस्थितींत देवस्थानच्या व्यवस्थापकांकडून, पुरोहित, पुजारी किंवा कोणतेहि भटजी किंवा सेवेकरी यांकडून घेण्यांत येऊं नये, याबद्दल कडक निबंध, व याचें उल्लंघन केल्यास कडक शिक्षा, यांची तरतूद देवस्थानच्या नियमावलींत स्पष्टपणें आहे; याची जाणीव प्रत्येक संबंधित इसमानें करून घेणें अगत्याचें आहे.

एकंदर देवकृत्याबद्दलचे पैसे देवस्थानच्या व्यवस्थापक कमिटी ऑफिसांत आपण स्वतः भरून पावती घेतली नाही व पैसे कोणत्याही पुरोहित, पुजारी, जोतकार, भटजी, सेवेकरी किंवा इतर मनुष्याकडे आपण दिले असल्यास त्याबद्दल किंवा देवकृत्याबद्दल देवस्थान कमिटी मुळीं व जबाबदारी स्विकारणार नाही. या व्यवस्थेविरुद्ध गैरवर्तन नजरेस आल्यास तें देवस्थान कमिटीच्या व प्रसंगीं सरकारच्या नजरेस आणून दाद मागणें, प्रत्येक कुळाची महाजनाचें कर्तव्य आहे व ती जबाबदारी प्रत्येकानें पार पाडणें देवस्थानच्या सुकिर्ती व लौकिकांत भर घालणारें ठरेल.

श्रीमंगेश देवस्थानांत आपल्या वास्तव्य मुक्कामांत सर्व देवकृत्य आटोपल्यावर आपली पालवी देवी चांदिवडे येथील श्रीमहालक्ष्मी, किंवा म्हादोंळ येथील श्रीमहालसा-देवी, किंवा अंकोला-कारवार येथील श्रीआर्यादुर्गा या तीन दैवतांपैकी जी कोणी असेल, त्या देवतेकडे जाणें भाग आहे. (कोणत्या महाजनाची कोणती पालवी देवी, याची माहिती याच पुस्तकांत 'पालवी दैवतें' या प्रकरणांत दिली आहे ती पाहानी.) त्या पालवी देवीकडे जाऊन तेथेहि आपणास शक्य तें देवकृत्य करावें. उदाहरणार्थ :- श्रीमंगेश कुल देवाकडे जे कुळाची महाजन, महारुद्र सेवा करतील त्यांनीं आपल्या पालवी देवीकडे अगत्यानें लघुद्र करणें जरूरीचें आहे, असा आजपर्यंत पूर्वापार चालत आलेला संकेत आहे. पालवी देवीकडे देवकृत्य सांगता करून आपण परत श्रीस्थळ मंगेशी येऊन श्रीमंगेशाचें दर्शन घेतल्यानंतर या कुलदेव दर्शन यात्रेची सांगता झाली असें म्हणावयास हरकत नाही.

कांहीं कुळाची महाजन आपला व आपल्या कौटुंबिक मंडळीचा मुक्काम श्रीस्थळ मंगेशींहून हलवून स्वगृही जाण्यास निघण्यापूर्वी श्रीमंगेशास प्रार्थना करून आपल्या कुटुंब कल्याणार्थ एक प्रसाद-कौल भक्ती भावानें घेत असतात. देवस्थानांतून प्रवासास निघण्याच्या वेळीं श्रीमंगेशाची प्रार्थना करून निरोप घेतल्यानंतर आपल्या पुरोहितास बरोबर घेऊन तलावाच्या वरच्या बाजूस असलेल्या श्रीसांतेरी देवीच्या देवालयांत कौटुंबियांसह वर्तमान जाऊन तेथें त्या देवीचा बहुमान म्हणून एका ताटांत तांदूळ, नारळ व कांहीं दक्षणा ठेवून तिची प्रार्थना करून निरोप घेऊन परस्पर थेट पांढ्यावरून मोटार वाहतूक रस्त्याकडे जावें व अर्ध्या वाटेंत वडाचा पार आहे तेथें पोहोंचेपर्यंत वाटेंत मागें

वळून पाहू नये, असा रिवाज आहे. त्या पाराकडे पोंचल्यानंतर तेथें एक अर्धा मिनिट थांबून मागे वळून श्रीमंगेश देवालयाला तेथूनच नमस्कार करावा व मग पुढें परतून मोटार रस्त्याकडे जावें व प्रवासास सुरुवात करावी.

इतकी अत्यावश्यक माहिती जरी दिली आहे, तरी पण एखाद्या कुळाची महाजनाच्या मनांत येईल की, आपण देवस्थानांत पहिल्याच खेपेस आलों आहें, कुल परंपरेस साजेसें म्हणून मुख्य कुलदेवत श्रीमंगेश व पंचायतन आणि परिवार देवता या सर्वांची थोड-थोडी पूजाअर्चा सेवा आपणाकडून घडून यावी, कुलाचार संभाळावा, या दृष्टीनें कांहीं तरी सल्ला किंवा मार्गदर्शन मिळालें असतें तर स्वतंत्रपणें आपण, कोणत्याहि संभाव्य दिशाभूलकारक सल्ल्यास किंवा दडपणास बळी पडण्याची शक्यता नसती. अशाच अगदीं प्रथमतःच देवस्थानांत येऊं इच्छिणाऱ्या कुळाची महाजनांस सुचवावेंसें वाटतें की, त्यांनीं खालीलप्रमाणें देवकृत्याचा आराखडा पसंत केल्यास कुलसंप्रदाय किंवा कुलाचार पारंपारिक पद्धतीहि सांभाळून देवस्थानांतील मुख्य देवता, पंचायतन व परिवार देवतांसहित सर्वांची सेवा घडून आल्याचें मनाला पूर्ण समाधान होईल.

देवाळ्यांत प्रवेश करतांच धूलभेट घेणें, त्यानंतर देवस्थान व्यवस्थापक कमिटी ऑफिसांत जाऊन आपणास जरूर ती सर्व माहिती घेणें, तेथें देवकृत्यांची नोंद करतांना मागे माहिती दिली आहे ती लक्षांत घेऊन लग्नानंतर सहकुटुंब प्रथमतःच देवस्थानांत आलेला असल्यास गांठवळ किंवा वधुवर दंपत्यरुनान, श्रीमंगेश व इतर देवतांसाठीं एक अभिषेक नैवेद्य, एक खिचडीपायस, एक पंचदेव नैवेद्य, एक श्रीसांतैरीस आणि श्रीनिंकारास नैवेद्य, श्रीकालभैरवास नैवेद्य म्हणजे वळ्यांची माळ, श्रीमुलकेश्वर देवास एक तंबाखूची विडी, व कुळाची महाजन कौंडिण्य गोत्री असल्यास वर उल्लेखिलेल्या देवकृत्यांशिवाय एक अभिषेक नैवेद्य श्रीकौंडिण्य पुरुषास, इतक्या देवकृत्यांची नोंद करून त्याच बरोबर आपली तशी इच्छा असल्यास देवकार्य म्हणून एक ब्राम्हण, एक सुवासिनी व एक मुलकेश्वर या तिघांच्या संतर्पणासाठीं तीन पात्रें वाढण्याची व्यवस्था करण्यावद्दलहि देवस्थान व्यवस्थापक ऑफिसांत नोंद करून पैसे भरून पावती घ्यावी. घेणेंकरून शक्य तों आटोपशीर पद्धतीनें सर्व कांहीं शक्य तें केल्याचें सर्व साधारण मनुष्यास समाधान मिळू शकेल व बरील सर्व देवकृत्य, देवकार्य संतर्पण इत्यादींचा एकंदर खर्च देवस्थानांतील देवकृत्यांच्या दरपत्रकाप्रमाणें हिशेब करून, शिवाय आजच्या बाजार भावानें तांदूळ, नारळ इत्यादींचा तीन पात्रें संतर्पण खर्चाचा हिशेब धरूनहि अंदाजें दहा-बारा रुपये जास्तित जास्त खर्चांत समावेळ असें वाटतें.

ही माहिती सूचना सर्वसाधारणें कांहींच माहिती नसलेल्या आणि प्रापंचिक अडचणींत किंवा सांपत्तिक अडचणींमुळें मुक्त हस्तें जास्त देवकृत्य करण्याची इच्छा असूनहि, तें करण्याची शक्यता नसलेल्यांसाठींच आहे हें सुदाम सुचवावेंसें वाटतें. कारण देवस्थानांत येणारे बहुतेक भाविक लोक आपल्या कुलदेवता सन्निधानी राहून जास्तित जास्त देवकृत्य उत्सव करून आनंद उपभोगावा, समाधान पावावें अशी इच्छा बाळगून

येतात. ज्यांना शक्य असेल ते भाविक मोठ्या खुपीने व आनंदाने लघुरुद्र, महारुद्र, रंगपूजा, दीपोत्सव व अन्नसंतर्पण करतीलच यांत संशय नाही. गैरसमजास जागा राहू नये व वर उल्लेखित माहितीचा विपर्यास होऊं नये यासाठीच हा खुलासा केला आहे.

श्रीमंगेश देवालय हें श्रीशंकर किंवा श्रीशिवस्थान असून तेथें श्रीमंगेश लिंगरूपांत आहेत. येथें दैनंदिन नित्य देवकृत्यांत अर्थातच रुद्राभिषेकाला जास्त महत्त्व आहे. श्रीमंगेशाच्या प्रत्यक्ष पूजेच्या वेळीं पंचामृत स्नानानंतर श्रीरुद्राध्यायपठणपूर्वक श्रीमंगेश लिंगावर अभिषेक करतात. त्याचे प्रकार पुढीलप्रमाणें असून त्यांची थोडी तरी माहिती प्रत्येक कुळावी महाजन जो श्रींच्या गर्भागारांत जाऊन स्वतः आवर्तन, अभिषेक, लघुरुद्र, महारुद्र, घूड भरणें वगैरे देव कृत्यें करतो, त्यास असणें आवश्यक आहे असें दिसल्यामुळें तशी माहिती पुढें दिली आहे.

घूड भरणें— श्रींच्या गर्भागारांत श्रीमंगेशाच्या लिंगावर अभिषेक पात्रांतून जलधारा पडतील अशा प्रकारें चांदीचें अभिषेक पात्र टांगलेलें असतें. प्रातःकालीं निर्मात्य विसर्जन झाल्याबरोबरच व इतर कोणतेंहि देवकृत्य सुरू होण्याआधींच हा घूड भरला पाहिजे पुरोहितासह सर्व ब्राह्मण मंडळींच्या उपस्थितीत यजमान सोंवळ्यानें विहिरीचें पाणी घड्यानीं काढून ते घडे अभिषेक पात्रांत ओतीत राहतो. त्याआगोदर सोमसूत्राचा पाणी बाहेर जाण्याचा मार्ग पुजारी भटजी बंद करून ठेवीत असतो. अभिषेक पात्रांत पाणी ओतीत राहिल्यानें गर्भागार पाण्यानें भरून श्रीमंगेश लिंगाच्या मस्तकावर म्हणजे उर्ध्व भागावरून पाणी भरून पांहींचेपर्यंत पाणी अभिषेक पात्रांत ओतावें लागतें व भरून झाल्याची खात्री पाहूनच नंतर गर्भागाराबाहेर राहून पाणी सोडून गाऱ्हाणें प्रार्थना केली जाते. पाण्याचे घडे अभिषेक पात्रांत ओतीत असतांना ब्राह्मण वर्ग मुखानें श्रीरुद्राध्याय पठण करीत असतो.

रुद्रावर्तन— पंचामृतसह पूजा व नंतर एक वेळ रुद्राध्याय म्हणून आवर्तन करणें यजमानानें आवर्तनाभिषेक करतांना स्वतः गव्याचें किंवा चांदीचें शिंग हातांत धरून त्या शिंगांतील पाण्याची धार श्रीमंगेशलिंगावर योग्य प्रकारें पडेल अशी दक्षता घेणें.

पंचामृतासह एकादशिनी— सर्व वरील रुद्रावर्तनाप्रमाणें; मात्र अकरा वेळ रुद्राध्याय म्हणणें.

वेड्याचा लघुरुद्र— प्रारंभीं पंचामृतासह पूजा; नंतर यजमान गव्याचें किंवा चांदीचें शिंग हातांत धरून त्या शिंगांतील पाण्याची धार श्रीमंगेश लिंगावर अभिषेक करतो. त्याचबरोबर अकरा ब्राह्मण अभिषेक पात्र धरून रुद्राध्याय पठण करीत अभिषेक करतात व अशा प्रकारें अकरा वेळां एकादशिनी करून नंतर पूजा करावयाची.

वेड्याचा महारुद्र— वरील प्रमाणें अकरा लघुरुद्र केले म्हणजे एक वेड्याचा महारुद्र होतो.

शिंगांचा लघुरुद्र— वेड्याच्या लघुरुद्राप्रमाणेंच; मात्र या लघुरुद्रांत यजमान व त्याबरोबर अकराही ब्राह्मणांनीं प्रत्येकानें आपआपल्या हातांत गव्याचें किंवा चांदीचें

शिंंग धरून त्यांतील पाण्याची धार श्रीमंगेशालिंगावर व्यवस्थितपणे पडेल अशी दक्षता घेणे.

वेड्याचा महारुद्र— वेड्याचा लघुरुद्र अकरा वेळां केला म्हणजे वेड्याचा महारुद्र होतो.

शिंंगांचा महारुद्र— शिंंगांचा लघुरुद्र अकरा वेळां केला म्हणजे शिंंगांचा महारुद्र होतो.

अन्नसंतर्पण— वेड्याचा महारुद्र किंवा शिंंगांचा महारुद्र करणे झाल्यास त्या देवकृत्याच्या कार्यक्रमांत महारुद्रास रुद्राध्याय पठण करणारे अकरा ब्राम्हण, महारुद्राभिषेकास पाणी अभिषेकपात्रांत घालणारे तीन पुजारी, सुवासिनी, तसेंच श्रीमुलकेश्वराच्या नांवें एक गावडा यांस अन्नसंतर्पण घातल्याशिवाय तें देवकृत्य किंवा काम्यकर्म यथासांग पुरें झालें नाहीं, अशी पूर्वापार समजूत असल्यामुळे हें अन्नसंतर्पण या महारुद्र देवकृत्याचें महत्त्वाचें अंग मानलें जातें.

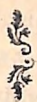
काहीं लोक आपल्या इच्छा आणि ऐपतीप्रमाणें महारुद्रास बसलेल्या ब्राह्मणांशिवाय देवस्थानचा सर्व ब्राम्हणवर्ग, देवालयाची आश्रित मंडळी, सेवकजन, बारा गावडे आणि देवस्थानांत संतर्पणाचे दिवशीं हजार असलेली उपस्थित मंडळी व सर्व श्रीस्थल निवासी यांसही अन्नसंतर्पणास आमंत्रण करीत असतात. हीं सर्व प्रकारचीं अन्नसंतर्पणें कटाक्षानें श्री मंगेश देवाल्याच्या अग्रशाळेंतच करावयाचीं असतात व तसा स्पष्ट दंडक देवस्थानच्या नियमावलींत आहे. शिवाय हें अन्नसंतर्पण श्रीमंगेश देवासन्निध व त्या देवाल्याच्या अग्रशाळेंत केल्यानें तें संतर्पण करणाऱ्या यजमानाला जें साहजिकच मनाचें समाधान होत असतें, तसें समाधान देवाल्याच्या आवाराबाहेर कोणाही खासगी कुटुंबाच्या घरांत, भटजींच्या निवासस्थानीं अन्नसंतर्पण केल्यानें होत नाहीं व होणार नाहीं हें उघड आहे.

सध्याच्या काळांत अपरिमित महागाई, अन्नदुर्चाई, इत्यादि गैरसोयींमुळे देवस्थानांत होणारीं मोठमोठीं अन्नसंतर्पणें आतां दिवसेंदिवस कमी प्रमाणांत होऊं लागली आहेत. पण जीं वार्षिक अन्नसंतर्पणें महत्त्वाच्या उत्सवाचे वेळीं होतात, तीं सर्व देवस्थानच्या अग्रशाळेंतच होतात. माघ पौर्णिमेच्या महोत्सवांत होणाऱ्या अन्नसंतर्पणांस जागा विस्तीर्ण पाहिजे असते, म्हणून ती मठांत होतात. पण काहीं लोक महारुद्र करून महारुद्राच्या ब्राह्मणांपुरतेंच अन्नसंतर्पण जेव्हां घालतात तेव्हां तें अन्नसंतर्पण महारुद्राच्या यजमानाचे पुरोहित अभिषेकी भटजी यांच्या निवासस्थानीं (स्वैपाक्याच्या सोयीसाठीं नि इतर गैरसोयी टाळण्यासाठीं) घालीत असतात.

रंगपूजा— रंगपूजा रात्रीच्या वेळीं करतात. ही केळीच्या सोपांनीं बांधली जाते व ती श्रींच्या गर्भागारापासून पुढें एक दार, दोन दारें, तीन दारेंपर्यंत (चौकाच्या चांदीच्या दारापर्यंत) बांधलेली असते. केळीच्या सोपांनीं चौकोनी, अष्टकोनी अशा नानाविध स्वरूपांत रंगपूजा बांधतात. त्या सोपांस रंगी कागदाचीं चित्रचित्र कर्मळें बसवितात; आंतून दुतर्फा दिवे लावतात. एकंदरीत ही पूजा प्रेक्षणीय असते. प्रदोष पूजा संपल्यानंतर ही पूजा बांधणी सुरू होऊन रात्री दहा वाजण्याचे पूर्वी तयार होते. नंतर रात्रीच्या आरती होतात.

तुलाभार- श्रींच्या देवाल्यांत चौकावर मोठा तराजू टांगून एका पारड्यांत ज्याची तुला करावयाची तो इसम बसतो. दुसऱ्या पारड्यांत नवस केडा असेल तर त्याप्रमाणें संकल्पित जिन्नस ठेवतात. उदाहरणार्थ, नारळ, तांदूळ, गूळ, साखर, इतर धान्यें, किंवा तांबें, पितळ, सोनें चांदी वगैरे धातूंनीं किंवा आपण संकल्प केडा असेल त्या वस्तूनें स्वतःची तुला करून त्या पदार्थाचें दान करतात. तांबें, पितळ, सोनें, चांदी व इतर धातू व मौल्यवान वस्तु असल्यास त्या सर्वच श्रींच्या भांडारात जमा होतात व मौल्यवान वस्तु व धातूशिवाय इतर सर्व आश्रितांस वांटल्या जातात.

□ □ □

शुद्धि पत्र

या पुस्तकांत छपाईच्या कांहीं चुका राहून गेल्या आहेत. त्यांतील ठळक चुकांची खालील प्रमाणें दुरुस्ती कृपया वाचकांनीं लक्षांत घ्यावी.

पृष्ठ	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
श्रीमांगीश आराधना	४	पुण्यैर्नीना	पुण्यैर्नाना
”	५	स्ववनैरपि	स्त्ववनैरपि
१६	४	१९१०	१७१०
२२	४	२३ लालखी	२३ सुखासन
२५	६	मैल	किलो मिटर
२६	५	ब्राह्मणास्थापितं	ब्राह्मणस्थापितं
२६	१४	दिसते	दिसतें
२७	५	मिळते	मिळतें
३१	५	आल्ह्वास	आल्ह्वरू
३१	२९	नांवान	नांवानें
३३	२	पैर	पैरें
३३	१४	उघडली.	घडली.
३४	११	सीमावरून	सीमांवरून
३४	१४	प्रसाराचे	प्रसाराचें
३४	१५	नाल्ले होते	नाल्लें होतें
३५	४	नेता	नेतां
३९	१४	आले	आलें
३९	२३	ग्रंथात	ग्रंथांत
४२	८	बिहस्तु	बिहस्तु
४२	१०	नोस हें	नोस्स दे
४३	१४	एरवी	एरवीं

७८९६ नि. १२.४१।५
५३७ ३१-३-७२

१	२	३	४	५	६	७
२५	तेन्हेनु सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल	मंगेशी-प्रियोळ	१८८४८ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६२	१५२३९ लिब्रु जी २७, पृ. ५ पाठी	१६७	पेशवे सरकारांतून 'मोकासा' इनाम
२६	व्हाजेंय कुशें, दामुसमळो, वांकुडमुस, कोळमुस इ कोतालें	मंगेशी-प्रियोळ	१८८४९ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६२ पाठी	१५२४० लिब्रु जी २७, पृ. ५ पाठी	१६८	मिळाला त्या मोकाशांत अंतर्भूत होतात.
२७	आरेकाल नावेलकाराळें	मंगेशी	१८८५० लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६३	१५२४१ लिब्रु जी २७, पृ. ६	१६९	"
२८	आरेकाल आत्मा निळंभट	मंगेशी-प्रियोळ	१८८५१ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६३ पाठी	१५२४२ लिब्रु जी २७, पृ. ६	१७०	"
२९	रासें जिराइतावरील माडांचा तुकडा	वेलींग	१८८५२ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६४	१५२४३ लिब्रु जी २७, पृ. ६ पाठी	१७८	खरेदी (पौष शु. १२ शी, जयसंवत्सर)
३०	धाकु सिनाय धमेंबावत शीर	वेलींग	१८८५३ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६४ पाठी	१५२४४ लिब्रु जी २७, पृ. ६ पाठी	१७९	खरेदी केली.
३१	पडताळ	शिरोडें	१८८५४ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६५	१५२४५ लिब्रु जी २७, पृ. ७	१८१	खरेदी केली.
३२	कामाञ्जालें	कुंडई	१८८५५ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६५ पाठी	१५२४६ लिब्रु जी २७, पृ. ७	१८४	देवस्थाननें खरेदी केली.
३३	तेन्हेनु वोवु प्रेदियु ओंदि फुंसीयोन बु तेंप्लु दे श्रीमंगेश कों सेवु रेसितु, अग्रशाळा इ तांकि	मंगेशी	१८८५६ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६६	१५२४७ लिब्रु जी २७, पृ. ७ पाठी	लोति नं. ३१	पेशवे सरकारकडून 'मोकासा' इनाम मिळाला त्या मोकाशांत अंतर्भूत होतात.
३४	श्रीस्थळ	मंगेशी	१८८५७ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६६ पाठी	१५२४८ लिब्रु जी २७, पृ. ७ पाठी	लोति नं. ३२	"
३५	प्रेदियु उर्बांनु मठ कों सुअ सेहेंतीय	मंगेशी	१८८५८ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६७	१५२४९ लिब्रु जी २७, पृ. ७ पाठी	लोति नं. ३३	"
३६	तेन्हेनु कार्मीनु पाटो	मंगेशी-प्रियोळ	१८८५९ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६७ पाठी	१५२५० लिब्रु जी २७, पृ. ८	लोति नं. ३४	"
३७	तेन्हेनु ओंदि फुंसीयोन क्रेमातोरियु	मंगेशी-प्रियोळ	१८८६० लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६८	१५२५१ लिब्रु जी २७, पृ. ८	लोति नं. ३५	"
३८	कानाल दे इन्हीगासांव	मंगेशी-प्रियोळ	१८८६१ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६८ पाठी	१५२५२ लिब्रु जी २७, पृ. ८ पाठी	लोति नं. ३७	"
३९	पास्ताजें	मंगेशी-प्रियोळ	१८८६२ लिब्रु वी ५० नवा, पृ. ६९	१५२५३ लिब्रु जी २७, पृ. ८ पाठी	लोति नं. ३६	"
४०	आरेकाल सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल नु चायस आमशें	कुंकळियें	६९६२ लिब्रु वी १८ नवा, पृ. १६६ पाठी	१८०२ लिब्रु एफ् ६, पृ. १२७ पाठी	१४१	खरेदी केली. ता. १०-४-१८३३
४१	प्रिमैरु लोति दे आल्देय पारोडा, बायरु काराळी दे आल्देय पारोडा	पारोडें	{ ६५७७ लिब्रु वी २० पृ. ९० ते ९१ } { पाठी केंपें कांसेव्हार्तोरियु प्रेदियाल }	२८६८ लिब्रु जी ५, पृ. ११९	८९ ते १२७	सरकारकडून लिळांवावर खरेदी. ता. १५-९-१८९९
४२	प्रेदियु मोनिक सातुर्नीन गोंसाल्हीस इ काञ्ज दे मोराद इ प्रेदियु कांसेव्हार्तोरियु यें दोइस पेदासुस	सांतियागु-खोळें करंबळी	{ ५५८१ आणि ५५८२ लिब्रु वी १५ } { नवा, पृ. ५५ } { ३८६६ आणि ३८६७ लिब्रु वी १० नवा }	३८६० लिब्रु एफ् ९, पृ. १८५ पाठी पणजी-कांसेव्हार्तोरियु प्रेदियाल	१८९ ते १९० १८५ ते १८७	कोर्टांत लिळांवावर खरेदी. १-२-१९०४ कोर्टांत लिळांवावर खरेदी १-२-१९०४
४३	पार्ति दु पाल्मार कुंभारजुवें	कुंभारजुवें	९७८ लिब्रु वी ३ नवा, पृ. ९२	५४७४ लिब्रु एफ् १२, पृ. ८३	१ ते ८८	देवस्थाननें पणजी कोर्टांत लिळांवावर खरेदी केली. ता. ८-१०-१९०६
४४	पातियु दे काञ्जस सितु यें मेर्कुरी	मेरकुरी (आगशी)	१५८५ ते १५८८ लिब्रु वी ४ नवा, पृ. १९८ पाठी.	५९०१ लिब्रु जी १५, पृ. १९	१८८	देवस्थाननें पणजी कोर्टांत लिळांवावर खरेदी केली. ता. २१-५-१९००
४५	व्हाजेंय देनोमिनादु लवो	नेवरा उ ग्रांदि (थोरलें नेवरें)	३००३ लिब्रु वी ३३ जुना, पृ. २८६	५९०१ लिब्रु जी १५, पृ. १९	१८०	कोर्टांत लिळांवावर खरेदी २१-५-१९००
४६	व्हाजेंय देनोमिनादु रायंगिणी कों सेवु व्हालादु	बांदीवडें-फोंडा	१४४६ लिब्रु वी ३८ नवा, पृ. ५५	११८६८ लिब्रु एफ् २०, पृ. ५७	१२८ ते १४०	कोर्टांत लिळांवावर खरेदी १२-४-१८२२
४७	प्रेदियु कुंवेप जिराइतावरील	प्रियोळ	६९१२ लिब्रु वी १८ नवा, पृ. १४१ पाठी	११८६९ लिब्रु एफ् २०, पृ. ५७ पाठी	१४५	खरेदी ता. २९-११-१८३६
४८	प्रेदियु सस्तिकु देनोमिनादु निगळफोड	मुर्ल-डिचोली	{ १५७१७ लिब्रु वी ४० नवा, पृ. १४४ } { पाठी डिचोली-कांसेव्हार्तोरियु-प्रेदियाल. }	११९९८ लिब्रु जी १६ नवा, पृष्ठ १३५	१८२	खरेदी ता. ५-२-१८३६

१	२	३	४	५	६	७
४९	पूर्ण तुकडा	पाळी-सांखळी	१५७१८ लिब्रु बी ४० नवा, पृ. १४५	११९९८ लिब्रु जी १६ नवा, पृ. १३५ डिचोली-कोंसेवर्हातोरियु प्रेदियाल	१८३	पाळी येथील 'दळवी' घराण्याकडून अर्पण ता. १४-१०-१९२७
५०	आरेकाल देनोमिनादु तामसुली	खांडोळें-फोंडा	२७८६ लिब्रु बी ३१, पृ. ५०८	२ लिब्रु बी ३१, पृष्ठ ५०९ पणजी-कोंसेवर्हातोरियु-प्रेदियाल	३७२ व्होलुम सी.	खरेदी ता. २५-९-१८२३
५१	कामुडें इ सटियालें	माजीलवाडा-प्रियोळ	३०६६ लिब्रु बी ८ नवा, पृ. १६९ पाठी ३०६७ लिब्रु बी ८ नवा, पृ. १७०	७७२ लिब्रु एफ् ३, पृष्ठ २१	३८९ पृष्ठे ७३ पाठी ३९० व्होलुम सी.	खरेदी ता. २२-११-१८२०
५२	वाडेंपैकीं तळीयेकडील तक्षीम	प्रियोळ	१४५६ ते १४६१ लिब्रु बी ४ नवा, पृ. १३४ ते १३६		२०६६८ लिब्रु जी ३३, पृष्ठ ८२	१७१ ते १७७ व्होलुम आ.
५३	सापाल इंकुल्टु फोर्मादु ना माजें दु कानाल दे	कुंभारजुवें	१८५६८ लिब्रु बी ४९ नवा, पृ. १०३ पाठी.	१४३०६ लिब्रु जी २५, पृष्ठ १०६ पाठी	लोति नं. ३२	सरकारकडून खरेदी ता. ९-१-१९११
५४	मासॅल प्रेदियु तेहेनु वोइतेराल, तेहेनु सें देनो- मिनासांव इ तेहेनु सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल	मंगेशी	१७७४१ ते १७७४३ लिब्रु बी ४७ नवा, पृ. ४३	१४३६६ लिब्रु जी २५, पृष्ठ १२९ पाठी		श्री. वसंत वामन शे. काकोडकर यांजकडून अर्पण. ता. ३-३-१९५६
५५	दोमिनियु दु प्रेदियु उर्वानु इ स्पेसिफिकादु नु आव्हेवर्मितु नं. ३ आ दिस्क्रीसांव प्रेदियाल	कुंभारजुवें	(आव्हेवर्मितु नं. ३) नं. १७७, पृ. १०४ लिब्रु बी ३ आंतियु.	२१६२४ लिब्रु जी ३७, पृष्ठ २६		सरकारकडून खरेदी ता. २६-९-१९४५
५६	सापाल सें देनोमिनासांव इस्पेसियाल थें त्रेस आदिसोइस	कुंभारजुवें	१९२१८ लिब्रु बी ५१, नवा पृ. ६८ पाठी	१६८७१ लिब्रु जी २९, पृष्ठ ८६		
५७	श्रीपुरुषाचा दांडा	कोनें-प्रियोळ	—	—	३९१ व्होलुम सी. पृ. ७७	सनद ता. २७ जुलै १८३७
५८	मुर्डीबाग बागायत ठिकाण	प्रियोळ	१४००८ लिब्रु बी नवा, पृ. २९ पाठी		३५ पृष्ठ १८७पाठी व्होलुम सी.	ही जमीन वार्षिक २३ रु. २ आ. २ पै. शिरस्यास दिली आहे.
५९	दोमिनियु दिरेक्तु कोंसिस्तेंति ये ३ रु. ५ आ. ४ पै. सोत्रि उ प्रेदियु माइन बाग इनाम.	कुंकळियें	२७४९ लिब्रु बी ३१ जुना, पृ. ३४०	२१०७९ लिब्रु एफ् ३२, पृष्ठ १४२ पाठी		श्री. विनायक नारायण शोणवी धुमें सुक्लाम कुंभारजुवें यांजकडून अर्पण. ता. ३-३-१९५६

टीप :- वरील जमिनीशिवाय आणखी बऱ्याच जमिनी, शेती, बागायती, कुळागरे वगैरे श्रीमंगेश देवस्थानच्या मालकी हक्काची असलेली नंतर नानाविध
तराविक वार्षिक रक्कम देवस्थानास मिळण्याचा हक्क ठेवून दिलेली आहेत म्हणून त्यांचे रजिष्ट्रेशन नंबर या तक्त्यांत जागेच्या अभावी परत नमूद केलेले नाहीत.

गांवांत वेगवेगळ्या हसमांस कायम लागवटीच्या करारांन,